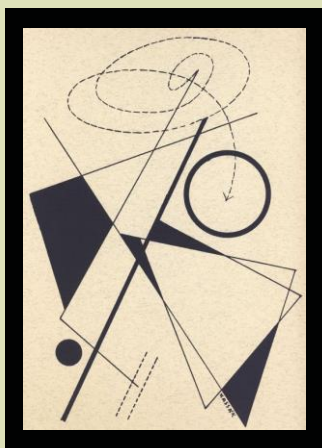

2014/2

REGIO

KISEBBSÉG ♦ KULTÚRA ♦ POLITIKA ♦ TÁRSADALOM

Mennyibe kerül az Uniós állampolgárság?

Az etnikai földrajz és a nemzetiesítés

A “cigány” beazonosítása a 20. században

Csehszlovákia kárpátaljai telepítéspolitikája

A magyarok társadalmi pozíciói Romániában

FŐSZERKESZTŐ:

Papp Z. Attila

SZERKESZTŐK:

Bányai Viktória
Bárdi Nándor
Berta Péter
Cserniczkó István
Fedinec Csilla
Kállai Ernő
Kovács Éva
Szerbhorváth György
Váradi Mónika

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓ

MTA TK Kisebbségkutató Intézet
1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: regio@tk.mta.hu

regio.tk.mta.hu

A REGIO Open Access peer-reviewed elektronikus folyóirat, a megjelent tartalmak pontos hivatkozás mellett ingyenesen letölthetők.

A borítóhoz felhasznált kép Kassák Lajos:
DUR mappa, Bécs, 1924 (Petőfi Irodalmi Múzeum, Kassák Múzeum)

REGIO

KISEBBSÉG • KULTÚRA • POLITIKA • TÁRSADALOM

regio.tk.mta.hu

22. évf. (2014) 2. szám

MINERVA

SERGIO CARRERA

Mennyibe kerül az EU-s állampolgárság?

A máltai állampolgárság-árusítási ügy

3

ETNIKAI FÖLDRAJZ ÉS A NEMZETIESÍTÉS ANTROPOLÓGIÁJA

TÁTRAI PATRIK

Utak és értelmezések napjaink magyarországi etnikai földrajzi kutatásaiban

45

ILYÉS ZOLTÁN

A nemzetiesítés néprajza/antropológiája. Kutatástörténeti vázlat

66

FOGALOM- ÉS KUTATÁSKÉP A ROMÁKRÓL

KÁLLAI ERNŐ

Vannak-e cigányok, és ha nincsenek, akkor kik azok?

114

A NEMZETESÍTŐ ÁLLAM ÉS A TÁRSADALOMALAKÍTÁS

SZAKÁL IMRE

Az első Csehszlovák Köztársaság telepítéspolitikája a mai Kárpátalja területén:
tervek és gyakorlat 147

KISS TAMÁS

Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában.
A magyarok társadalmi pozíciói 187

KRITIKA

BALOG IVÁN

A valóságos és virtuális zsidó Kárpátalja
Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig 246

SEGYEVI DÁNIEL ZOLTÁN

Térfelfogás és retorika
Krasznai Zoltán: *Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület
reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon* 258

SCHWARCZ GYÖNGYI

Etnicitás, állam és gazdaság
Szabó Á. Töhötöm: *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, vidékiség és
integráció egy erdélyi térségben* 265

FILMKRITIKA

SÁRÁNDI TAMÁS

Valóságon át a mítoszteremtésig
Film a gyergyói székegy határőrök helytállásáról 274

SERGIO CARRERA*

Mennyibe kerül az EU-s állampolgárság?

A máltai állampolgárság-árusítási ügy: áttörés a jóhiszemű együttműködéshez az uniós polgárság ügyében?

1. Bevezetés

A máltai állampolgárság-árusítási ügy 2013 végi kirobbanása óta széleskörű figyelmet kapott. A bejelentés, mely szerint olyan módosító indítványt nyújtottak be a máltai állampolgársági törvényhez, amely bevezeti a befektetőknek nyújtandó

---

* A brüsszeli Centre for European Policy Studies (CEPS) igazságügyi és belügyi részlegének vezetője, sergio.carrera@ceps.eu. A tanulmány eredeti címe és megjelenési adatai: *How much does EU citizenship cost? The Maltese citizenship-for-sale affair: A breakthrough for sincere cooperation in citizenship of the union?*

CEPS Paper in Liberty and Security in Europe No. 64 / April 2014. 51 p.

<http://www.ceps.eu/book/how-much-does-eu-citizenship-cost-maltese-citizenship-sale-affair-breakthrough-sincere-cooperat>

Az eredeti tanulmány itt olvasható rövidítését és fordítását az ILEC (Involuntary Loss of European Citizenship: Exchanging Knowledge and Identifying Guidelines for Europe) című, az Európai Bizottság által társfinanszírozott JUST/2011/FRAC/AG/2770 számú projekt keretében, az ICCR-Budapest Alapítvány megbízásából Szakács Borbála végezte el. A szakmai lektorálás Tóth Judit és Kovács András munkája. A tanulmányban kifejtett nézetek a szerző véleményét tükrözik, és nem feltétlenül képviselik az Európai Bizottság álláspontját. A tanulmányban szereplő minden információ a szerző felelőssége, az Európai Bizottság semmilyen felelősséget vagy kötelezettséget nem vállal az itt megjelent információkért.

állampolgárság intézményét, komoly vitákhoz vezetett úgy belföldön, mint Európában. A tervezett módosítás értelmében minden egyéb feltétel nélkül bárki máltai állampolgárrá válhat, aki egy tekintélyesebb euro-összeget a máltai államnak adományoz, vagy azt Máltán befekteti. Az ügynek nyilvánvaló európai uniós vonatkozása volt. Amit Málta piacra tervezett dobni, az nem csupán saját állampolgársága volt, hanem egyben az uniós polgársággal járó jogállás. Ugyanis bármely személy, aki egy tagország állampolgárságával rendelkezik, egyben európai polgár, és élvezzi az ezzel járó jogokat; azaz jogot a szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz az Unió teljes területén. A máltai kezdeményezés megítéléséről szóló vita központi kérdése az volt, hogy milyen mértékben tudnak az Unió intézményei, különösképp az Európai Bizottság jogi úton közbelépni és esetleg megakadályozni a máltai kormányzatot az új szabályozás bevezetésében.

Az európai közösségi jog szempontjából az érvelés nem volt kézenfekvő. A Maastrichti Szerződés 1993-as hatályba lépése, és így az európai polgárság megszületése óta az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének szabályozása kizárólagos tagállami hatáskörben maradt. Az Unió és a tagállamok közti hatáskör-felosztás egyik legszentebb tehene éppen az állampolgársági törvények szabályozásának jogosultsága. Senki sem válhat uniós polgárrá anélkül, hogy előtte meg ne szerezze egy tagállam állampolgárságát, teljesítve annak feltételeit. Az uniós polgárság bevezetése óta néhány tagállam rendkívül éberrel igyekezett az EU-t távol tartani az állampolgárságot érintő szabályozásától és politikáitól,¹ illetve az EU szempontjából az állampolgárság egyfajta érinthetetlen területnek számított. Ugyanakkor a tagállamoknak a honosítási ügyekben gyakorolt teljes önállósága, illetve önállóságuk mértéke egyre több kihívással néz szembe.

---

¹ Lásd a Maastrichti Szerződéshez csatolt 2. Nyilatkozatot a tagállamok állampolgárságáról, az Európai Unióról szóló Szerződés, HL C191, 1992. július. 29. Talán vannak, akik még emlékeznek, hogy a dánok népszavazás keretében utasították el a Maastrichti Szerződést, mely a szakértők szerint legalább részben az állampolgárság szabályozása feletti autonómia elvesztésének félelmének volt betudható. Miután elfogadásra került egy nyilatkozat, biztosítva a nemzeti kizárólagos döntési jogkört az állampolgársági ügyek felett (1992, Edinburgh), Dániában ismét népszavazást tartottak arról, hogy mit gondolnak a tervezett szerződésmódosításról, és így már jóváhagyták azokat.

Mindenképp elmondható, hogy az állampolgársági ügyekben alapvető változás ment végbe az elmúlt 20 évben. A nemzeti szabályozás felügyeletére alkalmas nemzetközi (jogi) alapelveknek és a jogi számonkérhetőség platformjainak olyan együttese jelent meg, aminek következtében újraformálódtak a hagyományos határok, amelyek kijelölték a tagállamok szabályozási szuverenitását az állampolgársági törvényt illetően. A kizárólagosság mértéke, melyet hagyományosan élveztek az EU tagállamok, fokozatosan, néha előre nem várt módon, átformálódott. Mi több, míg az országok formálisan megtartották autonómiájukat az állampolgársági ügyek szabályozása felett, addig az Európai Unió Bírósága többször kimondta: az állami politikának és törvényhozásnak figyelemmel kell lennie az uniós jogra és a döntések uniós polgárságra gyakorolt hatására. A kérdés tehát adott: továbbra is szabadon, az uniós jogtól függetlenül gyakorolhatják-e a tagállamok szuverenitásukat, hogy lefektessék az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének alapjait?² Ha nem, akkor milyen uniós jogi alapelveknek kell érvényesülniük a tagállamok honosítási gyakorlatában? Ennek a tanulmánynak ezek a központi kérdései. [...]

2. A vita háttere: EU útlevél eladó!

2013. október elején a máltai kormány egy új törvényjavaslatot terjesztett elő³ a máltai állampolgársági törvény kiegészítéséről. Ez az Individual Investor Program (továbbiakban IIP, magyarul Egyéni Befektetői Program), amelynek keretében lehetővé válik a máltai állampolgárság honosítás útján való megszerzése külföldi befektetők és hozzátartozóik számára.⁴ [...] Az IIP elérhetővé tette volna a

---

² Poiars Maduro főtanácsnok vélemény, 2009. szeptember 30. C-135-08-as ügy, *Janko Rottmann v Freistaat Bayern*.

³ Investors may buy Maltese citizenship. *Times of Malta*, 2013. október 8. www.timesofmalta.com/articles/view/20131008/local/individual-investor-programme-enables-foreigners-to-buy-maltesecitizenship.489537#.UIZ42xa8KWd

⁴ A máltai állampolgársági törvény vonatkozásában releváns törvénykezelés, hírek és bibliográfia áttekintéséhez lásd az ország leírását az EUDO Citizenship Observatory oldalon <http://eudo-citizenship.eu/country-profiles/?country=Malta> Különösképp ajánlom: E. Buttigieg: *Country Report: Malta*. Fiernez: EUDO Citizenship Observatory. European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, 2013.; D. DeBono: *Naturalization Procedures for*

máltai állampolgárságot az ország „gazdasági felvirágoztatóinak”, azaz a sikeres jelentkezőknek, ha 650 ezer eurót adományoznak az államnak, valamint további 25 ezer eurót, ha a honosítást házastársuk és 18 év alatti gyermekeik, illetve 50 ezer eurót, ha az állampolgárságot 55 évnél idősebb eltartott szülei és hajadon 18-25 éves gyermekeik kéri.

Kezdeti formájában az IIP széles mérlegelési jogkört biztosított a belügyminiszternek az állampolgárság odaítélése tekintetében. Ráadásul mindennemű átláthatósági és elszámoltathatósági elem hiányzott a tervezetből, minthogy az így honosított személyek névsora nem jelent volna meg a hivatalos lapban.⁵ Az IIP továbbá eredeti formájában nem tartalmazott éves maximumot arra vonatkozóan, hogy hányan vásárolhatnak maguknak máltai állampolgárságot.⁶

[Számos kritika után,] a kormány módosította a tervezetet: megemelte az igénylők által fizetendő teljes pénzügyi hozzájárulást minimum 1,15 millió euróra, mely magában foglalta az eredeti 650 ezer eurós adományt, valamint egy új befektetési összetevőt, melynek részei a következők:⁷

- legalább 150 ezer euró befektetése részvényekbe, kötvényekbe és jelzálogkötvényekbe, illetve különleges célú cégekbe, és ezen portfólió megtartása legalább öt éven keresztül;⁸

Immigrants Malta: Firenze: EUDO Citizenship Observatory, European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, 2013.

⁵ Names of those who buy Maltese citizenship will not be published. *Malta Today*, 2013. október 14.

www.maltatoday.com.mt/en/newsdetails/news/national/Names-of-those-who-buy-Maltese-citizenship-will-not-be-published-20131014

⁶ No cap on the number of people who can buy Maltese citizenship – Henley. *Times of Malta*, 2013. november 7.

www.timesofmalta.com/articles/view/20131107/local/no-cap-on-the-number-who-can-buy-citizenshiphenley.493749#.Unvu55FjHbR

⁷ Individual Investor Programme of the Republic of Malta Regulations [a Máltai Köztársaság Egyéni Befektetői Programjának Szabályozása], 2013, L.N. 450, B 5308, Maltese Citizenship Act [Máltai Állampolgársági Törvény] (CAP. 188.); lásd továbbá a máltai kormány sajtóközleményét, 2013. december 23.

www.gov.mt/en/Government/Press%20Releases/Pages/2013/December/23/pr2881.aspx.

⁸ Lásd a Máltai Állampolgársági Törvényt módosító törvény 6.6 Paragrafusát, (L.N. 450)

- minimum 350 ezer euró értékű ingatlanbefektetés Máltán, vagy lakóingatlan bérleése minimum évi 16 ezer euróért,⁹

A kormány további változásokat is eszközölt, bevezetett például egy 1800 fős éves kvótát a kérvényezők számára vonatkozóan,¹⁰ illetve létrehozta a National Development and Social Fund-ot [Nemzeti Fejlesztési és Szociális Alapot], melybe a hozzájárulások 70%-át fizetnék be, s használnák fel "a köz érdekében [...]".¹¹

Az új verziónak érdekes eleme, hogy a tervezet gyakorlati megvalósítását egy koncessziós magáncégre, a Henley & Partners-re¹² bízta, az Identity Malta nevű kormányzati ügynökség felügyelete alatt.¹³ [...] a Henley & Partners [...] egy bevándorlási és állampolgársági ügyekkel foglalkozó csoport, amely az állampolgársági- és bevándorlási törvényt érintő, valamint vízumügyekben ad tanácsot ügyfeleinek, így ügyvédeknek és magánbankároknak, valamint kormányoknak ..."¹⁴ [...] A [máltai IIP kapcsán a] Henley & Partners által reklámozott előnyök közt szerepel, hogy „az uniós polgárság jogot biztosít az Unió mind a 28 országában valamint a Svájcban való cégalapításra”, illetve „vízummentes utazásra is több mint 160 országba, köztük az USA-ba”.¹⁵

---

⁹ Lásd a módosító törvény 6.5 Paragrafusát, (L.N. 450).

¹⁰ „At present, some 1,000 people were granted citizenship annually for one reason or another”. Muscat was reported to say. *Times of Malta*, New citizenship programme creates bond with Malta – Muscat, 2013. december 23. www.timesofmalta.com/articles/view/20131223/local/new-individual-investor-programme-creates-bond-with-maltapm.500217#.UrtW9JDtGZ

¹¹ Lásd a módosító törvény 13. Paragrafusát, L.N. 450.

¹² Lásd a módosító 3. Paragrafusát, L.N. 450.

¹³ Identity Malta Agency (Máltai Identitás Ügynökség) (Alapítás), rendelkezés 2013, Public Administration Act (Közigazgatási Törvény), CAP (497), L.N. 269 of 2013. A törvény értelmében az Identity Malta célja hogy segítse a Belügyminisztert azon feladatainak és kötelezettségeinek teljesítésében, melyek az állampolgársági-, útlevél- és ingatlannyilvántartási ügyekkel kapcsolatosak.

¹⁴ További információért a csoportról lásd: www.henleyglobal.com/the-practice-group

¹⁵ www.henleyglobal.com/citizenship-malta-citizenship és <http://daphnecaruanagalizia.com/wp-content/uploads/2013/11/Malta-Individual-Investor-Program-1310-copy.pdf>

3. Az európai intézmények reakciói: az állampolgárság nem lehet eladó!

Viviane Reding, az Európai Bizottság alelnöke [egy, az ügynek szentelt európai parlamenti vitanapon] úgy fogalmazott:¹⁶ „...a jóhiszemű, őszinte együttműködés alapelve, mely az EU alapszerződésében (4.cikk (3) bekezdés) szerepel [...] a tagállamokat arra kell vezesse, hogy az állampolgárság szabályozásakor számításba vegyék a döntéseik más államokra, és az Unió egészére gyakorolt hatását”.

[...]

Az Európai Parlament határozatot fogadott el az uniós polgárság árusításának témájában.¹⁷ A Parlament több oldalról is bírálta a máltai programot: először is az állampolgárság nem lehet piaci áru (legfeljebb örökölhető jószág) és „nem rendelkezhet árcédulával”; másodsor, az állampolgárságnak az emberek és az EU, vagy egy uniós polgár közt meglévő kötelékektől kell függnie; és harmadszor, a program privilegizálja a vagyonosokat a szegényekkel szemben, ennek következtében felveti a diszkrimináció problémáját, minthogy kizárólag a leggazdagabb harmadik országbelieknek teszi lehetővé, hogy uniós polgárságot szerezzenek, „minden más kritérium számbavétele nélkül”.¹⁸

[Ezzel összefüggésben] az Európai Bizottság elkezdte összegyűjteni a Málta elleni jogi számonkérés és az esetleges kötelezettségsegzési eljárást megalapozó tényeket az IIP ügyében.¹⁹

[...]

[Ezek után,] 2014 januárjában egy közösen kiadott nyilatkozat jelezte: a máltai hatóságok és az Európai Bizottság Igazságügyi

---

¹⁶ V. Reding: „Citizenship must not be up for sale”. European Commission, 18/14-es beszéd, 2014. január 15.

¹⁷ Európai Parlament határozata az EU-s állampolgárság árusításáról, 2013/2995(RSP), 2014. január 16.

¹⁸ A határozat K. pontja.

¹⁹ IIP / Brussels contemplating infringement proceedings against Malta. *Malta Today*, 2014. január 18.

www.maltatoday.com.mt/en/newsdetails/news/national/IIP-European-Commission-contemplating-infringementproceedings-against-Malta-20140118

Főigazgatóságának képviselői egy találkozó során megegyezésre jutottak a kérdéses ügyben.²⁰

A máltai kormány 2014 februárjában kiadta az IIP tervezetének egy módosított változatát,²¹ amely tartalmazott egy új bekezdést: „ezen törvényi rendelkezés szerint nem adható ki honosítási okirat, amennyiben a fő kérvényező nem mutat be arra vonatkozó bizonyítékot, hogy legalább 12 hónapig az ország lakosa volt a honosítási bizonyítvány kiállításának napja előtt”. [...A] máltai kormány ezen túl beiktatott még egy módosítást, mellyel tovább pontosította a tartózkodási kritériumot, különösképp a honosítási kérvényhez kapcsolódó úgynevezett “Form N” rész alatt. Az végső formájában két új elemmel bővült: egyrészt a kérvényező vállalja, hogy bizonyítékot szolgáltat máltai tartózkodásáról mielőtt a máltai honosításról döntenek; másrészt állampolgársági esküt tesz Máltának, és vállalja, hogy hűséges állampolgára lesz.

[Az] továbbra sem tisztázott azonban, hogy a „tényleges máltai tartózkodás követelménye” hogyan lesz a gyakorlatba átültetve, és végül hogyan lesz megállapítható.²² A tárgyalási folyamat alatt a Bizottság álláspontja a „tényleges tartózkodás” tartalmát illetően az volt, hogy hasonló követelményekkel kellene élni, mint a rendes honosítási eljárás során. Azonban a máltai kormány több alkalommal kijelentette, hogy a 12 hónapos előírás nem azt fogja jelenteni, hogy a kérvényezőknek feltétlenül az országban kell élniük a folyamat beindításához, sem azt, hogy egyáltalán a területére kellene lépniük ahhoz.²³ A máltai hatóságok képviselőivel készített interjú során

---

²⁰ Európai Bizottság, Sajtóközlemény, az Európai Bizottság és a máltai kormány közös sajtónyilatkozata a máltai IIP-ről, Európai Bizottság – MEMO/14/70, 2014.01.29.

²¹ Individual Investor Programme of the Republic of Malta Regulations [a Máltai Köztársaság Egyéni Befektetői Programjának Szabályozása], 2014, L.N. 47 of 2014, Maltese Citizenship Act [Máltai Állampolgársági Törvény] (CAP. 188), B 341. lásd továbbá Citizenship (Amendment) Regulations [Állampolgárság (Módosító) Szabályozások], 2014, L.N. 17 of 2014, Maltese Citizenship Act, CAP. 188.

²² “Government amends Citizenship Act again, but residency still remains undefined. *Malta Independent*, 2014. február 16.

www.independent.com.mt/articles/2014-02-16/news/government-amends-citizenship-act-again-but-residencystill-remains-undefined-3968991233

²³ Lásd Maltese Community Council of Victoria, Revised Malta Citizenship Legal Notice Published and Corrected www.mccv.org.au/new-malta-citizenship-investor-scheme-legal-notice-published-corrected Lásd továbbá

jelezték, hogy a tartózkodási idő kiszámítása különbözni fog a rendes honosítási eljárás során alkalmazottól.²⁴ Olybá tűnik, hogy amennyiben a kérvényező a kérvény benyújtását megelőző 6 hónapban Máltán tartózkodik, ez az időszak beleszámít majd a 12 hónapos periódusba.²⁵ Habár az első kérelmezőket a programba már befogadták,²⁶ továbbra is kétséges, hogy a tartózkodási kritériumok, melyeket a máltai hatóságok végül alkalmaznak majd, vajon mennyiben felelnek meg az Európai Bizottság elvárásainak.

4. Befektetői állampolgársági és tartózkodási programok az Európai Unióban: összehasonlító kitekintés

A máltai tervezet egyáltalán nem egyedi az Unióban. Hasonló programokat vezettek be több más tagállamban 2013-2014-ben, amelyek gyorsított honosítást biztosítanak vagyonos külföldi befektetőknek és adományozóknak. Ennél is több országban vezettek be 2012-2013-ban tartózkodási programot külföldi befektetők részére, amelyek könnyített hozzájutást kínálnak az állandó (huzamos) tartózkodási lehetőséget jelentő jogálláshoz, és ezek néhány esetben indirekt módon a könnyített honosításhoz vezetnek.

---

www.independent.com.mt/articles/2014-02-04/news/residency-still-undefined-in-fresh-legal-notice-on-citizenshipscheme-3867148291

²⁴ Interjú a máltai hatóságok képviselőivel, 2014. február 21.

²⁵ Málta állandó brüsszeli EU-képvisellete által a szerzőnek adott felvilágosítása szerint „a 6 hónaptól 2 évig tartó periódus a bizonyítvány kiállításáig a kérelem benyújtásától számítva nem mond ellent a 12 hónapos tartózkodási elvárásnak. A gyakorlatban ez annyit tesz, hogy a procedúra nem lehet rövidebb 6 hónapnál, és nem lépheti túl a 2 évet, amennyiben a kérelmező a hatálya alá tartozó valamennyi alkalmassági követelménynek eleget tesz.” [Lásd az előző hivatkozást.]

²⁶ First applicants for Maltese citizenship are approved. *Times of Malta*, 2014. március 16. www.timesofmalta.com/articles/view/20140316/business-news/First-applicants-for-Maltese-citizenship-are-approved.510827 A *Malta Today* szintén megírta, hogy 2014 február közepéig 277 kérelem érkezett máltai útlevelért. Foreign Minister says 277 requests for Maltese passport received in Embassies. *Malta Today*, 2014. február 17.

www.maltatoday.com.mt/news/national/35497/foreign-minister-says-277-requests-for-maltese-passport-received-inembassies-20140217

4.1 Befektetőknek állampolgárságot árusító programok

Ciprus 2013 közepén vezette be új befektetői állampolgárság programját, amely nagyon hasonlít a máltai IIP-hez.²⁷ A ciprusi Scheme for Naturalisation of Investors²⁸ [Befektetők Honosítási Rendszere] gyorsított honosítást kínál.²⁹ A program hasonló elemekkel rendelkezik, mint a máltai IIP: a befektetés és az államnak nyújtott egyszeri adomány kombinálása, továbbá az állampolgárság megszerzéséhez nem várják el a tényleges ottani tartózkodást. (A szabályozás részleteit lásd az 1. függelékben.) [...]

Bulgária befektetői állampolgárság programjának van néhány fontos megkülönböztető jegye. A 2013-ban bevezetett szabályozás értelmében, a külföldi kérelmezők, ha már van befektetői letelepedési engedélyük,³⁰ bolgár nyelvtudás és a meglévő állampolgárságról való lemondás nélkül kérhetnek bolgár állampolgárságot.³¹ A kérelmező honosítható anélkül, hogy eleget tenne az 5 éves tartózkodás követelménynek, amelyet egyébként minden más honosítást kérőnek teljesítenie kell.³²

Ausztriában az "állampolgárságot befektetéssel" elv alkalmazását az osztrák állampolgársági törvény 10.6-os cikkelyében megbújó

²⁷ <http://eudo-citizenship.eu/news/citizenship-news/846-cyprus-to-grant-citizenship-to-biggest-bailout-losers> <http://rt.com/news/cyprus-investor-citizenship-requirements-848> <http://www.dw.de/european-citizenship-sold-to-the-super-wealthy/a-16756198>

²⁸ Scheme for Naturalisation of Investors in Cyprus [Befektetők Honosítási Rendszere Cipruson] a (2) alfejezetben felsorolt kivételektől eltekintve és a Civil Registry Laws 2002--2013 [Civil Bejegyzési Törvény] 111/A. részében foglaltak kivételével, Miniszterek Tanácsának a döntése alapján, 2013.05.24. www.moi.gov.cy

²⁹ A törvény A/6-os része értelmében „A kérelmezőnek rendelkezni kell személyesen birtokolt állandó ingatlannal a Ciprusi Köztársaságban, aminek piaci értéke legalább 500 ezer euró plusz ÁFA”.

³⁰ Foreigners in the Republic of Bulgaria Act [FRBA, Külföldiek a Bolgár Köztársaság Területén], 2013. februári módosításnak megfelelően.

³¹ Bulgarian Citizenship Act [BCA, Bolgár Állampolgársági Törvény], SG, 136, 1998. november 18., módosítva SG 41, 2001. április 26., módosítva SG 54, 2002. Máj 31., módosítva 2013. februárban, III. szakasz, Bolgár állampolgárság megszerzése honosítás révén. Lásd Smilov, Daniel – Jileva, Elena: *Country Report: Bulgaria*. Firenze: EUDO Citizenship Observatory, European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, Firenze, 2013. 12.

³² A BCA 12.2. cikke.

lehetőség, tehát egy hivatalosan sohasem vállalt befektetői állampolgárság program teszi lehetővé. A honosítás egyedi elbírálás, minisztériumi mérlegelés alapján is lehetséges, és ilyenkor semmilyen tartózkodási kritérium nem feltétel. [Az] alapvető különbség azonban [az osztrák és a máltai/ ciprusi] programok közt az, hogy az osztrákban nincs szó nevesítve befektetésről, adományról, mivel egyedi mérelegetésen alapszik, míg a máltai és ciprusi rendszerben az adományozás összege is olvasható, mely szerint az állampolgárságot biztosító állam, azt várja a vagyonos külföldiektől, hogy tekintélyes pénzügyi adományt bocsássanak az államkincstár rendelkezésére, amelyet soha vissza nem kapnak.

Írország egyedülálló példája az olyan tagállamnak, amelyben régen volt befektetés-alapú honosítási szabályozás (1989-től), és amelyben ezt több okból kifolyólag eltörölték 1998. április 20-án.

[...]

[A már említett és a későbbiekben is tárgyalandó általános kritikákon, nehézségeken túl] az egyik legnagyobb kihívás, mellyel az ír befektetői honosításnak szembe kellett néznie, hogy nehezen volt alátámasztható, vajon a befektetői állampolgárság biztosításának kritériumai minden esetben teljesültek-e, illetve felmerült a korrupció, a részrehajlás és a vesztegetés gyanúja is.³³ [...]

4.2 Befektetőknek nyújtott tartózkodási programok

Néhány tagállamnak egyszerűsített bevándorlási rendszere van a vagyonos harmadik országbeli polgárok számára – bevándorló befektetői és „arany” vízumot vagy tartózkodási engedélyt adó programok. A gazdag harmadik országbeli állampolgárok befektetéseiért cserébe, a vízumhoz vagy tartózkodási engedélyhez való gyorsított hozzájutást biztosítják. [...] Ezek a programok vonzó ügyintézészt kínálnak, amelyek a huzamos (állandó) tartózkodási

---

³³ Írországbán a palesztin Masri család esete 1992-ben megosztotta a közvéleményt és még belső kormányzati vizsgálat tárgya is lett 1994-ben, abban az időben, amikor Albert Reynolds volt a miniszterelnök. Reynolds egyik állateledel-cége hozzávetőleg 1 millió font adományt kapott, mely révén állampolgársághoz juthatott a palesztin család. Lásd Collins, Neil – O’Shea, Mary: *Understanding Corruption in Irish Politics*. Cork: Cork University Press, 2000.

engedély gyors megszerzését, sőt, az állampolgárság rövidebb tartózkodással és kevesebb követelmény teljesítésével való elérését teszik lehetővé, mint az általános, a más, harmadik országbeli polgároknak. Mint a közölt térképen megfigyelhető, Bulgária, Ciprus, az Egyesült Királyság, Görögország, Írország, Magyarország, Lettország, Portugália és Spanyolország rendelkezik ilyen programmal. (Az országokénti szabályozások részletes áttekintését lásd a 2. függelékben.)

A „befektetés” koncepciója országról országra nagy változatosságot mutat. A szabályozások közös tulajdonságai:

- 1) meghatározzák az adott országba történő befektetés minimális összegét, szükség van biztos éves bevételre és személyes vagyonra és/ vagy állampapírokba vagy kötvényekbe való befektetésre;
- 2) szükséges az ország területén ingatlannal rendelkezni;
- 3) el kell helyezni megfelelő mennyiségű tőkét egy hazai bankban;
- 4) esetenként jótékonysági adományt kell felajánlani.³⁴

A befektetői bevándorlási programok némelyike közvetlen vagy közvetett módon állampolgársághoz való hozzáféréshez vezet. Ez a helyzet a spanyol befektetői tartózkodási vízum esetén, [...] vagy Bulgáriában, ahol összeköttetés van a befektetői letelepedési engedély és az állampolgársághoz való hozzáférés között.

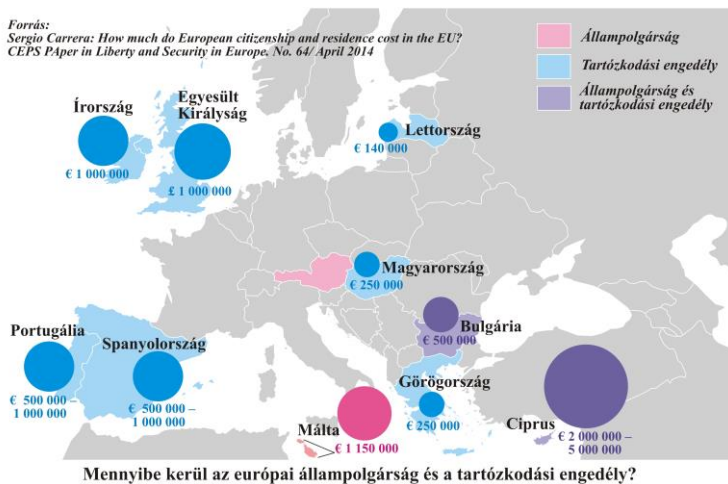
4.3 Mennyibe kerül az állampolgárság és a tartózkodás biztonsága/ biztosítása az EU-ban?

A közölt térképből a szabályozások és programok meglehetősen változatos képe rajzolódik ki, az uniós polgársághoz és az európai tartózkodáshoz csatolt különböző árakkal és pénzügyi értékekkel. Van legalább három ország, ahol jelenleg az európai polgárság

---

³⁴ Az EU tagállamok további nagyobb része rendelkezik olyan befektető – tartózkodási szabályozással, amely főleg az önfoglalkoztató, gazdaságilag független és vállalkozó (beleértve azokat akik céget alapítanak és indítanak) személyeket célozzák meg hatékony szakmai fejlesztések vonzása érdekében; vagy épp testületeket, vezetőket és vállalatok kulcsfontosságú alkalmazottait célozzák meg – ezek azonban nem képezik jelen tanulmány tárgyát.

árcédulával bír: Máltán ez az ár 1,15 millió EUR, Cipruson 2 millió illetve 5 millió EUR, Bulgáriában pedig 500 ezer EUR. [...]

És hogy mennyibe kerül a (huzamos) tartózkodási engedély? Ebben az esetben is eltéréseket tapasztalunk: Bulgária: nagyjából 500 ezer EUR; Ciprus: nagyjából 300 ezer EUR; Egyesült Királyság: nagyjából 1 millió £; Görögország: nagyjából 250 ezer EUR; Írország: nagyjából 1 millió EUR; Magyarország: nagyjából 250 ezer EUR; Lettország: nagyjából 140 ezer EUR; Portugália: 500 ezer és 1 millió EUR között és Spanyolország: 500 ezer és 2 millió EUR között. [...]

A Tanács 2003/109/EK irányelve³⁵ uniós szinten harmonizálta a huzamos tartózkodás intézményét harmadik országbeli

³⁵ Irányelv azon harmadik országbeli állampolgárok státusáról, akik hosszútávon az EU-ban tartózkodnak [2004] HL L 16/44, 2004.1.23. Elemzésért lásd: Carrera, S.: *In Search of the Perfect Citizen? The Intersection between Integration, Immigration and Nationality in the EU*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009. 171–196. Lásd továbbá: Guild, E.: *The Legal Elements of European Identity: EU Citizenship and Migration Law*, The Hague: Kluwer Law International, European Law Library, 2004. és Acosta, D.: *The Long-Term Residence Status as a Subsidiary Form of EU Citizenship*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2011.

állampolgárok számára. Egy közös szabály vonatkozik ennek a státusnak az odaítélésére: a) egy tagállam területén kell tartózkodni legalább öt éven keresztül legalísan és megszakítás nélkül, b) képesnek kell lenniük önmaguk és családtagjaik anyagi eltartására (lakhatás, jövedelem); c) teljes körű egészségbiztosítással kell rendelkezzenek, és d) amennyiben a tagállam úgy határoz, eleget kell tegerenek az integrációs előírásoknak. A hosszú távú rezidens státust sikeresen megszerző személy jogosult az EU egész területén a szabad mozgásra és rövid tartamú tartózkodásra (kivételt képez Dánia, Írország és az Egyesült Királyság), feltéve, hogy képesek eltartani magukat és családjukat. A munkavállalás területén a tagállamok korlátozásokkal élhetnek..

[...Mínthogy] az öt éves tartózkodás követelménye [ennek megfelelően] immár az EU másodlagos jogának a része, nem alkalmazható olyan rugalmasan, mint a tagállamok nemzeti rendelkezései. [...]

Az irányelv nem teszi lehetővé a tagállamoknak a szóban forgó huzamos rezidens jogállás árusítását. Bár néhány tagország árulja tartózkodási engedélyét, és talán még állandónak is hívja azt a vonatkozó nemzeti szabályozás keretében. De ha ez az irányelv előírásainak nem tesz teljes mértékben eleget, ez a státus nem lehet azonos – a 2003/109/EK irányelv értelmében – az EU állandó tartózkodási engedélyével. Ennél fogva nem jogosítja fel az ezzel a státussal rendelkezőt arra, hogy bármely más tagállamba beutazzon, és ott tartózkodjon. Ennek következtében a tartózkodási engedély megvásárlásának nincs semmilyen hatása a többi tagállamra, egészen addig, míg a vásárló külföldi nem tartózkodott öt évet abban az országban, és nem tett eleget az irányelvben előírtaknak.

5. Jogalpok az EU beavatkozására: a posztnacionális állampolgárság alapelvei és számonkérésük lehetőségei

Két fő elvnek volt lényeges szerepe az Igazságügyi Főigazgatóság (Bizottság) és a máltai hatóságok közötti tárgyalási folyamatban: [...] egyrészt a nemzetközi jogi szabályok és a bírói esetjog nyomán született általános jogelvek; másrészt a jóhiszemű és lojális együttműködés elve az Európai Unió jogában. Végző soron a

nemzetközi jog és az európai jog elvei keretben adnak a nemzeti jogalkotásnak, amelyek különböző módokon gyakorolnak hatást a nemzetállamok mozgásterére, az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének szabályozására. Különösképp akkor igaz ez, amikor tevékenységük vagy épp tétlenségük hatással van az egyes államok feletti egyéni állampolgári jogokra és a nemzetközi kapcsolatokra.

5.1 Szupranacionális szabályok és a bírósági esetjog elvei

Az európai intézmények által használt, a kérelmezőt a hazájához fűző „tényleges kapcsolat” (*genuine link*) elve tulajdonképpen a nemzetközi közjogból importált jogelv, mely szerint valódi, létező kapcsolat, kötelék kell, hogy legyen az egyén és azon állam között, melynek állampolgárságával az egyén rendelkezik. Míg az államok fenntartják monopóliumukat annak meghatározásában, hogy ki az állampolgár és ki nem az, a vita folytatódik. A nemzetközi jog felismerte azt, hogy miként védekezzen az olyan, önkényes vagy mesterséges helyzetek ellen, melyek honosítással és állampolgársággal kapcsolatos döntések révén jönnek létre, és amelyek hatással vannak az államközi kapcsolatokra.³⁶

Az előbb említett alapelvet a Nemzetközi Bíróság (International Court of Justice, Hága) mondta ki, mérőföldkőnek számító ítéletében a Liechtenstein versus Guatemala (a továbbiakban Nottebohm) ügyben 1955-ben,³⁷ amikor úgy fogalmazott, hogy az állampolgárság: „...olyan jogi kötelék, amelynek alapja egy tényleges társadalmi kötődés, a létezés, az érdek és érzelem tényleges kapcsolata, a kölcsönös jogok és kötelezettségek fennállásával együtt. Azt lehet mondani, hogy jogi kifejeződése annak, hogy [...] [az állampolgárságot szerző személy] ténylegesen jobban kötődik az állampolgárságot adományozó állam lakosságához, mint bármely más államéhoz.”³⁸

A Nemzetközi Bíróság kiemelt fontosságot tulajdonított a „tényleges kapcsolat” meglétének a személy és az állam között, és ígazat adott Guatemalának, hogy nem ismeri el Nottebohm állampolgárságát, minthogy ő nélkülözött minden korábbi kötődést

---

³⁶ Hall, Stephen: *Nationality, Migration Rights and Citizenship of the Union*, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1995.

³⁷ International Court of Justice, Jelentések 4. [1955]

³⁸ A döntés 23. oldala.

és kapcsolatot Lichtensteinnel, vagy ezek csak nagyon marginálisak voltak.

A „kapcsolat” létének meghatározásához a Nemzetközi Bíróság olyan tényezőket emelt ki, mint az egyén életvitelszerű tartózkodásának helye, üzleti, baráti és családi kapcsolatai, ami Nottebohm esetében nem teljesült, minthogy nem tartózkodott huzamosabb ideig a honosítási kérelmének benyújtásakor Liechtensteinben, és nem is szándékozott ottmaradni.

[...]

Az Európai Unió gyakorlatához közelítve: az Európai Unió Bírósága [...] számos döntésében hangsúlyozta, hogy a tagállamok azon szabályai, melyek lefektetik az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének alapjait, az Unió jog megfelelő figyelembevételével alkalmazandók.³⁹ Mint arra a 2010-es Rottmann-ügyben rámutatott:⁴⁰ bár az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének szabályozása a tagállam jogalkotásának kizárólagos hatásköre, a tény, hogy az ügynek külföldi vonatkozása is volt, azaz egy „határon átvívelő dimenziója”, ez az európai jog keretei közé vonta, és nem lehetett azt csupán belügynek tekinteni.⁴¹ Ez az ítélet képezte az EU Igazságügyi Főigazgatósága által használt érvelés egyik jogalapját a máltai kormányval való tárgyalások során.⁴²

5.2 A jóhiszemű együttműködés alapelve, újratöltve

Kétségtől a közösségi jogban lefektetett jóhiszemű és lojális együttműködés alapelveként volt a legnagyobb szerepe a máltai állampolgárság-árusítási ügyben. Ez az alapelv a gyakorlatban azt

---

³⁹ Lásd például C-369/90, ügy M. V. Micheletti és mások versus Delegacion del Gobierno en Cantabria [1992] ECR I-4239, 10. paragrafus; lásd továbbá: C-192/99, ügy A Királynő versus Kaur, [2001] ECR I-1237 és C-200/02, ügy [2004] ECR I-9925 – Zhu és Chen versus Secretary of the State for the Home Department; and C-148/02 ügy Garcia Avello [2003] ECR I-1163. Lásd: Carrera, Sergio – Merlino, Massimo: *State of the Art on the European Court of Justice and Enacting Citizenship*. Brüsszel: CEPS Special Report, Centre for European Policy Studies, 2009.

⁴⁰ C-135/08-as ügy, *Janko Rottmann versus Freistaat Bayern*, 2010. március 2.

⁴¹ Lásd AG Maduro véleményének 10. paragrafusát.

⁴² EU Commission prepares legal challenge on Malta passport sales., *EUobserver* <http://euobserver.com/justice/122843>

jelenti, hogy az EU-nak és a tagállamoknak teljes és kölcsönös tisztelettel kell segíteniük egymást az olyan feladatok kivitelezésében, melyek az alapító szerződésekből származnak. Ezen is túlmenően a tagállamoknak elő kell segíteniük az Unió célkitűzéseinek elérését, és tartózkodniuk kell minden olyan lépéstől, amely veszélyeztetheti azokat. [...]

A rendelkezés magában foglal két általános köteleiséget, avagy pozitív elkötelezettséget a tagállamok számára. Először is, kölcsönös elvárás, hogy segítsék egymást. Másodszor, hogy tegyenek meg minden lépést, amely megkönnyíti az elsődleges és másodlagos Uniók jogból kibontakozó célok elérését. A rendelkezés negatív kötelezettségként (tilalomként) fogalmazza meg, hogy tartózkodjanak az Unió céljait veszélyeztető lépések meghozatalától. [...] az Európai Unió Bírósága úgy tartja számon ezt az alapelvet [számos ítéletében megfogalmazott módon], mint az EU jogrendszerének egyik kulcsát, mely annak lényegi eleme, és általános érvényű köteleesség, amelyet az európai jog különböző területein egyaránt érvényesíteni kell (közösségi hűség elve, EUSZ 4.cikk (3) bek.).

5.3 Jóhiszemű együttműködés, állampolgárság és a tényleges kötődés: külön-külön élünk együtt?

Széleskörű szakmai diskurzus folyt és folyik arról, hogy a közösségi jog általános alapelvei mennyiben formáltak újra a tagállamok autonómiáját az állampolgári ügyek szabályozásában.⁴³ De Groot amellett érvel, hogy az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének szabályozásakor a tagállamok bizonyos lépései vagy épp tétlensége sértheti az EU általános alapelveit, például a jóhiszemű együttműködést. Álláspontja szerint ilyen szembenállás jelenhet meg, amikor a tagállam (meglepetésszerűen) kiterjeszti állampolgárságát olyan személyek jelentős vagy legalábbis aránytalanul nagy csoportjára, akik amúgy nem-uniós állam állampolgárai, anélkül, hogy előtte konzultálna erről a többi

---

⁴³ Gortázar Rotaèche, Cristina: Identity, Member States Nationality and EU Citizenship: Restitution of Former European Nationals v. Naturalisation of New European Residents? In: Guild, Elspeth – Gortázar Rotaèche, Cristina – Kostakopoulou, Dora (eds): *The Reconceptualisation of European Union Citizenship*, Leiden: Brill Nijhoff, 2013. 15–32.

tagállammal és Brüsszellel.⁴⁴ Mint láttuk, ez volt az álláspontja a Rottmann ügyben Maduro főtanácsnoknak, míg D'Oliveira más nézetet vall.⁴⁵ Az ő meglátása szerint a konzultáció hiánya nem jelentené a tagállamok közti szolidaritás alapelvének megsértését, „tekintettel arra a tényre, hogy sem egy tagállam, sem a Bizottság, a Tanács vagy bármely európai intézmény nem kezdeményezett ilyen jellegű felülvizsgálatot. [...] olybá tűnik tehát, hogy a Közösséggel való szolidaritás hiánya ezen a területen nem probléma.”⁴⁶

[...A] jóhiszemű együttműködés kötelezettségének érvényre juttatása a máltai ügyben ugyanakkor nyitva hagyott néhány kérdést, amelyek további megfontolást és reflektálást kívánnak. Neframi helyesen mutat rá, hogy a „közösségi hűség” változékony formula attól függően, mit kíván meg az EU érdeke.⁴⁷ A tényleges kockázatok alapján lehet válaszolni arra, hogyan érintette az EU érdekét a máltai állampolgárság-árusítási ügy. [...]

Alap lehet a máltai útlevél-árusítási program támadására a közös piac koherenciájának védelme. Útlevelek eladása olyan embereknek, akik az EU-n belüli szabad mozgás jogát szeretnék élvezni, nem egyeztethető össze a közös piac szellemiségével.⁴⁸ [...] [Úgyanakkor] nehezen elképzelhető, hogy aránytalanul megzavarja a

---

⁴⁴ De Groot, R. G. :The Relationship between the Nationality Legislation of the Member States of the European Union and European Citizenship. In: M. La Torre (eds): *European Citizenship: An Institutional Challenge*. Hague: Kluwer Law International. 1998.115--147; Lásd továbbá: R.-G. De Groot:*Towards a European Nationality Law. Inaugural Lecture*. Maastricht: University of Maastricht,20--21. Amint a bizottság egy képviselője kijelentette a máltai sajtóban: „A máltaiaknak lehet hogy konzultálniuk kellett volna más tagállamokkal, mielőtt lépnek az IIP ügyében.” Lásd:IIP / Brussels contemplating infringement proceedings against Malta. *Malta Today*, 2014. január 18. www.maltatoday.com.mt/en/newsdetails/news/national/IIP-European-Commission-contemplating-infringement-proceedings-against-Malta-20140118

⁴⁵ Poiares Maduro főtanácsnok véleménye, 2009. szeptember 30., C-135-08-as ügy, *Janko Rottmann versus Freistaat Bayern*.

⁴⁶ d'Oliveira, Jessurun: Nationality and the European Union after Amsterdam. In: O'Keefe, David – Twomey, Patric: *Legal Issues of the Amsterdam Treaty*. Oxford: Hart Publishing, 395–412., 405. Ezt szintén elfogadja de Groot, aki kijelentette: „Hovatovább sok múlik azon, hogyan reagál – vagy épp nem reagál – a többi tagállam és a Bizottság.” (21.).

⁴⁷ E. Neframi:The Duty of Loyalty: Rethinking Its Scope Through its Application in the Field of EU External Relations. In: *Common Market Law Review*, 47 2010. 323–359.

⁴⁸ Az Európai Unióról szóló Szerződés 3.3. cikke.

belső piac működését néhány ezer (+/- 1800) EU-n kívüli polgár újonnan vásárolt útlevéllel érkezése vagy mozgása/ tartózkodása. [...Jelesül] azt tanulhatjuk a máltai ügyből, hogy amikor a tagállamok intézkedéseinek illetve mulasztásának összegegyeztetetőségét határozzuk meg az állampolgárság megszerzésének terén, az elvi, minőségi hatások mérlegelése nagyobb hangsúlyt kaphat a mennyiségiéknél.

Az unió állampolgárságának elüzetesítése egy lépéssel továbbment a máltai esetben, amikor a magán szektor egyik szereplőjét bízták meg azzal, hogy közvetítő szerepet játsszon az állam és az állampolgárságot vásárolni akaró külföldiek között. Ez olyan pont volt, amit a Bizottság nem különösebben hangsúlyozott, pedig uniós nézőpontból ez volt az egyik legkifogásolhatóbb elem az állampolgárság adásvételének. [...Tehát] egy magáncéget bíztak meg azzal, hogy találjon olyan vagyonos embereket, akik szeretnének egy másik útlevelet, és adja el nekik a máltai állampolgárság megvásárlásának ötletét. [...] Abból, ahogy a közvetítő cég reklámozza a máltai programot, arra következtethetünk, hogy az emberek, akiket megcéloz, nem különösebben szeretnének Máltán élni vagy tartózkodni.⁴⁹ A cég azzal a feltevéssel él, hogy ami megragadja majd a vevő figyelmét, az annak a lehetősége, hogy egy további tagállamba, vagy épp az Egyesült Államokba költözzön, és ott éljen.⁵⁰ Ennek megfelelően, a máltai állampolgárság értéke az uniós polgárság birtoklására, és az azzal járó jogokra és szabadságokra épül. [...Ebből a perspektívából] Málta potyautasnak tekinthető, nagy árat kérve egyes emberektől, valami olyan megvásárlásáért, amelyről a többi tagállam közösen gondoskodik, amit a többi tagállam teljesít, jelesül tartózkodást biztosít területén az európai állampolgárság egyéb lehetőségeivel együtt.⁵¹

Ebből fakadóan, az uniós polgárság státusa maga az elérendő cél, amelyet a máltai IIP a leginkább kockáztat. Az Európai Unió

---

⁴⁹ Lásd: <https://www.henleyglobal.com/citizenship-malta-citizenship>.

⁵⁰ Lásd: Malta's VWP impact on US immigration to be reviewed in 2014., *Malta Independent*, 2013. november 24.

⁵¹ Ezt az érvet a fent említett EP határozat tartalmazza, mely a 10. paragrafusban kimondta: „... a folytatódó verseny a még vonzóbb befektetői feltételekért vagy pénzügyi forrásokért a schengeni tartózkodási engedélyekhez és az EU állampolgársághoz szükséges elvárások és követelmények csökkenéséhez vezethet.”

Szerződésének (EUSZ) preambuluma kiköti a tagállamok számára a kötelezettséget, „hogy országaik állampolgárai számára közös uniós polgárságot hozzanak létre”. Ezt a mondatot együtt kell olvasni az unió célkitűzéseivel [...].

Az Európai Bizottság és az Európai Parlament válaszában minősége és hatóköre fényében elmondható, hogy az európai intézmények úgy ítélték meg: a máltai IIP-ben megjelenő árcédula ráragasztása az uniós polgárságra, veszélyezteti annak lényegét és annak a minden uniós ország állampolgárára egyformán vonatkozó általános természetét. Továbbá a máltai rendelkezés természetéből fakadóan diszkriminatív, mivel a leggazdagabb harmadik országbeli állampolgároknak lehetővé teszi, hogy gyorsított eljárásban jussanak hozzá a máltai állampolgárságon keresztül az uniós polgársághoz.⁵²

Annak érdekében, hogy ezeket az aggályokat orvosolják, az Európai Bizottság egyik fő követelése Málta felé az volt, hogy tegyen eleget a jóhiszemű együttműködés kötelezettségének, és vezesse be a szabályozásba „a tényleges kapcsolat” vagy a kérelmezőnek Máltához való „valódi kapcsolati” követelményét [...] A Bizottság értelmezésében „a kötődés” akkor valódi, ha „tartózkodási státust jelent az országban”, mint a máltai állampolgárság megszerzésének előfeltétele. A „ténylegesség” az állampolgársági ügyekben ugyanakkor értelmezés után kiált. Miről szól valójában a valódi kötődés? Hogyan határozzuk meg ezeket a kötődéseket objektíven igazolható formában, kerülve az önkényességet? A Nemzetközi Bíróság érvelése a Nottebohm-ügyben ugyanis számos kritika tárgya a tudományos vitákban, és számos értelmezési kerete van.

Akadémikusok, mint például Hall, a Nemzetközi Bíróság doktrínája mellett érvelnek [...].⁵³ Mások ugyanakkor kritikusak a

---

⁵² Az Európai Unióról szóló Szerződés 3.2-es cikke kimondja a célt, miszerint „az Uniónak a szabadság, biztonság és igazságosság területét kell biztosítania polgárai számára, belső határok nélkül ...”.

⁵³ Hall, Stephen: *Nationality, Migration Rights...* i. m. 1995. Hall szerint: „A szolidaritás kötelezettségéből következnie kell, hogy a kötelezettség hatókörében tartózkodunk az olyan lépésektől, melyek megtevesztőek vagy félrevezetőek azok irányban, akik felé a kötelezettséggel bírunk. Bármely megtevesztő vagy félrevezető lépés bármely tagállamtól a többi tagállam vagy a Közösség felé a szolidaritási köteletség megszegéseként értelmezhető, akkor is, ha nincs valós veszélye gazdasági zavarnak....”. 66-67. Lásd még O’Leary, Siofra: *Nationality*

valódi kötődés elképzelésének túlságosan megszorító jellegével szemben, és a túl nagy hatósági mozgástér miatt, amely a tagállamok kezében marad azt illetően, hogy megállapítsák a kötődés fennállását olyan kifejezések tartalmán keresztül, mint „érdemi kapcsolat” és más „társadalmi kötelekek”, melyek sérthetik az alapvető jogokat. Guild például utal arra, ahogy az államok néhány esetben visszaélnék a tényleges kötődés követelményével, faji és etnikai alapon zárva ki bizonyos csoportokat az állampolgárságból és a tartózkodási engedély adta biztonságából, a diszkrimináció mentességgel összeegyeztethetetlen módon.⁵⁴ [...]

Az Európai Parlament és az Európai Bizottság ragaszkodása a „tényleges kapcsolat” elvéhez mint a jóhiszemű együttműködés és lojalítás előfeltételéhez, kétélű érvelésnek látszik. Alapvető dilemmát vet fel az uniós polgárság szempontjából. A tartózkodási követelmény talán objektívebben igazolható tény lehet a személy és az állampolgárságot adó ország közötti kapcsolatra. Ugyanakkor mit jelent pontosan, hogy „szokásszerű/ állandó, tényleges, gyakorlati tartózkodás” az állampolgársági törvény szempontjából? Ahogy a máltai ügyből látható, a valóságos tartózkodás pontos jelentése és bizonyíthatósága vitatott marad, és még mindig visszaélések, a (túlzottan) rugalmas jogalkalmazás tárgya, ha vagyonos külföldiekről van szó. Másfelől, a Nottebohm-ügyben kifejtett tényleges kötődés megerősítésével az európai intézmények nacionalista visszaéléseket követhetnek el, minthogy a tagállamok felhasználhatják a valódi kötődés koncepcióját az állampolgárság elnyerését megszorító szabályozáshoz – lásd például az úgynevezett társadalmi kötelek elképzelését vagy az integrációs/asszimilációs tesztekét –, amelyek összeférhetősége az EU más, általános alapelveivel (diszkrimináció tilalma, sokszínűség védelme, az alapvető jogok tisztelete) jelenik meg kockázatként.⁵⁵

Law and Community Citizenship: A Tale of Two Uneasy Bedfellows, In: Yearbook of European Law, Oxford: Calendron Press, 12. 1992. 353.

⁵⁴ E. Guild: *The Legal Elements of European Identity: EU Citizenship and Migration Law*, The Hague: Kluwer Law International, 2004. 4. fejezet (The Residence/Citizenship Nexus), 68–81.

⁵⁵ S. Carrera: *In Search of the Perfect Citizen? The Intersection between Integration, Immigration and Nationality in the EU*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009. 383–387. ; S. Carrera – E. Guild: *Are Integration Tests Liberal? The ‘Universalistic Liberal Democratic Principles as Illiberal Exceptionalism*. In Rainer Bauböck – C. Joppke (eds.): *How liberal are Citizenship Tests?* 2010.

Következésképp a dilemma, ami az Európai Parlament és a Bizottság ahhoz való ragaszkodásából születik, hogy a tagállamok biztosítsák és erősítsék a tényleges kapcsolatot az állampolgárságot kérőkkel, paradox mód a nacionalizmus megerősödéséhez vezethet annak meghatározásában, hogy ki lehet és ki nem lehet állampolgár. Így egyes csoportokat kizárhatnak az uniós polgárságból, amely ellentétben áll a diszkriminációellenesség alapelvével is. [...]

[A valódi kötődés elvéből fakadó bizonytalanság elhárításának egy módja lehetett volna,] ha a jóhiszemű együttműködés alapelvének megsértésében a potyautas logikát hangsúlyozzák: tehát hogy Málta és a hasonló programokkal bíró más tagállamok, potyautasként viselkednek, olyasmért kérve pénzt emberektől, amit más tagállamok biztosítanak, és amiért más tagállamok fizetnek. [...] Továbbá, az állampolgárság nyílt áruba bocsátása egy magáncég közvetítőként való bevonásával hatással van az európai polgárság alapvető koncepciójára és lényegére. Továbbmenve, a valódi kötődés standardjának értelmezésekor, a Bizottság körületekintőbben megfontolhatta volna az Emberi Jogok Európai Bíróságának az állampolgársághoz kapcsolódó jogi filozófiáját, amely hangsúlyozta az összeegyeztethetlenséget a diszkrimináció tilalmával és egyenlő bánásmóddal, valamint azon gyakorlattal, ahogy néhány tagállam az állampolgársági szabályozásában a valódi kötődés vagy kapcsolat kívánalmát alkalmazza.⁵⁶

Ami a jóhiszemű együttműködés, közösségi hűség alapelvének eljárási szabályait illeti, fel lehetne tenni a kérdést: vajon Máltának kellett volna-e konzultálnia a többi tagállammal és az európai intézményekkel, mielőtt elfogadja az IIP-t. [...Önmagában] az európai felek/ partnerek és intézmények tájékoztatása és a velük való konzultáció pusztán gesztusa nem tette volna elnézhetővé az EU általános alapelvének megszegését. Az Európai Bizottság erősebben kiemelhetné volna annak a szükségességét, hogy minden jelenlegi vagy jövőbeni nemzeti lépés vagy mulasztás, mely közvetve vagy közvetlenül hatással van az uniós polgári jogokra és

---

29–34. <http://eudo-citizenship.eu/commentaries/citizenship-forum/citizenship-forum-cat/255-how-liberal-are-citizenship-tests?showall=&start=8>

⁵⁶ Lásd például De Groot, Gerard-Rene – Vonk, Oliver: Nationality, statelessness and ECHR's Article 8: Comments on *Genovese v Malta*. *European Journal for Migration Law*, 4. 2012. 3. szám 317–325.

szabadságokra, és így az uniós polgárság lényegére, része kell legyen az információcserének és az előzetes konzultációnak a többi tagállammal, a bizottság illetékes szerveivel. Továbbá a Bizottság egyértelmű iránymutatást adhatott volna arról is, hogy milyen megszorítások élnek a tagállamokkal szemben az állampolgárság odaítélésében, mely a jóhiszemű együttműködésnek a közösségi jogban lefektetett kötelezettségéből adódik.⁵⁷

[...]

6. Következtetések

A máltai állampolgárság-árusítási ügy újra megnyitotta a vitát, ami az uniós polgárság 1993-as bevezetése óta megválaszolatlan: mekkora a szabályozási szabadsága a tagállamoknak az állampolgárság megszerzésének és elvesztésének ügyében? Van felettük az EU-nak bárminemű felügyelete és számonkérési lehetősége? A máltai egyéni befektetői program, mely lehetővé tette volna a máltai állampolgárság nyílt árusítását vagyonos külföldieknek, rengeteg kritikát váltott ki belföldön és az európai intézményekben. A máltai állampolgárság ára nagyrészt az európai polgárság birtoklásán alapult, illetve a kedvezményezett megillető szabad mozgáshoz való jogon. Az Unióban állampolgári ügyekben eddig precedens nélküli módon, az EP és a Bizottság jelezte, hogy elutasítja a befektetői program elfogadását, felszólította Máltát, hogy hajtson végre egy sor módosítást a tervezeten, és sikeresen meggyőzte a máltai hatóságokat, hogy az uniós elvárásoknak megfelelően, változtassanak a honosítás szabályozásán.

Bár Málta az egyetlen tagállam, amelyet az EU intézményei nyíltan az állampolgársági szabályozás európai értékekkel való összeegyeztetésére kényszerítettek, Málta messze nem az egyedüli tagállam, mely befektetői állampolgársági vagy tartózkodási

---

⁵⁷ Mint Lang hangsúlyozta „még ha a közösségi jog másodlagos jogában nem is jelenik meg, a nemzeti hatóságoknak tisztán lefektetett kötelessége a Szerződések 4.3-as cikk értelmében, hogy nyújtsák át a kért információkat a Bizottságnak, hogy az meg tudja állapítani, hogy az adott tagállam megszegi-e a közösségi jogban lefektetett kötelezettségeit.” Lásd Lang, John Temple: Developments, Issues and New Remedies – The Duties of National Authorities and Courts under Article 10 EC Treaty. In: *Fordham International Law Journal*, 27. 6. szám 1904–1939.

programmal rendelkeznek. [...] Van legalább két másik ország, ahol az uniós polgársághoz árcédulát csatoltak, nevezetesen Ciprus és Bulgária. Közös jellemzője ezeknek a befektetői állampolgársági programoknak, hogy arra hívják fel a kérvényezőket, hogy egyszeri pénzügyi adományt kínáljanak fel az állam számára, minőségében túlmutatva tehát az országban való befektetésen. [...] Kilenc további tagállam – Bulgária, Ciprus, az Egyesült Királyság, Görögország, Írország, Magyarország, Lettország, Portugália és Spanyolország – bevándorló befektetői programja a tartózkodási engedély és az állampolgárság gyorsított megszerzésével kecsegtet. Ezekben a kérvényező szintén vagyoni státusza révén profitálhat a kivételezett bevándorlási státusból, valamint az országban való tartózkodás vagy letelepedés biztonságából. [...]

Fontos tudatosítani, hogy eddig egyetlen másik tagállamot sem szólították fel az EU intézményei a közösségi elvárások alapján a változtatásra, tehát a tagállamok közti egyenlőtlen bánásmódnak lehetünk tanúi. [...]

Az EU válaszlépéseit tekinthetjük jogi precedensnek a jelenlegi, az EU-ban fellelhető befektetői állampolgársági programok jogszerűségi meghatározásában, csak úgy mint jövőbeni honosítási-állampolgársági vitákban, amelyeket az állampolgárság megszerzésének területén a tagállamok intézkedései és mulasztásai okoznak. [...] Bizottság és az EP sikeresen igényelt magának társ-jogalkotói befolyást az állampolgársági ügyek felett, különösképpen azokban az esetekben, amikor a hazai szabályozások hatással vannak a szupranacionális állampolgárságra, az egyéni szabadságjogokra és az EU általános jogelvére, a jóhiszemű együttműködésre. [...]

[...]

Lehet az ügyet áttörésként értelmezni az EU szerepét illetően az állampolgársági ügyekben? A máltai állampolgárság-árusítási ügy jelenti az első közvetlen beavatkozást az európai intézmények részéről egy olyan hatáskörbe, amely korábban a tagállamok kizárólagos jogkörébe tartozott. [...] Több európai és nemzetközi jogi általános alapelvnek mutatta meg a jelentőségét és növekvő fontosságát, amelyek korlátozzák a tagállamok szuverenitását, szabályozási jogkörét az állampolgársági ügyekben. Másrészt intézményi keretet biztosítanak a tagállamok lépéseinek vizsgálatára, az intézkedések következményeinek a nemzetállamok feletti állampolgárságra gyakorolt hatására; és csökkentik a tagállamok diszkrecionális jogkörét az állampolgárok befogadásának

meghatározásában. Mindazonáltal egyértelmű uniós iránymutatásra van szükség, hogy milyen megszorításokkal kell a jóhiszemű együttműködés kötelezettségéből fakadóan, a tagállami lojalitás alapján a tagállamoknak számolni az állampolgárság megadásának szabályozásakor. Valószínűleg szükségtelen, hogy az EU bekapcsolódjon a tagállamok állampolgársági szabályozásának kialakításába. Ugyanakkor, amikor arról van szó, hogy a tagállam az állampolgárság adományozási kompetenciáját arra használja fel, hogy előnyhöz jusson, mert vagyonos emberek érdekeit elégíti ki azáltal, hogy pénzért uniós polgársághoz juttatja őket, lehetővé téve, hogy bármely másik tagállamba költözzenek és ott tartózkodjanak, akkor az egész Európai Unió érdeke, hogy biztosítsa a fair play érvényesülését.

Fordította: Szakács Borbála

1. függelék:

A Máltai Köztársaság Egyéni Befektetői Programja*

Hozzájárulási követelmények és díjszabás

1. Hozzájárulási követelmények

Az alábbi hozzájárulások jelentik a programban való részvétel és így az állampolgárságra való jogosultság minimum feltételét

- a) fő kérvényező: 650 000 EUR (hatszázötvenezer euró), amelyből 10 000 EUR (tízezer euró) összeg vissza nem térítendő letétként befizetendő a kérelem benyújtása előtt;
- b) házastárs: 25 000 EUR (huszonötezer euró);
- c) minden 18 év alatti gyermek után: 25 000 EUR (huszonötezer euró);
- d) minden hajadon, 18-26 éves gyermek után: 50 000 EUR (ötvenezer euró);
- e) minden eltartott, 55 évnél idősebb szülő után: 50 000 EUR (ötvenezer euró).

2. Díjszabás

A következő díjak minden kérelem esetén befizetendők

1) Átvilágítási díjak

- a) fő kérvényező: 7500 EUR (hétezeröttszáz euró);
- b) házastárs: 5000 EUR (ötezer euró);
- c) minden 13 és 18 év közötti gyermek után: 3000 EUR (háromezer euró);
- d) minden eltartott, hajadon, 18-26 éves gyermek után: 5000 EUR (ötezer euró);
- e) minden eltartott, 55 évnél idősebb szülő után: 5000 EUR (ötezer euró).

2) Útlevel- és banki költségek

- a) útlevel: személyenként 500 EUR (ötszáz euró);
- b) banki költségek: kérvényezőnként 200 EUR (kétszáz euró);

(3) A program keretében a kérvényezőkre és az állampolgárság biztosítására az ebben a táblázatban megállapított hozzájárulási követelmények és díjak vonatkoznak, minden más szabályozástól függetlenül.

---

* Individual Investor Programme of the Republic of Malta Regulations, 2014, L.N. 47 of 2014, Maltese Citizenship Act (CAP. 188), B 341.

2. függelék:	Törvény	Dokumentum/ Státus	Kritérium
Bulgária	<p>Külföldiek a Bolgár Köztársaságban Törvény (KBKT), a 2013. februári módosításnak megfelelően, módosítás SG 16/19 2013. február (lásd szintén módosítás SG 23/8 2013 március, . SG 52/14 2013. június, SG 68/2 2013. augusztus, SG 70/9 2013. augusztus, utolsó módosítás: SG108 /17 2013. december)</p>	Állandó tartózkodási engedély	<p>A KBKT 24. cikke: huzamos tartózkodási engedélyt szerezhet az a külföldi, akinek van a 15. cikk 1. paragrafusának megfelelő vízuma (vízum hosszú távú tartózkodásra, maximum 6 hónapig felhasználhatóan, 180-napos Bulgáriában való tartózkodás jogaival) és:</p> <p>19. (SG 2013/16-os módosítás) befektetett fejenként legalább 600 ezer BGN-t, hogy a Bolgár Köztársaság területén ingatlant szerezzen, vagy a kérvényező tulajdonosa egy bolgár kereskedelmi társaság részvénytőkéje több mint 50%-nak, ugyanilyen mennyiségű pénzt fektetett be a cég alaptőkéjébe, és ezáltal a társaság ugyanilyen értékű ingatlantulajdonhoz jutott Bulgária területén: a kérelem benyújtásának napjáig a külföldinek vagy a jogi személynek be kell fizetnie a teljes összeget, amit egy hivatalosan elismert bolgár hitelintézetben nyitott számlán kell elhelyezni, és amennyiben az előírt ingatlan kölcsön útján szerzik meg, a hitel még vissza nem fizetett része nem haladhatja meg a 25%-ot.</p> <p>20. (SG 2013/16-os módosítás) befektet a Befektetést Ösztönző Törvény alapján gazdaságilag elmaradtnak minősülő régióban, azáltal, hogy befizet legalább 250 ezer BGN-t egy bolgár kereskedelmi társaság alaptőkéjébe, miután a külföldi részvényese és tulajdonosa legalább az 50%-ban a cég alaptőkéjének/ részvénytőkéjének, és a befektetés eredménye új, hosszú távú vagyoni és nem-vagyoni értékek összege legalább 250 ezer BGN értékű, és legalább 5 új munkahelyet eredményez, fenntart bolgár állampolgárok számára a tartózkodás teljes ideje alatt, a Gazdasági, Energetikai és Turisztikai Minisztérium által jóváhagyott módon.</p>

2. függelék:	Törvény	Dokumentum/ Státus	Kritérium
			<p>KBTK 25. cikke: (SG 11/05-es módosítás; SG 36/09-es módosítás) leszögezi, hogy huzamos tartózkodási engedély adható a külföldieknek, amennyiben: 6. befektetett az országban több mint 1 millió BGN-t vagy megnövelték befektetését ilyen mértékben a következők megszerzésével:</p> <p>(a) bolgár cégek részvényei, melyeket egy szabályozott bolgár piacon forgalmaztak, (b) kötvények és államkötvények és származékaik, melyeket az állam vagy az önkormányzat hozott forgalomba, legalább 6 hónapon túli lejáratú dátummal, (c) egy bolgár cég vagyonának egy különálló részének tulajdonjoga, amely legalább 50%-os állami vagy önkormányzati tulajdonban van, a Privatizáció és Posztprivatizáció Felügyeleti Törvény értelmében, (d) holdingok vagy részvények egy olyan bolgár cégben, amely állami vagy önkormányzati tulajdonban áll, a Privatizáció és Posztprivatizáció Felügyeleti Törvény értelmében, (e) bolgár szellemi tulajdon – copyright vagy szomszédos jogok, szabadalom, használati mintaoltalom, védjegy, ipari mintaoltalom (f) koncessziós szerződésekből fakadó jogok a Bolgár Köztársaság területén.</p> <p>Az egyik legfontosabb módosítás, melyet 2013 decemberében elfogadtak, az a KBTK 1. szakasz 25. cikkben egy új, 7. paragrafust iktatott be, visszaállítva annak a lehetőségét, hogy állandó tartózkodási engedélyt szerezzen az a külföldi állampolgár, aki 1 millió BGN-t fektetett be legalább öt évre egy elismert bolgár hitelintézetnél felelős vezetői szerződéssel. A befektetés körülményeit rögzítenie kell a Bolgár Befektetési Ügynökségnek. Él továbbá egy megkötés, miszerint a betét azonos időszakban nem szolgálhat hitelfedezetként más bolgár</p>

2. függelék:	Törvény	Dokumentum/ Státus	Kritérium
			<p>pénzügyi intézetnél.</p> <p>8. (új – SG 36/9) aki legalább 6 millió BGN tőkebefektetést hajtott végre egy olyan bolgár cégbe, amelynek részvényeit nem forgalmazzák valamely szabályozott piacon.</p> <p>16. (új – SG 16/13) befektetést eszközölt egy bolgár kereskedelmi társaság alaptőkéjébe való letét elhelyezésével, nem kevesebb mint 500 ezer BGN értékben, amennyiben a külföldi partner vagy részvényes regisztrált részvényekkel többségi tulajdont szerzett, és a befektetés eredményeképp új materiális és immateriális javak jöttek létre nem kevesebb mint 500 ezer BGN értékben és legalább 10 új álláshely nyílt meg bolgár állampolgárok számára a tartózkodás ideje alatt, és ezt igazolja a Gazdasági, Technológiai és Turizmus Minisztérium.</p> <p>Az állandó tartózkodási engedély megszerzéséhez szükséges várakozási időtől el lehet tekinteni azok esetében, akik több mint 500 ezer USD-t fektettek be a bolgár gazdaságba. Valamint olyan emberek esetén, akik tanúsítványt kaptak a befektetési kategóriák alapján vagy kiemelt befektetési projektről.</p> <p>Az állandó tartózkodási engedéllyel rendelkezők mentesülnek az országban való fizikai jelenlét követelménye alól a KBKT 40. cikkének értelmében (mód. SG 42/01), ami hangsúlyozza: „Vissza kell vonni a külföldi állampolgár tartózkodási jogosultságát, amennyiben: 6. bebizonyosodik, hogy a külföldi, aki huzamos vagy állandó tartózkodási engedéllyel rendelkezik, nem tartózkodott az Európai Unió tagállamainak területén 12 egymást követő hónapban keresztül, kivéve olyan esetekben, amikor a 25. cikk 1. paragrafus 6-7-8-13-16. elemének értelmében, állandó tartózkodási jogot szerzett”. Ez a</p>

2. függelék:	Törvény	Dokumentum/ Státus	Kritérium
			<p>lehetőség 2009 óta létezik. Az engedélyt gyorsított eljárásban adják ki.</p> <p>25a cikk (új, SG 42/01) tartózkodási engedélyt szerezhet az országban, a törvény követelményeinek teljesülése nélkül olyan külföldi, aki hozzájárul a Bolgár Köztársaság közösségi és gazdasági életéhez, jelesül az állambiztonság, a tudomány, a technológia, a kultúra vagy a sport területén.</p>
Ciprus	A Külföldiek és Bevándorlás Szabályozása 6(2)-es rendelkezése	Bevándorlási engedély harmadik országbeli kérvényezőknek, akik befektetni szándékoznak a Ciprusi Köztársaságban (F kategóriás bevándorlási engedély)	<p>Feltételei:</p> <p>30 ezer EUR biztosított éves minimum jövedelem, foglalkozáson kívüli forrásokból (+5ezer EUR eltartottanként); Egy ciprusi ingatlan tulajdonosa legyen (ház, apartman vagy más épület legalább 300 ezer EUR piaci értékben, ha azt legalább igazoltan kifizette 200 ezer EUR értékben); Igazoló levél egy ciprusi banknál nyitott számlán letétbe helyezett minimum 30 ezer EUR összegről; Erkölszi bizonyítvány, hogy a kérelmező nem jelent fenyegetést a közrendre; A kérelmező nem szándékszik munkát vállalni vagy bármennemű ciprusi üzleti tevékenységben kereső tevékenységet folytatni; Egészségbiztosítási ellátással rendelkezik; A kérelmező látogasson el Ciprusra legalább kétévénként.</p>
Görögország	2013/4146-os törvény: Barátságos befektetési környezet létrehozásáról stratégiai és magánberuházók	Tartózkodási engedély ingatlan tulajdonosnak /	<p>A görög program két lehetséges utat kínál fel a tartózkodási engedély megszerzéséhez az országban ingatlant vásárlónak vagy stratégiai befektetőnek.</p> <p>Az első esetben, minimum 250 ezer EUR értékű ingatlan megszerzése szükséges, azaz vásárlás, vagy üdülői használati jog révén, legalább 10 éves időtartamra, vagy hotel</p>

2. függelék:	Törvény	Dokumentum/ Státus	Kritérium
	számára, 2013. július. 23195-ös belügyminisztériumi határozat, Kormányközlöny, B' 1279/28-5-2013.	Belépési vízum ingatlan tulajdonszerzőnek és/ vagy Tartózkodási engedély stratégiai beruházóknak	<p>létesítmények vagy bútorozott lakások lízingje, legalább 10 évre, kombinált turisztikai létesítményekben (8.§(2) bek. a 4002/2011.tv-ben)</p> <p>A speciális "beutazási vízum ingatlan tulajdonosnak" alkalmazandó (C típusú Schengeni vízum vagy egy D típusú nemzeti vízum); így a kedvezményezettnek joga van más Schengen országokba utazni 6 hónaponként akár 90 napra. A vízum kiadásához szükséges feltételek között szerepel: állami üzletszerzést igazoló közjegyzői okirat másolata, és hogy a kérvényező 250 ezer eurót meghaladó értékű vagyontárgyakkal rendelkezik. A tulajdonszerzés történhet jogi személyen keresztül.</p> <p>Ezen vízumok birtokában kérelmezhető a tartózkodási engedély, melyet 5 éves időtartamra fognak kiállítani. Az engedély újabb 5 évre meghosszabbítható, amennyiben a kérelmező még mindig rendelkezik az ingatlannal. A tartózkodás ezen időszakát nem veszik figyelembe a honosításkor.</p> <p>A másik lehetőség a stratégiai befektetés, amelynek nincs speciálisan meghatározott összege. Ezen az úton a kérelmező az illetékes görög konzulátustól nemzeti vízumot kap (D típusút), 10 éves időtartamra. Van egy közvetítő, akin keresztül a kérelmet be kell nyújtani (Befektetési Görögországi Ügynökség)</p>
Magyarország	2007. évi II. törvény, 28. cikk (3)-(11), a 2012. évi	Tartózkodási engedély harmadik országbeli	A kérvényezőnek többségi tulajdonnal kell bírnia a származási országában jogszerűen bejegyzett gazdasági társaságban. Az Államadósság Kezelő Központ által kibocsájtott kötvényt a

2. függelék:	Törvény	Dokumentum/ Státus	Kritérium
Írország	CCXX módosítás alapján	kérvényezőknek	magyar kormány által kijelölt ügynökségtől kell megvásárolni. Az államkötvény futamideje legalább öt év. A kérelmezőnek információt kell szolgáltatnia a gazdasági társaságáról. Minimum 250 ezer EUR értékű államkötvény vásárlása saját maga vagy cége révén. A tartózkodási engedély maximum öt évre szól.
	Bevándorlási törvény 2014, Bevándorló Befektetési Program (BBP), S.I. 258., 2012 július 24., Irányelvek	Tartózkodás engedélyezési eljárás	<p>2013. július 15. előtt:</p> <p>Minden kérvényezőnek meg kell felelnie a következő feltételeknek vagy valamely befektetési elvárásnak a következők közül:</p> <p>Először, bevándorló befektetési kötvényt vásárol minimum 2 millió EUR összegben 5 éves futamidőre az Államkincstári Vagyonkezelő Ügynökség kibocsátása alapján. Másodszer, vállalati beruházást nyújt: minimum 1 millió EUR összegben egy ír cégbe vagy megosztva többé legalább 3 évre. A bejegyzett cég székhelye Írországban van, és a befektetésnek új munkahelyek létrehozását vagy régiók fenntartását kell támogatnia.</p> <p>Harmadszor, vegyes befektetés: legalább 1 millió EUR értékű ingatlanba való befektetés, összekapcsolva a bevándorló befektetői kötvénybe befektetéssel.</p> <p>Negyedszer jótékonykodás: 500 ezer EUR-s adomány közhasznú kezdeményezésre a művészetek, sport, egészség, kultúra vagy oktatás területén.</p> <p>2013. július 15. után:</p> <p>Minden kérelmezőnek meg kell felelnie a következő feltételeknek vagy valamely befektetési elvárásnak a következők közül:</p> <p>Először, bevándorló befektetési kötvény: 1 millió EUR</p>

2. függelék:	Törvény	Dokumentum/ Státus	Kritérium
Lettország	Bevándorlási törvény, 171, 2010. április 22.	Tartózkodási engedély befektetőnek vagy ingatlan tulajdonosnak.	<p>befektetése kötvénybe 0%-os kamatláb mellett. Másodsor, 500 ezer EUR befektetés egy ír cégbe 3 évre. Harmadsor, legalább 450 ezer EUR befektetése ingatlanba, és 500 ezer EUR-s közvetlen befektetés bevándorló befektetői kötvénybe, így összesen minimum 950 ezer EUR nagyságú befektetés. A kötvénybe való befektetés mértéke többé nincs hozzákötve a megvásárolt ingatlan értékéhez.</p> <p>Negyedszer, jótékonykodás: 500 ezer EUR-s egyéni adomány (400 ezer euró, amennyiben 5 vagy több személy egyazon megfelelő projektnek teszi meg felajánlását)</p> <p>A kérelmezőnek 2 éves tartózkodási engedélyt adnak, amely további három évvel meghosszabbítható. A program révén eltöltött 5 éves tartózkodás után kérelmezhető a hosszú távú tartózkodási engedély Írországban. A külföldinek adható többszöri belépésre jogosító vízum azonos időtartamra. Ez idő alatt a kedvezményezetteknek egészségbiztosítással kell rendelkezniük, és nem jelenthetnek szociális terhet az államnak</p> <p>Az IIP kifejezetten kimondja, hogy „Ez a Program nem ad ír állampolgárságot a sikeres jelölteknek. Azok a személyek, akik tartózkodási engedélyt nyernek a Bevándorló Befektetői Program révén, kérelmezhetnek ír állampolgárságot az Ír Nemzetiségi és Állampolgársági törvény értelmében, az abban meghatározott feltételek szerint. bírálják el kérelmüket.”</p> <p>Vagy „A Bevándorló Befektetői Program nem vezet kedvezményes honosításhoz. A befektetők a rendes honosítási eljárás és feltételek keretében kérhetnek állampolgárságot.” (14. oldal).</p> <p>Tartózkodási engedélyek, IV. fejezet, 23. §</p> <p>(1) Bármely külföldinek jogában áll ideiglenes tartózkodási engedélyt kérni, a jelen törvényben előírt eljárásnak megfelelően:</p>

2. függelék:	Törvény	Dokumentum/ Státus	Kritérium
		Bevándorlási törvény, 2011. január 20-ai ***** Módosítások a Bevándorlási Törvényhez, 2011. január 20., 2011. május 26.,	28) legfeljebb öt évre, amennyiben a külföldi legalább 25 ezer LVL-t befektetett egy társaság törzstőkéjébe, és a pénzügyi év alatt a társasági adó formájában befizet az állami és önkormányzati költségvetésbe összesen legalább 20 ezer LVL-t; 29) legfeljebb öt évre, amennyiben a Lett Köztársaságban tulajdont szerzett vagy tulajdonában áll egy vagy több ingatlan Rigában, Riga tervezési régióban vagy városokban, melyek vételára legalább 100 ezer LVL, egy vagy több ingatlant Rigában, Riga tervezési régió és városokon kívül, amelyek vételára legalább 50 ezer LVL, ugyanígy abban az esetben, ha a külföldinek nincs és soha nem is volt ingatlantulajdon után fizetendő adóból származó adóssága (köztartozás); 30) legfeljebb öt évre, amennyiben a külföldi pénzügyi befektetést tett a Lett Köztársaság hitelintézetébe legalább 200 ezer LVL értékben, szavatoló tőke (kölcsön vagy részvény formájában) ha a befektetés időtartama legalább öt vére szól és összhangban van a letéti rendelkezésekkel, és nem szüntethető meg a letét visszafizetési határidejének lejárta előtt. ***** 28) legfeljebb öt évre, amennyiben a külföldi befektetett egy cég törzstőkéjébe, megnövelve azt, vagy új céget alapítva, és a befektetés mértéke legalább: a) 25 ezer LVL olyan cégbe, amely legfeljebb 50 főt foglalkoztat, éves forgalma vagy mérlege nem haladja meg a 7 millió LVL-t, és egy gazdasági év alatt nem fizett 20 ezer LVL-nél kevesebb adót az állami, önkormányzati költségvetésbe b) 100 ezer LVL; 29) legfeljebb öt évre, amennyiben tulajdont szerzett a Lett Köztársaság területén és jelenleg is birtokol egy vagy több

2. függelék:	Törvény	Dokumentum/ Státus	Kritérium
Portugália	<p>A Külügyminisztérium és a Belügyminisztérium 1661-A/2013-as rendelete (amely a 11820-ast módosítja), kihirdetve a Portugál Hivatalos Lapban [DR 19 SÉRIE II] 2013. január 28-án;</p> <p>A Külügyminisztérium és a Belügyminisztérium 11820-A/2012-as rendelkezése, kihirdetve a Portugál Hivatalos Lapban [DR 171 SÉRIE II, 1º SUPLEMENTO] 2012. szeptember 4-én.</p>	<p>Arany Tartózkodási Engedély Befektetői tevékenységért (ARI) (Arany Vízum)</p>	<p>kiállított tartózkodási engedélyek számát illetően, továbbá megnövelték volna a befektetés előírt mértékét 150 ezer euróra. Silina-Osmane szerint (2014) „A Bevándorlási törvényhez benyújtott módosítók még szélesebb körű változásokat vetített elő a befektetői tartózkodási engedélyek garantálásának rendszerében, de nem fogadták el őket.”</p> <p>A Befektetési Arany Tartózkodási Engedély (Arany Vízum) a nem-uniós állampolgárságú befektetőknek érhető el, ha befektet Portugáliában, magánúton vagy cégen keresztül, az alábbiak szerint: vagylagosan: Tőke befektetés legalább 1 millió EUR értékben egy portugál gazdasági társaságba. Egy legalább 10 embert foglalkoztató portugál cég megalapítása. Legalább 500 ezer EUR értékű ingatlan megvásárlása.</p> <p>Ezen felül meg kell felelni a következő dokumentációs kritériumoknak:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Igazolás arról, hogy a kérvényező pénzt helyezett el egy számlán, aminek ő az egyetlen vagy elsődleges tulajdonosa, vagy, hogy üzlet/tulajdonrészt vagy részvényt vásárolt cégekben. - Ingatlanvásárlási szerződési okirat – vagy vásárlási kötelezettségvállalási szerződés –, mely magában foglalja egy, az Államkincstárnál akkreditált pénzintézet nyilatkozatát, - igazolja a tőke tényleges átutalását, vagy előleg fizetését, 500 ezer EUR értékben vagy azt meghaladó módon; - igazolás a Földhivataltól, mely magában foglalja az előlegfizetési szerződéses eseteket, és ahol jogilag lehetséges, az ügylet regisztrálását.

2. függelék:	Törvény	Dokumentum/ Státus	Kritérium
			<ul style="list-style-type: none"> - Érvényes útlevelel rendelkezés, . - Schengeni vízummal rendelkezik, amennyiben alkalmazható, és törvényesíti az országba való belépését az első belépés napjától számított 90 napon belül. - Erkölcsei bizonyítvánnyal rendelkezik, amelyet a származási ország állított ki, vagy az az állam, melyben több mint egy évet tartózkodott. - Beleegyezési nyilatkozat átnyújtása, amelyben vállalja, hogy Portugália ellenőrzi a bűnügyi nyilvántartásokban - Frissen kiállított igazolások a Portugál Adóhivaltól és a Portugál Társadalombiztosítótól, miszerint nincs köztartozása, - Eskü alatt tett, aláírt nyilatkozat, amelyben vállalja a befektetési tevékenységhez kötődő elvárások teljesítését, - Egészségbiztosítással rendelkezik, - Az ARI eljárási költségének befizetését igazolja (513,75 euró) <p>Az engedély két évre megújítható, amennyiben a fő követelmények teljesülése továbbra is fennáll.</p>
Spanyolország	A 557/2011-es királyi rendelet, amelyben elfogadják a Spanyolországban élő külföldiek jogairól, szabadságairól és	Eljárás a külföldiek foglalkoztatási célú belépésének, tartózkodásának és munkavállalásának	<p>Jelentős tőkebefektetés az országban:</p> <ul style="list-style-type: none"> - legalább 2 millió euró értékű kezdő beruházás államkötvénybe és államadósságba; vagy legalább 1 millió euró spanyol cégek és bankok részvényeibe; vagy - ingatlan vásárlása vagy ingatlan beruházás Spanyolországban, legalább 500 ezer euró értékben;

2. függelék:	Törvény	Dokumentum/ Státus	Kritérium
	<p>szociális integrációjukról szóló törvényrendeletet, miután azt a 2009/2-es, IX-es című, 2013/14-es 178-as törvénycikkben megreformálták a vállalkozók segélyezését és „nemzetközisítésüket” illetően. Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado (BOE) – [a Spanyol Királyság Hivatalos Közlönye] 28/IX/2013, 2013. szeptember 19., 2. fejezet: Befektetők, 63-67 cikkek Chapter II: Investors (Articles 63-67)</p>	<p>engedélyezéséről gazdasági, szociális vagy foglalkoztatási célból</p> <p>Tartózkodási Vízum Befektetőknek</p>	<p>A kérelmezőnek igazolnia kell, hogy a befektetést 60 nappal a vízumkérelem benyújtása előtt megtette. Az engedély legalább egy éven át fogja biztosítani a tartózkodás jogát.</p> <p>Azoknak a kérelmezőknek, akik tovább szeretnének az országban maradni, a tartózkodási engedély meghosszabbítható újabb két-két évre, ha a befektetői vízum érvényességi ideje alatt a kedvezményezett legalább egyszer Spanyolországba látogat, továbbá bizonyítja, hogy a befektetés legalább olyan mértékű lesz, mint az, amit akkor tett a külföldi, amikor az eredeti vízumot kiállították, harmadszor pedig, bizonyítja, hogy továbbra is tulajdonosa a megvásárolt ingatlanak; valamint ténykedése valóban az általános közérdek javára szolgált.</p>

2. függelék:	Törvény	Dokumentum/ Státus	Kritérium
Egyesült Királyság	Egyesült Királyság Bevándorlási Szabályok, 245E-245EF	Pontozásos Bevándorlási Rendszer, Tier 1 (Befektetői szint)	<p>Ez az út azon külföldiek számára nyitott, akik „magas pontszámmal bírnak az Egyesült Királyságba való jelentős pénzügyi befektetés révén”. 75 pont elérése szükséges a megfeleléshez, amely két lehetséges úton szerezhető meg:</p> <ul style="list-style-type: none"> - A kérelmezőnek legalább 1 millió font saját pénzeszköze van egy Egyesült Királyságbeli szabályozott pénzügyi intézményben; vagy - A kérvényező rendelkezik: 1) személyes vagyontárgyakkal 2 millió fontot meghaladó értékben (melyek tehermentesek) és 2) legalább 1 millió font Egyesült Királyságbeli szabályozott pénzügyi intézményben tartott és rendelkezésre álló pénzeszközzel (amely magában foglalhat az intézménynek biztosított kölcsönt is). <p>- Az angol nyelvtudástól (minthogy a kérvényezőknek várhatóan nincs munkavállalási igénye) és a létfenntartás követelményeinek teljesülésének igazolásától (minthogy „ők rendkívül vagyonosak”) eltekintenek.</p> <p>- A kérelmezővel szemben nem áll fenn általános elutasítási indok, és legálisan lépett az országba,</p> <p>- „A kérvényező nem tartózkodhat az Egyesült Királyságban a bevándorlási törvényt sértő módon, és legfeljebb 28 napos a túltartózkodása.</p> <p>A beutazási engedély 3 év 4 hónapos periódusra szól, néhány feltétel teljesítése mellett: a kedvezményezett nem jelenthet szociális terhet az államnak, regisztrálnia kell a rendőrségnél, nem rendelhet, mint gyakorló orvos, fogorvos, és nem lehet igazolt profi sportoló.</p> <p>A befektetői pontozási kategóriában a külföldi megfelel az állandó (határozatlan idejű) tartózkodási követelményeknek, ha nem áll fenn vele szemben egyetlen elutasító indok sem, legálisan lépett az országba; legalább 75 ponttal rendelkezik; bizonyítja kellő szintű angol tudását és elegendő mértékű ismeretét az Egyesült Királyságban való életéről; illetve nem tartózkodik az Egyesült Királyságban a bevándorlási törvényt sértő módon, és legfeljebb 28 napos túltartózkodással.</p>

Irodalom

Acosta, Diego: *The Long-Term Residence Status as a Subsidiary Form of EU Citizenship*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2011.

DeBono, Daniela: *Naturalization Procedures for Immigrants Malta*: Firenze: EUDO Citizenship Observatory, European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, 2013.

Buttigieg, Eugene: *Country Report: Malta*. Firenze: EUDO Citizenship Observatory. European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, 2013.

Carrera, Sergio: *In Search of the Perfect Citizen? The Intersection between Integration, Immigration and Nationality in the EU*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2009.

Carrera, Sergio – Merlino, Massimo: *State of the Art on the European Court of Justice and Enacting Citizenship*. Brüsszel: CEPS Special Report, Centre for European Policy Studies, 2009.

Carrera, Sergio – Guild, Elspeth: Are Integration Tests Liberal? The Universalistic Liberal Democratic Principles as Illiberal Exceptionalism. In Rainer Bauböck – C. Joppke (eds.): *How liberal are Citizenship Tests?* Firenze: Robert Schuman Centre for Advanced Studies, EUDO Citizenship Observatory 2010/41. 29–34.

<http://eudo-citizenship.eu/commentaries/citizenship-forum/citizenship-forum-cat/255-how-liberal-are-citizenshiptests?showall=&start=8>

Collins, Neil – O’Shea, Mary: *Understanding Corruption in Irish Politics*. Cork: Cork University Press, 2000.

First applicants for Maltese citizenship are approved. *Times of Malta*, 2014. március 16.

www.timesofmalta.com/articles/view/20140316/business-news/First-applicants-for-Maltese-citizenship-are-approved.510827

Foreign Minister says 277 requests for Maltese passport received in Embassies. *Malta Today*, 2014. február 17.

www.maltatoday.com.mt/news/national/35497/foreign-minister-says-277-requests-for-maltese-passport-received-inembassies-20140217

Gortázar Rotaèche, Cristina: Identity, Member States Nationality and EU Citizenship: Restitution of Former European Nationals v. Naturalisation of New European Residents? In: Guild, Elspeth – Gortázar Rotaèche, Cristina – Kostakopoulou, Dora (eds): *The Reconceptualisation of European Union Citizenship*, Leiden: Brill Nijhoff, 2013.15– 32.

Government amends Citizenship Act again, but residency still remains undefined. *Malta Independent*, 2014. február 16.

www.independent.com.mt/articles/2014-02-16/news/government-amends-citizenship-act-again-but-residency-still-remains-undefined-3968991233

De Groot, Gerard-Rene: The Relationship between the Nationality Legislation of the Member States of the European Union and European Citizenship. In: M. La Torre (eds): *European Citizenship: An Institutional Challenge*. Hague: Kluwer Law International. 1998.

De Groot, Gerard-Rene: *Towards a European Nationality Law*. 8.3 ELECTRONIC JOURNAL OF COMPARATIVE LAW, (October 2004), <http://www.ejcl.org/83/art83-4.html>

De Groot, Gerard-Rene – Vonk, Olivier: Nationality, statelessness and ECHR's Article 8: Comments on *Genovese v Malta*. *European Journal for Migration Law*, 4. 2012. 3. 317– 325.

Guild, Elspeth: *The Legal Elements of European Identity: EU Citizenship and Migration Law*, The Hague: Kluwer Law International, European Law Library, 2004.

Guild, Elspeth: *The Legal Elements of European Identity: EU Citizenship and Migration Law*, The Hague: Kluwer Law International, 2004.

IIP / Brussels contemplating infringement proceedings against Malta. In: *Malta Today*, 2014. január 18.

www.maltatoday.com/mt/en/newsdetails/news/national/IIP-European-Commission-contemplating-infringement-proceedings-against-Malta-20140118

Investors may buy Maltese citizenship. *Times of Malta*, 2013. október 8.

Hall, Stephen: *Nationality, Migration Rights and Citizenship of the Union*, Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1995.

Lang, John Temple : Developments, Issues and New Remedies – The Duties of National Authorities and Courts under Article 10 EC Treaty. *Fordham International Law Journal*, 27. 6. 1904– 1939.

Malta's VWP impact on US immigration to be reviewed in 2014. In: *Malta Independent*, 2013. november 24.

Maltese Citizenship Act

www.gov.mt/en/Government/Press%20Releases/Pages/2013/December/23/pr2881.aspx

Maltese Community Council of Victoria, Revised Malta Citizenship Legal Notice Published and Corrected www.mccv.org.au/new-malta-citizenship-investor-scheme-legal-notice-published-corrected

Names of those who buy Maltese citizenship will not be published. *Malta Today*, 2013. október 14.

E. Neframi: The Duty of Loyalty: Rethinking Its Scope Through its Application in the Field of EU External Relations. In: *Common Market Law Review*, 47. 2010. 323– 359.

New citizenship programme creates bond with Malta – Muscat, *Times of Malta*, 2013. december 23.

www.timesofmalta.com/artic-with-maltapm.500217#.UrtW9JDtGZ

No cap on the number of people who can buy Maltese citizenship – Henley. *Times of Malta*, 2013. november 7.

O'Leary, Siofra: *Nationality Law and Community Citizenship: A Tale of Two Uneasy Bedfellows*, In: Yearbook of European Law, Oxford: Calendron Press, 12 1992. 353.

d'Oliveira, Jessurun: Nationality and the European Union after Amsterdam. In: O'Keeffe, David – Twomey, Patric: *Legal Issues of the Amsterdam Treaty*. Oxford: Hart Publishing, 1999.

Smilov, Daniel – Jileva, Elena: *Country Report: Bulgaria*. Firenze: EUDO Citizenship Observatory, European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, 2013.

ETNIKAI FÖLDRAJZ ÉS A NEMZETIESÍTÉS ANTROPOLÓGIÁJA

TÁTRAI PATRIK*

Utak és értelmezések napjaink magyarországi etnikai földrajzi kutatásaiban

Bevezetés

Immár harminc éve, hogy a II. világháború utáni első magyarországi etnikai földrajzi munkák, illetve etnikai térképek napvilágot láttak Kocsis Károly révén. E tudományág jellemzőit szeretném bemutatni a következőkben.

Célom, hogy napjaink hazai etnikai földrajzi kutatásait a recens nemzetközi tendenciák viszonyában mutassam be. Tanulmányomban kitérek az etnikai földrajz definíciójára, diszciplináris helyzetére, vizsgálati témáira hazai és nemzetközi példákon keresztül, valamint részletesen bemutatom a tudományág hazai tagozódását témák, irányzatok, a kulcskérdések, a vitás pontok, valamint az egyes irányzatok jelentősebb művelői szerint. Mindezek segítségével azt igyekszem feltárni, hogy melyek a hazai etnikai földrajz főbb „kitörési pontjai”, mely témák mentén újulhat meg, kapcsolódhat jobban a nemzetközi trendekhez, vagy akár a nem földrajzos hazai etnikai tematikájú kutatásokhoz.

---

* Tátrai Patrik, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest, főmunkatárs,
tatraipatrik@gmail.com

A hazai etnikai földrajz definíciója, diszciplináris helyzete

A hazai etnikai földrajz megszületése/újjaszületése azt a késő-Kádár-korszakbeli társadalmi folyamatot tükrözi, amelyben immár nem lehetett teljesen elhallgatni a II. világháború után szőnyeg alá söpört, etnikai gyökerű problémákat. Az 1980-as évektől széles körű igény jelentkezett elsősorban a határon túli magyarok számának, területi elhelyezkedésének megismerésére. Jogos kérdés, hogy megszületett avagy újjaszületett-e az etnikai földrajz. Részben mindkettő igaz, hiszen e diszciplína egyrészt támaszkodik a két világháború közötti térszemléletű etnikai kutatások módszertanára és helyenként a szemléletére is, másrészt természetesen új utakat, új módszereket is alkalmaz.

Mi is az az etnikai földrajz? A szakmai körökben eddig alapjaiban meg nem kérdőjelezett, és a felsőoktatási tankönyvekben szereplő definíció szerint – amelyet az 1990-es évek elején Kocsis Károly a szovjet Földrajzi enciklopédiai szótárból importált – az etnikai földrajz „a világ, egyes országok, régiók etnikumainak (múltbéli és jelenlegi) térbeli eloszlásának sajátosságait (etnikai határaikat, dinamikáját, népességszámát stb.) kutatja. Szoros a kapcsolata a történeti földrajzzal és az etnikai demográfiával. Az etnikai közösségek és a földrajzi környezet közötti kapcsolatokat történelmi távlatban vizsgálja, rámutatva a természeti faktorok jelentős, és a társadalmi–gazdasági viszonyok meghatározó szerepére.”¹ A definíciót vizsgálva négy sajátosság ötlük az ember szemébe. Elsősorban az, hogy a meghatározás az adott kor (és származási helyének) társadalmi–gazdasági viszonyait tükrözi.² Másodsorban a meghatározás rendkívül szűken értelmezi az etnikai földrajz vizsgálati körét (csak „térbeli eloszlásának sajátosságait” tartja kutatandónak). Szintén szembeötlő a definíció által képviselt makroperspektíva (amelyben a „világ, egyes országok, régiók” jelentik a vizsgálati szintet, tehát a települési és az az alatti szint nem), illetve a testvértudományok szűkre szabott köre – utóbbiakat

---

¹ Trjosnyikov, Alekszej Fjodorovics: *Geograficseszkiy enciklopedyicseszkiy szlovar*, 1988, i. m., 351.; idézi Kocsis Károly: *Etnikai földrajz...*, 2002, i. m., 313.

² Farkas György: *Elméleti megfontolások az etnikai földrajz meghatározása kapcsán*. 2006, i. m., 312.

Kocsis is kibővíti a néprajzzal, a demográfiával, a szociológiával, a politológiával és a történettudománnyal.³

A fenti definíció részleges újragondolása Farkas György nevéhez fűződik, aki közel két évtizeddel később – érzékelve a definíció nem kielégítő voltát – próbálta saját tapasztalatai alapján kiegészíteni a meghatározást. Definíciója nem szakad el teljesen a korábitól, ám lényegesen komplexebb annál: „[...] az etnikai földrajz általánosságban az egyes etnikumokat, népcsoportokat hivatott megjeleníteni a földrajzi térben. Az idesorolható kutatások földrajzi irányultságából következő sajátos célja pedig az elterjedést meghatározó ok-okozati viszonyok feltárása, illetve az elterjedés jellegének a leírása lehet.”⁴ E definíció még mindig az etnikai földrajz „klasszikus” vonulatának (lásd később) táptalaján áll, azonban a korábitól sokkal átfogóbb meghatározás, amely megfelelő kiindulási alap lehet majd egy következő definícióhoz.

Miután tisztáztuk, hogyan is definiálták eddig hazánkban az etnikai földrajzot, érdemes elhelyezni a földrajzon belül. Magyarországon a téma relatív fontos társadalmi súlya, valamint – például a szomszéd országokhoz képest – jelentős kutatottsága okán az etnikai földrajzot a népességföldrajz aldiszciplínájaként,⁵ sőt, néha a társadalomföldrajzban belüli önálló diszciplínaként⁶ szokták besorolni.

A hazai etnikai földrajz nemzetközi összevetésben

A kortárs nyugati (nyugat-európai és észak-amerikai) etnikai földrajz gyökeresen eltér a magyartól. A különbségek háttérében több tényező húzódik. Elsősorban a különböző történelmi fejlődés, a nacionalizmusok különbségei, illetve az eltérő etnikai térszerkezet szerepét kell megemlíteni. A nemzet értelmezésében általánosságban megfigyelhető kelet–nyugat különbséget, amit leginkább a kulturális versus politikai nemzet dichotómiájaként ábrázolnak, alapvetően a nacionalizmus törekvései között megfigyelhető különbség alakította

---

³ Kocsis Károly: *Etnikai földrajz...*, 2002, i. m., 314.

⁴ Farkas György: *Elméleti megfontolások...*, 2006, i. m., 314.

⁵ Bajmócy Péter: *Általános etnikai és vallásföldrajz*, 2009, i. m., 7; Köszegei Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 223.

⁶ Kocsis Károly: *Etnikai földrajz*, 2002, i. m., 313.

ki;⁷ hiszen az aktuális nemzetfelfogás politikai kérdés, és mint ilyen, gyakran változhat.⁸ Az eltérő nemzetfelfogások az etnikai csoport értelmezésében is különböző megközelítést adnak: „bár mind a két felfogásban jelen van az ’ők és mi’ kettőssége, [...] a kultúrnemzeti megközelítés az etnikai csoportot tudati kritériumok alapján meghatározható (így felmérhető) valós, az államnemzeti álláspont a társadalmi szerveződés velejárójaként kialakuló nem valós csoportnak tételezi.”⁹

A fenti tényezők alapján azt állíthatjuk, hogy a nyugat-európai társadalmak alapvető problémáit nem lehet az etnicitás kérdésköréből levezetni, az etnikai kérdés csak elvétve lett politikai feszültségek kiváltója,¹⁰ hiszen „az államalkotó nép mellett élő más etnikai közösségek tagjai (!) (tehát nem kollektívan, hanem egyénileg) ’elvileg’ nem kisebbségi státusba jutottak (süllyedtek), hanem éppen az államalkotó nép részeivé emelkedtek.”¹¹ Nyugat-Európában az etnicitás kérdése csak az 1960-as évektől jelenik meg igazán – a bevándorlással összefüggésben. Más megközelítésben azt mondhatjuk, hogy míg napjainkban keleten „etnikai kérdés” van, addig nyugaton „bevándorló-kérdés” – aminek természetesen vannak etnikai vonatkozásai is. Ennek megfelelően a 20. század közepéig többnyire keleten lett fontos szerepe a térszemléletű etnikai kutatásoknak, míg nyugaton csak a 20. század második felétől kibontakozó új migrációs folyamatok nyomán élénkültek meg.¹²

---

⁷ Részletesen lásd Kántor Zoltán: *Hamis dichotómia: politikai/kulturális nemzet*, 2007, i. m., 81., 87.; Kőszegi Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 216–217, 222.

⁸ Például Magyarországon az elmúlt 150 évben többször is változott a politikai és a kulturális megközelítés súlya a nemzet értelmezésében (vö. A. Gergely András: *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*, 1997. i. m., 47).

⁹ Keményfi Róbert: *A magyar nemzeti tér megszerkesztése*, 2006, i. m., 102.

¹⁰ Ez alól természetesen kivétel a II. világháború előtti Németország, ahol az etnikai földrajznak jelentős szerepe volt.

¹¹ Uo., 104. Kőszegi és Bottlik megközelítésében „a nemzet fogalmának kétféle értelmezésében (államnemzet és kultúrnemzet) már benne rejlik a különbség, hiszen csupán az utóbbi esetben lesz jelentősége az eltérő kulturális jegyekkel rendelkező etnikumoknak egy államon belül”. (Kőszegi Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 222.)

¹² A fentiek csak Nyugat-Európára vonatkoznak; az Egyesült Államokban már az 1. világháború időszakától jelen volt a földrajzban az etnicitás kutatása (vö. Jordan, Terry – Rowntree, Lester: *Human Mosaic...*, 1986, i. m., 273.)

A fentiekből következően nyugaton az etnikai földrajz diszciplináris helyzete is számottevően különbözik a hazaitól; a brit, német, francia földrajzon belül különálló aldiszciplinává nem fejlődött, elsősorban a népességföldrajz, a politikai földrajz, valamint a kulturális földrajz keretein belül maradt.¹³ Az USA-ban helyzete némileg ellentmondásos: bár Jordan és Rowntree, valamint Kószei és Bottlik szerint is külön aldiszciplinaként (Ethnic Geography) jelenik meg,¹⁴ ennek ellenére például a *The Dictionary of Human Geography*-ban nincs bejegyzés ethnic geography néven,¹⁵ illetve, ha tágabban tekintjük, még a wikipédián sincs e tudományág saját oldala, ami azért jelzésértékű. Ugyanakkor például az Amerikai Földrajzi Társaságnak (*Association of American Geographers – AAG*) létezik egy etnikai földrajzi csoportja (*Ethnic Geography Specialty Group – EGSG*). A tudományág diszciplináris elhelyezése azért sem könnyű, mivel a téma művelői a legkülönbözőbb szakterületekről jönnek.¹⁶

Keleten, azaz a (poszt)szocialista térségben az etnikai földrajz helyzete régióként eltérő. A Szovjetunióban a téma – amely az internacionalista szocializmus nemzeti integráló erejét volt hivatott bemutatni, szemben a kapitalista társadalmak kisebbségeket megkülönböztető mechanizmusaival – már az 1960-as évektől jelentős, itt a földrajzon belül önálló diszciplinának számít.¹⁷ A Szovjetunióhoz hasonlóan az etnikailag sokszínű egykori Jugoszláviában már az 1970-es évektől vizsgálták az etnikai kérdések térbeli vonzatait. Később az etnikai konfliktusok, az ország szétszakadása, és a – részben etnikai alapú – területi igények csak fokozták e kutatási irány tevékenységét az utódállamokban. Magyarországhoz hasonlóan Lengyelországban is főként a határon

---

¹³ Kocsis Károly: *Etnikai földrajz...*, 2002, i. m., 313; Kószei Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 224–225.

¹⁴ Jordan, Terry – Rowntree, Lester: *Human Mosaic...*, 1986, i. m., 273; Kószei Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 225.

¹⁵ Gregory, Derek és mások: *The Dictionary of Human Geography*, 2009.

¹⁶ Gaile és Willmott az amerikai földrajzot vizsgálva például a regionális földrajzon belül helyezte el az American Ethnic Geography-t (Gaile, Gary – Willmott, Cort: *Geography in America...*, 2003, i.m.). Az USA-ban a korábban döntően használt American Ethnic Geography kategóriát csak a 2000-es évek első felében váltotta fel az Ethnic Geography megnevezés – az EGSG nevében is.

¹⁷ Kocsis Károly: *Etnikai földrajz...*, 2002, i. m., 318; Kószei Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 224.

túli nemzetrészek jelentősége hívta életre a tudományágot az 1990-es évek elejétől. A fentiekén kívül megemlítendő még Ausztria, ahol a közvetlen keleti szomszédságukban tapasztalható bonyolult etnikai viszonyok megismerésére bontakoztak ki földrajzi szemléletű kutatások.¹⁸ Ugyanakkor a többi országban, ahol jelentős nagyságú etnikai csoportok élnek (például Bulgária, Románia, Szlovákia) az elmúlt két és fél évtizedből csak néhány tanulmány sorolható az etnikai földrajzi címke alá.

A diszciplináris helyzet különbségein kívül számos egyéb különbség is feltűnik a hazai és a nyugati etnikai földrajz között, például a téma definiálásában, értelmezésében. Az angolszász irodalomban nincs egységes definíció az etnikai földrajzra, több meghatározást is találhatunk. Az általam fellelt korábbi definíciók általában tág meghatározások, amelyek lényege, hogy az etnikai földrajz az etnicitás térbeli és (nem természeti) táji/környezeti aspektusait vizsgálja.¹⁹ Ezzel szemben az újabb meghatározások már egzaktabb definícióra törekednek, és elsősorban az etnikai csoport által alakított térre helyezik a hangsúlyt,²⁰ azaz a korábbi, statikusnak ható definíciók helyett egy dinamikusabb megközelítést alkalmaznak. A hazai meghatározásokkal összevetve tehát teljesen más megközelítést, fogalmakat és hangsúlyokat találunk.

Ugyanígy eltérnek a vizsgálati kérdések is. Régióink etnikai tarkasága miatt a magyarországi kutatásokat az etnikai térszerkezeti

---

¹⁸ A földrajzi szemléletű etnikai kutatások történetéről és regionális jellemzőiről részletesebben lásd Kocsis Károly: *Etnikai földrajz...*, 2002, i. m., 314–319; Kőszegi Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 223–225.

¹⁹ „Ethnic geography is the study of the spatial aspects of ethnicity” (Jordan, Terry – Rowntree, Lester: *Human Mosaic...*, 1986, i. m., 273); „The study of ethnic geography is the study of spatial and ecological aspects of ethnicity” (Jordan, Terry – Rowntree, Lester: *Human Mosaic...*, 1997, i. m., 316).

²⁰ „American ethnic geography encompasses the geographic dimensions and experiences of ethnic groups in the United States and Canada” (Estaville, Lawrence és mások: *American Ethnic Geography...*, 2003, i. m., 586); „Ethnic geography explores the impact of movements, adjustments and the formation of landscapes and places forged by the actions of ethnic groups” (Frazier, John: *Race, Ethnicity and Place in a Changing America: A Perspective*, 2010, i. m., 14); „Ethnic geography is the theoretical investigation and application of geographic knowledge and geospatial techniques to the experiences and spatial dynamics of ethnic groups.” (EGSG honlap: <http://www.uwec.edu/geography/ethnic/bylaws.html>)

kutatások dominálják,²¹ ahol a fő kérdések a hol vannak, hányan vannak, hogyan változott; míg a kapcsolódó gazdasági-társadalmi jelenségek bemutatása sokszor nem elég hangsúlyos (a hatalmi-politikai szálát leszámítva). Ezzel szemben nyugaton a kutatások sokszínűbbek, bár általában a városi terekre összpontosítanak. Fontos részét képezi a vizsgálatoknak az etnicitás körébe tartozó elméletek kidolgozása (például asszimilációval, szegregációval, identitással, migrációval kapcsolatban).²² A gyökeresen különböző kutatási témákra jó példa a 2012-es AAG konferencia is, ahol az „Issues in Ethnic Geography” három szekciójában²³ az alábbi címekkel hangzottak el előadások:

- Spatial Variations in Anti-Semitism in the United States
- Migrant Residential Assimilation in Sydney, Australia: Geographic Scale and Spatial Microsimulation
- Ethnic Health Disparities in Texas: The Texas Health Atlas
- Hmong Health Care in the U.S. and Cultural Conflict: Changing Trends During the Last Decade
- Enduring Themes of Contemporary Greek-American Ethnic Identity
- Time-space trajectories, the residential neighborhood, and inter-ethnic contact and attitudes
- Remembering/Contesting the Old/New Neighborhood: Jewish Suburbanization and the Memory of Place in Buffalo, NY
- The Frogtown Hmong Farmers' Market of Saint Paul: Boon for Community-Wide Food Security and Food Justice, or Exclusive Coping Strategy?
- Ethnic mining communities of the Choctaw Nation in Oklahoma
- Neighborhood Racial and Ethnic Transition across US Cities, 1970-2010
- Problematic Issues of Data on Race in Puerto Rico

---

²¹ Kőszegi Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 223.

²² Vö. Airiess, Christopher – Miyares, Ines: *Exploring Contemporary Ethnic Geographies...*, 2007. i. m., 11–22; Kőszegi Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m., 222.

²³ E három szekció mellett még több mint tíz szekció szerveződött az etnicitás, az etnikai földrajz témái köré.

- Ethnicity, Natural Resources and Cultural Diversity for National Development
- Korean-Chinese ethnic enclave in Seoul
- Consolidating Movements, Spatializing Presence: How Private Foundations Transformed Oakland Nonprofit Organizations
- The spatiality of supranational Chinese identity in Indonesia

Ha csak ezeket a témákat tekintjük, akkor jól látható, hogy a vizsgálatok homlokterében olyan témák állnak, mint az asszimiláció, identitás, etnikai csoportok egészségi szolgáltatásokhoz való hozzáférése (a társadalmi feszültségek indikátoraként), interetnikus viszonyok, etnikai gazdaság; amelyek összességében napjaink társadalmon belüli feszültségeinek leképződését vizsgálják, valós társadalmi gondokra, jelenségekre reflektálnak. Emellett természetesen megjelennek a posztmodern megközelítések (például emlékezetföldrajz), valamint elméleti kérdések is (az etnicitásra és a rasszra vonatkozó adatok kérdése). Az azonban egyértelmű, hogy e témák alig kapcsolódnak a magyarországi etnikai földrajzos kutatási területekhez.

A hazai kutatások lehetséges nemzetközi kapcsolódási pontjait vizsgálva Kőszegi és Bottlik sem elsősorban ezen témáknál lát lehetőséget, sokkal inkább a nacionalizmus, az etnikai konfliktusok, a rasszok és etnicitás kapcsolatának, az identitás, a városi etnikai folyamatok és a migráció kérdéskörének kutatásában,²⁴ amelyeket – megítélésem szerint – kiegészíthetjük az asszimiláció és a szegregáció vizsgálatával.

A hazai etnikai földrajz főbb irányzatai, művelői és kulcskérdései

Elérkeztünk tehát ahhoz a ponthoz, ahol részletesebben meg kell vizsgálnunk, mivel foglalkozik a magyarországi etnikai földrajz, milyen irányzatok léteznek és ezekhez mely kutatók neve köthető?²⁵

---

²⁴ Uo., 222–223.

²⁵ Fontos megjegyezni, hogy az alábbi irányzatok természetesen nem választhatók el tisztán egymástól, a legtöbb kutatás, publikáció nem sorolható be csak és kizárólag egyik vagy másik kategóriába.

A hazai etnikai földrajz 1980-as évekbeli kezdeteit, illetve az 1990-es éveket a „klasszikus irányzat” dominálta, amely egybeforrott Kocsis Károly nevével. Ezen irányzat kutatási témái a korábban leírt definíciónak megfelelően alakultak, azaz főként az etnikai statisztikai adatok térbeli vonatkozásait elemzik. E kutatások meghatározó eleme a történeti dimenzió, azaz a változások bemutatása. A rendszerváltás időszakában jelentős társadalmi érdeklődés is kísérte e témát, mivel addig megbízható információ nem állt rendelkezésre a határon túli magyaroknak, vagy akár a hazai kisebbségeknek a II. világháború óta jelentősen megváltozott számával, területi elhelyezkedésével kapcsolatban. Ezen irányzat legismertebb „termékei”, amik a nagyközönséghez és a tágabb szakmához is a legkönnyebben eljutnak: a – sokszor önálló kiadványként megjelenő – etnikai térképek.

Az 1990-es évek közepén Keményfi Róbert révén jelentek meg, majd az ezredforduló után jelen sorok írója is folytatta a mikroszintű etnikai kutatásokat. E vizsgálatok a statisztikai adatok által kirajzolt képet helyi terepmunka elvégzésével, a lokális etnikai folyamatok bemutatásával igyekeztek árnyalni,²⁶ tehát a földrajz, a néprajz és a szociológia megközelítéseit is alkalmazzák.

Időrendi sorrendben a harmadik irányzat, amely Bottlik Zsolt és Farkas György nevéhez köthető, az ezredforduló környékén jelent meg. Ezen irányzat magára az etnikai térszerkezet kutatására helyezi a hangsúlyt, főként matematikai–statisztikai módszerek, illetve a regionális tudomány eszközkészletének bevonásával.²⁷ Ehhez az irányzathoz sorolhatók azok a – döntően a Pécsi Egyetemen zajló – kutatások, amelyek szintén matematikai–statisztikai módszerekkel dolgoznak, de nem a népességföldrajz, hanem a politikai földrajz felől közelítik meg a kérdést.²⁸

E három irányzat vizsgálati terepei főként a Kárpát-medence vegyes etnikumú területei. A kutatások kezdetben inkább a határon túli magyar kisebbség viszonyainak feltárására irányultak, de a

---

²⁶ Keményfi Róbert: *Földrajzi tér és etnicitás...*, 2010, i. m., 109.

²⁷ Például Farkas György: *A nemzetiségi megoszlás...*, 2000; Bottlik Zsolt: *Statisztikai módszerek...*, 2001, i. m.

²⁸ Például Léphaft Áron – Németh Ádám – Reményi Péter: *Ethnic diversity...*, 2014, i. m.

magyarországi helyzet (elsősorban a cigányság) bemutatása is hamar a kutatások fókuszába került.

A fentiekhez hasonló, a kutatás célterületét illetően mégis valamelyest eltérő a regionális földrajzi alapokra építő irányzat, amelynek fő – de nem kizárólagos – terepe a Balkán etnikailag sokszínű terepe. Napjainkban főként Bottlik Zsolt és Kőszegi Margit képviseli ezt a vonalat. Ezen irányzat nemcsak a hol és a kik kérdésére keresi a választ; összefüggéseket mutat be az etnicitás és egyéb társadalmi jelenségek, problémák között, mint például az előregedés vagy a regionális egyenlőtlenségek.²⁹ Hazai terepen elsősorban a cigányság és a regionális fejlettség, illetve szociális mutatók (például foglalkoztatási és jövedelmi viszonyok) kapcsolatában születtek tanulmányok.³⁰

Jól látható, hogy e négy irányzat közül három alapvetően statisztikai adatokra épít. Erre a gyakorlatra, valamint a két világháború közötti szemlélet, módszerek továbbélésére reagál a kritikai irányzat, amely gyakorlatilag tíz éve jelent meg Keményfi Róbert révén. A kritikai irányzat több, problematikusan pontra is reflektál, úgy, mint az etnicitás és a tér viszonya, az etnikai adatok értelmezhetősége, az etnikai térképezés problematikái, az etnikai földrajz/térképezés és a politika kapcsolata, valamint a két világháború közötti szemlélet és a veszteség-olvasat megjelenése.³¹

Részben a fenti irányzat hatására, részben a klasszikus irányzat egyes területeinek a „kimerülésével”³² egyre több kutató, döntően doktoranduszok, a nemzetközi trendeket igyekszik meghonosítani, például az asszimiláció³³ és a szegregáció³⁴ elméleti vizsgálatával,

²⁹ Például Bottlik Zsolt – Gyuris Ferenc: *The Connection...*, 2010, i.m.; Kőszegi Margit: *Az öregedő társadalom...*, 2010, i. m.

³⁰ Például Pásztor István Zoltán – Péntes János: *Foglalkoztatási krízis...*, 2012, i. m.

³¹ Vö. Keményfi Róbert: *Földrajzi tér és etnicitás...*, 2010, i.m.

³² A Kárpát–Pannon-térség etnikai térképének létrehozásával (Kocsis Károly – Tátrai Patrik: *A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata...*, 2012, i.m.) tágabb régiók települési szintű etnikai térképezése, illetve az etnikai történet feltárása megtörtént; ebben a témában új kutatásra nincs szükség, az aktuális népszámlálási adatokat pedig bármikor térképre lehet vetíteni. Utóbbi feladatot egyre inkább az adott országok kisebbségkutató intézetei végzik el.

³³ Pfening Viola: *Asszimiláció vagy kirekesztettség?* 2012, i. m.

³⁴ Gyapay Borbála: *A városi szegregáció...*, 2012, i. m.

továbbá a szimbolikus térfoglalás,³⁵ a szimbolikus geográfia,³⁶ illetve turizmus és etnicitás kapcsolatának kutatásával.³⁷ Ugyanígy megjelentek az új bevándorló közösségek (például kínaiak) területi jellegzetességeit vizsgáló, alapvetően Budapestre fókuszáló, a hagyományos etnikai földrajztól némileg eltérő módszereket alkalmazó első tanulmányok.³⁸ Emellett az etnikai földrajz megújulásának igénye (és talán az útkeresés) is tükröződik egyre több tanulmányban, melyek az új elméleti alapok, új irányzatok szükségességére hívják fel a figyelmet.³⁹

Az előzőekben vázolt főbb irányzatok alapján már felsejlenek azok a kérdéskörök, amelyek mentén szakmai viták, törésvonalak bontakoznak ki. Közülük talán a legfontosabbak nem is a szorosán értelmezett etnikai földrajzhoz, hanem az etnikai térképezéshez köthetők. A többes szám azért indokolt, mert rögtön (legalább) két problematikus terület bontakozik ki az etnikai térképezés kapcsán. Az első az etnicitás térképezhetőségéhez köthető: a kritikai megközelítés szerint ugyanis a statikus térképi ábrázolás nem adhatja vissza az etnicitás állandóan változó voltát, dinamikáját.⁴⁰ Ehhez kapcsolódóan – hiszen a térképekhez mérhető statisztikai adatok kelleneek – Keményfi magát az etnikai statisztikát is problémának tartja, mivel az egyszavas statisztikai adatok nem adhatják vissza „az etnikai dinamika komplex folyamatát.”⁴¹ Azonban ha nincs etnikai adat, nincs makroszintű, statisztikai adatokra építő kutatás sem, ami

---

³⁵ Eröss Ágnes: *Nemzeti szimbólumok...*, 2010, i. m.

³⁶ Ilyés Zoltán: *Etnicitás és szimbolikus geográfia...*, 2010, i. m.

³⁷ Horváth Alpár – Michalkó Gábor: *Az etnicitás turizmusföldrajzi értelmezése...*, 2014, i. m.

³⁸ Irimiás Anna: *Az új kínai migráció...*, 2009, i. m.; Kőszegi Margit – Pfening Viola: *Külföldiek Budapesten az ezredfordulón...*, 2010, i. m.

³⁹ Például Farkas György: *Elméleti megfontolások...*, 2006, i. m.; Kőszegi Margit – Bottlik Zsolt: *Gondolatok...*, 2012, i. m.; Szentpáli Áron: *Az etnikai földrajz...*, 2013, i. m.

⁴⁰ Keményfi Róbert: *Földrajzi tér és etnicitás...*, 2010, i. m., 105.

⁴¹ Uo., 105. „Egy alapvetően társadalomtudományi terminus rugalmas, plazmaszerű értelmezési mezejébe tehát az etnikai hovatartozás objektív adatkénti rögzítése, majd az adatok térképi fixálása nem fér bele.” (Uo., 106). Az etnikai adatforrások, adatok értelmezhetőségéről, valamint az ehhez kapcsolódó csoportképzésről – más megközelítésben – l. még Tátrai Patrik: *Nemzetiségek a térben...*, 2010, i. m., 55–56; és Szentpáli Áron: *Az etnikai földrajz...*, 2013, i. m., 106.

jelentős módszertani feszültséget jelent a klasszikus és a matematikai–statisztikai irányzatok, illetve a kritikai irányzat között. Ugyanakkor megfontolandó, hogy (1) a népszámláláson gyűjtött adatok azért mégiscsak tartalmaznak értékes információkat az etnicitásról, főképp azon esetekben, amikor több választ is lehet adni a 'mi a nemzetisége/anyanyelve' kérdésre; tehát helyesen értelmezve, a módszer korlátait bemutatva ezen adatokat érdemes elemezni, hiszen rajtuk keresztül fontos társadalmi folyamatokról értesülhetünk (például adott népszámláláson a nemzetiségükről nem nyilatkozók száma, többes kötődésűek száma). Másrészt (2) a térképi statikusságot (amely egy adottság, hiszen az idő kielégítő térképezését még mindig nem találták fel) több térkép készítésével ellensúlyozni lehet, és így már nem egy állapotot, hanem egy folyamatot lehet bemutatni, amely bár az etnicitás szituatív jellegét nem tudja visszaadni, de nem is feltétlenül ez a célja.

Az etnikai térképezéssel kapcsolatban felmerülő másik jelentős probléma annak politikai befolyásoltsága (a múltban és a jelenben egyaránt), és az etnikai térképezés hazai múltjához való viszonyulás. A hazai etnikai térképezés terhes múltja, politikai befolyásoltsága, sőt, a politikával való összefonódása egyértelmű, bár korántsem annyira, mint például Németországban, ahol a két világháború között a térképezés egyértelműen propagandacélokat szolgált, a német területi terjeszkedéshez szolgáltatott etnikai alapú ideológiai és kartográfiai hátteret. Nem véletlen tehát, hogy német nyelvterületen a II. világháború után teljesen szakítottak a korábbi módszerrel, és – egy-két évtizedes hallgatás után – a kritikai megközelítés vált meghatározóvá.⁴²

Mivel hazánkban az etnikai kartográfia nem járatódott le ilyen mértékben, így a szinte változatlan keretek közti újbóli felbukkanása sem meglepő. Ehhez kapcsolódik a *Föld és Ember* folyóirat hasábjain lezajlott vita, amelyben a magyar etnikai térképezés múltját és jelenét Wolfgang Aschauer tekintette át, megállapítva, hogy „az etnikai térképezés az etnopolitika szerves alkotórésze, pontosan úgy, mint ahogyan az etnopolitika is központi eleme a nemzetiségi kartográfiának.”⁴³ Az – egyébként tárgyi tévedésekben

---

⁴² Például Guntram, Henrik Herb: *Under the Map of Germany*, 1997, i. m.; Schultz, Hans-Dietrich: *Suggestiv und doch war...*, 2011, i. m.

⁴³ Aschauer, Wolfgang: *Etnikai térképezés és etnopolitika*, 2009, i. m., 60.

gazdag – tanulmány kritikájára Kocsis Károly válaszolt, aki az 1989 utáni időszak etnikai térképezését „vegytisztán politikamentesnek” nevezte.⁴⁴ Habár vegytisztán politikamentesnek nehezen nevezhető bármely kutatás, amelyre az állam is ad pénzt, illetve amely megrendelésre készül, az azért egyértelmű, hogy az 1989 utáni időszak sokkal kevésbé fonódott össze a politikával, kevésbé szolgál politikai célokat, mint az 1945 előtti. A fenti vitán kívül elsősorban Keményfi Róbert az, aki az etnikai kartográfia múltjának, politikai összefonódásának kritikai megközelítését nyújtja. Keményfi ezen térképeket a hatalmi beszédmód egyik formájaként aposztrofálja, és bemutatja az etnikai térképezés szerepét a magyar nemzetépítésben. Megállapítja, hogy nincsenek, nem is lehetnek teljesen objektív, illetve semleges etnikai térképek.⁴⁵ A vázolt törésvonal két oldala tehát elsősorban szemléletbeli különbségeket,⁴⁶ illetve a magyar etnikai térképezés örökségéhez való viszonyulást mutatja.⁴⁷

A fent ismertetett viták mellett egyéb kulcskérdéseket is találunk, amelyek alapvetően tagolják az etnikai földrajzi munkákat. Ezek közül az egyik legfontosabb a lépték kérdése. A már a korábban bemutatott irányzatoknál is látható volt, hogy az etnikai földrajz

---

⁴⁴ Kocsis Károly: *Gondolatok...*, 2009, i. m., 43.

⁴⁵ Keményfi Róbert: *Nemzetiségi térképek...* II., 2011, i. m., 70, 74.

⁴⁶ A szemléletbeli különbségekbe beletartoznak a fogalomhasználat (pl. „etnikai bástya”, „veszélyeztetett magyar szórvány”), lásd Keményfi Róbert: *Nemzetiségi térképek...* II., 2011, i. m., 72.

⁴⁷ Ehhez kapcsolódóan érdemes tenni egy rövid nemzetközi kitekintést. Nyugat-Európában arányaiban jóval kevesebb etnikai térkép lát napvilágot, és azok is elsősorban az etnikai szegregációt térképezik. Az etnikai térképekkel szembeni kritikai megközelítés főként Németországban létezik (vö. Keményfi Róbert: *Földrajzi tér és etnicitás...*, 2010, i. m., 113; Szentpáli Áron: *Az etnikai földrajz...*, 2013, i. m., 107), talán ezért sem véletlen Holger Fischernek és Wolfgang Aschauernek a magyar etnikai térképezést érintő elemzése, kritikája (Fischer, Holger: *Nemzeti kisebbségek...*, 1995, i. m.; Aschauer, Wolfgang: *Etnikai térképezés és etnopolitika...*, 2009, i. m.). Ezzel szemben a legtöbb etnikai térképet készítő USA-ban nem terhelt az ez irányú térképezés múltja, az integrációt elősegítő alkalmazott tudományként tekintenek rá, éppen ezért nem kapcsolódik hozzá negatív konnotáció, így nem is alakult ki a hazaihoz vagy a németországihoz hasonló diskurzus. Ennek következtében az USA-ban egészen részletes, esetenként akár az egyént alapegységül választó térképek is készülnek (pl. Cable, Dustin: *2010 Racial Dot Map...*, 2013, i. m.), sőt, sokszor az etnikai hovatartozást egyéb jelenségekkel (például választói magatartás) együtt ábrázolva magyarázó faktorként mutatják be.

egyes ágait nagyban meghatározza a lépték. Így a klasszikus irányzatot leginkább a makroszintű, a matematikai–statisztikait a mezoszintű megközelítés jellemzi, míg a mikroszintű a nevében hordozza az alkalmazott kutatási módot. E három léptékhez tehát igen különböző módszerek, adatforrások és vizsgálati kérdések tartoznak.⁴⁸ Sőt, ha Keményfi kritikai megközelítését alkalmazzuk, akkor makroszinten nem is értelmezhető az etnicitás kutatása.⁴⁹

Az etnikai földrajzi kutatások kapcsán több elvi, illetve kutatásetikai kérdés is felmerül. Szentpáli a mikroszintű (települési) kutatások esetében veti fel, hogy az ott alkalmazott ún. társadalmi minősítéses módszer elvi szempontból bizonyos mértékig aggályosnak tekinthető.⁵⁰ E módszer lényege, hogy a helyi viszonyokat és a lakosságot jól ismerő informátorok etnikai minősítése alapján állítják össze az adott település nemzetiségi adatait. A metódus valóban felvet aggályokat annak függvényében, hogy mi a módszer alkalmazásával az elérni kívánt cél. Elvi szempontból hibásnak tekinthető megközelítés – amit magam is elkövettem pályakezdő időszakom egyes tanulmányaimban –, ha a kapott eredményeket a népszámlálás kontrolljának vagy a népszámlálás torzításaitól mentes adatbázisnak tekintjük.⁵¹

Egyrészt két különböző típusú, különböző módszerrel felvett adatállományról van szó, így az egyik nem tudja kontrollálni a másikat, másrészt pedig a társadalmi minősítés sem lesz torzításmentes, csak éppen más típusú torzításokat tartalmaz (amelyek általában az adatközlő nemzetiségéből, ismereteinek korlátaiból, de akár a kutató személyéből is fakadhatnak). A népszámlálás az önbevallást (autoidentifikációt) mutatja meg, és mint ilyen nemcsak pusztán az egyes etnikai csoportok nagyságáról, hanem az önbevallást meghatározó aktuális társadalmi jelenségekről, folyamatokról is sok mindent elárul. Ezzel szemben a társadalmi minősítés a lokális közösséget jól ismerő személy heteroidentifikációja, amely nem feltétlenül esik egybe az adott személy önmeghatározásával, viszont szintűgy sok információt ad,

---

⁴⁸ A lépték szerepe az etnicitás kutatásában a nemzetközi irodalomban is megjelenik (lásd például Barth, Fredrik: *Régi és új problémák...*, 1996, i. m., 13-23).

⁴⁹ Keményfi Róbert: *Földrajzi tér és etnicitás...*, 2010, i. m., 107.

⁵⁰ Szentpáli Áron: *Az etnikai földrajz...*, 2013, i. m., 105.

⁵¹ Tátrai Patrik: *Adalékok...*, 2006, i. m., 274.

melyek többnyire a többes és a köztes identitások, valamint az etnikai szegregáltság fokának bemutatására alkalmasak.⁵² Ehhez kapcsolódóan fontos megemlíteni az 1990-es évek második felében lezajlott „ki a cigány?” vitát, ami szintén a fenti kérdést járta körbe, bár némileg más hangsúlyokkal (például mérés módszertani kérdések).⁵³ Egyetértve azzal, hogy alapvetően csak azt tekinthetjük cigánynak, aki annak vallja magát (és ebben a vita összes résztvevője ugyanazon állásponton volt), fontos látni, hogy a cigányság esetében társadalmi relevanciája van a heteroidentifikációnak is, hiszen a mindennapok során a többségi társadalom, és gyakran maguk az érintettek is tágabban értelmezik a cigányság csoporthatárait – bár ezek a határok sokszor már valóban nem etnikai, hanem szociális határok.

A cigányság felmérésének, feltérképezésének társadalmi igényét a földrajz részéről korábban és napjainkban is igyekeznek kielégíteni. Ezt – a népszámlálások adatsorainak térképre vetítésén kívül – a már említett heteroidentifikációs módszerrel végezték el. Azonban míg korábban, az 1980-as években egy országos, viszonylag egységes módszertani adatgyűjtéssel sikerült egy adatbázist összeállítani (CIKOBI-összeírás),⁵⁴ addig napjainkban az etnikai adatgyűjtés ezen módozata nem lehetséges; így a legújabb vállalkozás „az önbevalláson és a külső környezet megítélésén alapuló szemléletet” próbálta kombinálni, majd utólagosan – különböző megfontolások alapján – az adatokat korrigálni.⁵⁵ Ennek eredménye tehát egy hibrid adatsor, amely több forrás felhasználásával, ötvözésével, esetenként a szerzők általi korrekcióval készült, éppen ezért módszertanilag problémás.

A fentiek átvezetnek a kutatásetikai kérdésekhez, nevezetesen az etnikai vonatkozású adatok etnikai földrajzi felhasználásához. Többek között az 1941-es népszámlálás óta tudjuk, hogy az etnikai adatokat nem rendeltetésszerű célokra is lehet használni, és az etnikai adat napjainkban is érzékeny információnak számít. Ennek

---

⁵² Az említett különbségek ellenére a két adatsor összehasonlításából is fontos következtetéseket szűrhetünk le.

⁵³ A vita tanulmányait közli: Horvát Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia: *Cigánynak születni...*, 2000, i. m.

⁵⁴ Kocsis Károly – Kovács Zoltán: *A magyarországi cigányság társadalomföldrajza...*, 1991, i. m.

⁵⁵ Pásztor István Zoltán – Péntes János: *A roma lakosság...*, 2012, i. m., 50.

megfelelően főként az etnikai térképezésnél (azon belül is különösen a mikroszintű kutatásoknál) kell ügyelni arra, hogy az egyén ne legyen beazonosítható a térképek alapján.

Összegzés

Az etnikai földrajzi kutatások e rövid áttekintéséből számomra az derült ki, hogy az etnikai földrajz az útkeresés állapotában van, ahol a régi struktúrák bár még működnek, de egyre több kritika éri őket, egyre inkább kimerülnek a tradicionális kutatási területei – paradox módon pont azon területek, amelyek meghozták a tudományág számára az ismertséget. Erre az egyik választ a nemzetközi trendekhez való igazodás jelentheti; azonban jelenleg a hazai és a nemzetközi etnikai földrajzi kutatások rendkívül messze helyezkednek el egymástól, ami elsősorban az eltérő történelmi fejlődés, az eltérő etnikai térszerkezet következménye. A múltban és napjainkban is a hazai és a nyugati kutatásokat különböző társadalmi problémák foglalkoztatták, melyek alapvetően különböző kérdésfelvetéseket, különböző diszciplináris keretet, különböző fogalmi és definíciós keretet és különböző módszereket eredményeztek.

Mindezek ellenére a hazai etnikai földrajz lassan átalakulóban van; a hagyományos irányzatok mellett egyre nagyobb teret kap a kritikai megközelítés, illetve a nemzetközileg is fontos témák meghonosítása, amely lehetőséget ad a nemzetközi vérkeringésbe való aktívabb bekapcsolódásra. Ez pedig egyáltalán nem jelenti azt, hogy ezen új módszerekkel és irányzatokkal ne lehetne továbbra is ugyanazon területen ugyanazon etnikai csoportokat vizsgálni.

Tanulmányomban az etnikai földrajz aktuális helyzetét igyekeztem bemutatni. Azonban ez az elemzés korántsem teljes körű, mivel írásomban alapvetően a földrajzosok (sőt, az etnikai földrajzosok) munkáira fókuszáltam, holott a tudományágon kívüli kutatók tanulmányaiban is lehetnek még – az etnikai földrajz címke alá sorolható – releváns eredmények. Igaz ez annál is inkább, mivel a diszciplináris határok egyre inkább elmosódnak. Éppen ezért – meglátásom szerint – az etnikai földrajz közeledni fog a társadalomtudományokhoz, nem zárkozhat be saját diszciplináris kereteibe, ugyanakkor sajátosságait, fő értékeit, elsősorban a térszemléletét, érdemes megőriznie.

Irodalom

- A. Gergely András: *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 1997.
- Airriess, Cristopher – Miyares, Ines: Exploring Contemporary Ethnic Geographies. In: Miyares, Ines – Airriess, Cristopher (szerk.): *Contemporary Ethnic Geographies in America*. Lanham–Plymouth, Rowman & Littlefield Publishers, 2007. 1–26.
- Aschauer, Wolfgang (2009): Etnikai térképezés és etnopolitika. Magyarország és a magyarok példája. In: *Föld és Ember*. 2009, 1–2. szám. 37–61.
- Bajmócy Péter : *Általános etnikai és vallásföldrajz*. Szeged, JATE Press, 2009.
- Barth, Fredrik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. In: *Regio*. 1996, 1. szám. 3–25.
- Bottlik Zsolt: *Statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei az etnikai földrajzi kutatásokban*. (Collegium Hungaricum Füzetek, 14.) Bécs, Collegium Hungaricum, 2001.
- Bottlik Zsolt – Gyuris Ferenc: The Connection Between the Muslim Population and Regional Disparities of Economic Development in the Balkan Region. In: *Geographica Polonica*. 2010, 2. 5–22.
- Cable, Dustin: *2010 Racial Dot Map*. Weldon Cooper Center for Public Service, University of Virginia, 2013. <http://www.coopercenter.org/demographics/Racial-Dot-Map> (2013-11-29)
- Estaville, Lawrence – Hardwick, Susan – Allen, James – Miyares, Ines: American Ethnic Geography. In: Gaile, Gary – Willmott, Cort (szerk.): *Geography in America at the Dawn of the 21st Century*. New York, Oxford University Press, 2003. 586–599.
- Eröss Ágnes: Nemzeti szimbólumok, mint térfoglalási eszközök Cipruson. In: Bajmócy Péter – Józsa Klára (szerk.): *Geográfus Doktoranduszok X. Országos Konferenciája*. Szeged, SZTE TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, 2010. 1–15.

- Farkas György: A nemzetiségi megoszlás térszerkezete vegyes lakosságú régiókban. „Nulladik” változat a nyelvhatárra – egy módszer próbája. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2000, 2. 109–124.
- Farkas György: Elméleti megfontolások az etnikai földrajz meghatározása kapcsán. In: Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Mindennapi előítéletek*. (Tér és terep, 5.) Budapest, Balassi Kiadó, 2006. 310–324.
- Fischer, Holger: Nemzeti kisebbségek ábrázolása a XIX. és a XX. századi magyar nemzetiségi térképeken. In: Lizanyec P. (szerk.): *Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság Közleményei 2*. Ungvár, Ungvári Állami Egyetem Hungarológiai Központ, 1995. 8–23.
- Frazier, John: Race, Ethnicity and Place in a Changing America: A Perspective. In: Frazier, John – Tettey-Fio, Eugene (szerk.): *Race, Ethnicity and Place in a Changing America*. Albany, State University of New York Press, 2010. 1–23.
- Gaile, Gary – Willmott, Cort (szerk.): *Geography in America at the Dawn of the 21st Century*. New York, Oxford University Press, 2003.
- Gregory, Derek – Johnston, Ron – Pratt, Geraldine – Watts, Michael – Whatmore, Sarah (szerk.): *The Dictionary of Human Geography*. London, Wiley-Blackwell, 2009.
- Guntram, Henrik Herb: *Under the Map of Germany*. London, Routledge. 1997.
- Gyapay Borbála: A városi szegregáció vizsgálatának elméleti kérdései. In: Nemes Nagy József (szerk.): *Térfolyamatok, térkategóriák, térelemzés*. Budapest, ELTE Regionális Tudományi Tanszék, 2012. 175–186.
- Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest, Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum, 2000.

- Horváth Alpár – Michalkó Gábor: Az etnicitás turizmusföldrajzi értelmezése: Erdélyi vonatkozások. In: *Földrajzi Közlemények*. 2014. Megjelenés alatt
- Ilyés Zoltán: Etnicitás és szimbolikus geográfia: A táj kisajátítása, különösen határvidékek, kontaktzónák esetén. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás: különbségteremtő társadalom*. Budapest, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 114–125.
- Irimiás Anna: Az új kínai migráció – a Budapesten élő kínai közösség. In: *Statistikai Szemle*. 2009, 7–8. 828–847.
- Jordan, Terry – Rowntree, Lester: *Human Mosaic: Thematic Introduction to Cultural Geography*. New York, Harper & Row, 1986.
- Jordan, Terry – Rowntree, Lester: *Human Mosaic: Thematic Introduction to Cultural Geography, 7th edition*. New York, Longman, 1997.
- Kántor Zoltán: Hamis dichotómia: politikai/kulturális nemzet. In: Szarka László – Vizi Balázs – Majtényi Balázs – Kántor Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Gondolat, 2007. 80–91.
- Keményfi Róbert: *A magyar nemzeti tér megszerkesztése*. Debrecen, Bölcsész Konzorcium, 2006.
- Keményfi Róbert: Földrajzi tér és etnicitás: a kritikai geográfia tanulságai. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás: különbségteremtő társadalom*. Budapest, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 99–113.
- Keményfi Róbert: Nemzetiségi térképek mint a hatalmi beszédmód formái II. In: *Tér és Társadalom*. 2011, 2. 69–87.
- Kocsis Károly: Etnikai földrajz. In: Tóth József (szerk.): *Általános társadalomföldrajz*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2002. 313–335.
- Kocsis Károly: Gondolatok a magyar etnikai térképészet és a politika kapcsolatáról. In: *Föld és Ember*. 2009, 3–4. 39–50.

- Kocsis Károly – Kovács Zoltán: A magyarországi cigánység társadalomföldrajza. In: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigány lét*. Budapest, MTA Politikatudományi Intézet, 1991. 78–105.
- Kocsis Károly – Tátrai Patrik (szerk.): *A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata — Changing Ethnic Patterns of the Carpatho–Pannonian Area*. Budapest, MTA CSFK FTI, 2012.
- Köszegi Margit: Az öregedő társadalom etnikai földrajzi jellegzetességei Bulgáriában a 21. század küszöbén. In: *Földrajzi Közlemények*. 2010, 1. 15–31.
- Köszegi Margit – Bottlik Zsolt: Gondolatok a hazai etnikai földrajzi kutatások lehetséges nemzetközi kapcsolódásairól. In: Nemes Nagy József (szerk.): *Térfolyamatok, térkategóriák, térelemzés*. Budapest, ELTE Regionális Tudományi Tanszék, 2012. 215–229.
- Köszegi Margit – Pfening Viola: Külföldiek Budapesten az ezredfordulón – a statisztikai adatok tükrében. In: Barta Györgyi – Keresztély Krisztina – Sipos András (szerk.): *A világváros Budapest a két századfordulón*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010. 288–303.
- Léphaft Áron – Németh Ádám – Reményi Péter: Ethnic diversity and polarization in Vojvodina. *Hungarian Geographical Bulletin*. 2014. Megjelenés alatt
- Pásztor István Zoltán – Péntes János: Foglalkoztatási krízis és jövedelmi periferizálódás Északkelet-Magyarországon a roma népességi arányok tükrében. In: *Területi Statisztika*. 2012, 4. 353–371.
- Pásztor István Zoltán – Péntes János: A roma lakosság térbeli megoszlása és demográfiai tendenciái Északkelet-Magyarországon. In: Bottlik Zsolt – Czirfusz Márton – Gyapay Borbála – Köszegi Margit – Pfening Viola (szerk.): *Társadalomföldrajz – területfejlesztés – regionális tudomány*. Budapest, ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, 2012. 49–64.

Pfening Viola: Asszimiláció vagy kirekesztettség? A bevándorlók beilleszkedését magyarázó modellek. In: Bottlik Zsolt – Czirfusz Márton – Gyapay Borbála – Kőszegi Margit – Pfening Viola (szerk.): *Társadalomföldrajz – területfejlesztés – regionális tudomány*. Budapest, ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, 2012. 11–27.

Schultz, Hans-Dietrich: Suggestiv und doch war? Die Karte als Propagandamittel im Geographieunterricht der Weimarer Republik und des „Dritten Reichs“. In: Daum, Egbert – Hasse, Jürgen (szerk.): *Subjektive Kartographie. Beispiele und sozialräumliche Praxis*. Oldenburg, BIS-Verlag, 2011. 145–165.

Szentpáli Áron: Az etnikai földrajz egy narratívája és jövőbeli lehetőségei. In: Bottlik Zsolt (szerk.): *Önálló lépések a tudomány területén*. Budapest, ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, 2013. 101–113.

Tátrai Patrik: Adalékok a települések belső etnikai térszerkezetének kutatásához. *Földrajzi Értesítő*. 2006, 3–4. 273–286.

Tátrai Patrik: Nemzetiségek a térben – színes foltok a térképen: gondolatok a hazai etnikai térképezésről. In: *Föld és Ember*. 2010, 3–4. 51–59.

Trjosnyikov, Alekszej Fjodorovics (szerk.): *Geograficseszkij enciklopedicseszkij szlovar*. Moszkva, 1988.

www.uwec.edu/geography/ethnic/bylaws.html (2013-11-29)

ILYÉS ZOLTÁN*

A nemzetiesítés néprajza/antropológiája. Kutatástörténeti vázlat

Bevezetés

A nemzetépítés, nemzetiesítés, nemzeterosztó politika egyik meghatározó elemzési kerete és beszédmódja a közép- és kelet-európai társadalmi folyamatok interpretálásának. A kérdéskört tekintélyes történettudományi, politikatudományi, jogtudományi és egyéb társadalomtudományi korpusz reflektálja.¹ Jelen áttekintésben a fogalom/jelenség térségünkre kihegyezett rövid exponálása után azt próbálom nyomon követni, hogy Magyarországon és a magyar nyelvterületen az elmúlt 25 évben a néprajztudomány, majd annak bázisán (és részben ellenében) intézményesen, szakmai hálózatokat tekintve is kiépülő kulturális antropológia miképpen, milyen vizsgálati mezőkben és módszerekkel reflektálta a nemzetiesítés térségbeli gyakorlatait. Egyfajta recepciótörténetet kívánok tehát nyújtani, jelezve, hogy a néprajznak először saját, a nemzetiesítésben

---

* Ilyés Zoltán, MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest, főmunkatárs, ilyes.zoltan@mta.tk.hu

¹ A teljesség igénye nélkül néhány fontosabb magyarul is megjelent munka: Hobsbawm, Eric J.: *A nacionalizmus kétszáz éve*. H. n., Maecenas, 1997. ; Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest, L'Harmattan, 2006.; Gellner, Ernest: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2009.; Hroch, Miroslav: *A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában*. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004. 230-247.; Altermatt, Urs: *A szarajevói jelzőtűz. Etnonacionalizmus Európában*. Budapest, Osiris, 2000.; Smith, Anthony D.: *A nacionalizmus és a történészek*. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek...* 2004, i. m. 21-42.

betöltött „beszállítói” státusára kellett ráébrednie, amiért fontosnak tartom a rendszerváltás körül az európai etnológia és kulturális antropológia reflexív teljesítményeinek a magyar szakmai közbeszédbe történt becsatornázási folyamatát. Az is célom, hogy olyan szaktudományos nicheket, szub- és interdiszciplináris mezőket mutassak be, ahol a kutatók sokszor öntudatlanul tükrözik a nemzetépítés problematikáját.

Az első világháborút követően szétbomló közép-európai *Vielvölkerstaat* helyén létrejövő új (és megnagyobbodott régi) nemzetállamok, eminensen a történeti Magyarország utódállamai, markáns nemzeti homogenizációs projektekbe fogtak. Azaz azt a célt igyekeztek megvalósítani, hogy a többségi nemzetek, amelyek etnokulturális értelemben – a közép- és kelet-európai hagyománynak megfelelően elsősorban kulturális nemzetként gondolták el magukat – teljesen birtokolják az államot territoriális, intézményi és szimbolikus értelemben egyaránt. Mindez az utódállamokban (beleértve Magyarországot is) a kisebbségi csoportok intézményrendszerének és identitásőrzésének gyengítését jelentette. A nemzetállamokban adminisztratív-bürokratikus és szimbolikus eszközökkel kikényszerített asszimiláció részleges, ellentmondásos „sikerekhez” vezetett, folyamatosan erősítve az újrendezés iránti revíziós igényeket. Fredrik Barth a fenti folyamatot az etnicitás termelődésének makroszintjeként elemzi, amit az állami politika, az erőszak monopóliumával is élő bürokráciák szintjének nevez, ahol a nacionalizmus eszméi „ráépülnek az etnicitásból fakadó identitások némelyikére.”² Számos történelmi összefoglalásból láthatjuk, hogy a nemzetépítő állam formális (jogrendszer), azon belül is kemény (intézményes, törvényi) és puha (ideológiai), valamint informális (végrehajtási) módszerekkel kívánja elérni a korábban regionális, felekezeti és egyéb csoportidentifikációkkal rendelkező lakosságcsoportok vagy kisebbségi etnikumok nemzetiesítését.³ Így lettek a „parasztokból franciák” Eugen Weber sokat hivatkozott monográfiája szerint, és hasonló folyamatok zajlottak a dualizmus

---

² Barth, Frederik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. In: *Regio*, 1996, 1. 14.

³ Vö. Kántor Zoltán: A nemzeti identitást formáló intézményrendszerek. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 185.

idején a Magyar Királyságban, természetesen módfelett különböző eredményeket, lojalitáspotenciálokat produkálva a különböző nemzetiségek és regionális csoportok körében.⁴ Több szerző a korábbi indifferens, prenemzeti állapotot és a csoportok megnyeréséért, nacionalizálásáért indított küzdelmeket mutatta be.⁵

Kántor Zoltán Brubaker nyomán arra is rámutat, hogy a nemzeti kisebbségek a fenti törekvést ellensúlyozandó önálló intézményépítésbe kezdenek és az autonómia különféle formáira törekednek.⁶ Ez a belső vagy kisebbségi nemzetépítés a maga homogenizációs mechanizmusaival, regionálisan vagy szituatívan többségi pozícióival nálunk a trianoni veszteséggel és áldozatnarratívák okán sokszor reflektálatlan maradt.

Szakaiak szempontjából a barthi mikro- és mezoszint is nagy jelentőséggel bír. Előbbi a személyközi interakciók, az egyéni helykijelölések és önértékelések szintje, utóbbi a vállalkozók, kulturális brókerek, a helyi elit által irányított csoportreprodukción és -mobilizáción, a közösségteremtés szintje.⁷ Ezeket a szinteket vizsgálhatjuk, hogy a nemzetesítő aktivitás hogyan csapódik le a mindennapokban, miként befolyásolja a kisebbségi mikrovilágok nyelvhasználatát, közösségi önreprezentációit, ünneplési kultúráját, felekezeti életét stb.

Az áttekintés során reményeim szerint feltárulnak azok a témák, kutatási területek, ahol a nemzetesítő államok és a kisebbségei érdekében változatos eszközökkel fellépő anyaállamok, vagy a többségi és kisebbségi nemzeti elitek törekvései, pozíciói és azok a kisebb lokális csoportokra, közösségekre irányuló hatásai behatóbb, finomított eszköztárral és változatos forrásfeltárással, kvalitatív módszertanokkal történő vizsgálata kívánatos.

---

⁴ Weber, Eugen: *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870-1914*. Stanford, Stanford University Press, 1976.; Linz, Juan J.: Nemzetépítés és államépítés. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004. 277-297.

⁵ Judson, Pieter M.: *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Cambridge, Harvard University Press, 2006.; King, Jeremy: *Budweisers into Czechs and Germans – A Local History of Bohemian Politics, 1848-1948*. Princeton, Princeton University Press, 2002.

⁶ Kántor Zoltán: *A nemzeti...* 2004, i. m., 185-186.

⁷ Barth, Fredrik: *Régi és új...* 1996, i. m. 13-14.

Elméleti, szemléleti transferek 1989 előtt...

Kérdésfeltevésünk – miszerint milyen szerepet játszottak a nemzetállami törekvések és a nemzetépítés folyamatai a kisebbségi közösségek életében és erre miként reflektált a magyar néprajz/antropológia – megválaszolásához érdemes először a rendszerváltás előtti/körüli éveket vizsgálni és a vonatkozó szakirodalmi termést szemlélni.

1989/1990 a magyarországi néprajztudományban alapvetően nem jelentett átütő változást abban a tekintetben, hogy a magyarországi kutatók a lehetőségek függvényében már korábban is megkülönböztetett figyelemmel fordultak az interetnikus helyzetek és a szomszédos országokban kisebbségben élő magyarok néprajzi vizsgálata felé (például a néprajzi atlasz adatgyűjtő munkálatai) és a szomszédos országokban az ismert ideológiai, kisebbségpolitikai keretfeltételek ellenére is fontos műhelyek, jeles tudósok vállalták fel a kérdéskör kutatását. Az interetnikus kapcsolatokat érintő érdeklődést magyarországi részről példázó kezdeményezések közül fontos kiemelni az 1975-től a Néprajzi Társaság keretében Békéscsabán megrendezett „Nemzetközi Nemzetiségi Néprajzi Konferenciákat”, vagy az északkelet-magyarországi interetnikus kapcsolatokat tárgyaló, 1984-es miskolci konferenciát.⁸ A rendszerváltáskor népszerű formában summázta ezt a sokirányú és természetéből fakadóan elaprózott figyelmet Balassa Iván, és helyezte el eszme- és intézménytörténeti kontextusban Kósa László a szak magyarországi tudománytörténetét összefoglaló munkájában.⁹

Ezekből az összefoglalásokból is felsejlett a vizsgálatok kényszerű és a térségbeli néprajz egészére jellemző elméletiányossága, szaktudományos reflektálatlansága. A probléma nálunk az 1990-es évek elején – az antropológiai szemléletű egyetemi tanszékek megalakulásakor – lezajlott heves viták nyomán

---

⁸ Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 1984. A konferenciát 1995-ben folytatták: Katona Judit – Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1996.

⁹ Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest, Gondolat, 1989; Uő: *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

vált szélesebb körben nyilvánvalóvá.¹⁰ A Német Szövetségi Köztársaságban mindez már az 1960-as évek végén lezajlott: intenzív diszkussziók nyomán szakított múltjával és újult meg a német néprajz, amely látványosan a névválasztási, szakelnevezési vitákban csúcsosodott ki.¹¹ A megújuló német etnográfia/európai etnológia képviselői közül az Ingeborg Weber-Kellermann és Annemie Schenk nevével fémjelzett romániai kutatások szakítottak a korábbi, a parasztság megőrző szerepét idealizáló nyelvszigetnéprajzi (*Sprachinselvekunde*) szemléletmóddal.¹² A kisbecskereki és szelindeki terepmunkák hangsúlyosan a kölcsönhatásokra, az akkulturáció kölcsönös folyamataira fókuszáltak, nem hagyva figyelmen kívül az aktuális nemzetállami ideologikus környezetet sem, például a kollektivizáció és a társadalmi mobilitás kapcsán.¹³ Nagyobb hatású volt Katherine Verdery amerikai antropológus munkája, aki az erdélyi falu feletti állami hatalomkoncentráció folyamatos növekedését regisztrálta Bencenc (Binținți, Aurel Vlaicu) példáján, és meggyőzően mutatta

¹⁰ Vö. Niedermüller Péter: Empirikus kultúrakutatás avagy az antropológia esélyei Kelet-Európában. In: Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa (szerk.): *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon: az antropológiai megközelítés esélyei*. Miskolc, KVAT Füzetek I., 1993. 10-40.; Lásd még az ún. Replika-vitát: A kultúrakutatás esélyei. In: *Replika*, 1994. június, 13-14. 89–197. és In: *Replika*, 1994. december, 15-16. 181–234.

¹¹ 1969-ben Detmoldban elsősorban a „nép” fogalma és a szak jövője volt a vita tárgya, 1970-ben pedig a Tübingenben kiadott „Abschied vom Volksleben” (Búcsú a népélettől) című kötet megjelenése után Falkensteinben mondtak le a „népiség” kánonjáról és javasoltak új szakelnevezéseket. Kaschuba, Wolfgang: *Bevezetés az európai etnológiába*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004. 81-82.; Weber-Kellermann, Ingeborg – Bimmer, Andreas C.: *Einführung in die Volkskunde/Europäische Ethnologie. Eine Wissenschaftsgeschichte*. Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1985. 114-115.

¹² Vö. Keményfi Róbert: A nyelvsziget fogalmának ideológiai hátteréről. In: *Néprajzi Látóhatár*, 2000, 1-2. 1–10.; Ilyés Zoltán: Gondolatok a Körmöcbánya és Németpróna környéki egykori német településterület nyelvszigetnéprajzi kutatása kapcsán. In: *Néprajzi Látóhatár*, 2000, 1-2. 71–81.

¹³ Schenk, Annemie – Weber-Kellermann, Ingeborg: *Interethnik und sozialer Wandel in einem mehrsprachigen Dorf des rumänischen Banats*. Marburg, Studienkreis für Europäische Ethnologie, [Marburger Studien zur vergleichenden Ethnosoziologie; 3], 1973.; Schenk, Annemie: *Familie und Wohnen in Stolzenburg. Eine Untersuchung bei Sachsen und Rumänen in einem siebenbürgischen Dorf* [Studia Transylvanica; 10]. Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1984.

be a társadalmi-gazdasági változások, a nemzetépítés, a lokális csoportok interetnikus kapcsolatrendszerének összefüggéseit.¹⁴

A nemzeti kultúra – paraszti kultúra és a hagyományalkotás összefüggésrendszerét tekintve már 1989 előtt jelentkeztek úttörő, a kortárs nyugat-európai, amerikai referenciális műveket és szemléletüket (pl. Eric Hobsbawm, Orvar Löfgren, Arjun Appadurai) hazánkba becsatornázó válogatáskötetek. Hofer Tamás és Niedermüller Péter szerkesztésében láttak napvilágot a „Hagyomány és hagyományalkotás”, valamint a „Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben” című tanulmánykötetek.¹⁵ Jelentős volt még a pécsi egyetemi lap, a *Janus* 1989-es első füzetének hatása. Itt tették közzé magyarul először Benedict Anderson *Képzelt közösségek: megjegyzések a nacionalizmus eredetéről és terjedelméről* című iránymutató tanulmányát.¹⁶ Ugyanitt jelentek meg többek között Hofer Tamásnak a nemzeti szimbólumainkat a paraszti kultúra eredetvidékéről származtató, Niedermüller Péternek a paraszti, a városi és a nemzeti kultúrát antropológiai nézetből összevető és Orvar Löfgrennek a svéd és magyar nemzeti kultúrát összehasonlító tanulmányai is.¹⁷ Ezen munkák egyik legfontosabb hatása a nép-, illetve parasztság-fogalom újragondolása volt. Közép- és Kelet-Európában a Herder és romantikus követői szellemében konstruált, idealizált és időtlenített parasztság a nemzetek történelmi

---

¹⁴ Verdery, Katherine: *Transsylvaniai Villagers: Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*. Berkeley, University of California Press, 1983.

¹⁵ Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás*. Budapest, MTA, Néprajzi Kutató Csoport, 1987.; Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*. Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák 2. Budapest, MTA, Néprajzi Kutató Csoport, 1988.; Hofer Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzetudat*. Budapest, Magyarországi Kutató Intézet, 1991.; Uő. (szerk.): *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzetudat változó jelképei*. Budapest, Balassi Kiadó, 1996.; Fekete Éva (szerk.): *Múltunk jövője. Szabadelvűek a népi kultúráról*. Budapest, T-Twins Kiadó, 1993.

¹⁶ Anderson, Benedict: *Képzelt közösségek: megjegyzések a nacionalizmus eredetéről és terjedelméről*. In: *Janus*, 1989, 1. 3–12. 2006-ban a teljes Anderson-kötet is megjelent magyarul a L'Harmattan Kiadó gondozásában.

¹⁷ Hofer Tamás: *Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok – adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben*. In: *Janus* 6 1989. 1. 59–74.; Niedermüller Péter: *Paraszti kultúra, városi kultúra, nemzeti kultúra. Antropológiai megjegyzések*. In: *Janus*, 1989, 1. 75–86., Löfgren, Orvar: *A nemzeti kultúra problémái svéd és magyar példákön szemlélve*. In: *Janus*, 1989, 1. 13–28.

legitimálásához, megújításához és a nemzeti függetlenségi mozgalmakhoz szolgáltatott muníciót. A „beszállítói” munkát elsősorban a néprajztudomány végezte. A néprajz/európai etnológia kritikai parasztság-recepcióját elsősorban Hermann Bausinger *Az újrarajzolt nép* című kötete, valamint a *Párhuzamos különidejűség* című tanulmánya képviselte a rendszerváltás előtt.¹⁸ A csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport tagjai a *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből* című, 1987-ben megjelent kötetükben a változást, a folklorizmust állították középpontba a hivatalos és a hagyományos néprajz által támogatott fixált kultúrákép helyett, mellyel a szak hagyományos megőrző, rekonstruáló szerepéből való kitörésének igényét fogalmazták meg.

A néprajz a határon túli – újabban külhonnak nevezett – magyarok kisebbségi voltát oly módon fogta fel evidenciaként, hogy a vizsgálatok jó részében ezeket (például a kisebbségi lét politikai mechanizmusait, a lojalitás, az akkulturáció, asszimiláció folyamatait, a nemzetállami/nemzetiesítő hatalom szerepét) nem is reflektálta mélyebben. Lehet, hogy ez sok részterület vonatkozásában – pl. gazdálkodás, földművelés, folklór, építkezés – nem is releváns vagy nem tűnik annak. A nemzetiesítő politikák és ideológiák az interetnikus együttélési szituációkban a nemzetállami részről preferált csoport (kultúra/nemzeti kultúra) és a kisebbségi etnokulturális csoport/néprajzi csoport/kultúra közötti egyenlőtlenségeket felerősítették, ugyanakkor a kisebbségek részéről párhuzamos nemzetépítési és szimbolikus reprezentációs törekvéseket is indukáltak, és hatással voltak a mindennapi kultúra, az átadás/átvétel sokféle mechanizmusára is.¹⁹

...és 1989 után

---

¹⁸ Verebélyi Kincső – Voigt Vilmos (szerk.): *Az újrarajzolt nép. Hermann Bausinger válogatott tanulmányai. Fordításgyűjtemény.* Budapest, ELTE-Bölcsészettudományi Kar, 1983.; Bausinger, Hermann: *Párhuzamos különidejűség: A néprajztól az empirikus kultúratudományig.* In: *Ethnographia*, 1989, 1-4. 24–37.

¹⁹ Vö. Feischmidt Margit: *Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés.* In: A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése).* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002. 112-125.

A rendszerváltás(ok) nyomán az intézményi megerősődéssel a néprajzi, majd az antropológiai kutatások tematikailag sokszínűbbé, módszertanilag megalapozottabbá váltak.²⁰ Köszönhetően annak is, hogy széleskörűen érvényesültek az angolszász antropológia, a skandináv-német európai etnológia és más társadalomtudományok felől érkező elméleti és módszertani transferek. Az előző fejezetben hivatkozott írások a szak vonatkozásában meghatározták a későbbi kutatások dizájnját, hangsúlyát, amennyiben az esszencialista, primordialista etnikum-, etnikai csoport-, illetve nemzetfelfogást egyértelműen a folyamatokra, a változásra és a megalkotottságra koncentráló konstruktivista szemléletmód irányába tolták el.

Ebben a folyamatban elsősorban a tübingeni „empirische Kulturwissenschaft” iskoláját alapító Hermann Bausinger *Népi*

---

²⁰ 1989 után megjelenhettek, megerősödtek és karakteres arculatot nyertek a határon túli magyar néprajzi és európai etnológiai szemléletű műhelyek, ezek kiemelten foglalkoztak az interetnikus kapcsolatok, az asszimiláció és nemzetépítés kérdéseivel. Csíkszeredában szélesebb szakmai nyilvánosság elé lépett az 1979-es alapítású Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport (KAM). Kolozsváron a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen a Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéke, 2002-től a Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék fogta össze a néprajzi és antropológiai kutatásokat. Ehhez a műhelyhez kapcsolódik szorosan a Kriza János Néprajzi Társaság. A 2007-től működő kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézetben (ISPMN) számos, a BBTE-n végzett néprajzos/antropológus dolgozik. Szlovákiában a Liszka József vezette komáromi Etnológiai Központ és bennfoglaló intézménye, a somorjai székhelyű Fórum Intézet kutatásai emelendők ki. A régebbi, valamint újonnan alakult magyarországi tanszékek (köztük a Pécsi Tudományegyetem Kommunikációs Tanszéke, az ELTE Antropológia Szakcsoportja, illetve Tanszéke, a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszéke), múzeumi kollektívák és természetesen az MTA Néprajzi Kutatóintézete, később az MTA Kisebbségkutató Intézete is folytatták, illetve elkezdtek hasonló kutatásaikat. Az MTA Politikai Tudományok Intézetében az A. Gergely András által szerkesztett Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek című sorozatban több tanulmány látott napvilágot az etnicitás, nemzetépítés témaköréből. Sokat tett a kelet-közép európai nacionalista politikák és etnikai konfliktusok alapvetően a történettudomány és politológia terepén mozgó bemutatásáért a Telegdi László Intézet is. A romániai magyar néprajzi kutatás történetéhez lásd: Mohay Tamás: Adatok és szempontok a romániai magyar néprajzi kutatás tizenkét évéhez. In: Tánzos Vilmos – Tökés Gyöngyvér: *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990-2001 közötti eredményeiről*. III. kötet. Kolozsvár, Scientia Kiadó [Sapientia Könyvek], 2002. 37–64.

kultúra a technika korszakában című könyvének magyar nyelvű megjelenését emelem ki.²¹ A Bausinger-iskolát képviseli Wolfgang Kaschuba, a berlini Humboldt Egyetem Európai Etnológia tanszékének vezetője, aki *Bevezetés az európai etnológiába* című munkájában külön fejezeteket szán az etnicitásnak és az etnikai paradigma a náci néprajz által rasszizmussá történt „konfigurálásának”.²² A német néprajz kritikai tudománytörténetét, a 30-as, 40-es évekbeli „barna néprajz” és a „Sprachinselvolkskunde” németországi kritikáit Keményfi Róbert mutatta be több írásában.²³

A nemzeti kultúra, népi/paraszti kultúra, populáris kultúra kölcsönhatásait, a népművészeti divatot, a hagyomány kitalálását és a kitalált hagyományokat, a nemzeti szimbólumokat és mítoszokat és a múlt nacionalizálását értelmező Hobsbawm, Bausinger és Löfgren képviselte szemléleti irányt vitték tovább *A népi kultúra és nemzettudat*, a *Múltunk jövője. Szabadelvűek a népi kultúráról* és a *Magyarok Kelet és Nyugat között* című tanulmánykötetek is.²⁴

---

²¹ Bausinger, Hermann: *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest, Osiris-Századvég, 1995.

²² Kaschuba, Wolfgang: *Bevezetés...* 2004, i. m., 114-126., 63-67.

²³ Keményfi Róbert: *A nyelvsziget...* 2000, i. m.; Uő.: A szakrális táj jelentése, keletkezése, „barna” háttere. In: A. Gergely András – Papp Richárd (szerk.): *A szakralitás arcai. Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2007. 179–199.; Uő.: *A nemzeti tér építésének lokális útjai, mítikus képzetei és térképi megjelenítési formái. Akadémiai doktori értekezés*. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2011.

²⁴ Hofer Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1991.; Uő. (szerk.): *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei*. Budapest, Balassi Kiadó, 1996.; Fekete Éva (szerk.): *Múltunk jövője. Szabadelvűek a népi kultúráról*. Budapest, T-Twins Kiadó, 1993. A szemléletváltozás hatását tükrözi az archivárius módon fixált parasztsággép lebontása Liszka József munkásságában is, aki a népi/paraszti kultúra helyett a populáris kultúra fogalmát használja. Lásd: Liszka József: *Populáris kultúra*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2011. [Magyarok Szlovákiában 6.] A paraszti kultúra, nemzeti kultúra tárgykörében születtek Selmeczi Kovács Attila a magyar nemzeti jelképeket népművészeti kontextusban, paraszti adaptációban bemutató és Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor szélesebb horizontú, a magyarságszimbólumokat empirikus felmérésekre alapozva tárgyaló munkái. Lásd: Selmeczi Kovács Attila: *Nemzeti jelképek a magyar népművészetben*. Budapest, Cser Kiadó, 2014.; Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor: *Magyarságszimbólumok*. Budapest, Európai Folklor Központ, 2002.

A magyarországi néprajz és a skandináv-német európai etnológia viszonyának tudománytörténeti kontextualizálását és részben defenzív kritikáját a honi néprajztudomány, mint „nemzeti tudomány” szemszögéből Paládi-Kovács Attila végezte el.²⁵

Az elméleti, szemléleti perspektívaváltás jegyében több iránymutató összefoglalás, tanulmány született az 1990-es években, ezek közül három szerzőt emelnék ki, akik meglátásai hangsúlyosan érintik szakjainkat. Kürti László az angolszász antropológia korábbi és kurrens etnicitás-, nacionalizmus és asszimilációelméleteit foglalta össze az 1995-ben újra megrendezett „interetnikus konferencia” kötetében.²⁶ Kovács Éva a globalizáció és a későmodern társadalmi-kulturális folyamatai, a hibrid és diaszpóra identitások reflektálásával a posztoszocialista térségre jellemző autoritás iránti vágyat hangsúlyozva, az átalakuló etnicitás és identitáspolitikai törekvéseket szemléli, problémakatalógust állít fel és a lehetséges súlypontokat, kutatási irányokat határozza meg.²⁷ Biró A. Zoltán a nemzeti identitás termelődéséről, a nemzetépítés lokális mechanizmusairól közölt a módszertant illetően is inspiráló szövegeket.²⁸

A nacionalizmus és nemzetépítés klasszikus és kurrens elméleteiből, programadó szövegeiből adott reprezentatív áttekintést Kántor Zoltán *Nacionalizmuselméletek* című szöveggyűjteménye.²⁹ 2006-ban jelent meg magyarul Rogers Brubaker *Nacionalizmus új keretek között* című munkája, amelyben a kisebbség – nemzetállam – anyaország triádikus viszonyrendszerét dolgozta ki. Thomas Hylland

---

²⁵ Paládi-Kovács Attila: *Tárgyunk az időben. Néprajzi kihívások és válaszok*. Debrecen, Ethnica, 2002. 109–123.

²⁶ Kürti László: Interetnikus kapcsolatok: elméleti kérdések és problémák a kulturális antropológia köréből. In: Katona Judit – Viga Gyula: *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1996. 39–57.

²⁷ Kovács Éva: Identitás és etnicitás Kelet-Közép-Európában. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önanonosság Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 7–22.

²⁸ Biró A. Zoltán: Szempontok a nemzeti identitás termelődésének vizsgálatához. In: *Antropológiai Műhely* 5 1997. 2. 53–62.; Biró A. Zoltán: A társadalom védelme és/vagy építése. Elemzés a romániai magyar elit „termelődéséről” és szerepéről. In: *Antropológiai Műhely*, 1997, 3-4. 5–37.

²⁹ Kántor Zoltán: *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004.

Eriksen 2008-ban megjelent *Etnicitás és nacionalizmus* című kötete a kérdéskör nemzetközi irányzatainak, tanulmányainak mértékadó, az egyetemi oktatásban is jól használható összefoglalása. Jelentős hazai mérőföldkönek tekinthető az *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom* című, hazai szerzők elméleti tanulmányait és esettanulmányait egyaránt bemutató kötet Feischmidt Margit szerkesztésében 2010-ből.³⁰

A térség etnopolitikai helyzete, a tárgyalt szakok hagyományai és a fentebb taglalt elméleti-módszertani hatások nyomán olyan régi-új problémák váltak a kérdésfeltevések központi témáivá, mint a hétköznapi interetnikus együttélés és konfliktusok, a kulturális interferenciák, az asszimiláció, a többes etnikai (nemzeti) identitás, a rejtőzködés (mimikri), az etnikus vallások és vallási interferenciák, a szimbolikus reprezentációk, a néphagyomány és a központi /nemzetállami/ irányítás, a hagyomány kitalálása, a kisebbségi nemzeti ünnepek, a szimbolikus térfoglalás, az emlékműállítás, az etnicitás és a mindennapi nacionalizmus, újnacionalizmus. A továbbiakban ezekből válogatva azokat a megközelítéseket emelem ki, amelyek hangsúlyosabban a nemzetállami homogenizációnak a kisebbségi közösségeket érintő és azokat adaptív válaszokra késztető folyamatait reflektálják.

Interetnikus együttélés és asszimiláció

A rendszerváltások nyomán a kutatói szabadság növekedésével új lendületet kapó interetnikus kutatások nagy része a korábbi súlypontokkal, szemlélettel folytatódott.³¹ Az interetnikus helyzeteket „találkozási helyzetekként” írja le Biró A. Zoltán *A megmutatkozás kényszere és módszertana* című tanulmányában.³²

---

³⁰ Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest, Gondolat- MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010.

³¹ Katona Judit – Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1996.; Pozsony Ferenc: Magyarok, románok és cigányok a háromszéki Zabolán. In: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 2003. 109-138.

³² Biró A. Zoltán: A megmutatkozás kényszere és módszertana. Az etnicitás vizsgálatának szempontjai és esélyei egy közép-kelet-európai mikrorégióban. In: Gagyí József (szerk.): *Egy-más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány*

Antropológiai asszimiláció- és akkulturáció elméleteket is felhasznál Bindorffer Györgyi a magyarországi svábok példáján bevezetett kettős identitás koncepciója³³ (röviden: az etnikai /sváb/ és nemzeti /magyar/ identitás kettőssége). Bemutatja, hogyan maradhat meg egy olyan szimbolikus (etnikus) repertoár, amelyet a diglosszia vagy végleges nyelvcsere, a nemzetállami intézményeknek való kitettség és a magyar állammal való azonosulás sem tud felszámolni. A koncepció további kutatásokra is ösztönzött a többi magyarországi nemzeti kisebbség körében.³⁴ Modellje a tartamos szétfejlődés, az eltérő kulturális minták és nemzetiesítő gyakorlatok miatt korlátozott, illetve változó érvényességben alkalmazható a határon túli magyar közösségekben. Helyette/mellette a lojalitás lehet az az értelmezési keret, amely a kisebbségi magyarok viszonyulásait jobban leírja.³⁵ A jelenlegi magyarországi etnopolitikai aktivitás (kettős állampolgárság, emlékezetpolitikai fordulat) tovább alakítja, formálja a kettős identitásnak is nevezett jelenséget, bizonyos csoportoknál akár közelítheti is az etnikai származáson alapuló és a (politikai) nemzethez kötődő identifikációt.

Az asszimiláció elméleteinek legteljesebb kibontása Biczó Gábor *Hasonló a hasonlóknak* című munkája, ahol a szerző elsősorban vállaltan szellemtörténeti, filozófiai kontextusban helyezi el az asszimiláció fogalmát, e közelítés okán talán kevésbé vonna be a nacionalizmus, a nemzetépítés elméleti – politikatudományi,

---

kapcsolatokról. Csikszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 1996. [Helyzet Könyvek], 247–283.

³³ Bindorffer Györgyi: *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2001.

³⁴ Lásd Bindorffer Györgyi: *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében*. Budapest, Gondolat-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007.

³⁵ Vö. Linz, Juan J.: *Nemzetépítés és államépítés*. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004. 277-297. 289. Lásd még a lojalitás témáját körüljáró konferenciát és kötetet az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet gondozásában: Kovács Nóra-Osvát Anna- Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás: nemzeti és állampolgári kötődések*. Budapest, Balassi Kiadó, 2005.

antropológiai – korpuszát.³⁶ Ugyanő a 2013-ban megjelent „*Megvagyunk mi egymás mellett...*” – *Magyar-román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton* című kötetben a kisebbségi közösségek vizsgálatánál meghatározó asszimilációs olvasatot mintegy zárójelbe téve egy olyan helyszínt, illetve hipotézist és elméleti kereteket keresett, ahol a két etnikus közösség között tartamos egyensúlyi helyzet áll fenn, amely értelmezése a hagyományos asszimilációs, akkulturációs megközelítésből nem végezhető el.³⁷ Ez a megközelítés a nemzetállami, nemzetiesítő keretek determinisztikus használatának újragondolására is készíthet.

Történeti-néprajzi régiók és a nemzetiesítés

A nemzetépítés szimbolikus vetületei közé sorolható a nemzeti tájak létrejötte, amikor az elit – gyakran, időben változó súlypontokkal és értéktételezésekkel – kijelöl bizonyos, az adott nemzet hangsúlyozni kívánt jellegzetességeit, értékeit esszenciálisan sűrítő tájat, táji csoportot, amely kijelölés és sztereotipizáció a szélesebb közbeszédben is elfogadottá válik. A folyamatnak általánosabban is van relevanciája, amikor a nemzetépítő, az állami territóriumot hatalmi, adminisztratív módon kiépítő centrum szimbolikusan is kistafirozza a nemzetállam területét.³⁸ Ezen

---

³⁶ Biczó Gábor: *Hasonló a hasonlónak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Pozsony-Budapest, Kalligram, 2009.

³⁷ Biczó Gábor: Az etnikai együttélési helyzet elmélete: a szilágysági Tövishát északi falvainak példája. In: Biczó Gábor – Kotics József (szerk.): „*Megvagyunk mi egymás mellett...*” *Magyar-román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton*. Miskolc, Miskolci Egyetem, Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, 2013. 53–103.

³⁸ Sinkó Katalin: Az Alföld és az alföldi pásztorok felfedezése a külföldi és hazai képzőművészetben. In: *Ethnographia*, 1989, 1-4. 121-154.; Albert Réka: *Tájak és nemzetek. Kísérlet a „nemzeti táj” fogalmának antropológiai megközelítésére*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Központ, 1997.; Keményfi Róbert: Az etnikai táj kultúrnemzeti mítosza. In: *Regio*, 2002, 4. 335-346.; Ilyés Zoltán: Etnicitás és szimbolikus geográfia. A táj kisajátítása különösen határvidékek, kontaktzónák esetén. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségtermelő társadalom*. Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010. 114-125.; Pusztai Bertalan: A nemzeti és turisztikai táj kapcsolata: Turizmusszemiotikai megfontolások a látványosság és a táj jelentésének konstrukciójáról. In: *Tabula*, 2010, 13. 3-18.

túlmenően az egyes, kulturálisan eltérő tájak, gyakran perifériák vagy elszakadt országrészek anyaországi vagy belső kisebbségi adminisztratív nemzetépítései is figyelmet érdemelnek.

A moldvai csángók, a moldvai katolikusok vallási kisebbségi helyzete egy ortodox többségű nemzetállamban, az, hogy a csángók kívül rekedtek a nemzetépítés magyarországi, erdélyi folyamatain és a magyar államiságon az 1989 utáni kutatásokban felvetették a prenemzeti állapot és nemzetté válás kérdéseit.³⁹ Pozsony Ferenc moldvai csángó kutatásai és kutatásszervező tevékenysége nyomán születő tanulmánykötetek számos reflexiót kínálnak a moldvai csángók és a román nemzetállami tér, a migráció és a modernizáció kényszerei és gyakorlatai között feszülő életvilágáról.⁴⁰ Ezt és a mimikri jelenségeit a klasszikus eszköztáru néprajzi vizsgálatok során is megfigyelik, reflektálják például a székelységgel, székelyföldiekkel, a bukovinai székelységgel való összevetésben.⁴¹ Lajos Veronika azt vizsgálja, hogy a moldvai csángó környezetben egyéni biográfiákra miképpen hatnak a versengő nemzetépítések és nemzeti karrierminták.⁴² Újabban a kegyeleti-áhitatos kezelésmód meghaladása, a csángómentés dekonstrukciója, a filantropia és a

---

³⁹ Tánzos Vilmos: *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék*. Kolozsvár, KOM-PRESS – Korunk Baráti Társaság, 1996. [Ariadné Könyvek]; Hatos Pál: Szempontok a csángókutatás kulturális kontextusainak értelmezéséhez. In: *Pro Minoritate*, 2002, 4. 5–16.

⁴⁰ Pozsony Ferenc: *A moldvai csángó magyarok*. Budapest, Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet, 2005.; Kinda István – Pozsony Ferenc: *Adaptáció és modernizáció a moldvai magyar falvakban*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2005.; Ilyés, Sándor – Peti, Lehel – Pozsony, Ferenc (ed.): *Local and Transnational Csángó Lifeworlds*. Cluj-Napoca, Kriza János Ethnographical Society, 2008.; Peti, Lehel – Tánzos, Vilmos (ed.): *Languages Use, Attitudes, Strategies. Linguistic Identity and Ethnicity in the Moldavian Csángó Villages*. Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2012.

⁴¹ Lásd Pozsony Ferenc: *A moldvai csángó magyarok*. Budapest, Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet, 2005.

⁴² Lajos Veronika: A nemzeti eszme és a moldvai csángók életvilága: „Románosító” és „magyarosító” csángó életpályák. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség: Tanulmányok*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012. 411-430.

magyar(országi) nemzeti érzés összefüggései foglalkoztatják a kutatók fiatalabb generációit.⁴³

Sajátos ellenpéldaként jelenik meg a multietnikus/multikulturális, polgárosult, toleráns Bánát, amely látszólag immunis vagy nagyobb fokú rezisztenciát mutat az etnokratikus nemzetállam homogenizációs törekvéseivel szemben.⁴⁴ Bodó Barna inkább a politológiához és szociológiához sorolható, a regionális identitást és nemzettudatot értelmező kutatásai és írásai visznek közelebb e régió megértéséhez.⁴⁵

Kalotaszeg kortárs néprajzos recepciójának fontos állomása a Balogh Balázs – Fülemlé Ágnes szerzőpáros *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen* című kötete.⁴⁶ Elsősorban társadalomnéprajzi, történeti néprajzi elemzés: a kapcsolathálók, a

---

⁴³ Boros Balázs: Csángó identitás(ok) Pusztiinán. Vallás és etnicitás összefüggései Moldvában egy antropológiai esettanulmány tükrében. In: Kozma István – Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2003. 262–279.; Peti Lehel: A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza János Néprajzi Társaság, 2006. 129–155.; Zakariás Ildikó: A jótékonyosság nemzetiesítése iskolai programokban. In: Feischmidt Margit – Glózer Rita – Ilyés Zoltán – Kasznár Veronika Katalin – Zakariás Ildikó: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest, L'Harmattan - MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014. 341–369.

⁴⁴ Barna Gábor: Reale und symbolische parallele Welten im Banat. In: Hans-Werner Retterath (szerk.): *Ortsbezüge. Deutsche in und aus dem mittleren Donauraum. Referate der Tagung des Johannes-Künzig-Instituts für ostdeutsche Volkskunde vom 25. bis 27. Oktober 2000*. Freiburg im Breisgau: Johannes-Künzig-Institut für Ostdeutsche Volkskunde, 2001. 63–82.; Pusztai Bertalan – Jaksa Helga: Discourses from the Banat. Lives, Remembrance, Communication. In: P. Hannonen – B. Lönnqvist – G. Barna (ed): *Ethnic minorities and power*. Helsinki, Fonda, 2001, 186–195.; Laihonen, Petteri: A romániai bánági (bánáti) tolerancia és többnyelvűség a nyelvi ideológiák tükrében. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. Budapest, Akadémiai Kiadó [Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének Évkönyve III.], 2004. 81–97.

⁴⁵ Bodó Barna: Bánág és az etnikai diskurzus. In: *Magyar Szemle*, 1994, 6. 625–634.

⁴⁶ Balogh Balázs – Fülemlé Ágnes: *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen. Fejezetek a regionális csoportképzés történeti folyamatairól*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.

belső regionális tagoltság, a házasodási körök tekintetében hoz jelentős eredményeket. A kötettel kapcsolatos diskurzus során felmerült, hogy a munka román-magyar interetnikus konfliktusokat feltáró, eddig ismeretlen/elhallgatott információkat közzé tevő részfejezete továbbépíthető, kontextualizálható lenne egy szélesebb diszciplináris keretben is.

A fentebb jelzett tematikához kötődően fontosnak tartjuk azokat a megközelítéseket is említeni, amelyek a Hobsbawm és Hofer által kijelölt úton a magyarországi Erdély recepciókról, Erdélynek a magyar nemzeti kultúrában betöltött szerepéről szólnak. Ebben a sorban kiemelendő Kürti László: *The Remote Borderland* című 2001-es kötete és a Feischmidt Margit szerkesztette *Erdély (de)konstrukciók* című tanulmánykötet.⁴⁷

A Vajdaságból Papp Richárd bácskai, bánági, szerémségi kutatásait emeljük ki. A szerző az „etnikus vallások” hívókifejezéssel közelíti a szerbektől eltérő felekezetű magyarok identitásépítését, az egyházak szerepét.⁴⁸ A nemzetiesítés és nemzeti művolt témakörét érintik a vajdasági magyarok ünnepi eseményeit, a december 5-i népszavazás a többes kötődésekre gyakorolt hatását és a délvidékiség konstrukcióit, az identitások térbeli reprezentációit taglaló tanulmányai.⁴⁹

---

⁴⁷ Kürti, László: *The Remote Borderland: Transylvania in the Hungarian Imagination*. New York, State University of New York Press, 2001.; lásd még Feischmidt Margit: Egy (újabb) könyv Erdélyről: László Kürti: *The Remote Borderland. Transylvania in the Hungarian Imagination*. In: *Tabula*, 2003, 2. 295–301.; Uő (szerk.): *Erdély (de)konstrukciók*. Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció-és Médiatudományi Tanszék, 2005.

⁴⁸ Papp Richárd: *Etnikus vallások a Vajdaságban? Kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiai értelmezései*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2003.

⁴⁹ Papp Richárd: Rítus és nemzet. In: Kovács Nóra - Szarka László (szerk.): *Tér és terep: Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003, 7–20.; Uő.: A „déli végek” népe: nemzettudat és többes kötődések a Vajdaságban élő magyarok körében december 5-e tükrében. In: Kovács Nóra- Osvát Anna- Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás: nemzeti és állampolgári kötődések*. Budapest, Balassi Kiadó, 2005. 296–317. [Tér és terep. Az MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4.]; Hajnal Virág – Papp Richárd: *Közélebről is távol: Magyar világok a Vajdaságban*. Budapest, Timp Kiadó - Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008.

Az egykori territoriális autonómiák transzparenciája, a lokális és regionális identifikációkban való társadalmi továbbélése és a központi irányítás hatása tematizálódik A. Gergely András a kiskun regionális öntudat történeti változásairól írt munkájában.⁵⁰

Kisebbségi emlékművek és emlékezés a nemzetállami térben

Az 1989 után a kisebbségi magyarság körében a korábbi korlátozó és szimbolikusan deficites évtizedek után jelentkező önreprezentációs és kommemorációs igények térbeli megnyilvánulásai számos kutatást inspiráltak. Biró A. Zoltán és munkatársai ezt a folyamatot a szimbolikus térfoglalás fogalom köré szervezett elméleti és esettanulmányok sorával értelmezték.⁵¹ Feischmidt Margit a kolozsvári Mátyás szoborral és az újraállított aradi Szabadság emlékművel kapcsolatos identifikációs gyakorlatokat és diskurzusokat a versengő identitás- és nemzetépítési projektek figyelembe vételével vizsgálta.⁵² Gagyi József a székelykapu mint identitásjel használatát egy lokális közösségben az örökségesítés perspektívájából értelmezte.⁵³ L. Juhász Ilona átfogó

⁵⁰ A. Gergely András: *Kun etnoregionális kisvárosi sajátosságok? Kisebbségi szereptudat és tájegységi autonómia változása egy regionális térben*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, 1996.

⁵¹ Bodó Julianna – Biró A. Zoltán: Szimbolikus térfoglalási eljárások. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. Csíkszereda, Pro-Print, 2000. 9-42.; Biró A. Zoltán – Oláh Sándor: Emlékmű – jelkép – identitás. Esettannulmány egy emlékmű újjáépítéséről. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. Csíkszereda, Pro-Print, 2000. 63-82.; Oláh Sándor: Változatok rituális térteremtésre. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. Csíkszereda, Pro-Print, 2000. 106-122.

⁵² Feischmidt, Margit: *Ethnizität als Konstruktion und Erfahrung. Symbolstreit und Alltagskultur im Siebenbürgischen Cluj*. Münster-Hamburg – London: LIT-Verlag, 2002.; Uő: Lehorgonyozott mítoszok. Kőbe vésett sztereotípiák? A lokalizáció jelentősége az aradi vértanúk emlékműve és a milleniumi emlékoszlopok kapcsán. In: Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. Budapest, Balassi Kiadó, 2006. 370-391.

⁵³ Gagyi József: *Örökített székelykapu. Környezet, örökség, örökségesítés egy székelyföldi faluban*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2004. Gagyi József: Tata és társai. A második világháború utáni hatalomváltás, az új vezetők és a közösség egy székelyföldi faluban. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok?*

kutatása a szlovákiai magyar közösségek emlékműállítási, különösen kopjafaállítási szokásairól a Hofer Tamás által iniciált nemzeti kultúra kutatási program egyik legátfogóbb néprajzos kibontása.⁵⁴ Újabban Jakab Albert Zsolt a teljes kolozsvári emlékmű- és emléktábla-korpuszt bemutató, az emlékezet/emlékezés elméleteit bevonó, kiterjedt történeti forrásbázist felhasználó elemzése érdemel figyelmet.⁵⁵

A szimbolikus térfoglalás másik aspektusa a meglévő és létrehozott emlékhelyeken, emlékműveknél tartott kisebbségi ünnepekben, kommemorációs szertartásokban és nemzeti performanszokban megnyilvánuló aktivitás. Vörös Gabriella Csíksomlyó regionális kegyességi használatának nemzeti olvasatba történő beágyazódását, „összmagyar” zárandokhelyé válását mutatta be.⁵⁶ Gagy József a fehéregyházi Petőfi kultusz lokális és regionális kisebbségi jelentésváltozásait elemezte.⁵⁷ Feischmidt Margit, Rogers Brubaker és Plainer Zsuzsa március 15-e ünnepelési kontextusait, kisebbségi nemzetiesítő üzeneteit elemezte.⁵⁸ Papp Richárd a vajdasági magyaroknak a kisebbségi megmaradást megidéző

Székelyföld változása az ötvenes években. Csíkszereda, Pro Print Könyvkiadó Csíkszereda, 2005. 17–63.

⁵⁴ L. Juhász Ilona: „Fába róva, földbe ütve,” *A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál.* Somorja–Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2005.

⁵⁵ Jakab Albert Zsolt: *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat: A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság - Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012. Uő: *Ez a kő tétetett... Az emlékezet helyei Kolozsváron (1440–2012). Adattár.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság - Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012.

⁵⁶ Vörös Gabriella: A szakrális, a nemzeti közösség és az egzotikum élménye. A magyarországiak részvételének motivációiról a csíksomlyói pünkösdi búcsúban. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély (de)konstrukciók.* Budapest-Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2005. 69–84.

⁵⁷ Gagy József: A fehéregyházi Petőfi-kultusz és a nemzeti identitás lokális változatai. In: Kalla Zsuzsa – Takáts József – Tverdota György (szerk.): *Kultusz – mű – identitás.* Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2005. 301–310.

⁵⁸ Feischmidt Margit - Rogers Brubaker: Az emlékezés politikája: az 1848-as forradalmak 150 éves évfordulója. Magyarországon, Romániában és Szlovákiában. In: *Replika*, 1999, 37. 57–67.; Plainer Zsuzsa: 1848 emlékezete egy helyi társadalomban. Nagyvárád, 1998 márcus 15. In: *Regio*, 2001, 1. 92–110.

ünnepeit nemzeti rítusokként értelmezte.⁵⁹ Ilyés Zoltán a gyimesbükki „ezeréves határhoz” kapcsolódó nemzeti performanszoknak az éliték által történő politikai felhasználását mutatta be.⁶⁰

Szórvány-diaszpóra

A Kárpát-medence belső használatú szórványfogalma, a szórványközösségek világi a nemzetállami homogenizáció hatásmechanizmusának összefüggésében több konferenciát, tanulmánykötetet és kutatást ihlettek, amelyben a néprajz és az antropológia képviselői helyet, beleszólást kértek és kaptak.⁶¹ A magyar néprajzi szakirodalomban és etnopolitikai diskurzusban eltérő jelentéstartalommal használt (és félreértésekre is alkalmat adó) szórvány- és diaszpórafogalom tudománytörténeti kontextualizálása rámutatott, hogy a diaszpórák konstitutív migrációs momentuma helyett a szórvány – mint az etnopolitikai célok szolgálatába is állított kategória – esetében az autochton és egyben reziduális jelleg a hangsúlyos.⁶² Biczó Gábor a Vetési László szórványstratégiájára⁶³ adott reflexiójában az egyoldalú, és a szakot (az etnopolitikai diskurzust mindenképp) máig meghatározó/jellemző

⁵⁹ Papp Richárd: Rítus és nemzet. In: Kovács Nóra - Szarka László (szerk.): *Tér és terep: Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. 7–20.

⁶⁰ Ilyés Zoltán: A gyimesbükki „ezeréves határ” politikai instrumentalizálása. In: *ANTROPOR.T.HU*, 2013, tél, 1-15. http://antropor.t.hu/lapozo.php?akt_cim=340 (Utolsó hozzáférés: 2014. szeptember 5.)

⁶¹ Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról.* Budapest, Gondolat Kiadó – MTA, Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.; Balázs Balogh – Zoltán Ilyés (eds.): *Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin—Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006.; Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás* [Kisebbségkutatás Könyvek]. Budapest, Lucidus Kiadó, 2006.

⁶² Ilyés Zoltán: Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. In: *Magyar Tudomány*. 2005, 2. 145–155.

⁶³ Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia. Tervezet a romániai szórványmagarság közösségépítéséhez és kisközösségi rehabilitációjához. In: *Magyar Kisebbség*, 2000, 2. 172–214.

vesztésgolvasat, az asszimiláció deprivációs olvasatának a kritikáját nyújtja, felvillantva az antropológiai asszimilációelméletek lehetséges adaptálását.⁶⁴

A diaszpórahelyzetben élő magyarok etnikus „önújratermelésének” mechanizmusait és színtereit Fejős Zoltán a chicagói magyarok példáján vizsgálta.⁶⁵ Kovács Nóra az argentinai magyar diaszpóra kulturális antropológiai kutatása során többes identifikációs (magyar és zsidó) helyzetben is vizsgálta a bevándorlók identitásteremtő és integrációs stratégiáit.⁶⁶ Újabban Papp Z. Attila és szerzőtársai alapvetően demográfiai és szervezetszociológiai módszertannal, de az etnikus identitás vizsgálatánál kvalitatív etnográfiai mikroperspektívát is alkalmazva írtak az amerikai magyarok identitásépítési folyamatairól.⁶⁷

Lehetőségek a folklórkutatásban

A tágabb értelemben vett folklórkutatások területéről több munka utal a nemzetállami homogenizációs projektek hatásaira, a mechanizmusokat és a részfolyamatokat azonban többnyire mélyebb elemzés nélkül hagyják. Ennek ellenére érdemes a diszciplínában rejlő lehetőségeket kibontani, ahogy erre Peter Burke alapvető munkájának *A nép felfedezése* című kezdő fejezetében is inspirációkra lelni.⁶⁸

A katolikus vallásgyakorlat és népi vallásosság néprajzos kutatói elsősorban az interetnikus helyzeteket vizsgálták. Korábról Bartha Elek az aldunai székelyeknél, illetve a görög katolikus közösségeknél végzett kutatásait emeljük ki.⁶⁹ Barna Gábor és

---

⁶⁴ Biczó Gábor: Megjegyzések Vetési László Szórványstratégia: nemzetstratégia című tanulmányához. In: *Magyar Kisebbség*, 2000, 3. 3–16.

⁶⁵ Fejős Zoltán: A chicagói magyarok két nemzedéke 1890-1940. Az etnikai örökség megőrzése és változása. Budapest, Közép-Európa Intézet, 1993.

⁶⁶ Kovács Nóra: *Szállítható örökség. Magyar identitásteremtés Argentínában (1999-2001)*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, 2009.

⁶⁷ Papp Z. Attila (szerk.): *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*. [Regio Könyvek] Budapest, Magyar Külügyi Intézet, 2008.

⁶⁸ Burke, Peter: A nép felfedezése. In: *Uő: Népi kultúra a kora újkori Európában*. Budapest, Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, 1991. 17-38.

⁶⁹ Bartha Elek: Vallás és etnikum. Adatok a dél-bánsági magyarság identitásához. In: Dankó Imre – Küllös Imola (szerk.) *Vallási néprajz III*. Debrecen: Debreceni Református Kollégium, 1987. 194–217. [Módszerek és

munkatársai Máriaradna búcsújárásának interetnikus aspektusait is bemutatták, Vass Erika a radnai, csíksomlyói és grábóci búcsújárást rituális drámaként értelmező kötete is reflektálja az etnikai, nemzetiségi viszonyokat és szimbolikus gyakorlatokat.⁷⁰ Ebben a körben iránymutatónak ítéljük Pusztai Bertalan tanulmányait a magyar görög katolikus identitás megalkotásáról, ezek ígéretes elméleti kapcsolódásokat bevonó kibontási kísérletei egy felekezetnek az államnemzethez igazodó identitásépítési projektjének.⁷¹

Magyar Zoltán történeti mondakutatásai (a korpusz jelentős részét a határon túli magyarok körében gyűjtötte), hatalmas gyűjteményei a szaktudományos reflektáltság újabban már (részéről sem) nem elhanyagolt szükségességét jelzik: a nemzeti kultúra hagyományozódása, újratanult, visszatantult hagyományok, az alfabetizáció, a folklorizáció kérdésköreit tartom fontosak itt.⁷² A folklórkinés – így a történeti mondák – keletkezés- és recepciótörténetét a nemzetiesítő elit hatástörténetének elemzésével alaposan árnyalja Voigt Vilmos 2001-es kritikája, és még korábról

történeti adatok: Tanulmánygyűjtemény - dr. Ujszászy Kálmán 85. születésnapjára]; Uő.: Hagomány és identitás a magyar görög katolikusok körében. In: Küllös Imola (szerk.): *Vallási néprajz VIII. Ökumenikus tanulmányok*. Budapest, Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, 1996. 191–202.

⁷⁰ Barna Gábor (szerk.): „Mária megsegített.” *Fogadalmi tárgyak Máriaradnán [„Maria hat geholfen“: Votivgegenstände in Maria-Radna]*. [Devotio Hungarorum 9.] Szeged, Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, 2002.; Vass Erika: *A búcsú és a búcsújárás mint rituális dráma*. Budapest, MTA Könyvtár – Lexika Kiadó, 2009.

⁷¹ Pusztai Bertalan: Öndefiníció a társadalmi térben: Központi 'narratívák' a magyar görög katolikus diskurzusban. In: Kozma István – Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitás-szerkezetében című konferencia előadásaiból*. Budapest, Gondolat - MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004. 206–221.; Uő.: Discursive Tactics and Political Identity.: Shaping Hungarian Greek Catholic Identity at the Turn of the Nineteenth and Twentieth Centuries. In: *National Identities*, 2005. 2. 117–131.

⁷² Magyar Zoltán: *Szent László a magyar néphagyományban*. Budapest, Osiris Könyvkiadó, 1998.; Uő.: *Szent István a néphagyományban*. Budapest, Osiris Könyvkiadó, 2000.; Magyar Zoltán: *Rákóczi a néphagyományban*. Budapest, Osiris Könyvkiadó, 2000.

Niedermüller Péternek a magyar folklór szövegbázisának megszerkesztési folyamatáról írott alapvető tanulmánya.⁷³

Keszeg Vilmos alapvetően szövegfolklorisztikai, illetve egyéniségkutató munkássága meggyőzően jelzi, hogy ez az etnográfiai részdiszciplína is hozzájárulhat a nemzetiesítő állam és apparátusa, valamint a kisebbségi közösségek között lejátszódó alkalmazkodástörténetek bemutatásához. Különösen fontosak azok az általa és tanítványai által feldolgozott életutak (falusi pedagógusok, „mindenesek” stb.), akik a lokális kisebbségi elit reprezentánsai a nemzetállami kultúr- és iskolapolitikával szemben.⁷⁴

Könczei Csilla a borica-járás lokális kulturális kontextusairól és a hétfalusi csángó társadalom önreprezentációiról írott munkája szintén bizonyítja, hogy egy hagyományos folklórkutatási témában ott rejlik a hivatalos intézmények változó hozzáállása (a nemzetiesítő szemszög) és a lokális társadalom közösségi reprezentációs gyakorlata közötti feszültségek és kölcsönhatások megragadásának esélye.⁷⁵

Pócs Éva a népi hiedelemrendszerek és mágia európai kontextusait és a keleti és nyugati kereszténység közötti interferenciáit is bemutatta csíki és gyimesi kutatásaiban.⁷⁶ E helyen jelzem, hogy mára lassan a tudománypolitikára is hatással van sokak elégedetlensége és neheztelése a mainstream akadémiai diszciplínák – köztük a néprajz – a magyar (népi) kultúrát európai, nyugat-európai kapcsolódásokkal és beágyazottsággal bemutató hagyománya miatt, és ezzel összefüggésben megindult az alternatív, népi, vernakuláris nézetek intézményesítése. Pócs Éva iskolájából

---

⁷³ Voigt Vilmos: "Nem vagyunk mink (rablók) Szent István szolgái." In: *2000 Irodalmi és társadalmi havi lap*, 2001. 2. 49–61.; Niedermüller Péter: A magyar folklór szövegbázisának megkonstruálása a 19. században. In: Hofer Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1991, 15-23.

⁷⁴ Keszeg Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek*. I–II. Kolozsvár, Scientia, 2005.; Ozsváth Imola (szerk.): *Néptanítók. Életpályák és élettörténetek*. Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2008.

⁷⁵ Könczei Csilla: *Kulturális identitás, rítus és reprezentáció a Brassó megyei Háromfaluban. A borica*. Kolozsvár, Kriterion – Kriza János Néprajzi Társaság, 2009.

⁷⁶ Pócs Éva (szerk.): „Vannak csodák, csak észre kell venni.” *Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben I.*[Studia Ethnologica Hungarica VIII.] Budapest, L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék, 2008.

témánk szempontjából Hesz Ágnes és Balatonyi Judit munkái emelendők ki. Előbbi a halottakhoz kötődő szokásrendszer bemutatásakor a Gyimesközéplak-hidegségi lokális társadalom reflexív bemutatása mellett a nagyhagyomány (itt elsősorban a kisebbségi felekezet és nemzeti kultúra) – kishagyomány (lokális, paraliturgikus hagyomány) értelmező modelljét is felhasználja.⁷⁷ Utóbbi a gyimesi, gyimesbükki gyermeklakodalom kapcsán a lokális román és magyar nemzetépítési, nemzetrepresentációs törekvések világába nyit betekintést.⁷⁸

Hétköznapi nacionalizmus

A nacionalista politikák mellett az interetnikus helyzetekben élők mindennapi tapasztalatait, az etnicitás és a nacionalizmus hétköznapi újratermelődését vizsgálták Rogers Brubaker és munkatársai Kolozsvár példáján. A választott terep azért fontos, mert itt nemcsak a modern nemzetállam természetesnek tekinthető, a nemzeti azonosulást segítő térbeli és intézményi raszterével foglalkoztak, hanem a nemzetállami támogatást jobbra nélkülöző kisebbségi etnicitás- és nemzet-konstruáló folyamatokra, az uralkodó nemzetállam ellenében végbemenő párhuzamos nemzetépítés színtereire és aktoraira is figyeltek. A *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban* című, angolul 2006-ban, románul 2010-ben, magyarul 2011-ben megjelent kötet a Brubaker által lefektetett elméleti, a nemzeti mivoltot, etnicitást újragondoló, a konstruktivista szemléletnek ellentmondó csoportszemléletet kritika alá vonó munkájának a kutatás gyakorlatába történő példamutató átültetése. Az angolszász tudományterületen nagyon alapos történeti áttekintést ad nemzeti politikákról, kisebbségi nemzetépítésről és benne Erdélyről és Kolozsvárról. Ezt egészíti ki az empirikus kultúrakutatás változatos kvalitatív eszköztárával a hétköznapi

⁷⁷ Hesz Ágnes: *Élők, holtak és adósságok. A halottak szerepe egy erdélyi falu társadalmában.* Budapest-Pécs: PTE Néprajz- Kulturális Antropológia Tanszék, L'Harmattan Kiadó, Könyvpont Kiadó, 2012.

⁷⁸ Balatonyi Judit: *A „csángósba öltöztetett kardszárnyú delfin”. A gyermeklakodalom szerepe a gyimesi magyarok és románok önrepresentációs és identitáskonstrukciós kísérleteiben.* In: Pócs Éva (szerk.): *Szent helyek, ünnepek, szent szövegek: tanulmányok a romániai magyarság vallási életéből.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2013. 331-393.

etnicitásról/nacionalizmusról végzett kutatás. Ez utóbbit módszeres, résztvevő terepmunkán alapuló részfejezetekben bontják ki a szerzők: portrék, tevékenységek, kategorizáció, nyelvek, intézmények, keveredés, migráció, politika mentén írják le az etnicitás mindennapi működésmódjait az erdélyi nagyvárosban.⁷⁹

Ezt a munkát folytatják Feischmidt Margit és munkatársai a 2014-ben megjelent, *Nemzet a mindennapokban* című kötetben, melyben a neonacionalizmus értelmezési keretében vizsgálják a nacionalizmus számos populáris megnyilvánulását a nemzeti rock szcénától a Trianon-kommemoráción át a nemzeti zárandoklatokig és a roma stigmatizációig. Itt a vizsgálat fókusza már nem elsősorban a nemzetiesítő állam aktivitásaira, a felülről az alsó szintek felé érvényesülő hatásokra terjed ki, hanem éppen az alulról megszerveződő csoportidentitások, közösségszervező mindennapi diskurzusok, azonosságteremtő szimbolikus praktikák kerülnek bemutatásra.⁸⁰

Határfelületek

A Hofer Tamás által a rendszerváltás táján elindított értelmező-dekonstrukciós eljárások a nemzeti kultúra és nemzeti mítoszok (a nemzeti kánon) konstrukciójának részfolyamataira mutattak rá. A történeti néprajz vizsgálatai fontos új megállapításokat hoztak a nemzeti kultúra (korai) szerveződése, szövegahagyománya tárgyában is. Kovács Ákos Ópusztaszer, a tárogató és augusztus 20-a „kitalálásáról” írt megkerülhetetlen tanulmányokat, Mikos Éva a magyar honfoglalási hagyomány 18-19. századi megszerkesztési folyamatáról publikált monográfiát.⁸¹ Ehhez az új hagyományhoz

---

⁷⁹ Brubaker, Rogers - Feischmidt Margit, Fox, Jon - Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest, L'Harmattan, 2011.

⁸⁰ Feischmidt Margit – Glózer Rita – Ilyés Zoltán – Kasznár Veronika Katalin – Zakariás Ildikó: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest, L'Harmattan, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014.

⁸¹ Kovács Ákos: *A kitalált hagyomány*. Pozsony, Kalligram, 2006.; Mikos Éva: *Árpád pajzsa. Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században*. Budapest, MTA Néprajzi

sorolom Mohay Tamás szövegkritikai mélységű forrásfeltárását a csíksomlyói búcsú eredetmítoszaról, melyben a gyergyói-csíki székelyek az unitáriusok feletti Tolvajos hágói győzelme legendásodási folyamatát és recepciótörténetét mutatja be.⁸² Sándor Klára már elsősorban a történeti nyelvészet felől, de szakjainkat is érintő aktualitással világítja meg a napkeleti eredetnek, a hunhagyománynak és a rovásírásnak a mai etnicista örökségesítésben és politikai rítusokban kulcsjelentőségű hagyománykomponenseit.⁸³

Povedák István az újpogányság jelenségeit a szekuláris vallásosság és a posztmodern zárandoklatok értelmezési mezőjében helyezi el, így inkább a hétköznapi nacionalizmus témaköréhez közelít.⁸⁴ Ebben az értelmezési keretben mozog Kolozsi Ádám is, aki a magyarországi újpogányság mint ellenkulturális mozgalom és a nemzetvallás hazai és nemzetközi kontextusait bontja ki.⁸⁵

A „mítoszfeltejtési” és „mítosztalanítási” munkák párhuzamait megtalálni a hazai és határon túli magyar történettudományban is. A teljesség igénye nélkül Hermann Gusztáv Mihály a székelység történeti mítoszait dekonstruáló munkáját és Trencsényi Balázs kelet-közép-európai eszmetörténeti kontextusba helyezett nemzetkarakterológia-recepcióját emelném ki.⁸⁶ Számos társadalom- és mikrotörténeti jellegű kutatás reflektálta az etnonacionalista

Kutatóintézet – PTE Néprajz Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan, 2010.

⁸² Mohay Tamás: A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány. Budapest, Nyitott Könyv - L'Harmattan, 2009.

⁸³ Sándor Klára: *Nyelvrokonság és hunhagyomány. Rénszarvas vagy csodaszarvas?* Budapest, Typotext, 2011.; Uő.: *A székely írás nyomában.* Budapest, Typotext, 2014.

⁸⁴ Povedák István: Atilától a Szívcsakraig: Posztmodern zárandoklatok. In: Pilipkó Erzsébet (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-Medencében 8.* Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum, 2013, 131–147.

⁸⁵ Kolozsi Ádám: Etnicitás és spiritualitás. A nemzet mint vallási kategória a posztszocialista újpogányságban. In: Szász Antónia – Kirzsa Fruzsina (szerk.): *Kultúrákutató és narratíva. Tanulmánykötet A. Gergely András tiszteletére 60. születésnapja alkalmából.* Budapest, MAKAT - L'Harmattan, 2013. 105-120.

⁸⁶ Hermann Gusztáv Mihály: *Az eltérített múlt. Oklevél-és krónikahamisítványok a székelyek történetében.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2007. [Múltunk Könyvek]; Trencsényi Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában.* Budapest, Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2011.

homogenizációs projekteknek a lokális magyar közösségekre, az emlékezetre és interetnikus együttélésre tett hatásait. A KAM-os kollektívából leginkább Oláh Sándor munkásságában mutatkozik meg annak a történeti mélységű, lokális és mikroregionális problematikának a megragadása, hogy a változó hatalmi/ideológiai helyzetek a lokális közösségek életében milyen alkalmazkodásokat indukáltak, legyen az felekezetváltás vagy a megélhetési stratégiák átrendezése.⁸⁷ Szintén a lokalitás perspektívájából elemzik történések, néprajzosok és antropológusok a morvaországi kitelepítés, a reszlovakizáció, a szlovák-magyar lakosságcsere komplex és hosszútávú hatásait az *Alsó- és Felsőszeli a 20. században* című kötetben, amely példázza a fenti diszciplínák szoros egymásra utaltságát és együttműködését ebben a mezőben.⁸⁸

A nemzetiesítő elitek társadalomszervező, diskurzusmeghatározó szerepe politika- és társadalomtörténeti feldolgozásai⁸⁹ mellett szakjaink éppen a lokális szint hétköznapi igazodás-politikáiról, konszenzusairól és konfliktusairól szállíthatnak információkat.⁹⁰

Még egy látszólag távoli témakör mint a nemi betegségek társadalomtörténete is beágyazható a nemzeti mivoltot bevonó

---

⁸⁷ Oláh Sándor: Magyar görög katolikus „románok”. In: *Regio*, 1993, 2. 99–120.; Uő.: Életformaváltás a Székelyföldön a szocializmus korszakában. In: Bodó Julianna – Oláh Sándor (szerk.): *Elmentünk? Székelyföldi életutak*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 1996. 5–32.; Oláh Sándor: *Kívizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940-1989*. Csíkszereda, Pro-Print, 2008.

⁸⁸ Szarka László – Tóth Károly (szerk.): *Alsó- és Felsőszeli a 20. században I. Társadalomrajz két magyarlakta településről Szlovákiában*. Somorja-Komárom: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010. [Lokális és regionális monográfiák 6.]

⁸⁹ Vö. Bárdi Nándor: Összezárkózás és szétfejlődés. Kísérlet a magyar kisebbségek történetének periodizációjára. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004. 251-274. Plainer Zsuzsa: Akik felrezzentették a kávéénikéket - a romániai magyar kulturális elit szerepe a kisebbségi társadalom alakításában az 1920-as években. In: T. Szabó Levente - Virginás Andrea (szerk.): *RODOSZ-TANULMÁNYOK*. Kolozsvár, Kriterion, 2004. 59-66.

⁹⁰ Biró A. Zoltán: A társadalom védelme és/vagy építése. Elemzés a romániai magyar elit „termelődéséről” és szerepéről. In: *Antropológiai Műhely*, 1997, 3-4. 5–37.; Gagyí József: Tata és társai. A második világháború utáni hatalomváltás, az új vezetők és a közösség egy székelyföldi faluban. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az ötvenes években*. Csíkszereda, Pro Print Könyvkiadó, 2005. 17–63.

olvasatba, ahogy ezt Bokor Zsuzsa teszi az eugenikát és az állam – mint a nem, az etnicitás és a „faj” – kontrolláló szerepkörét a megnagyobbodott és modernizálódó román nemzetállamba került Kolozsváron vizsgáló kötetében.⁹¹

Az irodalomtudomány területéről T. Szabó Levente Erdély-reprezentációkat és erdélyiség-képzeteket vizsgáló tanulmányait is a nemzetiesítési folyamatot reflektáló művek vonulatába sorolom.⁹² Az további vizsgálatok tárgya lehet, hogy a fenti „demitizáló”, „dekonstruáló” feltárások és eredmények mennyiben egyeztethetők össze a helyi magyar társadalmak identitásépítő, hagyománytermelő aktivitásával, turizmusmarketingjével, közösségépítési igényeivel és a kortárs magyar etnopolitika múltpolitikai, örökségépítő törekvéseivel.

A vázlatos áttekintésben – az erre hivatottabbak elemzéseit szorgalmazva – nem tértem ki a hatalmas korpuszt formáló roma kutatásokra. Itt egyfelől a nemzetállamok a cigányság integrációjára, még inkább a társadalmi terekből és a nemzetből történő visszaszorítására, láthatatlanná tételére, kirekesztésére irányuló projektek és gyakorlatok reflektálása szükséges⁹³, másfelől a cigány nemzetté válás problematikáját exponáló kutatásokra kell

⁹¹ Bokor Zsuzsa: *Testtörténetek. A nemzet és a nemi betegségek medikalizálása a két világháború közötti Kolozsváron*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013.

⁹² Szabó T. Levente: Erdélyiség képzetek (és regionális történetek) a 19. század közepén. In Uő: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. Kolozsvár, KOMP-Press-Korunk, 2008. 13–99.; Uő.: „Erdély népei”. A tér ideológiai és Erdély képei az intézményesülő erdélyi turisztikai mozgalomban. Uo.100–193.; Fosztó László: Van-e cigány nemzettudat? In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 207–224.

⁹³ Toma Stefánia: A túlsordult teli pohár és az etnikai konfliktusok esete Romániában. In: *Pro Minoritate*, 2011, 3. 123-143.; Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest, Gondolat- MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010.; Feischmidt Margit – Szombati Kristóf: A hagyományok visszatérése, a cigányellenesség és a jobboldali radikalizmus – Gyönyöspata 2011. In: Feischmidt Margit et al.: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest, L'Harmattan: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014. 371-400.; Feischmidt Margit: A mindennapi nacionalizmus és a másság cigányként való megjelölése. In: Feischmidt Margit et al. 2014, i. m. 401-447.

hivatkozni.⁹⁴ A gazdaság és az etnicitás összefüggésében is született több fontos etnográfiai/antropológiai szöveg.⁹⁵ Azokat a felületeket és szakmai biográfiákat igyekeztem elsősorban felvillantani, ahol a néprajz/antropológia sajátos szemléletmódjával, tárgykezelésével újat tud mondani a társ- és rokntudományok képviselői számára, ahol kimondatlanul is nyilvánvaló a nemzeterosztó politikák a pozitív diszkriminációtól az etnonacionalista kizárolagossáig terjedő spektruma, illetve ahol a szerzők maguk is megkísérelték a nemzetiesítés elméleti megközelítéseit az elemzés folyamatába bevonni. A szemle végén persze felmerül, releváns-e a szigorú diszciplináris kicövekelés? Egy sor hivatkozott megközelítésben történeti, politológiai, szociológiai, statisztikai, társadalomföldrajzi, etnikai földrajzi elméletek és módszerek is érvényesülnek, és még több olyan van, melyekről nem is szóltunk éppen e kijelölés okán (Kovács Éva, Melegh Attila, Váradi Monika Mária és mások munkái, amelyekben gyakran etnográfiai módszereket is alkalmaznak). A különböző tudománykultúrákat, módszereket egyre inkább a témák, problémák aktualitása és sokszínűsége szervezi együttműködő, szinergikus rendszerbe és remélhetően ezek a munkák fokozottabban hasznosítják, illetve reflektálják a nemzetiesítés, a nemzeti mivolt újabb elméleteit is.

Összefoglaló megjegyzések

Áttekintésünkben arra kerestük a választ, hogy az 1989 utáni magyar nyelvű néprajzi és antropológiai szakirodalomban miként reflektáltak és mutatták be térségünk nemzetépítő, nemzeterosztó folyamatait és azok hatásait. Azt feltételeztük és az áttekintés nyomán igazolva is látjuk, hogy a nemzetállami többség – kisebbség,

---

⁹⁴ Pl. Fosztó László: Van-e cigány nemzettudat? In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 207–224.

⁹⁵ Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004.; Berta Péter: Közvetítő kereskedelem, migráció és az etnicitás politikája. Az erdélyi gábor romák megélhetési stratégiái. In: *SOCIO.HU*, 2013, 4. 1–25.; Szabó Árpád Tőhötöm: *Gazdasági adaptáció és etnicitás: gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben*. Kolozsvár, Editura ISPMN – Kriza János Néprajzi Társaság, 2013.

továbbá a kisebbség – nemzetállam – anyaország viszonyrendszerei⁹⁶ keretében a többség nemzeteterősítő, etnonacionalista, homogenizáló politikája és a nemzeti kisebbségek erre válaszul adott versengő nemzetépítési gyakorlatai, a belső kohéziót erősítő aktivitásai jelentősen hatottak a lokális kisebbségi szerveződésekre és etnikus/nemzeti reprezentációkra, és ezeket szaktudományaink változó mélységben és elméleti kerettel reflektálták. A fenti áttekintésből azonban az is látható, hogy szakjaink teljesítményében még erős pozíciókat őriz az interetnikus szemléletmód, az együttélés paradigmájának kibontása, amely az adminisztratív államnacionalizmus, az elitek nemzetesítő politikája lehatolásának korlátait, a pragmatikus együttélést preferáló közösségek bizonyos fokú immunitását hangsúlyozzák. Szakjaink még ki sem merítették a nemzetesítés problémakörében rejlő elemzési lehetőségeket (a történettudomány véleményem szerint jóval előttünk jár), máris megjelentek az újnacionalizmus, a hétköznapi nacionalizmus, az alulról jövő, a (korábbi) maistreammel szemben szerveződő ellenkulturális jellegű, populáris nacionalizmusok, valamint a nemzeti fesztiválizáció, élményfogyasztás, turizmusipar olvasatai.⁹⁷ Mivel ebben a szcénában revitalizálódhatnak olyan ideológiák, szimbolikák és szervezetek, amelyek néhány korszakkal korábban a fölülről nemzetesítő politikák kelléktárába tartoztak, ezért egyre inkább a két perspektíva együttes alkalmazása szükséges.

Végezetül egy pár mondat erejéig elidőznék az ún. „módszertani nacionalizmus” kritikai/önreflexív témakörénél, ami mintha meg is kérdőjelezné a nemzetesítést körüljáró kutatások aktualitását. Az az interpretációs séma, amelyben gondolkodunk, akár a néprajz, akár az antropológia irányzatához soroljuk magunkat, magán viseli a nemzetállami keretekben fogant, alapvetően territoriális, világos, egyértelmű határokkal operáló, a kultúrát a határok és érintkezések, az interkulturális kommunikáció, az asszimiláció és a diaszpórák kategóriában leíró tudományos erudíció hatásait.⁹⁸ A migrációs folyamatok a fenti szemléletmód, azaz a metodológiai nacionalizmus

---

⁹⁶ Lásd Brubaker, Rogers: *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest, L'Harmattan-Atelier, 2006.

⁹⁷ Feischmidt et al. 2014, i. m.

⁹⁸ Lásd Wimmer, Andreas – Schiller, Nina Glick: Módszertani nacionalizmus és azon túl: nemzetállam-építés, migráció és társadalomtudományok. In: *Magyar Kisebbség*, 2005, 3-4. 164–210.

reflektálásának szükségességét vetik fel. Niedermüller Péter Abram Cohen nyomán rámutat, hogy a nemzetállami keretek között elvégzett kutatások és megfogalmazott elméletek a vizsgált csoportokat, társadalmakat homogén alakzatoknak tekintették: meghatározó volt a „mi – ők” és „saját – idegen” dichotómiákban való gondolkodás.⁹⁹ Többek szerint ez a „hely – csoport – kultúra” fixáció egy kulturális fikció, szakjaink központi mítosza, amely révén a mindenkori idegen (pl. a kisebbségi csoportok, betelepítettek, telepesek, migránsok, bevándorlók stb.) képe is megszerkesztődik. Tudományaink művelése során óhatatlanul a „kulturális idegenek termelése” is folyik, ezzel legitimálja magát a nemzeti ideológia. Zygmunt Bauman szerint a modern nemzetállam is érdekelt e kategóriák folytonos újratermelésében és feltöltésében, hiszen a többség csak így tarthatja fenn kulturális uralmát és politikai hatalmát.¹⁰⁰ A hazai és határon túli magyar népességet is fokozódóan jellemzi a lakó- és munkahelyi mobilitás és a migráció. Nemcsak a hagyományos és már a szocializmus évtizedeiből is jól ismert vidék – város, hanem pl. a város – főváros vagy falu, város – Nyugat-Európa mozgások is egyre jelentősebbek: elég például a Riksaláz című filmre és Prónai Csaba antropológiai szemléletű összefoglalására hivatkozni.¹⁰¹ A migráns életvilágok az internet révén is szerveződő kapcsolatait, tudásait és identitásait felvetik a hagyományos többség-kisebbség fogalmi keret folytonos reflexióját és dekonstrukcióját, a többhelyszíni etnográfia (multi-sited ethnography)¹⁰² és – ahogy Niedermüller Péter ajánlja – a transnational studies, a transznacionalizmus szempontrendszerének

---

⁹⁹ Cohen, Abram: *The Symbolic Construction of Community*. London, Tavistock Publication, 1985.

¹⁰⁰ Bauman, Zygmunt: *Unbehagen in der Postmoderne*. Hamburg: Edition Verlag, 1999.; Niedermüller Péter: Transznacionalizmus: elméletek, mítoszok, valóságok. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás: nemzeti és állampolgári kötődések*. Budapest, Balassi Kiadó, 2005. 54–55.

¹⁰¹ Somogyvári Gergő rendező: *Riksaláz*. Színes, magyar dokumentumfilm, 2012, 55 perc.; Prónai Csaba: A migráció antropológiai megközelítése. In: Kézdi Nagy Géza (szerk.): *A magyar kulturális antropológia története*. Budapest, Nyitott Könyvműhely Kiadó, 2008. 503-521.

¹⁰² Marcus, George: Ethnography In/Of the World System: the Emergence of Multi-sited Ethnography. In: *Annual Review of Anthropology*, 1995. 95–117.

alkalmazását, azaz szemléletünk elkerülhetetlen
deterritorializációját.¹⁰³

---

¹⁰³ Niedermüller Péter: Transznacionalizmus: elméletek, mítoszok, valóságok. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás: nemzeti és állampolgári kötődések*. Budapest, Balassi Kiadó, [Tér és terep. Az MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4.], 2005. (52–66.) 61–64.

Irodalom

- A kultúrakutatás esélyei. In: *Replika*, 1994. június, 13-14. 89–197.
és In: *Replika*, 1994. december, 15-16. 181–34.
- A. Gergely András: *Kun etnoregionális kisvárosi sajátosságok? Kisebbségi szereptudat és tájegységi autonómia változása egy regionális térben*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, 1996. [MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 4]
- Albert Réka: *Tájak és nemzetek. Kísérlet a „nemzeti táj” fogalmának antropológiai megközelítésére*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Központ, 1997.
- Anderson, Benedict: Képzelt közösségek: megjegyzések a nacionalizmus eredetéről és terjedelméről. In: *Janus*, 1989, 1. 3–12.
- Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest, L'Harmattan, 2006.
- Altermatt, Urs: *A szarajevói jelzőtűz. Etnonacionalizmus Európában*. Budapest, Osiris, 2000.
- Balassa Iván: *A határainkon túli magyarok néprajza*. Budapest, Gondolat, 1989.
- Balatonyi Judit: A „csángósba öltöztetett kardszárnyú delfin”. In: A gyermeklakodalom szerepe a gyimesi magyarok és románok önreprzentációs és identitáskonstrukciós kísérleteiben, 2012.
- Balogh Balázs – Fülemile Ágnes: *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen. Fejezetek a regionális csoportképzés történeti folyamatairól*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.
- Balázs Balogh – Zoltán Ilyés (eds.): *Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin—Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006.

- Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás* [Kisebbségkutatás Könyvek]. Budapest, Lucidus Kiadó, 2006.
- Bárdi Nándor: Összezárkózás és szétfejlődés. Kísérlet a magyar kisebbségek történetének periodizációjára. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004. 251-274.
- Barna Gábor: Reale und symbolische parallele Welten im Banat. In: Hans-Werner Retterath (szerk.): *Ortsbezüge. Deutsche in und aus dem mittleren Donauraum. Referate der Tagung des Johannes-Künzig-Instituts für ostdeutsche Volkskunde vom 25. bis 27. Oktober 2000*. Freiburg im Breisgau, Johannes-Künzig-Institut für Ostdeutsche Volkskunde, 2001. 63–82.
- Barna Gábor (szerk.): „Mária megsegített.” *Fogadalmi tárgyak Máriaradnán* [“Maria hat geholfen”: *Votivgegenstände in Maria-Radna*]. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, 2002. [Devotio Hungarorum 9.]
- Barth, Fredrik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. In: *Regio*, 1996, 1. 3-25.
- Bartha Elek: Vallás és etnikum. Adatok a dél-bánsági magyarság identitásához. In: Dankó Imre – Küllös Imola (szerk.) *Vallási néprajz III*. Debrecen, Debreceni Református Kollégium, 1987. 194-217. [Módszerek és történeti adatok: Tanulmánygyűjtemény - dr. Ujszászy Kálmán 85. születésnapjára]
- Bartha Elek: Hagyomány és identitás a magyar görög katolikusok körében. In: Küllös Imola (szerk.): *Vallási néprajz VIII. Ökumenikus tanulmányok*. Budapest, Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, 1996. 191–202.
- Bauman, Zygmunt: *Unbehagen in der Postmoderne*. Hamburg, Edition Verlag, 1999.
- Bausinger, Hermann: Párhuzamos különidejűség: A néprajztól az empirikus kultúratudományig. In: *Ethnographia*, 1989, 1-4. 24–37.

- Bausinger, Hermann: *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest, Osiris-Századvég, 1995.
- Berta Péter: Közvetítő kereskedelem, migráció és az etnicitás politikája. Az erdélyi gábor romák megélhetési stratégiái. In: *SOCIO.HU*, 2013, 4. 1–25.
- Biczó Gábor: Megjegyzések Vetési László Szórványstratégia: nemzetstratégia című tanulmányához. In: *Magyar Kisebbség*, 2000, 3. 3–16.
- Biczó Gábor: *Hasonló a hasonlónak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Pozsony-Budapest, Kalligram, 2009.
- Biczó Gábor: Az etnikai együttélési helyzet elmélete: a szilágysági Tövishát északi falvainak példája. In: Biczó Gábor – Kotics József (szerk.): „Mevagyunk mi egymás mellett...” *Magyar-román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton*. Miskolc, Miskolci Egyetem, Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, 2013. 53–103.
- Bindorffer Györgyi: *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2001.
- Bindorffer Györgyi: *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében*. Gondolat- MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007.
- Biró A. Zoltán: A megmutatkozás kényszere és módszertana. Az etnicitás vizsgálatának szempontjai és esélyei egy közép-kelet-európai mikrorégióban. In: Gagy József (szerk.) (1996): *Egy-más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 1996. [Helyzet Könyvek], 247–283.
- Biró A. Zoltán: Szempontok a nemzeti identitás termelődésének vizsgálatához. In: *Antropológiai Műhely*, 1997, 2. 53–62.
- Biró A. Zoltán: A társadalom védelme és/vagy építése. Elemzés a romániai magyar elit "termelődéséről" és szerepéről. In: *Antropológiai Műhely*, 1997, 3-4. 5–37.

- Biró Zoltán – Gagyí József – Péntek János: *Tanulmányok a folklorizmus köréből*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1987.
- Biró A. Zoltán – Oláh Sándor: Emlékmű – jelkép – identitás. Esettanulmány egy emlékmű újjáépítéséről. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. Csíkszereda, Pro-Print, 1993. 63–82.
- Bodó Barna: Bánság és az etnikai diskurzus. In: *Magyar Szemle*, 1994, 625–634.
- Bodó Julianna – Biró A. Zoltán: Szimbolikus térfoglalási eljárások. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. Csíkszereda, Pro-Print, 2000. 9–42.
- Boros Balázs: Csángó identitás(ok) Pusztinán. Vallás és etnicitás összefüggései Moldvában egy antropológiai esettanulmány tükrében. In: Kozma István – Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2003, 262–27
- Bokor Zsuzsa: *Testtörténetek. A nemzet és a nemi betegségek medikalizálása a két világháború közötti Kolozsváron*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013.
- Brubaker, Rogers: *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest, L'Harmattan-Atelier, 2006.
- Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest, L'Harmattan, 2011.
- Burke, Peter: A nép felfedezése. In: Uő: *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Budapest, Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, 1991. 17-38.
- Cohen, Abram: *The Symbolic Construction of Community*. London, Tavistock Publication, 1985.
- Eriksen, Thomas Hylland: *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák*. Budapest- Pécs: PTE Kommunikáció és Média tudományi Tanszék, Gondolat Kiadó, 2008.

- Feischmidt Margit: Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. In: A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002. 112-125.
- Feischmidt, Margit: *Ethnizität als Konstruktion und Erfahrung. Symbolstreit und Alltagskultur im Siebenbürgischen Cluj*. Münster-Hamburg – London: LIT-Verlag, 2002.
- Feischmidt Margit: Egy (újabb) könyv Erdélyről: László Kürti: *The Remote Borderland. Transylvania in the Hungarian Imagination*. In: *Tabula*, 2003, 2. 295–301.
- Feischmidt Margit: *Erdély (de)konstrukciók*. Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció-és Médiatudományi Tanszék, 2005.
- Feischmidt Margit: Lehorgonyzott mítoszok. Kőbe vésett sztereotípiák? A lokalizáció jelentősége az aradi vértanúk emlékműve és a milleniumi emlékoszlopok kapcsán. In: Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák* [Tér és Terep 5.] Budapest, Balassi Kiadó, 2006. 370-391.
- Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbégtéremető társadalom*. Budapest, Gondolat- MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010.
- Feischmidt Margit: A mindennapi nacionalizmus és a másság cigányként való megjelölése. In: Feischmidt Margit et al.: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest, L'Harmattan: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014. 401-447.
- Feischmidt Margit - Rogers Brubaker: Az emlékezés politikája: az 1848-as forradalmak 150 éves évfordulója. Magyarországon, Romániában és Szlovákiában. In: *Replika*, 1999, 37. 57-67.
- Feischmidt Margit – Glózer Rita – Ilyés Zoltán – Kasznár Veronika Katalin – Zakariás Ildikó: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest, L'Harmattan: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014.
- Feischmidt Margit – Szombati Kristóf: A hagyományok visszatérése, a cigányellenesség és a jobboldali radikalizmus – Gyöngyöspata

2011. In: Feischmidt Margit et al.: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest, L'Harmattan: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014. 371-400.
- Fekete Éva (szerk.): *Múltunk jövője. Szabadelvűek a népi kultúráról*. Budapest, T-Twins Kiadó, 1993.
- Fosztó László: Van-e cigány nemzettudat? In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 207–224.
- Gagyí József: *Örökített székegyfalva. Környezet, örökség, örökségesítés egy székegyfalvi faluban*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2004.
- Gagyí József: A fehéregyházi Petőfi-kultusz és a nemzeti identitás lokális változatai. In: Kalla Zsuzsa – Takáts József – Tverdota György (szerk.): *Kultusz – mű – identitás*. [A Petőfi irodalmi múzeum könyvei 13.] Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2005. 301–310.
- Gagyí József: Tata és társai. A második világháború utáni hatalomváltás, az új vezetők és a közösség egy székegyfalvi faluban. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok? Székegyfalva változása az ötvenes években*. Csíkszereda, Pro Print Könyvkiadó Csíkszereda, 2005. 17–63.
- Gellner, Ernest: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2009.
- Hajnal Virág – Papp Richárd: *Középből is távol: Magyar világok a Vajdaságban*. Budapest, Timp Kiadó - Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2008.
- Hatos Pál: Szempontok a csángó kutatás kulturális kontextusainak értelmezéséhez. In: *Pro Minoritate*, 2002, 4. 5–16.
- Hermann Gusztáv Mihály: *Az eltérített múlt. Oklevél-és krónikahamisítványok a székegyfalvi történetében*. [Múltunk Könyvek] Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2007.
- Hesz Ágnes: *Élők, holtak és adósságok. A halottak szerepe egy erdélyi falu társadalmában*. Budapest-Pécs: PTE Néprajz-

- Kulturális Antropológia Tanszék, L 'Harmattan Kiadó, Könyvpont Kiadó, 2012.
- Hobsbawm, Eric J.: *A nacionalizmus kétszáz éve*. H. n.: Maecenas, 1997.
- Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás*. Budapest, MTA, Néprajzi Kutató Csoport, 1987.
- Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*. Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák 2. Budapest, MTA, Néprajzi Kutató Csoport, 1988.
- Hofer Tamás: Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok - adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben. In: *Janus*, 1989, 1. 59–74.
- Hofer Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat*. Budapest, Magyarágkutató Intézet, 1991.
- Hofer Tamás (szerk.): *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei*. Budapest, Balassi Kiadó, 1996.
- Hroch, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004. 230-247.
- Ilyés, Sándor – Peti, Lehel – Pozsony, Ferenc (ed.): *Local and Transnational Csángó Lifeworlds*. Cluj-Napoca, Kriza János Ethnographical Society, 2008.
- Ilyés Zoltán: Gondolatok a Körömcébánya és Németpróna környéki egykori német településterület nyelvszigetnéprajzi kutatása kapcsán. In: *Néprajzi Látóhatár*, 2000, 1-2. 71–81.
- Ilyés Zoltán: Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. In: *Magyar Tudomány*, 2005, 2. 145–155.
- Ilyés Zoltán: Etnicitás és szimbolikus geográfia. A táj kisajátítása különösen határvidékek, kontaktzónák esetén. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségtermelő társadalom*.

- Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010. 114-125.
- Ilyés Zoltán: A gyimesbükki „ezeréves határ” politikai instrumentalizálása. In: *ANTROPORT.HU*, 2013. tél, 1-15. http://antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=340 (Utolsó hozzáférés: 2014. szeptember 5.)
- Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA, Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005.
- Jakab Albert Zsolt: *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat: A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság - Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012.
- Jakab Albert Zsolt: *Ez a kő tétetett... Az emlékezet helyei Kolozsváron (1440–2012)*. Adattár. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2012.
- Judson, Pieter M.: *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Cambridge: Harvard University Press, 2006.
- Kántor Zoltán: A nemzeti identitást formáló intézményrendszerek. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 177-188.
- Kántor Zoltán: *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004. [Rejtjel Politológia Könyvek 21.]
- Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor: *Magyarságszimbólumok*. Budapest, Európai Folklórközpont, 2002.
- Kaschuba, Wolfgang: *Bevezetés az európai etnológiába*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004. [Antropos]
- Katona Judit – Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1996

- Keményfi Róbert: A nyelvsziget fogalmának ideológiai háttéréről. In: *Néprajzi Látóhatár*, 2000, 1-2. 1–10.
- Keményfi Róbert: Az etnikai táj kultúrnemzeti mítosza. In: *Regio*, 2002, 4. 335-346
- Keményfi Róbert: A szakrális táj jelentése, keletkezése, „barna” háttére. In: A. Gergely András – Papp Richárd (szerk.): *A szakralitás arcai. Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2007. 179–199.
- Keményfi Róbert: *A nemzeti tér építésének lokális útjai, mitikus képzetei és térképi megjelenítési formái. Akadémiai doktori értekezés*. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2011.
- Keszeg Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek*. I–II. Kolozsvár, Scientia, 2005.
- Kinda István – Pozsony Ferenc: *Adaptáció és modernizáció a moldvai magyar falvakban*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2005.
- King, Jeremy: *Budweisers into Czechs and Germans – A Local History of Bohemian Politics, 1848-1948*. Princeton, Princeton University Press, 2002.
- Kolozsi Ádám: Etnicitás és spiritualitás. A nemzet mint vallási kategória a poszt szocialista újpogányságban. In: Szász Antónia – Kirzsa Fruzsina (szerk.): *Kultúrakutatás és narratíva. Tanulmánykötet A. Gergely András tiszteletére 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, MAKAT - L'Harmattan, 2013. 105-120.
- Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest, Gondolat, 1989.
- Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- Kovács Ákos: *A kitalált hagyomány*. Pozsony, Kalligram, 2006
- Kovács Éva: Identitás és etnicitás Kelet-Közép-Európában. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 7–22.

- Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004.
- Kovács Nóra: *Szállítható örökség. Magyar identitásteremtés Argentínában (1999-2001)*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, 2009.
- Köncei Csilla: *Kulturális identitás, rítus és reprezentáció a Brassó megyei Háromfaluban. A borica*. Kolozsvár, Kriterion – Kriza János Néprajzi Társaság, 2009.
- Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa (szerk.): *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon: az antropológiai megközelítés esélyei*. Miskolc, KVAT Füzetek I., 1993.
- Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1984.
- Kürti László: Interetnikus kapcsolatok: elméleti kérdések és problémák a kulturális antropológia köréből. In: Katona Judit – Viga Gyula: *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1996. 39–57.
- Kürti, László: *The Remote Borderland: Transylvania in the Hungarian Imagination*. New York, State University of New York Press, 2001.
- L. Juhász Ilona: „Fába róva, földbe ütve,” *A kopjafák/emlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál*. Somorja–Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2005.
- Laihonen, Petteri: A romániai bánági (bánáti) tolerancia és többnyelvűség a nyelvi ideológiák tükrében. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III*. [Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének Évkönyve III.] Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004. 81-97.
- Lajos Veronika: A nemzeti eszme és a moldvai csángók életvilága: „Románosító” és „magyarosító” csángó életpályák. In: Bárdi

- Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség: Tanulmányok*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012. 411-430.
- Linz, Juan J.: Nemzetépítés és államépítés. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004. 277-297.
- Liszka József: *Populáris Kultúra* [Magyarok Szlovákiában 6.] Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2011
- Löfgren, Orvar: A nemzeti kultúra problémái svéd és magyar példákön szemlélve. In: *Janus*, 1989, 1. 13–28.
- Magyar Zoltán: *Szent László a magyar néphagyományban*. Budapest, Osiris Könyvkiadó, 1998.
- Magyar Zoltán: *Szent István a néphagyományban*. Budapest, Osiris Könyvkiadó, 2000.
- Magyar Zoltán: *Rákóczi a néphagyományban*. Budapest, Osiris Könyvkiadó, 2000.
- Marcus, George: Ethnography In/Of the World System: the Emergence of Multi-sited Ethnography. In: *Annual Review of Anthropology*, 1995, 95–117.
- Mikos Éva: *Árpád pajzsa. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII–XIX. században*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet – PTE Néprajz Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan, 2010.
- Mohay Tamás: Adatok és szempontok a romániai magyar néprajzi kutatás tizenkét évéhez. In: Tánzos Vilmos – Tőkés Gyöngyvér: *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990-2001 közötti eredményeiről*. III. kötet. [Sapientia Könyvek] Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2002. 37–64.
- Mohay Tamás: *A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány*. Budapest, Nyitott Könyv - L'Harmattan, 2009.
- Niedermüller Péter: Paraszti kultúra, városi kultúra, nemzeti kultúra. Antropológiai megjegyzések. In: *Janus*, 1989, 1. 75-86.

- Niedermüller Péter: A magyar folklór szövegbázisának megkonstruálása a 19. században. In: Hofer Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzetudat. Tanulmánygyűjtemény.* Budapest, Magyarországtudató Intézet, 1991, 15–23.
- Niedermüller Péter: Empirikus kultúrakutatás avagy az antropológia esélyei Kelete-Európában. In: Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa (szerk.): *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon: az antropológiai megközelítés esélyei.* Miskolc: KVAT Füzetek I., 1993. 10-40.
- Niedermüller Péter: Transznacionalizmus: elméletek, mítoszok, valóságok. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás: nemzeti és állampolgári kötődések.* Budapest, Balassi Kiadó, [Tér és terep. Az MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4.], 2005. 52–66.
- Oláh Sándor: Magyar görög katolikus „románok”. In: *Regio*, 1993, 2. 99–120.
- Oláh Sándor: Életformaváltás a Székelyföldön a szocializmus korszakában. In: Bodó Julianna – Oláh Sándor (szerk.): *Elmentünk? Székelyföldi életutak.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 1996. 5–32.
- Oláh Sándor: Változatok rituális térteremtésre. In: Bodó Julianna (szerk.): *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban.* [Helyzet Könyvek] Csíkszereda, Pro-Print, 2000. 106–122.
- Oláh Sándor: *Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940-1989.* Csíkszereda, Pro-Print, 2008.
- Ozsváth Imola (szerk.): *Néptanítók. Életpályák és élettörténetek.* Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2008.
- Paládi-Kovács Attila: *Tárgyunk az időben. Néprajzi kihívások és válaszok.* Debrecen, Ethnica, 2002.
- Papp Richárd: *Etnikus vallások a Vajdaságban? Kisebbségi léthelyzetek kulturális antropológiai értelmezései.* Budapest,

- Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2003.
- Papp Richárd: Rítus és nemzet. In: Kovács Nóra - Szarka László (szerk.): *Tér és terep: Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II.* [Az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve 2.] Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003, 7–20.
- Papp Richárd: A „déli végek” népe: nemzetudat és többes kötődések a Vajdaságban élő magyarok körében december 5-e tükrében. In: Kovács Nóra- Osvát Anna- Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás: nemzeti és állampolgári kötődések.* Budapest, Balassi Kiadó, 2005, 296–317.
- Papp Z. Attila (szerk.): *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról.* Budapest, Magyar Külügyi Intézet, 2008. [Regio Könyvek]
- Peti Lehel: A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra. In: Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* Kriza János Néprajzi Társaság, 2006. 129–155.
- Peti, Lehel – Tánczos, Vilmos (ed.): *Languages Use, Attitudes, Strategies. Linguistic Identity and Ethnicity in the Moldavian Csángó Villages.* Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2012.
- Plainer Zsuzsa: 1848 emlékezete egy helyi társadalomban. Nagyvárad, 1998. március 15. In: *Regio*, 2001, 1. 92-110.
- Plainer Zsuzsa: Akik felrezzentették a kávénénikéket - a romániai magyar kulturális elit szerepe a kisebbségi társadalom alakításában az 1920-as években. In: T. Szabó Levente - Virginás Andrea (szerk.): *RODOSZ-TANULMÁNYOK.* Kolozsvár, Kriterion, 2004. 59-66.
- Pócs Éva (szerk.): *„Vannak csodák, csak észre kell venni.” Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben I.* [Studia Ethnologica Hungarica VIII.] Budapest, L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék, 2008.

- Povedák István: Atillától a Szívcsakraig: Posztmodern zarándoklatok. In: Pilipkó Erzsébet (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-Medencében 8.* Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, 2013, 131–147.
- Pozsony Ferenc: *A moldvai csángó magyarok.* Budapest, Gondolat Kiadó – Európai Folklór Intézet, 2005.
- Pozsony Ferenc: Magyarok, románok és cigányok a háromszéki Zabolán. In: Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében.* Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 2003. 109–138.
- Prónai Csaba: A migráció antropológiai megközelítése. In: Kézdi Nagy Géza (szerk.): *A magyar kulturális antropológia története.* Budapest, Nyitott Könyvműhely Kiadó, 2008. 503–521.
- Pusztai Bertalan: Öndefiníció a társadalmi térben: Központi 'narratívák' a magyar görög katolikus diskurzusban. In: Kozma István – Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitásstruktúrájában című konferencia előadásaiból.* Budapest, Gondolat - MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004. 206–221.
- Pusztai Bertalan: Discursive Tactics and Political Identity: Shaping Hungarian Greek Catholic Identity at the Turn of the Nineteenth and Twentieth Centuries. In: *National Identities*, 2005. 2. 117–131.
- Pusztai Bertalan: A nemzeti és turisztikai táj kapcsolata: Turizmuszemiótikai megfontolások a látványosság és a táj jelentésének konstrukciójáról. In: *Tabula*, 2010, 13. 3–18.
- Pusztai Bertalan – Jaksa Helga: Discourses from the Banat. Lives, Remembrance, Communication. In: P. Hannonen – B. Lönnqvist – G. Barna (ed.): *Ethnic minorities and power.* Helsinki, Fonda, 2001. 186–195.
- Sándor Klára: *Nyelvrokonság és hunhagyomány. Rénszarvas vagy csodaszarvas?* Budapest, Typotext, 2011.
- Sándor Klára: *A székelly írás nyomában.* Budapest, Typotext, 2014.

- Selmeczi Kovács Attila: *Nemzeti jelképek a magyar népművészetben*. Budapest, Cser Kiadó, 2014.
- Schenk, Annemie: *Familie und Wohnen in Stolzenburg. Eine Untersuchung bei Sachsen und Rumänen in einem siebenbürgischen Dorf*. [Studia Transylvanica; 10] Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1984.
- Schenk, Annemie – Weber-Kellermann, Ingeborg: *Interethnik und sozialer Wandel in einem mehrsprachigen Dorf des rumänischen Banats*. [Marburger Studien zur vergleichenden Ethnosoziologie; 3] Marburg, Studienkreis für Europäische Ethnologie, 1973.
- Sinkó Katalin: Az Alföld és az alföldi pásztorok felfedezése a külföldi és hazai képzőművészetben. In: *Ethnographia*, 1989, 1-4. 121-154.
- Somogyvári Gergő (rendező): *Riksaláz*. Színes, magyar dokumentumfilm, 2012, 55 perc
- Smith, Anthony D.: A nacionalizmus és a történészek. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2004. 21-42.
- Szabó Árpád Töhötöm: *Gazdasági adaptáció és etnicitás: gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben*. Kolozsvár, Editura ISPMN – Kriza János Néprajzi Társaság, 2013.
- Szarka László – Tóth Károly (szerk.): *Alsó- és Felsőszeli a 20. században I. Társadalomrajz két magyarlakta településről Szlovákiában*. [Lokális és regionális monográfiák 6.] Somorja-Komárom, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010.
- T. Szabó Levente: Erdélyiség képzetek (és regionális történetek) a 19. század közepén. In: Uő: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. Kolozsvár, KOMP-Press-Korunk, 2008. 13–99.
- T. Szabó Levente: „Erdély népei” A tér ideológiai és Erdély képei az intézményesülő erdélyi turisztikai mozgalomban. In Uő: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. Kolozsvár, KOMP-Press-Korunk, 2008. 100–193.

- Tánczos Vilmos: *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék.* [Ariadné Könyvek] Kolozsvár, KOM-PRESS – Korunk Baráti Társaság, 1996.
- Toma Stefánia: A túlsordult teli pohár és az etnikai konfliktusok esete Romániában. In: *Pro Minoritate*, 2011, 3. 123-143.
- Trencsényi Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában.* Budapest, Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2011.
- Vass Erika: *A búcsú és a búcsújárás mint rituális dráma.* Budapest, MTA Könyvtár – Lexika Kiadó, 2009.
- Verdery, Katherine (1983): *Transsylvania Villagers: Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change.* Berkeley, University of California Press, 1983.
- Verebélyi Kincső – Voigt Vilmos (szerk.): *Az újrarajzolt nép. Hermann Bausinger válogatott tanulmányai. Fordításgyűjtemény.* Budapest, ELTE-Bölcsészettudományi Kar, 1983.
- Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia. Tervezet a romániai szórványmagyarok közösségépítéséhez és kisközösségi rehabilitációjához. In: *Magyar Kisebbség*, 2000, 2. 172–214.
- Voigt Vilmos: "Nem vagyunk mink (rablók) Szent István szolgái." *2000 Irodalmi és társadalmi havi lap*, 2001, 2. 49–61.
- Vörös Gabriella: A szakrális, a nemzeti közösség és az egzotikum élménye. A magyarországiak részvételének motivációjáról a csíksomlyói pünkösdi búcsúban. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély (de)konstrukciók.* Budapest-Pécs, Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2005. 69-84.
- Weber, Eugen: *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870-1914.* Stanford, Stanford University Press, 1976.
- Weber-Kellermann, Ingeborg – Bimmer, Andreas C.: *Einführung in die Volkskunde/Europäische Ethnologie. Eine Wissenschaftsgeschichte.* Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1985.

Wimmer, Andreas – Schiller, Nina Glick: Módszertani nacionalizmus és azon túl: nemzetállam-építés, migráció és társadalomtudományok. In: *Magyar Kisebbség*, 2005, 3-4. 164–210.

Zakariás Ildikó: A jótékonyosság nemzetiesítése iskolai programokban. In: Feischmidt Margit-Glózer Rita – Ilyés Zoltán – Kasznár Veronika Katalin – Zakariás Ildikó: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. Budapest, L'Harmattan - MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014. 341–369.

FOGALOM- ÉS KUTATÁSKÉP A ROMÁKRÓL

KÁLLAI ERNŐ*

Vannak-e cigányok, és ha nincsenek, akkor kik azok?

A mai Magyarországon a cigányság fogalma egy olyan csoportot jelöl, amelynek funkcionalitása a „vizsgálati terep” biztosításában és a „bűnbak” kijelölésében rejlik. Az előbbi meghatározás a tudományos kutatásokhoz kapcsolódik, az utóbbi a politikai érdekérvényesítés és azonosulás/elhatárolás egyik legfontosabb fogalma lett. Az ilyen felületes és köznapi megközelítés mellett azonban szükségesnek tűnik a tudományos élet és a társadalmi viszonyrendszer szempontjából is egy mélyebb elemzésen alapuló, több dimenziót is figyelembe vevő gondolkodás.

A tudományos kutatás egyik megkerülhetetlen feladata volt mindig is a vizsgálat tárgyának meghatározása, hiszen ezzel lehetett körülhatárolni a kutandók körét. Az 1990-es években kirobbant „Ki a cigány?”-vita¹ pedig alapvetően polarizálta az álláspontokat: a két uralkodó megközelítés (a környezet minősítése, illetve a megkérdozettek öndefiníciója) meghatározta, egyben módszertani feladattá egyszerűsítette le a kérdést. Ladányi János és Szelényi Iván 1997-es tanulmánya² alapvetően az empirikus adatfelvételen alapuló mintavétel problémájából indult ki és jutott el arra a következtetésre, hogy a történelmi korszakoktól és a társadalmi szituációtól függően folyamatosan változik a „külső szemlélő”, a magát nem cigánynak

---

* Kállai Ernő, MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest, munkatárs, Kallai.Erno@tk.mta.hu

¹ A vita részletei megismerhetőek: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest, Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum, 2000, 179–241. oldalakon lévő tanulmányok

² Ladányi János – Szelényi Iván: Ki a cigány? In: *Kritika*. 1997. 12. szám, 3–6.

tartó környezet megítélése, tehát nincsenek állandó, objektív, külső kritériumai a cigányság fogalmának, így leginkább az önminősítés figyelembe vétele jelenthet ténylegesen a cigányságra vonatkozó adatokat. Kemény Istvánt és munkatársait azonban nem győzte meg az érvelés, meggyőződésük és kutatási tapasztalataik alapján továbbra is azokat tekintették cigánynak, akiket környezetük annak tart. A személyeskedésektől sem mentes vita mindenesetre alkalmas volt arra, hogy összegyűjtse és ütköztesse azokat a módszertani megközelítéseket, amelyek a cigányság kutatásánál figyelembe vehetők. Így hatással voltak Szelényi és Ladányi gondolkodására is, hiszen az egyik következő vizsgálatuknál³ a különböző és gyakran vitatott módszerek kombinációjával próbáltak pontosabb ismereteket szerezni: egyszerre használták az etnikai önazonosítás, a környezet minősítése, valamint a kérdezőbiztosok által történő besorolás módszertani eszközeit.

Ezek után a témában írást közreadó minden szerzőnek kötelezően vállalt feladata lett a cigányság fogalmának körülhatárolása. Ha csak az utóbbi időben megjelent két fontosabb művet említjük,⁴ mindkettőben az itt említett vita fogalomrendszerét használva próbálják körüljárnia a „ki a cigány?” kérdést. Dupcsik – logikusan – Hermann Antaltól indítja a környezeti megítélésnek mint módszertani vélekedésnek a kérdéskörét, majd az 1970-es évek kutatásain keresztül jut el a „vita” álláspontjainak ismertetéséig. Majtényiék is a külső megítélés és az öndefiníció mentén, de már teoretikusabban próbálják magyarázni a kérdést. A megfigyelhető rasszjegyekről eljutnak azokhoz a társadalmi magyarázatokhoz, amelyek egy csoportot a társadalom valamely szereplőinek konstrukciója alapján alkotnak meg. Így szó van a közös történelmi gyökerek által meghatározott életforma-közösségről, másrészt a kutatók virtuális közösségteremtéséről, harmadrészt a roma identitás megteremtését egy politikai mozgalom termékeként tételezik. A

---

³ Ladányi János – Szelényi Iván: Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. In: *Szociológiai Szemle*. 2002, 4. szám, 72–94.

⁴ Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.; Majtényi Balázs – Majtényi György: *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010*. Budapest, Libri Kiadó, 2012.

csoport identitáselemeinek számbavételénél pedig a nyelvhasználatot térképezik fel.⁵

Az előzőekben említett, rendkívül fontos vita, valamint az azt követő definíciós kísérletek azonban egy lényeges dologra nem, vagy csak nagyon periférikusan világítottak rá: hogy akár az önbesorolás, akár a környezet minősítése mi alapján, milyen tulajdonságok figyelembe vételével történik? Mitől gondolja akár a környezet, akár maga a megkérdezett, hogy ő cigány? Melyek azok a tényezők, amelyek a környezet számára cigányként azonosíthatóvá tesznek valakit, illetve melyek azok az identitáselemek, amelyekkel azonosulva valaki cigánynak tartja magát?

Jelen írásomnak az a célja, hogy a „hosszú 20. század”⁶ különböző időszakaiban és társadalmi szituációiban meglévő megközelítéseket értelmezzem, és ez alapján valamiféle következtetésre jussak abban a kérdésben: vannak-e cigányok, és ha nincsenek, akkor mégis kik azok, akikről beszélünk?

„Az újkor rejtvénye”

A cigányokról szóló többségi véleményalkotás három, jellegzetes időszakát különböztethetjük meg a 19. század végétől napjainkig. Az első a 20. század közepéig tartott, és a romákat társadalmon kívül álló csoportként jellemzi, olyanoknak, akik még a legalapvetőbb civilizációs kihívásokkal küzdenek, és elsősorban arra van szükségük, hogy letelepítsék őket és megszüntessék a vándorló, nomád életmódjukat. A második időszak a II. világháború után kezdődik, és a magyar társadalomban lezajló alapvető változásokkal együtt a cigányokról kialakított kép is átstrukturálódik. Ettől kezdve már a társadalom részei, mégpedig problémának tekintett részei. A legfontosabb fogalmak a szociális probléma és devianciák lettek a külső megítélésben. A harmadik időszak pedig a rendszerváltozás

---

⁵ Majtényi Balázs – Majtényi György: *Cigánykérdés...*, 2012, i. m., 19–32.

⁶ Eric Hobsbawm fogalomhasználatát felhasználva és megfordítva a szimbolikusnak tartott 1893. évtől napjainkig tartó időszakot nevezem „hosszú 20. századnak”, úgyis, mint egy összefüggő, de több szakaszra osztható időszakot. A periodizációval kapcsolatban vö.: Tomka Béla: A „befejezetlen 20. század” és a „csonka 20. század”. A jelenkori európai és magyar történelem periodizációjáról. In: *AETAS*. 2010. 4. szám, 97–106.

után indult el, amikor a roma közösségekről alkotott vélemények mintegy elindultak a „legfőbb rossz” kategóriájának „elfoglalására”.

A 19. század vége a cigányságról való modern értelemben vett véleményalkotás kezdete. Ez az az időszak a magyar társadalomban, amikor a felvilágosult abszolutizmus cigánypolitikai intézkedései után eltelt évszázad végén újra „felfedezte” és elkezdte problémaként definiálni a cigányokat. Ennek okait több tényezőben kereshetjük. Egyrészt, a középkor óta Magyarországon tartózkodó cigány közösségnek a 18. és 19. század folyamán, ha erőltetett módon is, de lezajlott kulturális asszimilációja után a folyamatosan zajló új bevándorlási hullám ebben az időszakban érte el tetőpontját. Ennek hatására a magyar társadalomhoz ekkor még szinte semmilyen tekintetben nem integrálódott és nem asszimilálódott cigányok tömegei jelentek meg az országban, akik valószínűleg jelentősen különböztek a társadalom által már megszokott és többé-kevésbé elfogadott „cigányképtől”. Másrészt maga a korszellem is hozzájárulhatott az érdeklődés felerősödéséhez. Miként a kiváló történész írja: *„Réges-régtől, különösképpen a 19. századi romantikus nacionalizmus ébredésétől kezdve virágzott e tájon a nemzetkarakterológia, az önképek tarka kertje, és valósággal burjánzott a más etikumokról, kisebbségekről alkotott előítéletek tenyészeté.”*⁷ Ennek pedig alapvető eleme a saját közösség tulajdonságainak, értékrendszerének eszményítése, illetve az adott kisebbségi csoport negatív tulajdonságokkal történő felruházása.

Ebben a véleményalkotásban a cigányok legalább fél évszázadon keresztül csak időszakonként kerültek a figyelem középpontjába. Így elsősorban a német és a zsidó közösségek voltak azok, amelyekről számos és differenciált vélemény jelent meg. Miként az idézett Hanák Péter tanulmányában megállapítja, ők azok, akik erre az időszakra jelentős mértékben asszimilálódtak és beolvadtak a magyarságba, így már nem kívülállóként vannak jelen a társadalomban, hanem a nemzetben belül, „más csoportként”. Miután a szlovákokról, románokról és szerbekről alkotott kép is meglehetősen általános és szűkszavú ebben az időszakban,

---

⁷ Hanák Péter: A másokról alkotott kép. Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban (a 19. század második felében). In: *Századok*. 1985. 5-6. 1079–1104. 1079.

egyáltalán nem meglepő, hogy a cigányokat, de még inkább az éppen csak bevándorolt részüket, nem tekintik az ország szempontjából komoly tényezőnek. Ennek változása akkor következik be, amikor a magyar társadalomba integrálatlan bevándorlók nagysága eléri a „kritikus tömeget”, és ennek hatásai társadalmi problémákban jelentkeznek.

A 19. századot végigkísérő, majd a század második felében felerősödő bevándorlási hullám miatt a politikai vezetés jól érzékelt a cigányok megnövekedett létszámát. A vizsgált korszakunk szimbolikus kezdetét jelző összeírás szerint a cigányok száma 1893-ban 274.940 volt, de mivel kimaradt Budapest, illetve néhány nagyobb város az adatfelvételtől, az adatokat feldolgozó Hermann Antal kerekén 280 ezerre teszi a teljes létszámot. (Bebecslések⁸ szerint a mai ország területen hozzávetőlegesen 65 ezer cigány ember élhetett.) Előzményként érdemes megemlíteni, hogy az 1850. évi népszámlálás szerint a „jogi népességben” a cigányok száma 140 ezer, az 1857. évi népszámlálás szerint a „honos népességben” 143 ezer,⁹ az 1890-es népszámlálás szerint a cigány anyanyelvűek száma pedig 91 ezer volt,¹⁰ bár ez utóbbi egyáltalán nem vette figyelembe a már nyelviileg asszimilálódottakat. Mindezek után Hermann elemzésében joggal nevezi meglepőnek a cigányok megnövekedett létszámát, hiszen fél évszázad alatt számuk hozzávetőlegesen a duplájára emelkedett. Mint arra Kemény István is rámutatott,¹¹ ebben az időszakban a cigányok természetes szaporodása nem lehetett nagyobb, mint az ország többi lakosáé (1890-ben a 14 éven aluli gyerekek aránya a cigányoknál 37%, az egész országban pedig

---

⁸ Ezt az adatot vélelmezi Kemény István is az általa szerkesztett könyvben: *A magyarországi romák*. Budapest, Press Publica kft., 2000, 11., valamint Mészáros Árpád – dr. Fóti János: *A cigány népesség jellemzői Magyarországon*. In: *Statistikai Szemle*. 1996. 11. szám, 909-910.

(http://www.ksh.hu/statszemle_archive/viewer.html?ev=1996&szam=11&old=30&lap=22), illetve Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, Osiris-Századvég, 1995. 11.

⁹ *Az 1850. és az 1857. évi népszámlálás*. Budapest: 1993, KSH. 60–69. http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statistika/nepszamlalas/1850_1857.evi_nepszamlalas.pdf

¹⁰ *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei*. Budapest, Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895. (Reprint kiadás, é.n.) 18.

¹¹ Kemény István: *A magyarországi...*, 2000, i. m., 12.

36,6% volt), okkal feltételezhetjük, hogy erre az időszakra esett a bevándorlási hullám egyik tetőzése.

Mindezek alapján az 1945-ig tartó időszakban elsősorban a „civilizálás”, a letelepítés, a fennálló társadalmi viszonyok elfogadtatása volt alapvetően a cigányokkal kapcsolatos tevékenység és a cigányokról alkotott többségi vélemény középpontjában. Mindez azonban úgy, hogy a korszakban – ellentétben a későbbi időszakokkal – meglehetősen differenciáltan látták a cigányság nem egységes voltát, a különböző múlttal, hagyományokkal, anyanyelvvél és integrációs fokkal rendelkező csoportok létét. Így a kifejtett vélemény többségében az ún. „vándor cigányokról” szólt, annak ellenére, hogy már az említett 1893-es összeírás során ebből a kategóriából alig kilencezer főt, a huzamosabb ideig egyhelyben tartózkodók közül pedig 20 és fél ezer főt regisztráltak, tehát a várttal ellentétben a többség már teljesen letelepedettnek tekinthető ebben az időszakban is. Ekkor már magasnak mondható a zenész és iparos cigány emberek száma is, akiket gazdasági kényszerűségből, ha be nem is fogadott, de elfogadott, megtűrt a magyar társadalom.¹²

A kor szellemiségét meghatározó tudományos és értelmiséginek tartott közvéleménye visszafogottan, egyfajta „civilizatórikus küldetéstudattal” viszonyult a cigányok ügyéhez. A Pallas Nagy Lexikon terjedelmesen, hét és félhasábos szócikkben, valamint egy 48 oldalas külön mellékletben mutatja be a cigányokat.¹³ A korszak meghatározó, lelkes „önkéntese”, József főherceg *A mi nomádjaink* című értekezésében is leginkább a társadalmilag integrálatlan cigányok ügyét tartja fontosnak. A rövid ideig iskolát is alapító főherceg kijelölte a célt és annak szükségességét is megindokolta: *„Ilyen nevelés nélkül nem volna elérve a főcél: hogy az országnak hasznos polgárokat neveljünk ebből a kóbor elemből, amely ma csaknem teljesen elvész a hazára nézve, sőt munkátlan életével és régi vad erkölcsseivel a társadalom biztonságát is, főleg a vidéken állandóan fenyegeti.”*¹⁴

Leginkább összetetten azonban a már idézett Hermann Antall látja a cigányok társadalmi helyzetét. Megítélése szerint a

---

¹² A Magyarországon 1893. január 31-én..., i. m., 73.o.

¹³ Pallas Nagy Lexikon

<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/020/pc002051.html>

¹⁴ József főherceg: *A mi nomádjaink*. In: *Élet*, 1893. 7. füzet, 225.

Magyarországon bekövetkező gyors kulturális asszimiláció megállíthatatlan folyamat: „*A hazai cigányok nemzetiségi jellege több tényező és egy folyamatban levő processus eredője s így minden sajátosságos pregnánsága mellett is gyakran több tekintetben meghasonlást, ingadozást, tarkaságot mutat. E tényezők: az eredeti faji jelleg, az eredeti nyelvhez és primitív kulturához való ragaszkodás mérve, a más nemzetiségekhez és a nemzetesthez s az általános polgárosodáshoz való simulás iránya és aránya. Az összes cigányság országos főösszegének viszonyaiból kiindulva, egyelőre ezekre vonatkoztatjuk a részletek viszonyait. Mint főeredményt mindenekelőtt kiemeljük azt, hogy az összes cigánynak több mint fele, 52,16%-a nem tud cigányul. Egyes esetekben a cigánynyelv tudása egymagában nem döntő az egyéni habitusra nézve; teljesen civilisált egyének, pl. előkelő, művészszámba menő zenészek többnyire tudnak cigányul, míg viszont a cigányul nem tudók, különösen az oláh vagy tót falukban szórványosan letelepedettek közt gyakran fölötté kezdetleges műveltségű és igen vad indulatú egyének találhatók. De a cigányul nem tudók nagy száma egészben véve mégis biztos jele annak, hogy e népelem általában távolodik eredeti fájától és közeledik a nemzet többi eleméhez.*”¹⁵

A többségi véleményalkotás másik dimenzióját jelentette a jogszabályok, a jogalkotás által közvetített figyelem, úgy is, mint az állam hivatalos állásfoglalása a kérdésben. A meglehetősen differenciált megközelítésben is szinte kizárólag a „vándorok” ügye került a középpontba: a jogalkotó állam leginkább csak a közigazgatást megzavaró kóbor cigányok megrendszabályozásában volt érdekelt. A korszakban születő jogszabályok egyes rendelkezései ugyan nem utalnak közvetlenül a cigányokra, de alkalmazásuk során a kóbornak tekintett emberek esetében a cigányokra is vonatkoztathatók voltak. Így már az 1876-ban a közegészségügyről szóló rendelkezés, vagy az 1879-ben elfogadott kihágási törvény is kapcsolható volt a kóborlás megakadályozásra indított intézkedésekhez. A legfontosabb, nevesítetten a cigányokra vonatkozó rendelkezés az 15.000/1916. számú BM rendelet¹⁶ volt,

¹⁵ A Magyarországon 1893. január 31-én., 1895. i. m., 54.o.

¹⁶ A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete, a kóbor (sátoros) cigányokról. In Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István: A

amely a sátoros, kóborló cigányok összeírásáról, felkutatásáról intézkedett és kizárólag a vándorlást folytatókra vonatkozott. Ez volt az a rendelet, amely meghatározta a kor közigazgatásának viszonyulását a cigánykérdéshez. Az alapvető problémának a közigazgatásba azonban azt tekintették, hogy a háború idején a kóbor cigányok kivonják magukat a katonáskodás és az adózás alól. Ezért meghatározták a legfontosabb intézkedéseket. Definiálták, hogy ki is tekinthető kóbor cigánynak (*kóbor cigány, aki nem tudja bizonyítani, hogy van lakóhelye*), mit kell tenni azzal, akinek van lakóhelye, de nem ott tartózkodik (*hazatoncolni szükséges*), a hadsereg igényeire is tekintettel voltak (*igavonó állatok elvétele és a hadseregnek történő átadása*), valamint a közigazgatás elvárásait is igyekeztek kiszolgálni (*cigányigazolvány kiadás minden 12 évét betöltött személynek*).

Ehhez a jogszabályhoz kapcsolódik a 84.471/1916. BM rendelet, amely a „*A kóbor cigányok gyermekeinek állami menhelyeken való elhelyezéséről*” címet viseli.¹⁷ Ez a 7 éven aluli gyermekek állami gondoskodásba vételét írta elő. Ezzel vélték megakadályozni a kóborló életmód újratermelődését. A kor másik fontos, meghatározó intézkedése a 257.000/1928. B.M. körrendelet, amely „*A kóbor cigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról*” címet viselte. Ez alapvetően a kóbor cigányokra és más hasonló elbírálás alá esőkre vonatkozott, a közrend, a közbiztonság és a közegészségügy védelme érdekében. Miként a jogszabály hangsúlyozza: „*A kóbor cigányok és más hasonló elbírálás alá eső elemek közrendet, közbiztonságot és közegészséget veszélyeztető kóborlásának és üzelmeinek meggátlása, és ezzel kapcsolatban a cigánykérdésnek gyökeres megoldása nem odázható állami feladat*”.¹⁸ Következménye évtizedekre meghatározó volt, hiszen meghonosodik az évente két alkalommal megtartott cigányrazzia intézménye.

A politikusok visszafogott érdeklődése és a csoportok közötti különbségtétele is megfigyelhető ebben az időszakban. Az országgyűlésben általában csak valamilyen kirívó, a társadalom

---

magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1986. 183-191.

<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1916&pg=443&l=hun>

¹⁷ Uo. 211. <http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start>

¹⁸ Uo. 200. <http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start>

működését jelentősen megzavaró esemény kapcsán került előtérbe a cigányok, de még inkább a vándorcigányok ügye. 1885-ben Nagy István felszólalásában találkozhatunk a cigánykérdéssel: „*Tudjuk, t. ház, hogy a teknőkészítő és a fazékfoltozó cigányok kivételével, az u.n. kóbor cigányok mind foglalkozás nélküli csavargók, kik család, kuruzslás, lopás és újabb időkben már igen gyakran rablásból is élnek. E fajnak egyetlen tagja sem teljesíti polgári kötelességét; nincs vallásuk, mely őket kötetmekre figyelmeztetné; erkölcstelenségük, mely alapját szintén vallástalanságukban leli, kivetkőzteti őket emberi alakjukból, munka nélkül járák be a falvakat, hogy valóságos rémei legyenek a békés társadalmi kötelékben élő, törvények által kormányzott polgároknak.*”¹⁹

Ezt a vonulatot folytatta, és a 20. század elejének az egyik említésre méltó megnyilatkozása Samassa János interpellációja a dánosi rablógyilkosságról²⁰: „*Szándékoznak-e a miniszter urak az oláh cigányok szigorú és végleges megrendszabályozása tárgyában a legrigorózusabb törvényes intézkedéseket megtenni, s addig is, mivel e kérdés megoldása több nehézségbe ütközik, míg törvényben végleg szabályozható, tekintve azonban azokat a végzetes és veszedelmes állapotokat, mely a közt fenyegeti e vándor rablógyilkosok minden útvonalán, hajlandó-e különösen az igazságügy-miniszter úr a magyar korona országainak területére rájuk a statáriumot kihirdettetni?*”²¹ Polónyi Géza igazságügyi miniszter válaszában, bár alapvetően egyetértett a képviselő helyzetértékelésével, megítélése szerint nem volt törvényi lehetőség a statárium kihirdetésére.

Az 1907-es dánosi eset valószínűleg azonban az egyik fontos pontja lehetett a véleménykifejtésnek és az állam cselekvésre ösztönzésének a tárgyalt korszakban. Miként Porzsolt Kálmán írta: „*Kétféle cigány van Magyarországon. A magyar cigány, amelyből a genialis cigány zenészek kerülnek ki. Ezt a fajt pártfogolni s nevelni*

¹⁹ Uo. 168.

²⁰ Az ügyről például: [Ibolya Tibor] A dánosi rablógyilkosság – és ami mögötte nincs. In: *reformatus.hu*, 2013. június 19. <http://www.reformatus.hu/mutat/8492/> illetve Gaál György: A dánosi rablógyilkosság – és ami mögötte van. In: *Médiakutató* 2007./3.

http://www.mediakutato.hu/cikk/2007_03_osz/01_danosi_rablogyilkossag

²¹ Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István: *A magyarországi...*, 1986, i. m., 172.

kell! A másik fajt, a vándor oláh cigányt pedig egyszerűen ki kell irtani! Ha a magyar törvényhozás és közigazgatás nem képes ezt a jelentéktelen kérdést radikálisan megoldani, nem érdemli meg, hogy az embereit a művelt emberek sorában emlegessék."²²

Ezek után évtizedekig nem foglalkozott az országgyűlés és a közvélemény sem a cigányok ügyével. Később a zsidótörvények vitájában került újra elő a parlamentben a cigánykérdés. Drózy Győző, Gesztelyi Nagy László, majd Orsós Ferenc fajkutató próbálta meggyőzni a Felső Házat a cigány-magyar vérkeveredés megtiltásának szükségességéről, sikertelenül.²³

Nagyobb aktivitással találkozunk a közigazgatás alsóbb szintjein dolgozók között. Ilyen volt például Barabás Péter gyermekvédelmi szakértő, aki 1911-ben azt javasolta, hogy: „*A vándorcigánygyermeket már csecsemő korában állami gondozásba kell venni s 15 éves koráig a gyermekmenhelyek oltalma alá kell helyezni.*”²⁴ Másrészt a radikalizmusáról ismert Endre László már 1934-ben kifejtette: „*A cigánykérdés megoldása elsődrendű állami feladat. Az egész ország kóborcigányait az ország megfelelő pontjain, ahol baraktáborok vagy internáló táborok már voltak, koncentrációs táborokba kell gyűjteni, gyermekeiket kivétel nélkül erre a célra rendelt külön menhelybe vagy épületbe beutalni, esetleg teljesen megbízható vidékeken földműves családokhoz egyenkint kiadni s a cigányok munkába állítását a fentemlített táboron belül megkísérelni. Erre megfelelő apparátust és igazgatást lehet biztosítani.*”²⁵ Hasonlóan gondolkodott Gesztelyi Nagy László is 1940-ben: „*Az eddigi intézkedések főhibája az volt, hogy a kérdés megoldásánál az emberies gondolkodás, a kesztyűs kézzel való bánás, a humanitás vezette az intézkedésre hivatott tényezőket akkor, amikor a legkíméletlenebb intézkedésre lett volna szükség; nem lehet a kérdés végleges megoldását remélni, ha a szív hangjára, a szív érzelmeire hallgatunk.... A kóbor cigányokat koncentrációs munkatáborokba kell összegyűjteni, munkára kényszeríteni, további szaporodásukat feltétlen megakadályozni. Ha munkát végezni nem akarnak, ennek kikényszerítésére a legszigorúbb eszközöket kell alkalmazni, vagy*

---

²² Uo. 223.

²³ Uo. 225-230.

²⁴ Uo. 222.

²⁵ Uo. 225.

*hasznos és munkás egyede lesz a társadalomnak, vagy elpusztul. ... Hasonló eszközökkel kell a cigánynőket és leányokat táborokba összegyűjteni, munkára kényszeríteni, mint a férfiakat, legalább is egyelőre annyi munka végzésére szorítani, amely fenntartásukat biztosítja, hogy létfenntartási költsége ne legyen a dolgozó társadalom terhe.*²⁶

Az itt idézett nagyobb lélegzetű megnyilatkozások mellett a korszak két szakterületén zajlott még gyakran erősen szélsőséges megközelítésben vita és megoldási javaslatok keresése a „kóborcigány-kérdés” ügyében. Egyrészt a körorvosok a *Népegészségügy* című lapban jutnak el az 1940-es évben egészen a sterilizálás gondolatáig, másrészt a *Csendőrségi Lapok* állandó témájaként van jelen a cigányok elleni harc.

Összességében elmondható, hogy a dualizmustól kezdődően a II. világháborúig tartó periódusban a cigányok külső megítélését, definiálását elsősorban a társadalmi érdektelenség jellemezte. Ez következett a társadalmon kívüli létből, a gazdasági és kulturális súlytalanságból. Bár az 1930-as évektől, az Európában megjelenő és terjedő fasiszta ideológia hatására nálunk is megfogalmaztak egyre radikálisabb nézeteket a romákkal kapcsolatban, sőt, 1944-től népirtásba torkollott a nyilas uralom, azt állíthatjuk, hogy a cigányok ügye nem tartozott a társadalom fontosabb kérdései közé. A figyelem középpontjába legfeljebb a kirívóan antiszociális cselekmények kerültek, a kulturálisan és különösen a nyelvileg integrálódott roma közösségek belesimultak az általános szegénységbe és szolgáltatói státusba. A cigány a többség, a külső megítélő számára elsősorban a társadalmon kívül álló, a közigazgatásnak, az egészségügynek és a rendőrségnek problémákat okozó „vándort” jelentette, a körülötte élő, zenészként vagy más területen dolgozó roma pedig csak egy szolga volt a többi közül.

A társadalmi helyzet átstrukturálódása: a cigányok mint szociális probléma

Az 1945 után kezdődő és az 1989-es rendszerváltozásig tartó korszak jelentős változást hoz a cigányok megítélésében. Erre az

---

²⁶ Uo. 226.

időszakra mindenki számára nyilvánvalóvá válik, hogy itt már letelepedett, eredeti nyelvüket többségében elvesztő, kulturális hagyományaikat elfelejtő, a társadalom peremén, mélyszegénységben élő közösségekről van szó. Az is világossá vált a társadalom vezetői számára, hogy a szegénység, az analfabetizmus és a szétesett közösségi intézmények miatt a társadalmi integráció nem kis nehézséggel fog járni. Mindez összekapcsolódott a korszak általános felfogásával, amely a nemzetiségi szeparatizmus helyett az internacionalizmust állította a középpontba. Másrészt a szovjet mintára létrejött állampárti-diktatórikus politikai berendezkedés nem engedte az egyéni, autonóm kísérleteket ezen a területen. Ha egy vélemény megjelent és teret nyert, az csak akkor fordulhatott át cselekvésbe, ha az állam politikailag támogatta. Ezért a korszakban kevés egyéni, értelmiségi-kutatói megítélésel találkozunk. Megfigyelhetjük azonban, hogy a csoportok különbségeiről tudó, szociális, kulturális helyzetük, integráltságuk fokát figyelembe vevő differenciált megközelítést fokozatosan felváltja a „cigány” kategóriájának általános értelemben történő használata. Ez valószínűleg együtt járt a különböző csoportok társadalmi helyzetének hasonlóvá válásával.

A korszak kezdetén, az 1950-es években még csak az útkeresésnek vagyunk a tanúi. Kálmán András véleménye világít rá először az ügy fontosságára: *„A gazdasági talpraállítást ki kell, hogy egészítse a cigányság nemzetiségi jogainak megadása. ... Tárgyilagos szemlélő előtt kétségtelen, hogy a nem asszimilált cigányság problémája nemzetiségi kérdés. Olyan rétegről van ugyanis szó, amely gazdaságilag, társadalmilag és részben nyelvében önálló csoportot alkot.”*²⁷ Megfogalmazásában a „cigányprobléma” nem a cigány fajúak vagy cigány anyanyelvűek problémáját jelenti, hiszen a cigányság döntő többségét asszimilálódott, városban lakó munkások, kisiparosok, kereskedők képezik. A fő probléma azokkal a falun lakó vagy „vándorcigányokkal” van, akik nem rendelkeznek rendszeres munkával, keresettel. Véleménye szerint nemzetiségi kérdésről van szó, hiszen a cigányság is nemzetiség, csak még nem kapta meg azokat a jogokat, amely ebben az esetben járna. A nemzetiségként

---

²⁷ Kálmán András: A magyar cigányok problémája. In: *Társadalmi Szemle*. 1946. 8–9. szám, 658.

történő meghatározás (még ha nem is hivatalos álláspontról van szó) nyilvánvalóan az eltelt évtizedekben lezajló, erős asszimilációs folyamat eredményeit tükrözi. A gyorsuló nyelvvesztéssel, egykorvult kulturális hagyományok eltűnésével 1945 után a cigány emberek többsége a teljesen elszegényedett agrárproletárok státusát töltötte be Magyarországon. Kálmán véleménye azonban legalább egy évtizedig elszigetelt maradt, a politikai hatalmat a cigányok – az előző korszak hagyományait folytatva – legfeljebb közegészségügyi vagy bűnüldözési problémaként foglalkoztatták időnként. A „vándorcigányokra” vonatkozó megközelítés is megmaradt egy ideig, ami például jól megfigyelhető az úgynevezett „fekete személyigazolványok” kibocsátásában: *„Azok a cigányok, akik megfelelő munkát és lakóhelyet igazolni nem tudtak, feltehetően bűncselekmények elkövetéséből tartják fenn magukat [...] Javaslatunk, hogy ideiglenes személyi igazolványt adjunk ki a részükre”*²⁸ Ez a fajta megkülönböztetés egészen 1962-ig fennmaradt.

A nemzetiségi gondolatnak a folytatását figyelhetjük meg azonban a rövid életű Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége létrehozásában. A kommunista vezetés támogatását bíró, cigány származású László Mária 1956. január 9-én felirattal fordult a Minisztertanácshoz: *„Mélyen hiányolom, hogy amikor nemzetiségről, kisebbségről vagy néptörödekről beszélünk, nem történik sehol említés és intézkedés a cigány néptörödekről.(...) Amíg hazánk területén a nemzetiségek már a szocialista államelmélet gyakorlatának megfelelően gazdasági, politikai és kulturális egyenjogúságot élveznek, addig a cigány néptörödek ezen intézkedésekből ismét kimaradt. (...) Kiestünk a haladás hivatalosan biztosított menetrendjéből, véletlen szerencsétől, jó szándékú emberektől függ sorsunk.”*²⁹

Az 1957 és 1961 között létező szövetség a többi nemzetiségi szövetség mintájára jött létre, céljai között is a nemzetiségi státus elérését fogalmazta meg. Ez a fajta megközelítés azonban nem illett

²⁸ Purcsi Barna Gyula: Fekete személyi igazolvány és munkatábor. In: *Beszélő*. 2001. 6. szám, 26–37.

<http://beszelo.c3.hu/cikkek/fekete-szemelyi-igazolvany-es-munkatabor>

²⁹ Idézi: Sággy Erna: Cigánypolitika Magyarországon az 1950- 1960-as években. In: *Múltunk*. 2008. 1. szám 273–308.

<http://www.polhist.hu/regi/multunk/letoltes/saghye.pdf>

a korszak politikai felfogásába, így rövid átmenet után felváltotta az az ideológia, amely meghatározta a későbbi időszak hivatalos politikai viszonyulását. Ennek hivatalos kifejtése az úgynevezett „1961-es párthatározatban” történt meg: „*A cigánykérdés megoldásával kapcsolatban még számos helytelen nézet érvényesül. Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a 'cigány nyelv' fejlesztését, cigány nyelvű iskolák, kollégiumok, cigány termelészövetkezetek stb. létesítését. Ezek a nézetek nemcsak tévesek, de károsak is, mivel konzerválják a cigányok különállását és lassítják a társadalomba való beilleszkedésüket. [...] A cigány lakosság felé irányuló politikánkban abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot. Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni és biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését.*”³⁰

Az 1960-as évek legfontosabb fogalma tehát a szociális problémaként történő definiálás, a feladat pedig a beilleszkedés lett. Az elkövetkező időszakban már nem vándorokról, letelepedettekről vagy nemzetiségekről volt szó, hanem ekkorra elfogadva a teljesen letelepedett életmód tényét, de érzékelve a társadalom peremén lévő státust, az új hármás felosztás elemeit a „beilleszkedett”, a „beilleszkedésben lévő” és a „be nem illeszkedett” kategóriák jelentették. Az ezt követő években pedig, az alapelvek változatlan formában történő elfogadása mellett (valószínűleg nem kis mértékben, kapcsolatban az erre az időszakra meginduló gazdasági-társadalmi fejlődéssel, az első generációs roma értelmiségek megjelenésével) fokozatosan differenciálódott a cigányság külső szemlélő által történt megközelítése, definiálása. A 70-es évek végén megjelent újra a „népréteg” fogalma: „*A cigány lakosság sajátos népréteg, amelynek fejlődése, társadalmi beilleszkedése hosszabb folyamat, a beilleszkedés tehát fokozatos lehet és különböző módon*

---

³⁰ A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatokról. In: *Az MSZMP határozatai és dokumentumai, 1967–1970.* Budapest, Párttörténeti Intézet, 1974. 165–173., 168.

http://dediserver.eu/hosting/ethnodoc/data/H_196806-1.pdf

mehet végbe."³¹ Majd a rendszerváltozáshoz közeledve már az etnikai csoport fogalmát is megkockáztatták hivatalos politikai állásfoglalásban: „Magyarországon a cigányság alkotja a legnagyobb lélekszámú, sajátos kultúrával, tradíciókkal rendelkező társadalmi, etnikai csoportot.”³²

Mindezek mellett a kriminológiai tudományterület termékeként a cigány közösségekből kikerült bűnelkövetők önálló kategóriaként lettek megjelölve. Egyrészt besorolták őket a „társadalmi beilleszkedési zavarral” (TBZ) küzdők kategóriájába,³³ másrészt létrejött a máig népszerű „cigánybűnözés” fogalma, amivel például Moldova György egyik könyvében találkozhattunk:

„– Milyen típusú bűnözőkkel kerülnek szembe a leggyakrabban?

– Három nagy csoportra lehet osztani őket: cigány bűnözőkre, fiatalokú bűnözőkre és prostituáltakra.”³⁴

A pedagógiai kutatás területén jelent meg a „hátrányos helyzet” fogalma, amely eredetileg olyan társadalmi helyzetet jelent, amelyben valaki valakihez képest „hátrányban” van, valamiben elmarad. Ezt a fajta iskolai nehézségekből adódó lemaradást kezdték az évek során, fokozatosan a cigány gyerekek, majd később a cigány közösség tagjaira általában alkalmazni.

A kutatói szemlélet is elsősorban a hivatalos álláspontot erősítette. Erdős Kamill azóta is nélkülözhetetlen tanulmányai mellett a politika által hangoztatott álláspontot vallotta, képviselte: „A cigányok nem képeznek nemzetiséget. ... Utópisztikus és indokolatlan volna minden arra irányuló törekvés, hogy újraélesszék a cigány nyelvet, és ennek érdekében külön iskolákban tanítsák rá a gyermekeiket. Ez meggátolná a cigányság felemelkedését, mert káros elkülönüléshez vezetne, és az idejétmúlt, korszerűtlen életmód

³¹ A cigánylakosság elmaradott rétegeivel kapcsolatos közművelődési tevékenység szervezéséhez. Irányelvek és módszertani ajánlások In: Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István: *A magyarországi...*, 1986, i. m., 287.

³² A magyarországi cigánylakosság helyzete és az időszzerű feladatok. Uo. 275.

³³ A kutatók szerint a TBZ négyfajta deviáns viselkedés (a bűnözés, az öngyilkosság, az alkoholizmus és a mentális betegségek) összefoglaló neve, amelyek bár megjelenési formájukban eltérőek lehetnek, mégis összefüggnek, és megjelenésükben hasonló kulturális-gazdasági gyökereket valószínűsítenek.

³⁴ Moldova György: *Bűn az élet – R riport a rendőrökről*. Budapest, Magvető Kiadó, 1988.

http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/MOLDOVA/moldova00071_kv.html

*konzerválását segítené elő. ... A cigányok jelenleg a többi nép közé olvadás fázisában vannak. Etnikai szempontból egyelőre még különböznek tőlük, de társadalmi szempontból visszafordíthatatlan folyamat beilleszkedésük és eltűnésük. Egyébként a magyar cigányok már ma is a magyar nemzet szerves alkotórészét képezik. Jogilag is mindannyian magyar nemzetiségűek.*³⁵ Hasonló megközelítésben tárgyalta a témát az 1963-ban megjelent cikksorozat a Belügyi Szemlében is, amely a kriminalitás megszüntetése és a beilleszkedés támogatása mellett tett hitet.

Az 1970-es és 80-as években azonban már megjelentek a „cigánykérdés” kutatásában lényegesen differenciáltabb megközelítések is. Csalog Zsolt, Diósi Ágnes, Kemény István, Tauber István, Havas Gábor és még néhányan ugyan már sokkal összetettebben látták a problémát, de véleményük csak a szűk akadémiai elit tudatába épült be és nem juthatott el a társadalmat alkotó emberek tömegeihez.

Összegezve tehát elmondható e korszakról, hogy noha a társadalmi véleményalkotás tudomásul vette a roma közösségek „társadalmon belülre kerülését”, a tényleges emancipáció, a befogadás nem történt meg. Egyfajta szükséges rosszként voltak jelen a cigányok. Szükségesként, hiszen az időszak gazdasági fordulatai miatt fontos, mozgósítható munkaerő-tartalékok jelentettek, de problémaként is, mert az általános szegénységben belül is a többségük egy gazdaságilag-társadalmilag kirívóan leszakadt, saját erőből kilábalni képtelen, problémás tömeget jelentett. A társadalmi gondolkodás annak felismeréséig jutott el, hogy enyhíteni kell a szociális problémákon, cserébe viszont a teljes beolvadást várták el a befogadás ígérete nélkül. Az 1980-as években a politikai vezetés, nem kis részben az ekkorra már formálódó és hangját is hallható roma értelmiség első generációjának hatására, közeledett az etnikai csoportként történő elfogadásra, de ez már a rendszerváltozás előtt nem történt meg. A külső megítélés azonban egységesült, az általános szegénység szintjén nivellálódott cigány közösségek külső megítéléséből fokozatosan eltűnt a csoportok között lévő nyelvi,

---

³⁵ *Erdős Kamill cigánytanulmányai.* Békéscsaba, Békés Megyei Tanács V.B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, 1989. 130.

kulturális és társadalmi integrációs szint közötti csökkenő, de még karakteresen meglévő különbségek felismerésének igénye.

Kiszélesedő véleményalkotás és beszűkülő megítélés

Az 1989-90-es rendszerváltozás utáni új korszakban a régi definíciókból származó vélekedések továbbélését, „újrafelfedezését” figyelhetjük meg, amelyek keverednek a kialakuló demokratikus államszervezet jogállami megközelítéseivel. A szólás- és véleményszabadság megjelenése kiszélesítette a véleményalkotás lehetőségeit, új és differenciált, gyakran tudományosan is megalapozott megközelítések váltak ismertté, de teret nyertek az először még szemérmesen megjelenve-visszahúzódva, majd később meghatározó többségi véleménnyé erősödve a demagóg, előítéletes megközelítések is.

Először érdemes a „hivatalos”, az állami értékítéletet megjelenítő véleményalkotást megfigyelnünk. Ennek első elemei a rendszerváltozás után átalakított jogrendszer változásaiban figyelhető meg. Az 1989 után újraírt alkotmány államalkotó tényezőként ismeri el a kisebbségi közösségeket, tiltja hátrányos megkülönböztetésüket, védi és támogatja az anyanyelv és a kulturális hagyományok megőrzését. Ezeket az alapelveket konkretizálja az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, amelynek legfontosabb rendelkezése tárgyalt témánk szempontjából az, hogy Magyarországon először ismerik el hivatalosan etnikai közösségként a cigányokat. A jogszabály meghatározza az európai normák figyelembevételével a kisebbségi csoportok ismérveit is. Így a hivatalos állami elismeréshez szükség van a csoporttagok magyar állampolgárságára, legalább száz éve honos itt- tartózkodásukra, kulturális és nyelvi hagyományokra, valamint csoporttudatra. A jogszabály további részei az egyéni és kollektív kisebbségi jogokat részletezik, köztük a kisebbségi oktatásra és a kulturális öngazgatásra, a kisebbségi önkormányzatok alakítására vonatkozó jogosultságokat.

Mindezen rendelkezések új dimenziókat nyitottak a cigány közösségek életében is. A rendszerváltás eufóriájában és az azt követő években is jó ideig úgy tűnt, hogy az új korszak szakít a régi beidegződésekkel, teret ad a csoportoknak és a csoporton belüli autonóm fejlődésnek. A 2010-es kormányváltást követő

újrakodifikálási hullám sem töri meg a hivatalos jogi felfogást és alkotmányos szinten napjainkig, most már nemzetiségnek nevezve, elismerik a cigány közösségeket etnikai csoportként.

A jogalkotás, mint „magasabb” állami szint mellett az egymást váltó kormányzatok felfogása azonban változott a cigányok ügyében. Hamar kiderült ugyanis, hogy a jogi deklarációk önmagukban nem elegendők a cigány közösségek modernizációjához, társadalmi integrációjához. A cigány közösségek egy része ugyan már négy-öt száz éve, más része viszont alig száz éve érkezett csak az országba. Ez az időtartam nem bizonyult elégségesnek a többségi társadalomhoz hasonló integrációs pálya megvalósítására (itt most nem részletezett okok miatt), nem történt meg a roma közösségek dinamikus önfejlesztő képességeinek kialakulása sem. Ezért a cigány emberek a rendszerváltozás után változatlanul a társadalom perifériáján maradtak, sőt, még inkább romló szociális-társadalmi helyzetbe kerültek, megmaradtak szociális problémaként. 1995-től kezdődően az éppen hatalmon lévő kormányok ezt a helyzetet felismerve programokat dolgoztak ki a roma közösségek társadalmi integrációjának elősegítésére.

Az egymást követő programok elnevezésében eleinte a „legsürgetőbb” feladatok kifejezést használták, majd hosszabb időre meghatározó lett a „középtávú intézkedéscsomag” megjelölés, amely egyszerre jelezte a megvalósítás tervezett idejét, illetve a többféle feladat együttes voltát. Az elmúlt néhány évben a „stratégia” kifejezés vált meghatározóvá, amellyel valószínűleg a megalapozott tervezést kívánták megjeleníteni. A programok általában indokolták megalkotásuk szükségességét is. Így az 1995-ös első határozat³⁶ esetében leírt, „a cigányság összetett problémáinak kezelésére, társadalmi integrációjának elősegítésére” irányuló cél az elkövetkező években is megmaradt. Az ezt követő kormányváltások esetén pedig, amikor mindig újraalkották az intézkedéscsomagot, általában megelégedtek a „felülvizsgálat, továbbfejlesztés” kifejezéssel, ezzel is elfogadva és valószínűleg egyetértve az eredeti indokolással. A

---

³⁶ 1125/1995. (XII 12.) Korm. határozat a cigányság helyzetével kapcsolatos legsürgetőbb feladatokról. In: Pulay Gyula – Benkő János: *A magyarországi cigányság helyzetének javítására és felemelkedésére a rendszerváltás óta fordított támogatások mértéke és hatékonysága*. Budapest, Állami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézet, 2008, 19.

<http://www.opten.hu/dijtalan-szolgáltatások/optijus-light/nyomtat/207039>

változás 2007-től, az első „stratégiának” nevezett anyagtól kezdődött. Itt már részletesen kibontva próbálták elmagyarázni a stratégia megalkotásának okát: „*a roma lakosság társadalmi, gazdasági integrációja feltételeinek megteremtése, életkörülményeik javítása, a romák közszolgáltatásokhoz való hozzáféréseinek javítása, valamint a romák és nem romák életkörülményei között kialakult szakadék csökkentése, hosszú távon megszüntetése*”.³⁷ Az idézett rész az egyetlen országgyűlési határozatból származik, tehát vélhetőleg törekedni próbáltak az előkészítés során elvégzett munka alapos voltára, illetve az országgyűlés kiemelt fontosságú szerepére is. Ehhez képest az említett dokumentumhoz kapcsolódó kormányhatározat már megelégedett a „*sikeres társadalmi integráció elősegítése*” megfogalmazással is. A 2011-ben elfogadott stratégia³⁸ pedig ismét részletezte elendő célját, „*10 éves időtávlatban meghatározni a szegénységben élők, köztük a romák társadalmi és munkaerő-piaci integrációja középtávú kihívásait, céljait és a szükséges beavatkozási irányokat*”, kijelölve ezzel a szükséges utat.

A programok elemei gyakorlatilag ugyanazok az elmúlt két évtizedben. Fontos újítás a 1990-es években, hogy megjelenik az emberi jogi szemlélet, a diszkrimináció elleni harc szükségességének a megfogalmazása, ami majd napjainkra fokozatosan a háttérbe szorul. Eleinte „cigány” programoknak nevezik őket, de a szakmai-társadalmi viták következtében 2007-től fokozatos fordulat következik be: először céljaiban, majd elnevezésében is szegénységellenes programmá változik. Azonban a kezdeti cigány/roma elnevezés ellenére alapvetően végig szociálpolitikai programokról beszélhetünk, amelyben nem nehéz felfedezni az 1961-es párthatározat továbbélő szellemiségét, amely szociális problémaként definiálta a magyarországi cigány közösségeket.

A tudományos élet területén ebben az időszakban robbanásszerű növekedés figyelhető meg a kutatások számát és minőségét illetően

---

³⁷ 68/2007. (VI. 28.) OGY határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervről

<http://www.complex.hu/kzldat/o07h0068.htm/o07h0068.htm>

³⁸ 1430/2011. (XII. 13.) Korm. határozat a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiáról, valamint végrehajtásának a 2012-2014. évekre szóló kormányzati intézkedési tervéről

<http://www.opten.hu/dijitalan-szolgalattasok/optijus-light/nyomtat/174786>

is, ami így e tanulmány keretén belül áttekinthetetlen.³⁹ A nagy szociológiai adatfelvételeken alapuló kutatások mellett a megerősödő kulturális antropológia is sok új szemponttal képviseltette magát a kérdés bemutatása során. A társadalmi tudatig azonban inkább azok az ideológiai alapokon álló tanulmányok jutottak el, amelyek a hivatalos álláspont támogatása vagy bírálata mentén foglaltak állást az ügyben.

Hasonlóan fontos és jellemző a magyar társadalom cigányképére az elektronikus médiumokban megjelenő ábrázolás. Eleinte jellemzően továbbra is a bűnügyi tudósítások szereplőiként láthatunk romákat, illetve néhány kiemelkedő művész, leginkább zenész tevékenységét mutatják be. Valószínűleg fordulópontnak és egy új vonalnak is tekinthető a „Győzike-jelenség” feltűnése a képernyőkön. Az erősen konstruált személyiségek és a hozzá kitalált történetek egyfajta, a többség gondolkodásában vagy elképzeléseiben élő képet kezdtek el megerősíteni a társadalmi tudatban. A primitív vadember, aki hangoskodik, állandóan problémás szituációkba keveredik és konfliktusokat gerjeszt, rossz ízlése van, továbbá „cigányos” beszédmódja alapján jól felismerhető. Biztos sikernek számít bármilyen gyenge humorista műsorában is egy-egy ilyen, lassan már kondicionált kép megjelenítése.

A média egyrészt megjeleníti a többségi társadalomban kialakult „cigányképet”, másrészt további elemek hozzáadásával erősíti, sőt, cigány emberek „hiteles megjelenítésével” megerősíti, visszaigazolja a nem cigányok vélekedését. Mindez természetesen erősen hat nem csak a többségi közösségre, hanem a cigányokra is, akiknek alacsonyan iskolázott rétegei számára mintegy mintaként jelennek meg ezek a szereplők, olyan mintaként, amelyek látszólag tetszenek a nem cigányoknak. Ezt aztán követendő példaként beépítve személyiségükbe ismételten csak megerősítik a „na ugye” érzését a többségben.

A „sztárok” megjelenítése mellett azonban a médiában továbbra is a szegénység és a bűnözés összefüggéseiben lehet leginkább

---

³⁹ Részletesen: Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság...*, 2009, i. m., 242-332.

cigányokat látni.⁴⁰ Sajátságos, hogy a roma kultúrával kapcsolatos híreket szinte kizárólagosan ezekről a „sztárokról” szóló bulvárhírek jelentik. Persze nem csak Győzike létezik, az utóbbi években jeles zenészek is feltűntek a médiában. Az élettörténetük „mesebeli”, miként azt a kutatásokból ismerjük.⁴¹ A tisztességes szegénységből a kemény küzdelmek után híres emberré váló zenész, akinek egy idő után szinte kényelmetlen a származása, egyre inkább „kifehéredik” saját gondolkodásában is. Miközben ezek az életutak és karrierek – nem kisebbítve a tehetség és a szorgalmas munka szerepét – a „Győzike-jelenséghez” hasonlóan a többség által konstruált történetek, amelyek olyan ívet vázolnak fel, amelyet a szereplők is magukénak éreznek. Mintegy kijelölve az asszimiláció útját, amelynek végén, ha a befogadás ígérete nem is, de az elfogadása mindenképpen ott van. Ez pedig még a legvadabb, legradikálisabb gondolatoktól sem elzárkózó emberek üzenetében is megtalálható.⁴²

A cigányzenészek több évszázadra visszanyúló megjelenése a magyar társadalomképben azonban csak egy kis szelete a cigányság külső megítélésének a „cigánykép” formálásában. Hiszen a 2000-es évek második felében jelentkező gazdasági válság csak tovább erősítette a társadalom tudatába beégett, „primitív vadember” fogalmát, sőt, fokozatosan kibővült a kártékony, az anyagi lehetőségeket más emberek elöl rosszhiszeműen, élőszködő módon megszerző ember képével. A politikai életben jelentkező mozgalmak már nem csak mint problémát, hanem már mint bűnbakot azonosították a cigány közösségeket. Miként Pók Attila is megállapította, a bűnbakkeresés nem jobb- vagy baloldali ideológiai, hanem sajátos gondolkodási mechanizmus, amely bármely eszmerendszert szélsőséges irányba sodorhat.⁴³ Olyan érdekek által mozgatott társadalmi folyamat, amely általában a válsághelyzetek

---

⁴⁰ Vö.: Bogdán Mária – Feischmidt Margit – Guld Ádám (szerk.): *„Csak másban”: romareprezentáció a magyar médiában*. Budapest, Gondolat, 2013. – lásd a kötet számos tanulmányát

⁴¹ Munk Veronika: A leghíresebb romák önreprezentációja. In: uo. 66–81.

⁴² Bayer Zsolt: Ki ne legyen? In: *Magyar Hírlap*. 2013. január 5. <http://archivum.magyarhirlap.hu/ki-ne-legyen>

⁴³ Pók Attila: Bűnbakok a magyar történelmi gondolkodásban. In: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben – Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Budapest, Kronosz Kiadó, 2013. 15-32.

szinte szükségesnek mondható eleme, a gazdaságilag eszmeileg szétesett közösségek egyik megerősítőjeként működhet. Miként a szakirodalom is megállapítja, a bűnbak ismérvei között megtaláljuk társadalmi értelemben vett idegenségét, kisebbségi helyzetét, valamilyen irányban kitűnik a tömegből, magatartásával vagy létével pedig a nagyobb közösséget saját hibáira, gyengeségeire figyelmezteti. Ennek a tipizálásnak pontosan megfelelnek a Magyarországon élő cigány közösségek tagjai.

Hasonlóan alkalmazható a többségi megítélés szempontjából az eredetileg Stanley Cohen által alkotott morális pánik elmélete is. Miként azt Kitzinger Dávid tanulmányában megállapítja: „*Egy csoport vagy egy bizonyos csoporthoz kapcsolódó jelenség az adott társadalom idealizált rendjét (hagyományos életmódját vagy alapvető értékrendszerét, konstruált, konszenzuális valóságát) fenyegető veszélyként tudatosul a társadalom tagjaiban.*”⁴⁴ Ehhez erőteljesen hozzájárul a már említett médiamechanizmusok szelektív és felerősítő volta, amely a politikai szereplőket határozott megoldásra, sürgető közhangulattal próbálja ösztönözni. A későbbi értelmezések is adekvátnek tűnnek a romák szempontjából, amely szerint a hangulatilag mobilizált közvélemény alkalmas arra is, hogy elterelje a figyelmet a társadalomban húzódó egyéb válságokról. „*A rendpárti mozgalom olyan időkben erősödik meg, amikor a hegemon politikai kultúra veszélyeztetettségét érzi.*” – írja Pearson nyomán Kitzinger⁴⁵. A felhergelt és egyirányú gondolkodási pályára állított közvélemény pedig nyilvánvalóan keveset foglalalkozik Durkheim megállapításával, amely szerint egy társadalmi tényt meghatározó okot, ha meg szeretnénk ismerni, akkor azt a megelőző társadalmi tények között kell keresnünk.⁴⁶ Az értelmezések⁴⁷ szerint öt kritériumnak kell meglenni egy morális pánik meglétéhez egy adott társadalomban: elsőnek az érintettség érzésének kialakulása szükséges, amikor a közvélemény elkezd fokozottan figyelni egy bizonyos társadalmi csoportra. Ez követi az ellenséges közhangulat kialakulása, majd a társadalmi egyetértés a közös fenyegetettséggel

---

⁴⁴ Kitzinger Dávid: A morális pánik elmélete. In: *Replika*. 40. szám, 2000. június, (23-48)., 23.

⁴⁵ Uo. 32.o.

⁴⁶ Durkheim, Emil: *A szociológia módszere*. Budapest. Franklin, 1917. 139.

⁴⁷ Kitzinger Dávid: A morális..., 2000, i. m., 39-41.

kapcsolatban. Fontos még a probléma eltűlése, a veszély aránytalan felnagyítása, valamint változó intenzitása is. Természetesen ez a megközelítés napjainkra „modernizálódott”, a határok ledőltek, a romák elleni gyűlöletkeltés a magyar társadalmon belül a közvélemény fontos mobilizációs eszköze lett: „*Ha megnézzük a közvélemény- kutatásokat, akkor azt látjuk, hogy romaellenességben nehéz olyan határt átlépni retorikailag, ami visszautne a szélesebb közvéleményben. Mert a romaellenesség a társadalomban sajnos normának számít*” – fogalmazta meg az egyik elemző.⁴⁸

Ezt a helyzetet felismerve, kihasználva és tudatosan tovább gerjesztve már országos politikai mozgalom építhető, amely sikerrel versenghet egy választáson a „pánikba esett” közvélemény szavazataiért: „*Az első feladat tehát az őszinte helyzetfelmérés. Az igazság kimondása, bármilyen fájdalmas is. A cigányság jelenlegi állapotában ma Magyarországon egy időzített bomba. .... Ha nem történik azonnali és érdemi beavatkozás, ez a probléma hazánkat polgárháborúba sodorhatja. ... Féltő, hogy a cigány társadalom egy része már egyáltalán nem vágyik sem integrációra, sem munkára, sem tanulásra, csupán a társadalom által biztosított segélyekre.*”⁴⁹ Az ilyen típusú szélsőséges megközelítés, amely jelentős támogatottsággal bír a társadalomban, arra ösztönzi a politikai élet többi szereplőjét is, hogy bár tagadva a szélsőséges elveket, de valamilyen módon hasonló tematizálással próbáljon foglalkozni a kérdéssel. Ezzel további megerősítést adva az általános vélekedéseknek.

„*Magyarországon tömeges igény van a cigányellenességre, és a Jobbik ezt az igényt szolgálja ki a cigánybűnözés kifejezés használatával. Ez egy haszonelvű szóhasználat, szavazatok megszerzésére irányul – amúgy sikerrel.*”⁵⁰ Napjainkban azonban

---

⁴⁸ A zsidók után most újra a cigányokat támadja a Jobbik. [Idézik Krekó Pétert a Political Capital kutatási igazgatóját.]

http://www.atv.hu/belfold/20120209_a_zsidok_utan_most_ujra_a_ciganyokat_ta_madja_a_jobbik?source=hirkereso

⁴⁹ Csillag József: Vissza a cigányútról! In: *Blogbejegyzés*, 2010. január 22. [http://blog.xfree.hu/myblog.tvn?n=cobraboy&pid=22287&blog_cim=Vissza%20a%20cig%20ny%FAtr%F3l]

⁵⁰ Bencsik Gábor: A pártok cigány-programja 3. – Jobbik. In: *cigányokról.blog*, 2010. április 2. http://ciganyokrol.blog.hu/2010/04/02/a_partok_cigany_programja_3_jobbik

már nem beszélhetünk arról, hogy csak egy, szélsőségesnek mondott párt élne az ilyen típusú politikai haszonszerzés lehetőségével. A magyar politikai jobboldalon megjelenő „kettős beszéd”, amely egyrészt elítél minden kirekesztő és rasszista beszédmódot, másrészt ugyanazzal a mozdulattal, mintegy a közönség szimpátiáját megőrizni remélve megismétli a társadalmi tudatban meglévő rasszista beszédmódot, nem sokáig maradt egyedül a politikai életben. A baloldalon a sokáig csak „titokban cigányozó” politikusok saját sikertelenségük elleni szerként a rendpártiságot és a cigányellenességet állították csatasorba. Ennek tipikus példája a 2014-es önkormányzati választások és ezen belül Pásztor Albert polgármester-jelöltsége. A 2009-es nyilatkozata⁵¹ után elhíresült akkori miskolci rendőrfőkapitányt először leváltották posztjáról, majd a helyi lakosság és az összes politikai párt támogatásával visszahelyeztették. Az akkori szocialista városvezetésnek és a szocialista kormánynak azonban még sikerült úgy beállítani az ügyet, amely mintegy „tévedésként” van csak jelen a politikai életben.

Napjainkra azonban ezek a gátak ledőltek, baloldali és liberális értelmiségiek sajtónyilatkozatokban bizonygatják Pásztor alkalmasságát és szükségességét⁵² (ő mai napig sem érti, hogy mi is volt a baj nyilatkozatával, sőt, bizonyos szempontból még ráerősített erre⁵³), a „cigánybűnözés” létét,⁵⁴ a „rendteremtés” ideológiája mögé bújtatott és a többség igényeit kiszolgáló cigányellenesség jogosságát. Ezzel napjainkra egyfajta „népfrontos” összefogás alakult ki az elmúlt évszázadok alatt, az ismertetett társadalmi fordulatok mentén meglehetősen negatívra formálódott és időnként radikalizmusba forduló cigányellenesség legitimációjára.

---

⁵¹ Pásztor Albert: A jövő engem fog igazolni. In: *Népszabadság*. 2014. július 7. <http://nol.hu/belfold/nem-akartam-altalanositani-1474619>

⁵² Debreczeni József: Pásztor Albert mellett. In: *galamuscsoport.hu*, 2014. július 5. http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/392973_pasztor_albert_mellett
Gyuresány Ferenc: *Pásztor Albert jelöléséről*.

http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/392974_pasztor_albert_jeloleserol

⁵³ Pásztor Albert: A jövő engem fog igazolni. In: *Népszabadság*. 2014. július 7.

⁵⁴ Eörsi Máttyás: Statisztikailag létezik a "romabűnözés". In: *hvg.hu*. 2014. július 10.

http://hvg.hu/itthon/20140710_Eorsi_Matyas_Statisztikailag_letezik_a_ro/

És mit gondolnak magukról a cigányok?

A többségi megítélés korszakonkénti változásának bemutatása után értelemszerűen az öndefiníciós megközelítés következik. Ennek kutatása során azonban rá kell döbbernünk, mennyire keveset is tudunk erről a kérdésről. Vagy talán a romák sem tudnak többet?

Ha a vizsgált korszakunk, a „hosszú 20. század” elejére tekintünk, sokáig nem találunk olyan dokumentumokat, amelyek segítségünkre lehetnének a cigányok önmagukról alkotott képének megismerésében. A kevés, ami van, az leginkább a perifériáról valamilyen szinten kiemelkedő zenészekhez kötődik. Nem találunk persze önmeghatározásokat, csak azt látjuk, például a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének Alapszabályaiban, hogy van már olyan kicsi része a cigányoknak is, akik valamiféle körülhatárolható öntudattal rendelkeznek.

Hasonlóan kétséges eredménnyel járunk, ha a már idézett Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének dokumentumait tekintjük át. Jogosan vetődik fel a kérdés: a néptöredékként való önmegnevezés nem csak László Mária munkásságához kötődik?

Nagyobb reménnyel kecsegtetnek azok az interjúkötetek, amelyek cigány emberekkel készült interjúkat tartalmaznak. Az egyik legrégebbi Csalog Zsolt *Kilenc cigány* című munkája⁵⁵ 1976-ból. A bemutatott portrékban azonban nem igazán lehet találni kimondott utalást a szereplők saját identitása vonatkozásában. Hasonlóan járunk akkor is, ha a később megjelent interjúköteteket⁵⁶ tanulmányozzuk, bár itt már érdekes dolgokat figyelhetünk meg. A családkról szóló visszaemlékezésekben megjelenik a „negatív identitás” fogalma, az a helyzet, amikor a társadalmi előítéletektől megvéendő gyerekek előtt gyakran letagadják saját származásukat, vagy erősen megkülönböztetik magukat a családfők a „többi”, elfogadhatatlanul élő, viselkedő cigánytól. Ezzel szembeállítják – és az interjúalanyok szinte kivétel nélkül, valamiféle ösztönös öngazolásként is hivatkoznak rá – a „cigány, de rendes”, a „szegények voltunk, de törekvők” önmeghatározást. Az

⁵⁵ Csalog Zsolt: *Kilenc cigány*. Budapest, Kozmosz, 1976.

⁵⁶ Juhász Júlia: *Találkoztam boldoguló cigányokkal is*. Budapest, Taninfo Kiadó, 2003.; Szále László: *Kitörők. Interjú tizenöt cigány értelmiségivel*. Budapest, Kornétás, 2009.

interjúkészítő viszont egyetlen esetben sem tud meg arról semmit, hogy mit is jelent valaki számára cigánynak lenni. Nem tudjuk meg, hogy milyen tulajdonságok, hagyományok alapján sorolja valaki magát a romák közé.

Rostás-Farkas György *Cigányságom vállalom* című művének⁵⁷ elolvasása után is hasonló bizonytalanság marad bennünk. „*Cigányvolta a cigányembernek a legtöbbször természetes élelmény*” – mondja, majd hozzáteszi, hogy a társadalmi előítéletektől terhelt szituációtól függhet az identitás megvallásának lehetősége. Ennél többet azonban itt sem tudunk meg.

Az elmúlt évtizedekben végzett kutatásaim során nagyon sok interjút készítettem én is cigány emberekkel. Gyakran rákérdeztem arra, hogy mit is jelent számukra cigányságuk, melyek azok az elemek, amely alapján cigányak mondják magukat. „*A hagyomány, amely nélkül nem tudnék élni. Ezzel kelünk, ezzel fekszünk*” – mondta nekem egy oláh cigány vállalkozó,⁵⁸ de ennél konkrétan nem tudta megfogalmazni gondolatait. Hasonlót tapasztaltam a zenészeknél is: „*Már a nagyapám is zenész volt, nálunk ez jelentette a cigányságot*”, „*csak az lehetett rendes cigány, aki jó zenész volt, a baro rajok, a többiekkel szóba sem álltunk*”⁵⁹. „*Hát mert cigánynak születünk, ezen már nem lehet változtatni, a barna bőrt nem tudom levakarni magamról*”⁶⁰ – értékelte saját helyzetét egy kisebbségi önkormányzati vezető. Ezek a megállapítások azonban változatlanul az általános, a konkrétumokat nélkülöző megállapítások szintjén mozognak.

Ha napjainkban elolvassuk a Magyarországi Cigánypárt 2014-es programját,⁶¹ nem tudjuk meg belőle, hogy kik is azok a

---

⁵⁷ Rostás-Farkas György: *Cigányságom vállalom*. Budapest, Cigány Művészeti Társaság, 2000.

⁵⁸ Roma vállalkozók kutatása. Részletesen: Kállai Ernő: Roma vállalkozók 1998-ban. In: Kemény István (szerk.): *Cigányok/romák és a láthatatlan gazdaság*. Budapest, AKM – Osiris, 2000. 38–80.

⁵⁹ Cigányzenészek kutatása. Részletesen: Kállai Ernő: A cigányzenészek helye és szerepe a magyar társadalomban és a magyar kultúrában. In: Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002. 327–345.

⁶⁰ Kisebbségi önkormányzatok kutatása. Részletesen: Kállai Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Gondolat – ENKI, Budapest, 2005.

⁶¹ Az MCP választási programja (2014) In: <http://magyarorszagiciganypart.hu/node/16>

„magyarországi cigányok”, akiknek a képviselőjére vállalkozik a politikai szervezet, kiket is kellene megszólítani a kampány során. A bizonytalanságot azonban jól érzékeli ez a mondat: *„elsősorban a cigányokra, azaz magunkra, az önazonosságunk megerősítésére, ha szükséges, felépítésére összpontosítunk, olyan önazonosságra, amely nem a félelemből, a mellözöttségből, a megalázottságból, vagy az elkeseredettségből formálódik.”* Ez azonban nagyon fontos megállapítás, amely kezdi kirajzolni a tényleges helyzetet.

Ennyi bizonytalansággal szembesülve, kifejezetten a téma feltárására, fókusz csoportos beszélgetéseket szerveztem roma egyetemistákkal az elmúlt évben.⁶² A feladat: gyűjtjük össze azokat a konkrét ismérveket, amelyek a cigány emberek identitását meghatározzák, majd válasszunk ki közülük legalább egy elemet, amely közös minden, magát cigánynak valló ember életében. A beszélgetések során a következő jellemzőket sorolták fel, amelyek megítélésük szerint a cigány emberek identitását képezik: az átlagosnál barnább bőrszín; a fekete haj és a fekete „tüzes” szem; a cigány nyelv; a család és a gyermekek szeretete; a hangos, temperamentumos viselkedés, a „rafináltság”; a finom ételek szeretete; a zenei tehetség a „vérükben” van.

Ha sorra vesszük a felsorolt tulajdonságokat, azzal kell szembesülnünk, hogy ezek nem csak a cigányokra lehetnek jellemző ismérvek. Az átlagosnál barnább bőrszín – még ha csak Magyarországot nézzük is – nem kizárólagosan a romák „privilegiuma”, a magukat magyarnak vallók körében is szép számmal találkozhatunk ezzel a „megkülönböztető” tulajdonsággal. Arról nem is beszélve, hogy a magukat cigányként azonosítók között egyáltalán nem ritka sem a szőke, sem a vörös haj, és az ehhez kapcsolódó világos bőrszín sem. Azt mondani sem kell, hogy minden normális ember szereti a gyerekeit és a családját, és nem veti meg a kulináris élvezeteket sem. A temperamentumosságban pedig ott vannak komoly vetélytársként – csak hogy nem menjünk messzire – a mediterrán népek. A zenei tehetség, a „minden cigány zenész” toposza is könnyen cáfolható, hiszen a roma közösségekben a „cigányság arisztokráciáját” jelentő zenészek közé csak kevesen tudtak felemelkedni, kifejezetten a tehetségtelenségük, gyakran zenei

---

⁶² A beszélgetések roma szakkollégistákkal folytak.

hallásuk hiánya miatt. A cigány nyelv ismerete már igazán egyedi lehetne, de tudott, hogy itt nem egy közös nyelvről van szó, hanem egymásra még csak nem is hasonlító, különféle nyelvekről, ezen belül pedig egymás megértését nehezítő, gyakran lehetetlenné tevő nyelvjárásokról. Miközben bármilyen is legyen ez a nyelv, a cigányok közül már csak rendkívül kevesen beszélnek bármelyiket is.

Megkértem a fiatalokat arra is, hogy a felsorolt tulajdonság közül válasszák ki azokat, amelyek kifejezetten rájuk is jellemzőnek mondhatóak. A barnább bőrszín a társaság felénél volt megfigyelhető, de a család- és a gyerekszeretben mindenki egyetértett. A beszélgetők közül egy ember értette a beás nyelvet, bár beszélni már nem tudott, a többiek nem beszéltek egyetlen cigány nyelvet sem.

Az egyetemi hallgatók egy idő után értetlenül álltak az általuk is hitt mítoszok leomlása láttán. De hát akkor mitől vagyunk cigányok? – szakadt ki a kérdés többekből. A felsorolt identitáselemek újbóli áttekintése után hirtelen felismerésként hatott, hogy igazából mindenki azt gondolja magáról, amit a többség sugall számára. Másoktól tudják meg, hogy milyenek is kell egy cigánynak lenni, hiszen a „cigány identitás” napjainkra a többség által irányított elemekből épül fel. A befogadás, az egyenlőség, a kirekesztésből való kitörés vágya pedig mindenki elfogadhatja a többségi társadalom által „elvárt” képhez való idomulást.

Következtetések

A cigány emberek csoportjai a többségi társadalomhoz képest időben megkésve, egyes közösségek alig száz éve érkeztek Magyarországra területére. Ez a „későn jövés” nem tette lehetővé a többi népcsoporthoz hasonló integrációs út bejárását. Ebből következőleg a romák jelentős része folyamatosan a magyar társadalom perifériáján él gazdaságilag, szellemileg és fizikailag is. A cigányok társadalmi léte, a fejletlenebb társadalmi helyzetük miatt, kezdetektől problémaként jelentkezik a többség gondolkodásában. A társadalom megfogalmazza elvárásait, az igazodási pontokat, és ami ettől eltér, az deviánsnak számít, amit jobb esetben „meg kell javítani”, rosszabb esetben üldözni kell. A társadalmon kívüli létben „kőborként”, a társadalmon belülről kerülve pedig szociális

problémaként, vagy annak valamilyen szinonimájával jellemzik a cigányokat.

A társadalmi befogadás hiányában nem ismeri a többség a cigány közösségeket, ezért benyomásaikból, előítéleteikből, tapasztalataikból konstruál egy képet a maga számára. Megfogalmazta, hogy milyenek szeretné látni a romákat. A cigányok pedig, számukra is észrevétlenül, átvették ezt a képet, ezeknek az elvárásoknak szeretnének megfelelni.

A magyarországi cigány közösségek legfontosabb ismérve napjainkra a „modernizációs válság”. Folyamatosan a társadalom peremén élnek, és a fejletlen magyar gazdaságban általában mindig találnak megélhetési forrásokat, így nem kényszerültek olyan modernizációs pályára, amely többségében érintené a roma embereket. A saját út megtalálásának belső-külső kényszerének hiánya miatt egy állandó, gyakran elvtelen, a mindent elfogadó alkalmazkodás, a „Tamás bátya-effektus” jelenik meg a romáknál. A közösségek eredeti identitáselemei – bármik is voltak azok – a múltba tűntek, és helyüket elfoglalták a többség által konstruált identitás ismérvei. Nem maradt közös és eredeti jelleg, ami alapján „cigányként” tudnák definiálni magukat a roma közösségek tagjai. Nem maradt más közös, mint a kirekesztés érzése és a többség nyújtotta gondolkodás elemei.

A cigányok fogalma jelenleg csak a többség által konstruált közösséget jelöl. A kérdés csak az, hogy ez a jövőben is így marad-e, vagy a múlt feltárása, a lokális hagyományok modernizálása és közössé tétele révén, lesz-e saját identitása a cigányoknak? Lesznek-e igazi cigányok?

Irodalom

Bayer Zsolt: Ki ne legyen? In: *Magyar Hírlap*. 2013. január 5.
<http://archivum.magyarhirlap.hu/ki-ne-legyen>

Bogdán Mária – Feischmidt Margit – Guld Ádám (szerk.): *„Csak másban”: romareprezentáció a magyar médiában*. Budapest, Gondolat, 2013.

Bencsik Gábor: A pártok cigány-programja 3. – Jobbik. In: *cigányokról.blog*, 2010. április 2.

http://ciganyokrol.blog.hu/2010/04/02/a_partok_cigany_program_ja_3_jobbik

Csalog Zsolt: *Kilenc cigány*. Budapest, Kozmosz, 1976.

Csillag József: Vissza a cigányútról! In: *Blogbejegyzés*, 2010. január 22.

http://blog.xfree.hu/myblog.tvn?n=cobraboy&pid=22287&blog_cim=Vissza%20a%20cig%Elny%FAtr%F3l

Debreczeni József: Pásztor Albert mellett. In: *galamuscsopot.hu*. 2014. július 5.

http://www.galamuscsopot.hu/tartalom/cikk/392973_pasztor_albert_mellett

Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatók tükrében, 1890-2008*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.

Durkheim, Emil: *A szociológia módszere*. Budapest, Franklin, 1917.

Erdős Kamill cigánytanulmányai. Békéscsaba, Békés Megyei Tanács V.B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, 1989.

Eörsi Máttyás: Statisztikailag létezik a „romabünözés”. In: *hvg.hu*. 2014. július 10.

http://hvg.hu/itthon/20140710_Eorsi_Matyas_Statisztikailag_letez_ik_a_ro/

1125/1995. (XII 12.) Korm. határozat a cigányság helyzetével kapcsolatos leg sürgetőbb feladatokról. In: Pulay Gyula – Benkő János: *A magyarországi cigányság helyzetének javítására és felemelkedésére a rendszerváltás óta fordított támogatások mértéke és hatékonysága*. Budapest, Allami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézet, 2008.

<http://www.opten.hu/dijitalan-szolgaltatasok/optijus-light/nyomtat/207039>

Az 1850. és az 1857. évi népszámlálás. Budapest, KSH, 1993.

Gyuresány Ferenc: Pásztor Albert jelöléséről. In: *galamuscsopot.hu*, 2014. július 5.

http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/392974_pasztor_albert_jelolesero

[Ibolya Tibor]: A dánosi rablógyilkosság – és ami mögötte nincs. In: *reformatus.hu*, 2013.június 19.

<http://www.reformatus.hu/mutat/8492/>

József főherceg: A mi nomádjaink. In: *Élet*. 1893. 7. füzet

Juhász Júlia: *Találkoztam boldoguló cigányokkal is*. Budapest, Taninfo Kiadó, 2003.

Hanák Péter: A másokról alkotott kép. Polgárosodás és etnikai előítéletek a magyar társadalomban (a 19. század második felében). In: *Századok*. 1985. 5-6. szám, 1079–1104.

68/2007. (VI. 28.) OGY határozat a Roma Integráció Évtizede Program Stratégiai Tervről

<http://www.complex.hu/kzldat/o07h0068.htm/o07h0068.htm>

Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest, Aktív Társadalom Alapítvány – Új Mandátum, 2000.

Kállai Ernő: Roma vállalkozók 1998-ban. In: Kemény István (szerk.): *Cigányok/romák és a láthatatlan gazdaság*. Budapest, AKM – Osiris, 2000. 38–80.

Kállai Ernő: A cigányzenészek helye és szerepe a magyar társadalomban és a magyar kultúrában. In: Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002. 327–345.

Kállai Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest, Gondolat – ENKI, 2005.

Kálmán András: A magyar cigányok problémája. In: *Társadalmi Szemle*. 1946. 8-9. szám, 256–258.

Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. Budapest, Press Publica kft., 2000.

Kitzinger Dávid: A morális pánik elmélete. In: *Replika*. 2000. június, 40. szám, 23–48.

Ladányi János – Szelényi Iván: Ki a cigány? In: *Kritika*. 1997. 12. szám, 3-6.

Ladányi János – Szelényi Iván: Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. In: *Szociológiai Szemle*. 2002, 4. szám, 72–94.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos feladatokról. In: *Az MSZMP határozatai és dokumentumai, 1967–1970*. Budapest, Párttörténeti Intézet, 1974. 165-173.

http://dediserver.eu/hosting/ethnodoc/data/H_196806-1.pdf

A m. kir. belügyminiszter 1916. évi 15.000. eln. számú rendelete, a kóbor (sátoros) cigányokról. In:

<http://www3.arcanum.hu/rendtar/a090217.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=1916&pg=443&l=hun>

Az *MCP választási programja*. In: <http://magyarorszagiciganypart.hu/node/16>, 2014.

A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Budapest, Atheneum R. Társulat Könyvnyomdája, 1895. (Reprint kiadás, é. n.)

Majtényi Balázs – Majtényi György: *Cigánykérdés Magyarországon 1945-2010*. Budapest, Libri Kiadó, 2012.

Mészáros Árpád – dr. Fóti János: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. In: *Statisztikai Szemle*. 1996. 11. szám, 909–910.

Mezey Barna – Pomogyi László – Tauber István: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1986.

Moldova György: *Bűn az élet – Riport a rendőrökről*. Budapest, Magvető Kiadó, 1988.

http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/MOLDOVA/moldova00071_kv.html

Pásztor Albert: A jövő engem fog igazolni. In: *Népszabadság*. 2014. július 7.

<http://nol.hu/belfold/nem-akartam-altalanositani-1474619>

Pók Attila: Bűnbakok a magyar történeti gondolkodásban. In: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben – Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Budapest, Kronosz Kiadó, 2013. 15–32.

Pomogyi László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, Osiris –Századvég, 1995.

Purcsi Barna Gyula: Fekete személyi igazolvány és munkatábor. In: *Beszélő*. 2001. 6. szám, 26–37.

<http://beszelo.c3.hu/cikkek/fekete-szemelyi-igazolvany-es-munkatabor>

Rostás-Farkas György: *Cigányságom vállalom*. Budapest, Cigány Művészeti Társaság, 2000.

<http://www.amrita-it.com/ciganysag/rostas2.htm>

Sághy Erna: Cigánypolitika Magyarországon az 1950- 1960-as években. In: *Múltunk*. 2008. 1. szám, 273–308.

<http://www.polhist.hu/regi/multunk/letoltes/saghye.pdf>

Szále László: *Kitörők. Interjú tizenöt cigány értelmiséggel*. Budapest, Kornétás, 2009.

Tomka Béla: A „befejezetlen 20. század” és a „csonka 20. század”. A jelenkori európai és magyar történelem periodizációjáról. In: *AETAS*. 2010. 4. szám, 97–106.

A zsidók után most újra a cigányokat támadja a Jobbik. [Idézik Krekó Pétert a Political Capital kutatási igazgatóját.)

http://www.atv.hu/belfold/20120209_a_zsidok_utan_most_ujra_a_ciganyokat_tamadja_a_jobbik?source=hirkereso

A NEMZETESÍTŐ ÁLLAM ÉS A TÁRSADALOMÁTALAKÍTÁS

SZAKÁL IMRE*

Az első Csehszlovák Köztársaság telepítéspolitikája a mai Kárpátalja területén: tervek és gyakorlat¹

Az I. világháborút követően Csehszlovákia kötelékébe került Podkarpatská Rus egy újonnan létrejött állam addig nem létező közigazgatási egysége lett. A Párizsban létrehozott új államkonstrukció egységének biztosítása, a lakosság nemzeti, szociális és gazdasági igényeinek kielégítése jelentős kihívások elé állította az első Csehszlovák Köztársaság alapító atyáit, az állam vezetőit. Az eltérő gazdasági fejlettségű, egybekapcsolt országrészek lakosságának eltérő volt a viszonya az államalkotó központhoz, és különböző elvárásaik voltak az új állam kiépítésével szemben. A prágai vezetés több intézkedése is kiváltotta a társadalom valamely részének nemtetszését, esetenként heves tiltakozását. Ezek motívumait, folyamatát és következményeit még napjainkban sem egyszerű értékelnie a történésznek. A korszak egyik ilyen vitatott intézkedéssorozata a telepítéspolitikával függött össze, melyet a köztársaság különböző országrészeiben eltérő intenzitással hajtottak végre. A kolonizációt a magyarok és a németek a „csehszlovák”

---

* Szakál Imre, tanársegéd, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék. E-mail: szklmr@gmail.com

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

A tanulmány témájával kapcsolatos korábbi kutatásaimat a Nemzetközi Visegrád Alap és a Magyar Tudományos Akadémia Domus programja támogatta.

nemzeti érdekek érvényesítését célzó, őket pedig hátrányosan érintő folyamatként értelmezték. Maga az állam hivatalos kommunikációjában szociális kérdésként interpretálta, a valóságban pedig stratégiai, nemzetpolitikai szükségszerűségként érvényesítette.

Források

A kérdés vizsgálata Kárpátalja esetében különösen érdekes, tekintve, hogy a ruszinokkal kapcsolatos csehszlovák politika egy igen sajátos megnyilvánulása volt a telepés falvak létrehozása, amelyekről eddig nem folytak alap kutatások. Jelen tanulmányban ismertetjük a telepítésekre vonatkozó, általunk feltárt terveket, illetve megkíséreljük tisztázni azokat a kérdéseket, melyek a telepések számára, földrajzi elhelyezkedésükre, illetve a telepések származására vonatkoznak. A telepés falvak kiépítését, gazdálkodását, a telepítések etnikai hatásait illetően nagymennyiségű forrás áll rendelkezésünkre, így célszerű ezeket a kérdéseket további tanulmányokban feldolgozni.

A kutatás során a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, a Cseh Nemzeti Levéltár és a Szlovák Nemzeti Levéltár gyűjteményének vonatkozó anyagai kerültek felhasználásra. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár² iratanyagában, mely meglehetősen rendezetlen, rendkívül hasznos forrásokra bukkanhatunk. A 36. fond 3755 őrzési egysége³ a földreform és telepítéspolitika szervezéséért 1935-ig felelős Státní pozemkový úrad (Állami Földhivatal Ungvári Kirendeltségének továbbiakban ÁFH) iratait tartalmazza. A Cseh Nemzeti Levéltár⁴ iratanyagából jelen tanulmányhoz két fond került felhasználásra, melyek a kárpátaljai földreformhoz és telepítéspolitikához kapcsolódnak. Az első, a 705/3-as számú az Állami Földhivatal és a Földművelésügyi Minisztérium iratait tartalmazza. Sok információval bővíthettük a témával kapcsolatos

---

² Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний архів закарпатської області) – továbbiakban KTÁL.

³ Az ukrán levéltári rendezés alapegysége a fond, amely leíró egységekre, „opiszokra” bomlik, az opiszokon belül az iratok őrzési egységeiben (odinica zberihannya) kapnak helyet. Ez utóbbinak a magyar levéltári terminológiában az iratsomó fogalma feleltethető meg.

⁴ Cseh Nemzeti Levéltár (Národní archiv České republiky) – továbbiakban NACR.

eddig ismereteinket, elsősorban a telepítéspolitika általános elveiről és folyamatáról. Ezekon kívül a forrásanyag segítségével a telepítéspolitika etnikai hatásairól tudhattunk meg többet. A második, a 705/5-ös számú fond specifikusan a kárpátaljai földreformmal és telepítéspolitikával kapcsolatos iratokat tartalmaz. A telepítések szervezése során fontos szerepet játszott a pozsonyi székhelyű *Kolonizačný referát* (Telepítési Hivatal), melynek iratanyaga a Szlovák Nemzeti Levéltárban⁵ található.⁶ Pozsonyi kutatásaink során hasznos forrásokra leltünk az Állami Földhivatal iratanyagában⁷ is, melyek elsősorban a magántelepítések folyamatának megértéséhez nyújtanak segítséget. A téma tanulmányozása során jól használhatók a korabeli szakkönyvek, visszaemlékezések, kordokumentumok és egyéb kiadványok.⁸ Jelentős monográfia Simon Attila munkája, mely nem csupán az állampolitika szintjén vizsgálja a telepítéseket, hanem a konkrét megvalósulásukat és hatásukat is elemzi.⁹ A szlovákiai szerző a Cseh és a Szlovák Nemzeti Levéltár, a Magyar Nemzeti Levéltár, illetve nagyszámú kordokumentum, és a releváns szakirodalom segítségével írja le a telepítéspolitika felvidéki történetét, néhány esetben adatot szolgáltatva a kárpátaljai telepítésekkel kapcsolatban is. A műben főként a podkarpatai rus-i állami telepítések eredményeiről tudhatunk meg részleteket, illetve

---

⁵ Szlovák Nemzeti Levéltár (Slovenský národný archív) – továbbiakban SNA.

⁶ SNA, Fond 184, Kolonizačný referát Štátneho pozemkového úradu v Bratislave, 1921--1938.

⁷ SNA, Fond 209, Štátny pozemkový úrad v Prahe, 1919-1938

⁸ *Карпаторускія дасягненні. Юбілейны зборнік статей па поведы 10-ці добровольнага прысоединення Подк. Руси кь Чехословакіі. Подь редакціі і изданіемь А. В. Попова. Типограф. «Карпатыя» Мукачево, 1930., Подкарпатская Русь за годы 1919–1936. Ред. Эдмунд С. Бачинский. Типограф. Школьная Помощь». Ужгород, 1936., *Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919–1933*. Uzhorod, 1933., *A felvidéki magyarság húsz éve*. Budapest. A Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete, 1938., Jócsik Lajos: *A Közép-Duna-medence közigazdasága*. Budapest. Magyar Élet, 1944., Jócsik Lajos: *A magyarság a cseh földreformban*. Magyar Szemle, 1940., *Československá pozemková reforma v číslicích a diagramech*. Praze, Státní Pozemkový Úřad, 1925., Melmuka, V. V.: *Pozemková Reforma v Podkarpatské Rusi*. Užhorod, 1920., Kápar, Josef: *Kolonie a obec Svoboda. Její vznik a budování*. Nákladem Obecně prospěšného stavebního a bytového družstva pro výstavbu kolonií zapsané spol.s r.o. v Praze, 1933.*

⁹ Simon Attila: *Telepesek és telepés falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*, Fórum Kisebbségkutató Intézet Somorja, 2008.

azokról az elvekről melyek általánosan megjelentek a köztársaság különböző területein.

A földreform

A telepítés folyamata a földreformmal vette kezdetét. Jan Voženilek, az Állami Földhivatal elnöke megfogalmazásában a földreform a földtulajdoni rendszer megváltoztatása új földbirtokméretek elérése céljából. A csehszlovák földreformról mint gazdasági és szociális szükségletről beszélt, amely a kisbirtokokat megfojtó latifundiális rendszert kívánta felszámolni. A cél egyértelműen a nagybirtokok megszüntetése volt. 1919. április 16-án fogadták el a törvényt, amely elrendelte a 150 ha-nál nagyobb mezőgazdasági terület, vagy a 250 ha-nál nagyobb összterületű birtokok lefoglalását.¹⁰ A földreform végrehajtó testülete 1919-től 1935-ig az ÁFH volt, amely közvetlenül a minisztertanácsnak volt alárendelve, és rendkívül széles jogkörrel rendelkezett. 1919 és 1926 között Karel Viškovsky, 1926 és 1935 között Jan Voženilek irányította, 1935-től a földbirtokreform lebonyolítása és a hivatal is átkerült a Földművelésügyi Minisztérium hatáskörébe. Prágában, Pízenben, Mlade Boleslavban, Hradec Královéban, Česke Budojevicében, Brnóban, Olmützben, Pozsonyban, Zólyomban, Kassán és Ungváron álltak fel a regionális hivatalok, ezen kívül kifejezetten a kolonizációval foglalkozott a pozsonyi székhelyű Telepítési Hivatal. Podkarpatská Rusban is felállították a kiutalási biztosok hivatalait, Ungvár, Munkács, Técső és Beregszász központokkal.¹¹ Ezt követően 1920. szeptember 1-jén adták ki azt a rendeletet, amelynek értelmében Podkarpatská Rusban „minden haszonélvező, birtokos, társtulajdonos, állampolgárságra való tekintet nélkül, kilencven napon belül köteles bejelenteni 150 ha-nál vagy 260 kat. holdnál nagyobb földterületét”¹².

Ezzel a rendelettel kezdetét vette a földbirtokok lefoglalása, felmérése és szétosztása, amiből rendkívül hosszan elhúzódó

---

¹⁰ Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok*. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola – Veszprémi Tanárképző Főiskola, 2005, 177–244.

¹¹ Uo.

¹² KTÁL Fond 36. Op. 1. od.zb. 13. f. 1-2

folyamat lett és soha nem fejeződött be. 1932-ből származó adataink szerint Podkarpatská Rus 1 268 692 ha-nyi összterületének, 18,83 százaléka került lefoglalásra. Ez némileg alacsonyabb arány a szlovenszkoínál, ahol ez a terület 28,7%-át érintette.¹³ Meg kell említenünk, hogy a lefoglalási törvény értelmében Podkarpatská Rus területének megközelítőleg 24,67%-a érintett lehetett volna. A lefoglalt 238 908 ha-os területen, melyből 45 379 ha volt a földművelésre alkalmas terület (a maradék terület nagyrészt erdőség volt), kezdték meg a földosztást.¹⁴ A nagybirtokok felosztása következtében létrejött úgynevezett maradékirtokok formájában 14 tulajdonoshoz jutott 1 628 ha földterület.¹⁵ Tekintve, hogy ezt követően a földreform folyamatában nem történt jelentős változás, ezt végleges adatnak tekinthetjük. Érdeemes megfigyelni, hogy az Ilosvai, Munkácsi és Beregszászi járások földterületein ment végbe a legnagyobb mértékben a földosztás, ennek valószínűleg az volt az elsőrendű oka, hogy ezeken a területeken működött a régió legnagyobb birtoka, a Schönborn-Buckheim uradalom, melynek későbbi sorsa még sok vitát váltott ki. Az uradalom területe megközelítőleg 133 275 ha volt, ami a Podkarpatská Rus összterületének 10,5 %-át, a teljes birtokállomány (megközelítőleg 788 398 ha) 16 %-át tette ki.¹⁶

A földosztás Podkarpatská Rusban az 1931-es adatok szerint 258 települést és a hivatalos csehszlovák statisztika szerint¹⁷, míg az általunk talált levéltári dokumentumok szerint legalább 121 földbirtokost érintett,¹⁸ legnagyobb mértékben a Schönborn-Buckheim uradalmat (közel 130 idetartozó településen zajlott földosztás a Beregszászi, az Ilosvai és a Munkácsi járásokban), a

---

¹³ Simon Attila: *Telepesek és telepes falvak...*, 2008 i.m. 46.

¹⁴ Voženilek, Jan: *Predběžné výsledky Československé pozemkové reformy. Země Slovenská a Podkarpatoruská*. Praha, 1932. 510–511. vö. Novotný, Lukáš — Stehlík és — Tóth, Andrej: *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938 Od státu národního ke státu národnostnímu?* Univerzita Kralova v Praze, Filozofická fakulta, 2012. 172.

¹⁵ Švorc, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918- 1946*. V Praze, Nakladatelství Lidové Noviny, 2007, 101.

¹⁶ Novotný, Lukáš — Stehlík és — Tóth, Andrej: *Národnostní menšiny...*, 2012 i.m. 173.

¹⁷ *Statistické tabulky...*, 1935, i. m., 39.

¹⁸ KTÁL, Fond: 36., op. 1, od. zb. 527. 55–67.

Teleki-latifundiumot (az Ilosvai járás keleti, az Ökörmezői járás nyugati részén), Virányi Sándor birtokait (az Ungvári járásban és a Técsői járás déli részén), továbbá Odeschalchi Zoárd (Antalóc, Köblér, Tiszasalamon környéke az Ungvári járásban), Nemes József (a Beregszászi járás központi része), Braun Zsigmond (a Nagyszőlősi és Beregszászi járásokban), Atzél László (a Nagyszőlősi járás keleti része) és a Lónyayak (Beregszászi járás nyugati része, a magyar–csehszlovák határ mentén), illetve az egyházak földjeit érintették.¹⁹ A lefoglalt földterületekért a tulajdonosok kárpótlást kaptak, melyet a földterület minősége alapján határoztak meg. A zár alá kerülő földterületek egy részét az úgynevezett kolonizációs alap rendelkezésére bocsátották. Ezekben a területeken 1923-tól kezdődtek meg a telepítések.

Telepítési tervek a húszas évek elején

A kolonizációs politika gyakorlati megvalósítására született elképzelések között fontos szerepet kapott a telepek helyének kiválasztása. Podkarpatská Rus esetében több ilyen telepítési tervet is összeállítottak. Az első általunk ismert ilyen terv 1922 őszén készült, amely földosztást követően létrejött, ún. maradékbirtokokat jelölte meg a telepítések színhelyeként. Az ÁFH Ungvári Kerületi Irodájának 1922. október 9-én kelt dokumentuma arról számolt be, hogy a földreform 1. számú munkaprogramja értelmében Kárpátalján öt maradékbirtokot terveztek a telepítési alap rendelkezésére bocsátani: hármat Bátyúban, egyet Macskaréven (Eszeny), egyet pedig Macsolán. A dokumentum értelmében két munkaprogram is létezett, melyek szerint, mivel a legrászorultabb réteg Podkarpatská Rus-ban a ruszinság, lényeges, hogy számukra kedvezzenek a földosztás során. Azonban az 1922 őszén született tervekben a maradékbirtokokon létrehozandó telepek földtelkeire legionáriusokat²⁰ akartak telepíteni, a ruszinok számára a nevezett

---

¹⁹ KTÁL, Fond: 36., op. 1, od. zb. 527. 55–67.

²⁰ A legionáriusok az Osztrák-Magyar Monarchia orosz hadifogságba került cseh, illetve szlovák nemzetiségű katonái, akik cseh, illetve csehszlovák légiókat hoztak létre 1916 és 1917 folyamán, melyek az orosz polgárháborúban is részt vettek, majd a független csehszlovák állam létrehozásához szükséges katonai erőt biztosították. Csehszlovák légiók nem csak orosz területen jöttek létre, francia és

munkaprogramok értelmében Szolyva és Verecke környékén kívántak földet biztosítani.²¹

1922 őszéről további, részletesebb telepítési tervek is fennmaradtak. Az ÁFH 1922. november 22-i keltezésű dokumentumában közölte, hogy melyek azok a települések, ahová telepeket kívánnak költöztetni, és milyen méretű földterületet jelöltek ki a számukra. (Lásd 1. sz. táblázat.)

1. sz. táblázat: Telepítési terv 1922 novemberéből

	Település, településrész neve	Kiutalni tervezett földterület mérete
1.	Macsola ²²	314 kat. hold 650 nöl.
2.	Bátyú ²³	877 kat.hold 1597 nöl.
3.	Bagolyszállás ²⁴	354 kat. hold 459 nöl.
4.	Újtanya ²⁵	809 kat.hold 1300 nöl.
5.	Nagybakos ²⁶	822 kat. hold 788 nöl.

olasz területen is, azonban a helyi telepítésekben csak az orosz légiók tagjai kaptak földet.

²¹ NACR fond 705/5 inv. 171. karton 249. 2567/22

²² Önálló település a Beregszászi járásban

²³ Önálló település a Beregszászi járásban.

²⁴ Lónyay uradalomhoz tartozó terület, napjainkban Szvoboda (Nagybakos) község közigazgatási része a Beregszászi járásban

²⁵ Ua.

²⁶ Szvoboda telep egyik része.

	Település, településrész neve	Kiutalni tervezett földterület mérete
6.	Kisbakos ²⁷	611 kat. hold 497 nöl.
7.	Hídköz ²⁸	387 kat. hold 671 nöl.
8.	Tiszasalamon ²⁹	1165 kat. hold 1320 nöl.
9.	Szalancytanya ³⁰	1165 kat. hold 1320 nöl.
10.	Nagydobrony ³¹	525 kat. hold 5260 nöl.
11.	Macskarév ³²	248 kat. hold 4910 nöl.
	Összesen:	7287 kat. hold 1452 nöl.

A terv szerint elsősorban Podkarpatská Rus alföldi, magyarlakta területein kívántak földet osztani telepesek számára, illetve az érintett települések, valamint a lakott helyek jelentős részének stratégiaiilag fontos helyén, a vasútvonal mentén.

1923 januárjában az ÁFH újabb dokumentuma számolt be a Kárpátalján kolonizálni kívánt területekről.³³ (Lásd 2. számú táblázat)

²⁷ Szvoboda telep egyik része.

²⁸ Szvoboda telep egyik része.

²⁹ Önálló település az Ungvári járásban.

³⁰ Eszeny község területén található.

³¹ Önálló település az Ungvári járásban.

³² Eszeny község része.

2. sz. táblázat: Telepítési terv 1923 januárjából

	Település, településrész neve	Kiutalni tervezett földterület mérete
1.	Macsola	84 kat. hold
2.	Nagybakta	1372 kat. hold
3.	Bátyú	1586 kat. hold
4.	Bagolyszállás	154 kat. hold
5.	Nagybakos és Kisbakos	2231 kat.hold
6.	Bátyú	354 kat.hold
7.	Maradékbirtokok	3893 kat. hold
	Összesen	9674 kat. hold

Egy másik, 1923. március 23-ai keltezésű dokumentumból megismerkedhetünk a legionáriusok kárpátaljai igényeivel, amely nem kis mértékben hasonlít az ÁFH által korábban megfogalmazott telepítési tervekhez.³⁴ (Lásd: 3. számú táblázat)

³³NACR fond 705/5 inv. 52. karton 154. č.j. 3382.

³⁴NACR fond 705/5 inv. 52. karton 154.č 65395/22

3. sz. táblázat: Telepítési terv 1923 márciusából

	Település, településrész neve	Kiutalni tervezett földterület mérete
1.	Bagolyszállás	354 kat. hold 459 nöl.
2.	Nagybakos	822 kat. hold 788 nöl.
3.	Kisbakos	611 kat. hold 497 nöl.
4.	Tizsasalamon	1165 kat. hold 1320 nöl.
5.	Újtanya	809 kat. hold 1300 nöl.
	Összesen:	3763 kat. hold 1164 nöl.

Láthatjuk tehát, hogy az 1922 és 1923-ban elkészült tervek hat kárpátaljai település³⁵ és azok kataszterébe tartozó, lakott helyek földterületeinek egy részét jelölték ki a telepítések számára. 1923 márciusában csak a tizsasalamoni telepítések kezdődtek meg, mindösszesen 150 kat. holdon.³⁶

Mielőtt a telepítésre kijelölt és lefoglalt területeken megkezdődött volna a földtelkek kiutalása, meg kellett szabni azokat az elveket, meghatározni az eljárásrendet, amelyek szerint kiválasztják a telepeseket, illetve amelyek alapján megszabják a földbirtokméreteket, továbbá a telep kialakításának és működésének rendjét.

³⁵ Bátyú, Eszeny, Macsola, Nagybakta, Nagydobrony, Tizsasalamon

³⁶ NACR fond 705/5 inv. 52. karton 154. č 836/23

A telepesek személyének kiválasztásához a kolonizációt végző hatóságok több utasítást is adtak. Az irányító szervek megfogalmazása szerint elengedhetetlen volt a telepesek megfelelő kiválasztása. Javasolták, hogy az áttelepülők lehetőleg korábbi földbirtokok munkásai legyenek, olyanok, akik elvesztették állásukat, törpebirtokosok, akik a kolonizációval akarnak nagyobb birtokra szert tenni. Parasztcsaládok, akinek nincs apai örökségük, a repatriáltak³⁷ (Oroszország, Lengyelország, SzHSz Királyság, Amerika, Ausztria területéről) lehetőleg földművelők legyenek, optások, vidéki kézműiparosok. Született olyan javaslat is, mely szerint a közelből kell kiválasztani a telepeseket, ettől azonban – a javaslat szerint – el is lehetett tekinteni.³⁸ A kárpátaljai telepítések menetéről az ÁFH Ungvári Kerületi irodája rendszeresen küldött jelentéseket mind Prágába, mind pedig Pozsonyba. Az egyik ilyen jelentés beszámol azokról az elvekről, amelyeket a kárpátaljai telepítések során a telepesek személyének kiválasztásánál alkalmaztak. Ennek értelmében elsősorban földnélküliek vagy kisbirtokosok kaphattak földet, továbbá előnyt jelentett, ha a kérelmező házas volt, jó életvitelű, rendezett mezőgazdasági tapasztalatokkal is, esetleg mezőgazdaságban dolgozott, és a legionáriusok is prioritást élveztek. Nem kaphattak földet azok, akik nem rendelkeztek csehszlovák állampolgársággal, vagy arra irányuló kérelemmel, valamint akik korábban valamilyen bűncselekmény miatt el voltak ítélve. Nem kaphatott földet továbbá az, aki testileg vagy szellemileg nem volt alkalmas a gazdálkodásra, vagy nem volt olyan a közvetlen családjában, aki erre képes lett volna.³⁹ Egy 1931-ben kelt dokumentum pedig a telepesek kiválasztásánál a következő szempontokat nevezte meg: lehetőleg legyen tehetős, de legalább a föld kiutalási árát ki tudja fizetni, és legyen képes jövedelmező gazdálkodást folytatni.⁴⁰ Egy későbbi dokumentum pedig arról tájékoztatott, hogy a telepeseket gazdasági és erkölcsi szempontok alapján kell kiválasztani. A kiválasztás során a telepeseknek két típusát különítették el gazdasági aktivitásuk alapján: voltak csak

---

³⁷ Cseh, illetve szlovák nemzetiségűek, akik vagy akiknek a családja az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában emigráltak, majd a független csehszlovák állam létrejöttét követően tértek vissza.

³⁸ NACR fond 705/3 inv. 170. karton 247.

³⁹ KTÁL Fond 36. op. 1. od.zb. 215. f. 41.

⁴⁰ NACR fond 705/3 inv. 169. karton 246.

földművelők, illetve a kettős jövedelemmel bírók. Előnyben részesítették a 25-50 év közötti nős férfiakat, akiknek volt gazdasági tapasztalatuk.

A szakemberek a telepek kiépítése során alkalmazható elveket is megszabták. Így a telepítések során 15-20 kat. holdas birtokok kiosztását tartották célszerűnek, kivételt képeztek ez alól azok a legionáriusok, akiknek volt gazdasági végzettségük, ők akár nagyobb méretű földbirtokhoz is hozzájuthattak. Aki rendelkezett már valamilyen földterülettel, az nem szerezhetett 25 kat. holdnál nagyobb földbirtokot. A telepes család valamennyi felnőtt korú tagja külön-külön igényelhetett földbirtokot. A föld kiutalási ára annak minőségénél fogva változott, általában 1000-3000 korona⁴¹/ 1 kat. hold volt.⁴²

Egy 1922-ben kelt forrás is ezt az árat erősíti meg, ennek értelmében a helyi telepítések során egy telepes átlagosan 15 kat. hold földet kaphatott, ezt növelhették szükség esetén 20-25 kat. holdra.⁴³ A földosztás során a telepesek tehát 5-től 30 ha-ig terjedő birtokokat kaphatnak, 5 alatt vagy 30 ha fölött külön engedéllyel juthattak földhöz, illetve előbb a várólistán lévő igénylőket kellett földhöz juttatni.⁴⁴

A telepítést végző hatóságok a podkarptska rus-i telepítések tervezése során fontosnak tartották a megfelelő infrastruktúra, elsősorban az úthálózat kiépítését.⁴⁵ Különös jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a kormányzat gondoskodjon a gazdasági és lakóépületek kialakításáról. A munkálatok során igyekeztek a meglévő épületeket felhasználni, ezen túl azonban szükség volt új épületek építésére is. A telepesek számára kezdeményezték az adómentességet. A telepítések sikere érdekében előirányozták a telepesek beilleszkedésének segítségét, fejleszteni kellett a

---

⁴¹ NACR fond 705/3 inv. 169. karton 246. A 1000-3000 korona kiutalási ár nem nevezhető feltétlenül kedvezőnek. Az előző tulajdonosnak egy kat. hold földért 500 korona jóvátétel járt. Egy szabvány telepes ház felépítésének ára valamivel több, mint 50 000 korona volt, tehát egy átlagos jó minőségű kolonista telek kiutalási ára megegyezett a telepes házának árával. Nem véletlen, hogy a telepesek szinte kivétel nélkül hitelből tudták fizetni a kiutalási árat.

⁴² KTÁL Fond 36. op. 1. od. zb. 215. f. 41.

⁴³ KTÁL Fond 36. op. 1. od. zb. 184 f. 2.

⁴⁴ NACR fond 705/3 inv. 169. karton 246.

⁴⁵ KTÁL Fond 36. op. 1. od. zb. 184. f. 2.

földművelést: vetőmagakciókkal, facsemeték kedvezményes vásárlásával, a zöldségtermesztés, borászat, a dohány és selyemhernyó-tenyésztés stb. ösztönzésével. A telepítési tervekben egyéb technikai fejlesztéseket is szorgalmaztak, többek között iskolaépítéseket, tornatermek, gyógyfürdők, utak építését, talajjavítást, áramellátás biztosítását, vízügyi munkálatok elvégzését. Közigazgatásilag segíteni kellett a telepek önállósodását, hitelszövetkezetek létrehozását az anyagi biztonság elősegítése érdekében. Fontosnak vélték előirányozni a kulturális fejlesztést, iskolaépítéseket, templomépítéseket, alkoholelles programokat.⁴⁶

A telepes falvak létrehozásában kétségtelenül szerepet játszottak stratégiai szempontok is. A Nemzetvédelmi Minisztérium 1923 augusztusában kelt dokumentumából megtudhatunk bizonyos információkat a telepítések ilyen jellegű céljairól. A Bányászati és Kohászati Minisztérium környéki telepítések kapcsán az azt szervezők jelentésükben megjegyezték, hogy szükséges a kolonizációs folyamat politikai és stratégiai okokból való kedvező megoldása, célszerű a legionáriusok mellett ruszinokat is telepíteni, illetve stratégiai megfontolásból a vasútvonalak mentén folytatni a kolonizációt. A dokumentum fontosnak tartja a ruszin telepítéseket, de megjegyzi, hogy törvényileg egyelőre csak a legionáriusok számára biztosított a hitelnyújtás.⁴⁷ Josef Kápar, a legionárius iroda vezetője visszaemlékezésében megemlíti, hogy Bányászati és Kohászati környékét elsősorban stratégiai szempontból tartják fontosnak, mivel a Kassa–Kőrösmező, és a Bányászati–Munkács–Lavocsne vasúti vonalak találkozásánál helyezkedik el.⁴⁸

1928-ban a bányászati telepítések előkészítése során keletkezett elemzésben több olyan tényezőt is megnevezett az ÁFH, amelyek a telepítéspolitikát szükségessé teszik, és végrehajtását befolyásolják. Az első a telepítések nemzetgazdasági szükségszerűsége, mivel a kárpátaljai lakosok nem ismerik a modern mezőgazdasági technológiákat, főként a legeltető állattartásban van tapasztalatuk, de az itt élő emberek életminőségének javítása érdekében intenzív mezőgazdaságra van szükség. Ezen túl konszolidációs szempontból fontos a prágai vezetésnek a kárpátaljai ruszinoknak, mint

---

⁴⁶ NACR fond 705/3 inv. 170. karton 247.

⁴⁷ NACR 705/5 inv. 52 karton 154.

⁴⁸ Josef Kápar: *Kolonie a obec Svoboda...*, 1933, i. m.

szlávoknak a jóléte. Részben ennek az indoklásnak megfelelően végül több település nem legionárius, hanem ruszin telepítések színhelyévé vált. Ehhez kapcsolódó érvelésük szerint a ruszinok nem rendelkeztek jelentős mértékű megművelhető földdel, ezért alacsonyabb társadalmi-gazdasági szinten álltak, és ezért segíteni kellett őket a nehéz helyzetből való kilábalásban. A szakértők jelentős problémaként nevezték meg a ruszinok alacsony kulturális színvonalát, a magas analfabetizmust, az iskolák alacsony látogatottságát, az értelmiség kis számát, továbbá az alkoholizmust is. Meglátásuk szerint a kolóniák kulturális-oktatási rendszere segíthetett volna ezeknek a problémának az orvoslásában. Kezelendő helyzetként beszéltek a ruszinok magas politikai ingerküszöbéről, könnyű politikai befolyásolhatóságukról, melyet részben rossz gazdasági helyzetük, részben társadalmi státusuk okozott, minek következtében „hajlamosak voltak a kommunistákra szavazni.” Megjegyezték továbbá azt is, hogy a „csehek a ruszin nemzetet akarják erősíteni, a számukra biztosított földterületekkel”.⁴⁹ Végül, de nem utolsósorban a kárpátaljai telepítéseknek az államegység szempontjából is jelentőséget tulajdonítottak, mivel a Csehszlovák Köztársaság békésen vette át Kárpátalját – fontosnak tartották a térség konszolidálását.⁵⁰

Mint láthatjuk, különböző telepítési tervek készültek 1922 ősze és 1923 tavasza között. Az elképzelések elsősorban legionáriusok letelepítésével számolnak, a kis- és középbirtokok létrehozását tekintették fontosnak. A telepítések helyszínéül pedig elsősorban alföldi, a határ közelében, magyarok lakta területen fekvő birtokokat jelöltek ki. Már a telepítések megkezdése előtt jól látható az, hogy a kolonizáció során a csehszlovák vezetésnek különböző társadalmi érdekek között kellett lavíroznia. Ezek közül a két legnyomósabb a legionáriusok igénye, melyet a stratégiai érdekek és az államépítés során a legionáriusoknak betöltött szerepe is alátámasztottak, a másik pedig a podkarpatská rus-i ruszinság földínsége, mely rendezése a köztársaság egységének megóvása, a terület lakosságának elégedettsége szempontjából volt fontos. Harmadik tényezőként megnevezhetjük a helyi magyarság vélt ellenszenvét az intézkedéssorozattal kapcsolatban, negyedik faktorként pedig a

---

⁴⁹ NACR fond 705/5 inv. 99. karton 193.

⁵⁰ U.o.

kolonizáció nem alacsony anyagi terheit. Mindezek a tényezők, a gyakorlati megvalósítás során szerzett tapasztalatokkal együtt, hozzájárultak ahhoz, hogy az elméletben felvázolt telepítési tervek a telepítések első körében némileg módosuljanak.

Állami telepítések

Az első telep a mai Kárpátalja területén, Tiszasalamon kataszteri birtokain⁵¹ jött létre. Ez a település a köztársaság szlovenszkói részéhez tartozott. A telepítést végző szervek nevében eljáró hivatalnok 1923. június 21-ei jelentései alapján 156 igénylőből 73-at választottak ki, akik Tiszasalamonban kaptak telepes birtokot. Reményét fejezte ki az illetékes hatóság arra nézve, hogy a telepítések segítségével sikerülhet csillapítani a földéhséget, és ennek érdekében gyorsan zajlik majd a vidék déli részének betelepítése. Több ruszin visszatelepülőről is említést tesz a dokumentum, akik elsősorban az Egyesült Államokból tértek vissza, és szívesen fizettek előre jelentős összegeket a telepes-birtokokért. Az Amerikai Szláv Bank pedig vállalta, hogy megtéríti a visszatérők számára a kiutalási árakat.⁵² A létrehozott kolóniát Sztrázsnek⁵³ nevezték el, mely kiépítéséről a döntést 1923. október 1-én hozták meg. Ennek értelmében az Oedeschalcki Zoárd birtokát képező Cifratanyán kezdték meg a földosztás munkálatait.⁵⁴ A település kiválasztásánál elsősorban stratégiai szempontokat vettek figyelembe. Tiszasalamon esetében a település jelentősége abban állt, hogy a Kassa–Csap–Királyháza útvonal mentén helyezkedik el.⁵⁵ A telepítések során 21 családot költöztettek Sztrázsra, amely összesen 87 személyt jelentett, ebből 69 cseh, 18 ruszin nemzetiségű volt. A vallási megoszlásuk tekintetében 44 római katolikus, 4 pravoszláv, 19 görög katolikus, 13 nem jelölt meg vallást, és 7 protestáns volt.⁵⁶ A telepesek a köztársaság különböző területeiről érkeztek. Cseh és morva területekről a következő községekből: Lužánky, Sendražice, Drahlov,

---

⁵¹ Kataszteri birtokok alatt a telekkönyvileg a településhez tartozó földterületeket kell érteni.

⁵² NACR fond 705/5 inv. 52. č 3705.

⁵³ Sztrázs napjainkban az Ungvári járásban található Tiszasalamon község része.

⁵⁴ NACR fond 705/5 inv. 36. karton 142. č 58381.

⁵⁵ NACR fond 705/5 inv. 52. karton 154. č. 455/23.

⁵⁶ NACR fond 705/5 inv 36 karton 142.

Určice, Dětkovice, Benátkynad Jizerou, Hoština, Kárpátalja területéről pedig Turjavágás, Rákóc, Kisberezna településekről érkeztek. Továbbá az Amerikai Egyesült Államokból és Oroszországból érkeztek repatriálók. A telep kiépítését követően viszonylag hamar megjelentek az elégedetlenkedő hangok. A telepesek 1925-ben kérték a földbirtokméretek növelését, nehezményezték továbbá, hogy nem rendelkeznek megfelelő gazdasági épületekkel sem.⁵⁷ Ugyanebben az évben végeztek is a községben újabb kiutalásokat, illetve 1926-ban 5 új telepes család szerzett földbirtokot.⁵⁸ A 1930-as évek folyamán a telep kapcsán a források elsősorban a telepesek gazdálkodási nehézségeiről, illetve hitelfizetési gondjaikról írnak.

A tiszasalamoni telepítéseket további, a legionáriusok számára történő földosztások követték. Bátyúban, a Lónyai birtokokon három központtal kívánták a legionáriusok letelepítését megkezdeni.⁵⁹ A Bátyú községben meghirdetett földosztást jelentős mértékű érdeklődés övezte. A kijelölt földekre 1047 ruszin és 117 cseh nemzetiségű igénylő jelentkezett.⁶⁰ A telepítések a Lónyay birtokokon kezdődtek meg 1923 őszén, a telekkönyvileg Bátyúhoz tartozó, a településtől délnyugatra található Bagolyszálláson és Kis-, valamint Nagybakosban.⁶¹ A kiosztott területeknek egy részén megmaradtak a használható épületek, melyeket azonban ki kellett javítani.⁶² 66 család települt le a Szvobodának elnevezett telepen,⁶³ mely az első Csehszlovák Köztársaság legnagyobb legionárius kolóniája volt. 317 személy telepedett le itt, akik mind csehek, illetve morvák voltak. Vallási megoszlásukat tekintve 176 fő volt római katolikus, 24 evangélikus, 53 csehszlovák,⁶⁴ 44 fő esetében nem ismert a vallási hovatartozás. A munkálatok megkezdését a környező

---

⁵⁷ NACR fond 705/5 kart 142. č. 2233.

⁵⁸ Uo. č. 6693/26.

⁵⁹ NACR fond 705/5 inv. 52. karton 154. č 475/23.

⁶⁰ NACR fond 705/5 inv. 52. karton 154 č 067469573.

⁶¹ NACR fond 705/5 inv. 52. karton 154.

⁶² NACR fond 705/5 inv. 52. karton 154 č 635/23.

⁶³ Napjainkban Szvoboda a Beregszászi járásban található település. Közigazgatásilag több, a két világháború közötti telepítések során létrejött településrész tartozik hozzá: Nagybakos, Kisbakos, Badó, Danilovka.

⁶⁴ A Csehszlovák Nemzeti Egyház 1920-ban jött létre a római katolikus egyháztól való elszakadás révén.

falvak lakossága nem minden esetben fogadta örömmel. Ennek okán is hívtak össze egy gyűlést 1923. november 16-án, amelyen Bátyú, Szalóka, Nagydobrony képviselői vettek részt. Itt egyrészt igyekeztek megnyugtatni a bátyúi földigénylőket, hogy marad megfelelő mennyiségű földbirtok az ő részükre is. Ezen túl szó volt a részvevő települések számára kiutalt, egyéves földbérletekről, illetve Bátyú további kolonizálásáról.⁶⁵ Az elsőként morva telepések érkeztek, nyolc család, akiket Kisbakos félig kész épületeibe szállásoltak el, itt töltötték a telet.⁶⁶ Hozzájuk nemsokára újabb morva telepések csatlakoztak. A cseh kolonisták elsősorban legionáriusok voltak, és ők Nagybakosban kaptak helyet. A Szvoboda telep 3. részét „Dvorcénak” nevezték, itt egyenlő mértékben telepedtek le csehek és morvák. Kápartól olvashatunk arról, hogy érezhető volt mind a ruszinok, mind a magyarok nyugtalansága az ideérkező telepések miatt.⁶⁷ A telepítés helyének kiválasztása során kétségkívül figyelembe vettek stratégiai érdekeket is. Ezekről Kápar is ír, ő elsőrendű szempontként a bátyúi vasúti csomópont közelségét nevezi meg, amely a Kassa–Körösmező és a Bátyú–Munkács–Lavocsne vasútvonalak találkozási pontja.⁶⁸ Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a település mindössze pár kilométerre fekszik az országhatártól. Még a telepítések gyakorlati kivitelezése előtt felmerült az, hogy ruszinokat is telepítsenek a kolóniára, ugyanis, mint arra már utaltunk, nem csupán stratégiaileg, de politikailag is sikeresen kívánta az ÁFH végrehajtani a telepítéseket. Ennek következtében kezdődött az ÁFH és a Nemzetvédelmi Minisztérium között egyeztetés arról, hogy 34 ruszin család is földhöz juthasson Szvoboda telepen. A források tanúsága szerint a legionáriusok ebbe beleegyeztek.⁶⁹ A ruszinok telepítése a későbbi években részben állami, részben pedig magántelepítések révén történt meg, így alakult ki 1930-ra a következő nemzetiségi arány Szvobodán, illetve a közigazgatásilag hozzá tartozó, lakott helyeken: 909 lakosból 405 cseh, 7 szlovák, 184 ruszin, 281 magyar és 1 lengyel nemzetiségű volt.

---

⁶⁵ NACR 705/5 inv. 52. karton. 154.

⁶⁶ Kápar: *Kolonie a obec Svoboda. Její vznik a budování ...* 1933, i. m., 10.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ NACR fond 705/5 inv. 52. karton 154 č 3109/23.

A telepítések első köre három telep kiépítéséből állt. A harmadik helyszín, ahová telepesek érkeztek, Gát⁷⁰ volt. Az itt földosztásra kijelölt termőföldért már hamar megjelentek a jelentkezők, azonban egy 1923. október 6-án kelt dokumentum arról tanúskodott, hogy Gát település legionárius és ruszin telepítések színhelye kellett, hogy legyen.⁷¹ Magát a kolóniát 1924. október 1-én alapították tizenhárom telepes család odaköltöztetésével a Schönborn-Buckheim tulajdonban lévő birtokon, mely Gát magyarlakta község Gátimajor elnevezésű tanyája volt. A telepesek száma összesen 73 főt tett ki, akik mind ruszinok voltak. Felekezeti megoszlásuk tekintetében 59 görögkatolikus, 9 római katolikus és 5 adventista volt közöttük.⁷² A ruszin telepesek a források tanúsága szerint Dávidháza, Forráshuta, Rahó és Nyágova térségéből érkeztek. Összesen 185 kat. hold földet osztottak ki közöttük. Rajtuk kívül Gáton még 149 igénylő nyújtott be kérelmet a földosztás ügyében. A telepesek átlagosan 3-7 kat. hold méretű földet kaptak.⁷³ Gáton felmerült a rutén nyelvű iskola létrehozása, és az erre szükséges földterület lefoglalása meg is történt (a terület tulajdonosa Kiss Albert beregszászi illetőségű kovács volt), az iskola megépítésére azonban, vélhetően anyagi nehézségek miatt, nem került sor.⁷⁴

1922 és 1924 között három kolóniát hoztak létre. Összesen 100 család költöztetett be új lakóhelyére, ez 610 személyt jelentett, akik közül 388 cseh és morva, 222 pedig ruszin volt. A három telep közül csupán egy (Szvoboda) bírt önálló közigazgatással.

A telepítések kezdeti eredményeit már 1923 júniusában értékelték a kormány egyik tárcaközi ülésén. Itt elhangzott, hogy elsősorban magyar területeken telepítettek le igénylőket, és ennek a politikának a megtérülése csak a későbbiekben várható. A letelepítetteket vagy meglévő épületekbe költöztették be, vagy újak építésébe kezdtek. Az érkező kolonisták mind családi, mind vagyoni helyzetüket tekintve különbözőek voltak. A szakemberek jelentései szerint a mezőgazdasági termelés az első évben alulmúlta a várt

---

⁷⁰ Gát jelenleg a Beregszászi járás nagyrészt magyarok lakta falva. A telepesek által lakott településrészt a korban a gátiak „Majornak” nevezték. Ez az elnevezés napjainkig él a köztudatban.

⁷¹ NACR 705/5 inv. 20. karton 49.

⁷² NACR 705/5 inv. 20. karton 46.

⁷³ NACR fond 705/5 inv. 20. karton 49.

⁷⁴ NACR fond 705/5 inv. 20. karton 48. č 3559/27.

eredményeket, ráadásul közel 50 százalékkal csökkent a mezőgazdasági termékek ára is. A programot ugyan sikeresként értékelték, de a tapasztalatok alapján felmerült, hogy a jövőre nézve javasolt különálló telepeket létrehozni, mintsem a meglévőkhez hozzáépíteni. Megfogalmazták a főbb álláspontjaikat is a minisztériumok képviselői, melyek szerint nem a nemzeti érdek az elsődleges a telepítések folyamán, inkább fontosabb a stratégiai szempont, ez pedig az, hogy a határok mellett megbízható állampolgárok éljenek.⁷⁵

A telepítések 1926-ban folytatódtak. Az új telepes falvak kiválasztása egy több körből álló folyamat volt, amely során mind Ungvár, mind Pozsony, mind pedig Prága véleményét figyelembe vették. Az 1925. november 17-én kelt dokumentumban a telepítések első körének lezárulta után Podkarpatská Rus-ban a Pozsonyi Telepítési Hivatal és az Ungvári Kerületi Iroda a következő telepítési helyszíneket javasolta: Bótrágy – a bótrágyi szövetkezet birtoka, ami 1417 kat. holdat tett ki, Beregsom településen Kaas Ivorné birtokát, amely szintén 1417 kat. holdat tett ki. Utóbbi esetében megjegyezték, hogy kedvező a telep helyzete, ugyanis közel fekszik a vasúthoz, valamint bőven van szabad földterület, így nagy település hozható létre. A javaslat tartalmazta továbbá, hogy Bótrágy község területén igénybe vehető Wetzler Bernát birtoka 1124 kat. holdon. Telepítéseket terveztek továbbá Csarondaháton⁷⁶ Jasztrebszki Koloman birtokán, 558 kat. holddal. Az új kolónia esetében a szakemberek önálló település létrehozását javasolták. Bótrágy környékét azért is tartották kedvezőnek, mivel a már kialakított Szvoboda telep közel helyezkedik el, így célszerűnek tartották ennek a térségnek a fejlesztését. Megemlítik továbbá Forgách István és Reissman Jenő eszenyi birtokait, mint a telepítések következő színhelyét 400 illetve 1272 kat. holdon.⁷⁷

Az első kolónia Bótrágy község területén jött létre. A legionáriusok először 1926-ban kértek engedélyt az ide való telepítésre.⁷⁸ 1926. április 19-én döntöttek a bótrágyi telepítésekről, ennek értelmében a legionáriusok telket kaphatnak. Az ÁFH 1926.

---

⁷⁵ NACZ fond 705/3 inv. 171. karton 249.

⁷⁶ Csarondahát területe napjainkban Cservona, zömében ukránok lakta település.

⁷⁷ NACR fond 705/5 inv. 91. karton 191 č. 5934/25.

⁷⁸ NACR 705/5 inv. 82 karton 180.

október 1-ével Bótrágy és Beregsom területén 4200 kat. hold földet különített el a telepések számára, oly módon, hogy azt átadta a Legionárius Irodának telepítés céljából. Azonban a dokumentumokból az derült ki, hogy a helyi hatóságok szükségesnek érezték ruszin igénylők telepítését is, ehhez Beregsom területén 636 kat. hold földet, Rafajnaújfalun területén 813 kat. holdat különítettek el. A legionáriusok számára 16 telepes birtokot hagytak meg 40 kat. holdjával. A ruszin igénylőknek pedig további 1949 kat. hold földet tartottak fenn.⁷⁹ A terv, amely szerint újabb legionárius kolóniát hoznak létre, megváltozott. Ezt a változást a Legionárius Iroda a helyzetet értékelő panaszlevelében politikai okoknak, a politikai körök és a helyi lakosságnak a legionáriusok telepítésével szembeni ellenkezésének tulajdonította. A Védelmi Minisztérium nemtetszését fejezte ki a döntéssel szemben, és az ÁFH-nak küldött levelében azt írta, hogy nem tudja azt elfogadni.⁸⁰ Ennek ellenére Bótrágy község határában, a később Újbótrágy⁸¹ nevezett területen 1926. november 8-án megkezdődött a telepes birtokok kiutalása ruszin és legionárius igénylők számára. A Nemzetvédelmi Minisztérium és a helyi szervek képviselői is jelen voltak az eseményen.⁸² Bótrágy telep nem csupán Bótrágy községhez tartozó földbirtokokon jött létre, hozzá tartozott Wetzler Bernát birtoka 387 kat. holddal, a Bótrágy községtől lefoglalt 125 kat. hold területű birtok, Hetven község birtoka 36 kat. holddal, illetve Szvoboda tulajdonában lévő földterületből 220 kat. hold, összesen 768 kat. hold.⁸³ Az újonnan létrehozott településrésze 35 család költözhetett be, amely 143 főt jelentett. Közülük 95 ruszin, 45 cseh és 3 magyar nemzetiségű volt. Vallási megoszlásukat tekintve 79 görög katolikus 48 római katolikus 1 pravoszláv, 1 csehszlovák és 8 személy evangélikus hívő volt. A családok, tekintve, hogy mind ruszin, mind legionárius telepések voltak, a köztársaság legkülönbözőbb területeiről érkeztek, származási helyük Dobrotice, Švábenice, Prusinovice, Žopy, Kárpátaljáról: Vízköz, Dombosteleg, Iványi, Perecseny, Kisberezna, Szolyva, Gázló, Kölcsény, Nagymogyorós, Királyfiszállás, Huszt

---

⁷⁹ NACR 705/5 inv. 91. karton 191. č 139402.

⁸⁰ NACR 705/5 inv. 91. karton 191. č 24207.

⁸¹ Napjainkban a Beregszászi járásban fekvő Bótrágy község Újbótrágy néven létező településrésze.

⁸² NACR 705/5 inv. 91. karton 191. č 139402.

⁸³ KTÁL Fond 36 op. 1 od. zb. 527 f. 141.

voltak.⁸⁴ Az új településrészen vízvezetési és talajjavító munkálatokat is végeztek, illetve megkezdődött a település árammal való ellátása, ezek a munkálatok azonban még a harmincas évek közepén is folyamatban voltak.⁸⁵

A második új kolónia 1926-ban Pusztakerepec volt. A települést Gát és Dercen község határában, a Schönborn-Buckheim uradalomhoz tartozó több mint 1000 kat. holdas Kerepecbirtokokon (ma Nizsnij Koropec) hozták létre.⁸⁶ 18 telepes család lakta, ami összesen 85 főt jelentett, mindannyian ruszinok és görög katolikusok voltak.⁸⁷ A kolonisták Gombás, Forráshuta, Latorczafő, Poroskő, Kisszolyva, Dávidfalva, Árdánháza és Kölcsey településekről érkeztek. A telepítések az előírásoknak megfelelően zajlottak, amelyek értelmében 18-19, megfelelő ruszin családot kellett letelepíteni.⁸⁸ A területen két maradékirtokot is kiosztottak, az egyiket Alois Klimeš kapta, a másikat pedig Petr Petrigalla helyi fogorvos, aki 1924 és 1931 között Munkács polgármestere volt.⁸⁹ Ez utóbbi birtokon 1937-ben négy ruszin család vásárolt telekhelyet.⁹⁰ Később ennek a maradékirtoknak a méretét 20 százalékkal csökkenteni kívánták a telepítések javára. Összességében a településen 1245 kat. hold föld volt földosztás alá vonható, ebből 254 hold lett maradékirtok.⁹¹ A telepítések során a Schönborn birtokokon túl a Friedman Miklós tulajdonában lévő ingatlanokat is igénybe vették, több épületét is kiürítették a telepesek számára.⁹²

A kárpátaljai telepítések második köre Hunyaditanya⁹³ kolónia létrehozásával folytatódott. Fritsche Artúr birtokán jött létre a település, 1926. október 26-tól kezdődtek a munkálatok, a közigazgatásilag Macsolához és Csomáéhoz tartozó területen. 25 családot telepítettek le, összesen 133 főt, ebből 2 volt cseh, 131

---

⁸⁴ NACR Fond 705/5 inv. 99. karton 199.

⁸⁵ NACR Fond 705/5 inv. 91. karton 188.

⁸⁶ NACR fond 705/5 inv. 20. karton 44. č 41168/30-V/3.

⁸⁷ NACR fond 705/5 inv. 20. karton 48.

⁸⁸ NACR fond 705/5 inv. 20. karton 44 č 1859/26

⁸⁹ NACR fond 705/5 inv. 20. karton 44

⁹⁰ Uo.

⁹¹ NACR fond 705/5 inv. 20. karton 44 č 271/26.

⁹² NACR fond 705/5 inv. 20. karton 44 č 3052/26

⁹³ Napjainkban ugyanezen a néven közigazgatásilag a Beregszászi járásban található Macsolához tartozó település.

ruszin nemzetiségű.⁹⁴ Valamennyi ruszin görög katolikus volt, a két cseh pedig római katolikus. A ruszinok számára templomot is építtetett az állam. A telepes családok Forráshuta, Alsóhidegpatak, Deskófálva, Felsőhidegpatak, Ilosva, Lázi valamint Timsor, Vucskómező, Falucska, Medence, Ökörmező községekből érkeztek. Az 1926-os évben Sárosoroszi községet is a telepítési helyszínül választották, ahová 5 cseh család költözött be; származási helyük nem ismert, 260 kat. hold földet osztottak ki számukra.

A telepítések második körében négy településen 79 család letelepítése történt meg, amely legalább 358 főt jelentett, ennek döntő többsége, 311 fő ruszin, kisebb része, 47 fő, pedig cseh. A telepítési munkák gyakorlata több hiányosságra is felhívta a figyelmet. A telepítések tapasztalatainak kormányzintű megbeszélésére a tárcaközi tanácsok biztosítottak folyamatos fórumot. A tanács 1927. február 28-i ülésén a telepítések fő problémájaként azok magas költségeit nevezték meg. A vezető szakemberek ennek orvoslására két megoldást láttak, az egyik az, hogy az építkezések szükségességét felül kell vizsgálni, illetve racionalizálni kell a kivitelezést. A másik megoldás pedig a kolonisták személyének megfelelőbb kiválasztásában látták, ugyanis nem minden telepes esetében érvényesültek azok a kiválasztási elvek, amelyekről fentebb írtunk, főként az anyagi lehetőségeiket illetően voltak elmaradva a kormányzat elvárásaitól.⁹⁵

A telepítések harmadik, és egyben legtöbb községet érintő szakasza 1928 és 1930 között zajlott le. Az akciót a fentebb vázolt nehézségek ellenére is továbbvihetőnek tartották, a lefoglalt területeken folytatni kellett a földosztást, sőt a hegyi legelőket és erdőket is be kellett vonni a programba. Szükségesnek tartották ezen kívül a talajjavítást és a vízelvezetés kiépítését. Tehát a cél a kisbirtokok kialakítása volt, ezzel a belső kolonizáció fontos részét képezte az ország gazdasági és szociális politikájának.⁹⁶ A Nemzetvédelmi Minisztérium kérte 1927. január 10-én, hogy Bótrágyon és Beregsomban legionáriusok kapjanak földet, ruszinokat Beregsomba, Rafajnára és Újbótrágyra telepítsenek, a legionáriusok számára fenntartott területekre pedig csak

---

⁹⁴ NACR 705/5 inv. 154. karton 243.

⁹⁵ NACR fond 705/3 inv. 173. karton 250.

⁹⁶ NACR fond 705/3 inv. 170. karton 247.

legionáriusok legyenek jogosultak.⁹⁷ Az 1928 tavaszán kiadott 12673/28-IV/3 rendelet értelmében cseh, ruszin, vagy akár magyar igénylőknek is lehetett telepés birtokot juttatni.⁹⁸

1928-ban egy részletes jelentés látott napvilágot a Bótrágyon⁹⁹ végzett telepítésekkel kapcsolatban. Ennek értelmében a településen 2000 kat. hold földet adtak át a Nemzetvédelmi Minisztérium Legionárius Irodájának legionáriusok letelepítésére.¹⁰⁰ A telep megalapításának hivatalos dátuma 1929, azonban az első telepések már 1928-ban megérkeztek. Összesen 39 család, 171 fő letelepítésére került sor. Közülük 66 személy ruszin, 104 cseh nemzetiségű volt, 1 fő pedig magyar. A felekezeti hovatartozás szerinti megoszlás: 88 görög katolikus, 57 római katolikus, 2 baptista, 15 pravoszláv, 7 csehszlovák és 4 evangélikus. A köztársaság különböző településeiről érkeztek: Újezd, Prága-Liben, Roštění, Přílepy, Tisov, Prusinovice; és Kárpátalja területéről: Szvoboda, Turjavágás, Ökörmező, Köblér, Iza, Kölcsény településekről.¹⁰¹ Mind a korábban létrehozott Újbótrágy kolónia, mind pedig Bótrágy kiválasztása esetében szerepet játszhatott a vasútvonali közelsége.

Szintén 1928-ban zajlott le 5 cseh igénylő család számára 260 kat. hold kiutalása Sárosoroszában. A következő évben ezt két további földjuttatás követte. Az 1928-ban földet szerzett igénylők Čekliš, Zábrodice, Kolenec és Bořitov településekről érkeztek.¹⁰²

A forrásainkból csupán kevés információval rendelkezünk arról az állami telepítésről, amely 1928-ban zajlott le a Tiszaújhely határához tartozó ún. Csonkás¹⁰³ területén, mely a település Fancsikával határos részén található. Itt 8 családot telepítettek le.¹⁰⁴ A nyolc család több mint 40 tagja mind ruszin származású volt, és

---

⁹⁷ NACR fond 705/5 inv. 82/12. karton 180. c 139877/26-IV.

⁹⁸ NACR fond 705/5 inv. 76/4. karton 172 c 1544/28.

⁹⁹ Település a Beregszászi járásban.

¹⁰⁰ NACR fond 705/5 inv. 99. karton 193.

¹⁰¹ NACR Fond 705/5 inv. 99. karton 194.

¹⁰² NACR fond 705/5 inv- 76/2. karton 171.

¹⁰³ Napjainkban a Nagyszőlősi járás egyik legkisebb települése Pritiszjanszke néven.

¹⁰⁴ NACR fond 705/5 inv. 143. karton 234. Č 760/31.

Berezna, Ökörmező, Alsóbisztra, és Gernyés településekről érkeztek.¹⁰⁵

Az 1929-es év a beregdédai telepítésekkel kezdődött. A településre csupán három család költözött, amely összesen 14 főt jelentett. Közülük 9 ruszin és 5 cseh nemzetiségű volt. Az egyedüli ruszin család Kisbereznáról származott, az egyik cseh család, Szovjet-Ukrajnából, Zsitomirből érkezett, a másik pedig Ungvárról szerzett dédai földbirtokot.¹⁰⁶

Az Eszeny település határához tartozó Reismann Mór és Eszenyi Jenő tulajdonában lévő birtokokon is folytattak telepítéseket 1929 és 1932 között.¹⁰⁷ 1929-ben 3 cseh és 2 ruszin család, 1933-ban 8 ruszin család költözött a szintén Eszeny községhez tartozó Nagytanyára, Macskarévre.¹⁰⁸ 1934-ben költöztettek ide 6 ruszin családot.¹⁰⁹ Eszeny, illetve a telekkönyvileg hozzá tartozó tanyák és majorok telepítése stratégiai szempontokat sem nélkülözött, itt a vasút és az országhatár közelsége egyaránt szerepet játszott a település kiválasztásában.

Beregsom esetében Kaas Ivorné Somitánya nevű birtokán zajlott a telepítés. Ezt a falut tartották a szakértők az egyik legjobban kolonizálható településnek, tekintve, hogy közel feküdt a Som–Kaszony vasútvonalhoz, illetve a korábban létrehozott telepekhez.¹¹⁰ 1929-ben kezdődtek a telepítési munkálatok, amely során 32 család érkezett a településre, összesen 136 fő. Közülük 89 fő ruszin, 38 fő cseh, 9 fő szlovák nemzetiségű volt. Vallási megoszlásukat tekintve 71 görög katolikus, 51 római katolikus, 2 baptista, 10 pravoszláv volt, 2 fő felekezeti hovatartozása nem ismert.¹¹¹ 1934-ben pedig még három további telepes család költözött Somitanyára.¹¹²

A telepítések harmadik szakasza így öt települést érintett, és ennek eredményeként 106 családban több mint 400 fő lett új

---

¹⁰⁵ SNA, Fond 209 SNA SPU Inventar 1. karton 207 L-1202 Nove Selo 873. és 874.

¹⁰⁶ NACR Fond 705/5 inv. 72. karton 168.

¹⁰⁷ NACR fond 705/5 inv- 143 karton 233.

¹⁰⁸ A területen, mely az Ungvári járás déli részén fekszik, ma Dimicső, zömében ukránok lakta település található.

¹⁰⁹ NACR fond 705/5 inv. 143. karton 236.

¹¹⁰ NACR fond 705/5 inv. 82/12. karton 180.

¹¹¹ NACR Fond 705/5 inv. 82/10. karton 179.

¹¹² NACR Fond 705/5 inv 76/1 karton 171. č. 5456/34.

otthonra. Közülük legalább 170 személy cseh, 330 feltételezhetően ruszin volt.

Az 1922 és 1930 között lezajlott állami telepítések során Kárpátalján 12 állami kolóniát hoztak létre, ez 11 települést érintett. A köztársaság különböző részeiről cseh és morva, szlovák, valamint ruszin telepesek költöztek az alföldi vidékre. Arányaiban tekintve az államilag megszervezett telepítések során több mint 1100 fő költözött a telepes falvakba, akiknek valamivel több mint 50 százaléka ruszin volt. Egy 1933-ban készült jelentésből tájékozódhatunk arról, hogy Kárpátalján milyen eredményekkel is zárult az állami telepítések folyamata: 11 településen 249 telket osztottak ki 7156 kat. hold földterületen. A telepenként készült telekösszeírások értelmében azonban 285 telekről tudunk. A telepítéspolitikát folytatását 1933-ban nem tartották lehetségesnek az igénylők szegénysége miatt, és az államnak nem voltak tartalékai a földreformnak ezt a legdrágább típusát finanszírozni. Akkor lehetett volna csupán ezen a vidéken folytatni a földosztást és a telepítéseket, ha született volna olyan törvény, mely megoldást kínál az említett gondokra.¹¹³

Magántelepítések

A letelepítések szervezésének szempontjából a kolonizáció második típusa az úgynevezett magánkolonizáció volt. Ezek a telepítést végző szerv tekintetében különböztek az állami telepítésekhez képest, mivel ennek szervezése nem az állami hivatalok felelőssége volt, hanem az igénylők közvetlenül a földbirtokostól vásárolták meg a területeket. Ezt a lefoglalási törvény 7. paragrafusában leírt rövidített kiutalási eljárás révén hajthatták végre. Az ilyen módon történő telepítés mind a földbirtokos, mind az ÁFH számára kedvező volt. A birtokos így a kárpótlási ártól nagyobb összeget kaphatott a földjéért, az adásvétel pedig csak az ÁFH jóváhagyásával történhetett meg, és a hivatal az általa kijelölt személyek vagy szervezet esetén engedélyezte a tranzakciót.¹¹⁴ Így fordulhatott elő, hogy Kárpátalján az állami telepítési akció eredményeit elérő magántelepítések következtek be, magyar

---

¹¹³ NACR fond 705/3 inv. 171. karton 249.

¹¹⁴ Simon Attila : *Telepesek és telepesfalvak...*, 2008, i. m., 100.

földbirtokosok közreműködésével. Forrásaink alapján elmondható, hogy amíg Podkarpatská Rus területén az állami telepítések 1923 és 1931 között végbementek, addig a magánkolonizáció a 30-as években is tartott. Egy 1936-os forrás ilyen magánkolonizáció által érintett települések közé sorolja Aklit, Fancsikát, Verbócöt, Tiszaújhelyet, Beregszászt, Ardót.¹¹⁵ A szakirodalommal összevetve feltételezhetjük, hogy az Akli környezetében folytatott telepítések során jött létre Újakli település. Ardó alatt a korszak statisztikai kiadványai értelmében Beregvégardót értették,¹¹⁶ mely földterületein Tasnádtanyát hozták létre. A Verbóc mellett végzett telepítések pedig a későbbi Újverbóc, napjainkban Puskina település megalapítását jelentették.¹¹⁷ Az elérhető források segítségével részben sikerült összegyűjtenünk azon települések listáját, ahol magántelepítések folytak.

1927-ben került sor Weisz Jenő Fancsika község kataszteréhez tartozó birtokán 48 család telekszerzésére, egyes források szerint 215, más források szerint 608 kat. holdon.¹¹⁸ A telep neve Ruszka Dolina,¹¹⁹ magyarul Oroszvölgy lett. A 48 család mind a 270 tagja ruszin nemzetiségű volt, Alsó- és Felsőszinevér, Ökörmező és Alsókaloca településekről származtak. A kiutalási ár ugyan magasabb volt a magántelepések esetében, mint az állami telepítések során (előbbi esetében 3500 korona/ 1 kat. hold, utóbbi esetében 1400-1600 korona/1 kat. hold – ezt több kérelemben is nehezményezte a település közössége), viszont építkezési és a kiutalási ár megfizetéséhez szükséges hitelekhez ők is hozzájuthattak. Igaz, azok visszafizetése nem ment zökkenőmentesen.¹²⁰ Egy, a magyar külügy által készített jelentés szerint az 1934-ben a csehszlovák külügyminiszter Podkarpatská Rus-ba tett látogatása során a következő jelenet játszódott le:

---

¹¹⁵ KTÁL Fond 36., op. 1. od. zb. 1796. 23.

¹¹⁶ *Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi vydán Ministerstvem Vnitřní a Státním Úřadem Statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921.* V Praze, 1928.

¹¹⁷ *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra...*, 2012, i. m., 65.

¹¹⁸ KTÁL Fond 36. op 1. od. zb. 1957 Lap 1-4 és SNA Fond 209 SNA SPU Inventar III. 1003, Vystavba soukramnych kolonii cislo krab. 3259, 152149

¹¹⁹ Település a Nagyszőlősi járásban.

¹²⁰ SNA Fond 209 SNA SPU Inventar III. 1003, Vystavba soukramnych kolonii cislo krab. 3259, 152149 és 4383/31.

„Ruszka Dolina kolonista bírása egy nagy csomagot adott át Benesnek, amelyről azt hitte, hogy ajándék. Később azonban kiderült, hogy a csomag a falu lakosainak végrehajtási végzéseit tartalmazza.”¹²¹

Az oroszvölgyi magántelepítésekhez hasonlóan a Nagydobrony határához tartozó Sichermann birtokon lezajlott magántelepítésekről is rendelkezünk részletes adatokkal. A források szerint 1931. március 1-én kelt az a szerződés, amelynek értelmében 350 kat. hold földet vásárolt meg 26 ruszin család 3700 korona/1 kat. hold értékben. A kiutalási árat és a gazdálkodáshoz elengedhetetlen befektetéseket is hitelekkel finanszírozták az Ökörmező, Alsóbisztra, Alsókalocsa, Husztsófalva, Felsőkalocsa, Vucskómező, Újbárd és Mihálka településekről érkezett kolonisták.¹²²

Forrásaink szerint Beregvégardóban Botlik István birtokán is zajlott magántelepítés. 1933. június 7-től kezdődően 25 telek kiosztására került sor 220 kat. holdon, a színhelye pedig a település kataszterébe tartozó Tasnádtanya volt. A betelepülők több mint kilencvenen voltak, valamennyien ruszin nemzetiségűek, az Ilosvai, Ökörmezői és Szolyvai járásokból.¹²³ A földhöz a telepekért 1250 koronáért jutottak hozzá holdanként, azonban ennek a kifizetése sem állt módjukban – tájékoztat róla 1933-ban a Földhivatal beregszászi illetékese, így hitelekkel segítették a földszerzésüket.¹²⁴

A többi magántelepítésről csak részleges információink vannak egy 1936 decemberében Ungváron keletkezett jelentésből, mely beszámolt arról, hogy milyen magánkolóniák jöttek létre Kárpátalján. A jelentés a fent leírtakon kívül a következő helyszíneket nevezte meg: Ungdaróc,¹²⁵ ahol 11 telket osztottak ki 97 holdon, állami birtokokon. Eszeny községben 8 telket vásároltak a telepesek 50 kat. holdon. Szintén Eszeny községben, Eperjeske legelőn 30 telket osztottak ki 400 kat. holdon. Badótanyán 13 telket

---

¹²¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) K 63 52. csomó 7/42. tétel, 1373/1934.

¹²² SNA Fond 209 SNA SPU Inventar III. 1003, Vystavba soukramnych kolonii cislo krab. 3259, 65517

¹²³ SNA Fond 209 SNA SPU Inventar III. 1003, Vystavba soukramnych kolonii cislo krab. 3259, 2445/33

¹²⁴ SNA Fond 209 SNA SPU Inventar III. 1003, Vystavba soukramnych kolonii cislo krab. 3259, 2445/33.

¹²⁵ Napjainkban Ungvár része.

szereztek 132 kat. holdon a Tiszamogyorós községtől vásárolt birtokon.¹²⁶ Beregszászban 10 telek lelt új gazdára 40 kat. holdon a Mermelstein birtokon. Pusztakerepecen 4 telek került kiutalásra 86 kat. holdon Petrigalla maradékbirtokán. Akliban 67 telekre költöztek ruszinok 220 kat. holdon a Bányász Alberttől vásárolt birtokon. Újverbóc jött létre a nevezett időszakban Verbóc és Salánk határán 82 telek kiutalásával 682 kat. holdon. Szászfaluban 15 teleket vásároltak 180 kat. holdon Glück Béla és József munkácsi gazdaktól. Szinyákon¹²⁷ 12 telek kelt el 153 kat. holdon a Dolhai nagybirtokból.¹²⁸ Feltételezhető továbbá az is, hogy a napjainkban Oroszgejőc nevű település létrejött is a magántelepítésekhez köthető, mégpedig az Egry Ferenc kisgejőci nagybirtokos földterületein történt földszerzés révén. A források alapján tehát arra a következtetésre juthatunk, hogy a magántelepítések mérete Podkarpatská Rus esetében felülmúlta az állami telepítésekét. A magántelepítések keretében 317 telek kiosztása történt meg, míg az állami telepítések során 285 birtoké. Az 1930-as években keletkezett jelentések alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magántelepítések során földet szerzett telepes családok ruszinok voltak, illetve bizonyos mértékű támogatást ők is kaptak az államtól, elsősorban hitelek formájában.

A munka elején vázolt tervek többször is átértékelték – a telepítési nehézségek miatt – a végrehajtás során Az Állami Földhivatal elnökségi ülésén Jan Voženilek számolt be a Podkarpatská Rus területén zajló telepítések helyzetéről. Elmondta, hogy egyrészt a verhovinai ruszinok ellenkeztek az alföldre telepítéssel szemben. Másrészt nem voltak megfelelőek az anyagi lehetőségek a telepítésekhez, nem volt megoldott a telepéseknek nyújtandó hitelek ügye, továbbá a magyar-csehszlovák határ kérdése sem rendeződött még. Voženilek óvott attól, hogy a legionáriusok telepítése rossz fényt vessen az Állami Földhivatalra és Podkarpatská Rus autonómiájának megvalósítására vagy éppen a kormányra. Megnehezítette ezt a manőverezést a relatíve kevés föld és a nagyszámú igénylő. Abban az esetben, ha több föld került volna legionáriusokhoz, mint a helyi ruszinokhoz, akkor a földreform

---

¹²⁶ Szvoboda község része.

¹²⁷ Magyar névén Kékesfüred, népszerű üdülöhely a Munkácsi járásban.

¹²⁸ KTAL Fond 36. op 1. od. zb. 1957, 1-4.

veszteségnek tűnt volna a helyi emberek szemében, és ennek nem kívánt politikai következményei lehettek volna – figyelmeztetett a szakember. Ezért is volt fontos döntenie a vezetésnek arról, hogy itt milyen irányba folytatják a telepítéseket. Voženilek felvetette, hogy fontos lenne a magyarok megbékéltetése azzal, ha számukra is juttatnának a telepítési alapból, s célszerűnek tartotta a kárpátaljai kolonizáció új koncepciójának kidolgozását.¹²⁹

A mai Kárpátalja területén az első Csehszlovák Köztársaság időszakában végrehajtott telepítéspolitika több kérdése is tisztázódott az itt közölt kutatási eredmények alapján. A történeti eseménysorral kapcsolatban több sztereotípiát is élt/él a kárpátaljai lakosság tudatában. Ezek közül az egyik az, hogy a telepítéseket szinte kizárólag csak a cseh telepesekhez kötik. A fentebb bemutatott források alapján, az állami és a magántelepítések együttes eredményeit vizsgálva elmondható, hogy a tárgyalt intézkedéssorozat elsősorban ruszinok letelepítésével járt. A telepítések pontos helyszínei sem voltak mindeddig ismeretesek. Botlik József részben az 1938-as összeírás adataira, részben a publikált csehszlovák statisztikára hivatkozva 11 kolóniát nevez meg könyvében,¹³⁰ Simon Attila szintén 11 településről ír,¹³¹ míg a régió történelmét feldolgozó legújabb monográfia 13 településről beszél.¹³² Egy, a csehszlovákiai földreformot összegző tanulmány szerint, mely a *Pozemkova reforma* című lap hasábjain jelent meg 1935-ben, 15 kolonizáció által érintett településről beszélhetünk.¹³³ Saját kutatásom szerint 20 települést érintett Kárpátalján a kolonizáció valamely típusa révén, melyek közül egyesek a későbbi évtizedek hasonló intézkedéssorozatai révén azóta is létező szláv településekké váltak.

---

¹²⁹ NACR fond 705/5 inv. 52 karton 154. c 3019/22

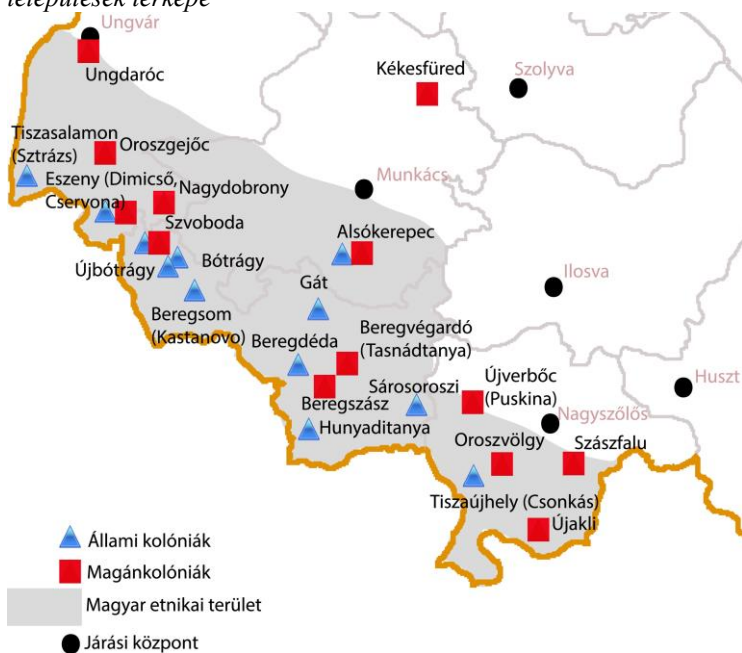
¹³⁰ Botlik József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány, 2000 181.

¹³¹ Simon Attila: *Telepesek és telepesfalvak...*, 2008, i. m., 166.

¹³² *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Szerk.: Fedinec Csilla, Vehes Mikola. Budapest, Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010., 56.

¹³³ *Stav kolonisace koncem r. 1934. Pozemková reforma*, Roční XVI. Číslo 3., v Praze v květnu 1935.

1. számú térkép: Az állami és magántelepítések által érintett települések térképe

A telepítési terveket megvizsgálva elmondhatjuk, hogy az államvezetés retorikájában gazdasági és szociálpolitikai szükségszerűségként tekintett a telepítéspolitikára, de nem tagadták annak stratégiai, és az állampolitika szempontjából igen fontos konszolidációs jellegét sem. Ha a gyakorlati megvalósítást szemléljük, akkor azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a telepek helyszínének kiválasztásakor egyértelműen stratégiai szempontokat vettek figyelembe, melyet gyakorta hangsúlyoztak is. A telepítések általunk tárgyalt folyamatában pedig törekedtek arra, hogy kedvezzenek a ruszinoknak, és az intézkedéssorozatban fő motívummá vált a „szláv testvérnép” új államba való konszolidálásának kérdése. Azonban a két megnevezett szempont vegyítése jelentős ellenkezést váltott ki a podkarpatská rus-i magyar

közösségből, tekintve, hogy a stratégiai szempontot figyelembe véve jelentős vasútvonalak menti területek mind magyar etnikai területek voltak. A stratégiailag szükségesnek tekintett legionárius telepítéseket, illetve a ruszinok konszolidációs cézzattal történő telepítését a magyar területekre a helyi közvélemény az etnikai tömb megbontására irányuló intézkedésnek tekintette. A telepítéspolitika hatását a helyi etnikai szerkezetre még vizsgálni kell, az azonban kétségtelen, hogy az első Csehszlovák Köztársaság államapparátusa és a helyi magyar közösség viszonyában konfliktuskeltő hatása volt. Forrásaink arról is árulkodnak, hogy a ruszinok körében sem sikerült osztatlan sikert aratnia a prágai vezetésnek, ugyanis a gazdasági problémáikat nem sikerült megoldani ezekkel az intézkedésekkel. Érdemes tehát a telepítéspolitika egyéb, gazdasági és etnikai vetületeit további kutatásokkal tisztázni.

*Melléklet**1. sz. számú melléklet: A tanulmányban szereplő kárpátaljai települések névtára*

Ssz.	A település magyar neve	A település hivatalos neve a csehszlovák időkben	A település hivatalos neve napjainkban	A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal	Megjegyzés
1.	Akli	Aklin	Оклі	Okli	
2.	Alsóhidegpatak	Nižni Studený	Нижній Студений	Nyzhnii Studenyi	
3.	Árdánháza	Ardanovo	Арданове	Ardanovo	
4.	Ardó	Ardov			Jelenleg Beregszász város része
5.	Badótanyán	Badov	Бадів	Badiv	Közigazgatásilag Szvoboda község része
6.	Bagolyszállás	Bagolyszállás	Свобода	Svoboda	
7.	Bátyú	Bat'ovo	Батьово	Bat'ovo	
8.	Beregsom	Beregšom	Шом	Shom	
9.	Beregszász	Berehovo	Берегове	Berehove	
10.	Bótrágy	Boutrad'	Баградь	Batrad'	
11.	Csarondahát	Čarondahat	Червоне	Chervone	

Ssz.	A település magyar neve	A település hivatalos neve a csehszlovák időszakban	A település hivatalos neve napjainkban	A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal	Megjegyzés
12.	Dávidfalva	Zavidovo	Завидово	Zavydovo	
13.	Dávidháza	Nové Dřive	Нове Давидкове	Nove Davydkovo	
14.	Dercen	Dercen	Дерцен	Dertsen	
15.	Deskófalva	Deškovice	Дешковиця	Deshkovytsya	
16.	Dombosteleg	Ploské	Плоске	Ploske	
17.	Eszeny	Esen	Есень	Esen	
18.	Falucska	Bogarovice	Богаревиця	Boharevytsya	
19.	Fancsika	Fančikovo	Фанчикове	Fanchykovo	
20.	Felsőhidegpatak	Vyšni Studený	Верхній Студений	Verkhnií Studenyi	
21.	Forráshuta	Izvorská Huta	Родникова Гута	Rodnykova Huta	
22.	Gát	Gat	Гать	Hat'	
23.	Gázló	Roztoka	Забрідь	Zabrid'	
24.	Gombás	Hribovce	Грибівці	Hrybivtsi	
25.	Hunyaditanya	Hunadi	Гуняді	Hunyadi	Közigazgatásilag Macsola község része

Ssz.	A település magyar neve	A település hivatalos neve a csehszlovák időszakban	A település hivatalos neve napjainkban	A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal	Megjegyzés
26.	Huszt	Chust	Хуст	Khust	
27.	Ilosva	Iršava	Іршава	Irshava	
28.	Iványi	Ivanovce	Іванівці	Ivanivci	
29.	Iza	Iza	Іза	Iza	
30.	Királyfiszállás	Soločín	Солочин	Solochyn	
31.	Kisbakos	Male Bakoš	Бакош	Bakosh	Közigazgatásilag Szvoboda község része
32.	Kisberezna	Malý Berezý	Малий Березний	Malyi Bereznyi	
33.	Kisszolyva	Skotarský	Скотарське	Skotars'ke	
34.	Köblér	Kobylary	Кибляри	Kyblyary	
35.	Kölcsény	Kolčino	Кольчине	Kol'chyno	
36.	Latorczafő	Latorka	Латірка	Latorka	
37.	Lázi	Veliké Lazy	Лазы	Lazy	
38.	Macsola	Mačola	Мочола	Mochola	
39.	Medence	Měděnice	Мідяниця	Midyanytsya	

Ssz.	A település magyar neve	A település hivatalos neve a csehszlovák időszakban	A település hivatalos neve napjainkban	A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal	Megjegyzés
40.	Munkács	Mukačevo	Мукачево	Mukachevo	
41.	Nagybakos	Svoboda	Свобода	Svoboda	
42.	Nagybakta	Nagy-Bakta	Велика Бакта	Velyka Bakta	
43.	Nagydobrony	Velyke Dobrony	Велика Добронь	Velyka Dobron'	
44.	Nagymogyorós	Kopinovce	Копинівці	Kopynivtsi	
45.	Nyágova	Nagovo	Добрянське	Dobryans'ke	
46.	Ökörmező	Volove	Міжгіря	Mizhir'ya	
47.	Perecseny	Perečin	Перечень	Perechen	
48.	Poroskő	Poroškov	Порошкове	Poroshkovo	
49.	Pusztakerepec	Nižni Koropec	Нижній Коропець	Nyzhnii Koropets'	
50.	Rahó	Rachov	Рахів	Rakhiv	
51.	Rákóc	Rakovec	Великий Раковець	Velykyi Rakovets'	
52.	Oroszvölgy	Ruska Dolina	Руська Долина	Rus'ka Dolyna	Közigazgatásilag Mátyfalva része

Ssz.	A település magyar neve	A település hivatalos neve a csehszlovák időszakban	A település hivatalos neve napjainkban	A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal	Megjegyzés
53.	Salánk	Salanky	Шаланки	Shalanky	
54.	Szalóka	Saloka	Соловка	Solovka	
55.	Szászfalu	Sasovo	Сасове	Sasovo	
56.	Szinyák	Sinák	Синяк	Synyak	
57.	Szolyva	Svalava	Свалява	Svalyava	
58.	Szvoboda	Svoboda	Свобода	Svoboda	
59.	Técső	Tačovo	Тячів	Tyachiv	
60.	Timsor	Lazy	Лазы	Lazy	
61.	Tizzasalamon	Solomonovo	Соломонове	Solomonovo	
62.	Tiszaújhely	Nové Selo	Нове Село	Nove Selo	
63.	Turjavágás	Tuří Paseka	Тур'я Пасіка	Tur'ya Pasika	
64.	Újverbőc	-	Пушкіне	Pushkino	
65.	Ungdaróc	Dravce	Дравці	Dravci	Közigazgatásilag Ungvár része
66.	Ungvár	Užhorod	Ужгород	Uzhhorod	
67.	Verbőc	Verbovec	Вербовець	Verbovec	

Ssz.	A település magyar neve	A település hivatalos neve a csehszlovák időszakban	A település hivatalos neve napjainkban	A település hivatalos neve napjainkban latin betűs írásmóddal	Megjegyzés
68.	Vízköz	Sojmy	Сойми	Soimy	
69.	Vucskómező	Vučkovo	Вучкове	Vuchkove	

2. számú melléklet: A tanulmányban szereplő nem kárpátaljai települések névtára

Benátky nad Jizerou	Csehország, Středočeski kerület, Mlada Boleslavi járás
Dětkovice	Csehország, Jihomoravski kerület, Vyškov járás
Dobrotice	Csehország, Napjainkban Holešov város része, Zlínski terület, Kroměříž kerület
Drahlov	Csehország, Zlínskýi kerület, Kroměříž járás
Hoštíná (Hadas)	Szlovákia, Trencséni kerület, Puhói járás, Puhó (Púchov) város része
Lužianky	Szlovákia, Nyitrai kerület, Nyitrai járás
Prága-Liben	Csehország, Prága városrésze
Přílepy	Csehország, Zlini kerület, Kroměříž járás
Prusinovice	Csehország, Zlini kerület, Kroměříž járás
Roštění	Csehország, Zlini kerület, Kroměříž járás
Sendražice	Csehország, Hradec Králové kerület, Hradec Králové járás
Švábenice	Csehország , Vyškov járás, Jihomoravski kerület
Tisov	Csehország, Bělčice község része, Strakonicei járás, Jihočeský kerület
Újezd	Csehország, Středočeský kerület, Berouni járás
Určice	Csehország, Prostějovi járás, Olomouci kerület
Žopy	Csehország, napjainkban Holešov város része, Zlínski kerület, Kroměříž járás

Felhasznált irodalom

Források

Cseh Nemzeti Levéltár (Národní archiv České republiky), Fond 705/3 - Státní pozemkový úřad – spisy všeobecné (SPU-VS)

Cseh Nemzeti Levéltár (Národní archiv České republiky), Fond 705/5 Státní pozemkový úřad – Zakarpatské velkostatky (SPU-ZV)

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний архів Закарпатської області), Fond 36. Állami Földhivatal Ungvári Kirendeltségének iratai

Szlovák Nemzeti Levéltár (Slovenský národný archív), Fond 184 - Kolonizačný referát Štátneho pozemkového úradu v Bratislave, 1921-1938

Szlovák Nemzeti Levéltár (Slovenský národný archív), Fond 209 - Štátny pozemkový úrad v Prahe, 1919-1938

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, K 63, Magyar Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai

Korabeli kiadványok

Kápar, Josef: Kolonie a obec Svoboda. Její vznik a budování. Nákladem Obecně prospěšného stavebního a bytového družstva pro výstavbu kolonií zapsané spol.s r.o. v Praze, 1933.

Pozemkova reforma. Ročník XVI. Číslo 3. V Praze v květnu, 1935.

Statistický lexikon obcí v Podkarpatsé Rusi vydán Ministerstvem Vnitra a Státním Úřadem

Statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921. v Praze, 1928.

Voženílek, Jan: *Predbežné výsledky Československé pozemkové reformy. Země Slovenská a Podkarpatoruská.* Praha: 1932,

Szakirodalom

Botlik József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány, 2000.

Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola – Veszprémi Tanárképző Főiskola, 2005.

Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Fedinec Csilla-Vehes Mikola (Szerk.). Budapest: Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010.

Novotný, Lukáš — Stehlík és — Tóth, Andrej: *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938 Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha: Univerzita Kralova v Praze, Filozofická fakulta, 2012.

Simon Attila: *Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008.

Švorc, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946*. Praha: Praze, Nakladatelství Lidové Noviny, 2007.

KISS TAMÁS*

Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói¹

A nemzetállami intézményrendszer és a hatalmi aszimmetriák

Tanulmányunk az erdélyi magyarok társadalmi rétegződési pozícióit vizsgálja. Szükséges a társadalom-történeti perspektíva fontosságát kihangsúlyoznunk, hisz egy pillanatkép önmagában keveset árul el az etnikai rétegződési rendszerről.² A jelenbeli egyenlőtlenségek mellett legalább annyira lényeges a folyamatok iránya, ugyanis a hosszú távú trendekben mutatkozik

---

* Kiss Tamás, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, munkatárs, t_kiss77@yahoo.com

¹ A tanulmány első része (történeti kitekintő) egy korábban megjelent írásra támaszkodik. Kiss Tamás: Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához. In: *Pro Minoritate*, 2010 nyár, 3–28. Az írás egy nagyobb vizsgálat eredményeit foglalja össze, amit a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai Ösztöndíja tett lehetővé. Ösztöndíjasként a KSH Népegyetemen Kutatóintézet volt a fogadóintézményem, de a kutatási program munkahelyem, a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet tevékenységébe is illeszkedik.

² Az etnikai rétegződési rendszer kifejezés Gerhard Lenski osztályrendszer (*class system*) fogalmára utal. Lenski, miközben egy többdimenziós rétegződési modell felrajzolására vállalkozott, amellel érvelt, hogy „amíg a faji, etnikai, vallási csoportok irrelevánsak az elosztási folyamat szempontjából, addig semmi esetre sem tekinthetők osztályoknak vagy státuscsoportoknak. Ha azonban az erőforrásokhoz való hozzáférésben fontos szerepet játszanak, nem tekinthetjük őket másnak” Lenski, Gerhard: *Power and Privilege*. University of North Carolina Press, 1966. 496.

meg az etnikai rétegződési rendszer egyik lényegi meghatározója: a nemzetállami intézményrendszer által kitermelt aszimmetria.

Andreas Wimmer kiemeli, hogy a modernizáció – amely nemzetállami keretek között ment végbe – egy újfajta társadalmi kizárási eljárást teremtett meg, nevezetesen a *címzetes nemzetiség/etnikum privilegizálását* hozta magával. Így kulcsfontosságúvá vált, hogy (etnikai értelemben) „ki birtokolja az államot”. Bár a nemzetállami intézményrendszer által teremtett hatalmi aszimmetriáknak messzemenő következményei vannak, a kérdést a modern társadalomelmélet nem kezelte a helyén. Ezért az etnikai egyenlőtlenségek kérdése – mondja Wimmer – a *mainstream* társadalomtudományos gondolkodás egyik vakfoltja.³

A hatalmi aszimmetriák több területen mutatkoznak meg. Ezek hétköznapiakban megnyilvánuló következményeit Brubaker⁴ a jelölt (*marked*) és jelöletlen (*unmarked*) kategóriákon keresztül írta le.⁵ A

³ Wimmer, Andreas: *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict: Shadows of Modernity*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

Mindez elég nyilvánvaló, ha a társadalmi rétegződés irodalmára gondolunk, amelyben az etnicitás korántsem tűnik központi kategóriának. A kérdés marginális jellege annak tudható be, hogy az etnikai változó a terület két sokáig meghatározó paradigmája, a strukturális funkcionalizmus, illetve a marxizmus szempontjából egyaránt problematikus. Ez utóbbi nem jelenti azt, hogy marxista indíttatású társadalomkutatók nem teoretizálták releváns módon az etnicitás társadalmi rétegződésben játszott szerepét. Lásd a Bonacich kínálta kettős munkaerőpiaci elméletet: Bonacich, Edna: *A Theory of Ethnic Antagonism: The Split Labor Market*. In: *American Sociological Review*, 1972, 5. 547–559., valamint Bourgois munkásságát, aki szerint az „osztály és az etnicitás ugyanannak a [társadalmi egyenlőtlenségeket kitermelő - KT] *materiális társadalmi folyamatnak a részei*” Bourgois, Philippe: *Conjugated Oppression: Class and Ethnicity Among Kuna and Guaymi Banana Workers on a Corporate Plantation*. In: *American Ethnologist*, 1982, 2. 328–348.; 329.

⁴ Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, John – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton–Oxford, Princeton University Press, 2006. 211–217.

⁵ A jelöltség (*markedness*) általában a nyelvi, illetve fogalmi struktúrán belüli aszimmetrikus viszonyrendszert írja le. Lényege, hogy létezik egy domináns és egy alárendelt kategória. A terminológia a strukturális nyelvészetből ered, azonban a társadalomtudományokban a társadalmi kategorizáció tekintetében is használatos. Waugh olyan oppozíciókra terjesztette ki a jelöletlen-jelölt kifejezést, mint a férfi-nő, fehér-fekete, látó-vak, termékeny-terméketlen, vagy

„jelöletlen” kategória a magától értetődő, normális, alapértelmezett, míg a „jelölt” a szokatlan, a kivétel. Kolozsváron például egy nyilvános szituációban az ismeretlenek románul szólítják meg egymást, mivel az idegen „alapértelmezés szerint” román. Az aszimmetria persze nem csak a kognitív sémákban, hanem a hétköznapi nyelvi ideológiákban is megnyilvánul.⁶ Az aszimmetrikus kétnyelvűség fenntartásában kulcsszerepe van például annak, hogy a románok (még ha dominánsan magyar környezetben élnek is) természetesnek tartják, hogy a magyarok kötelesek megtanulni románul, míg nekik a magyar nyelv irányában nincs ilyen kötelezettségük.⁷ Lokális szinten természetesen vannak eltérések a nyelvhasználati normákat illetően, de a nemzetállami intézményrendszer, illetve az általa kitermelt aszimmetria hosszú távon az eltérő lokális normákat is képes magához igazítani.⁸

Az aszimmetrikus hatalmi viszonyok legegységesebb demográfiai következménye az asszimiláció. Erdélyben az asszimiláció egy több generáción átívelő folyamat, amiben az etnikailag vegyes házasságoknak van kulcsszerepük. A vegyes családokban felnövő gyermekek egy kiegyensúlyozatlan etnikai szocializációs folyamaton mennek keresztül, amelynek során a többségi nyelvi és kulturális repertoár elsajátítása magától értetődő, míg a kisebbségi nyelvi és kulturális készségek elsajátítása

---

heteroszexuális-homoszexuális. Waugh, Linda: Marked and Unmarked: A Choice Between Unequals in Semiotic Structure. In: *Semiotica*, 1982, 3. 299–318. Batistella azt mutatta ki, hogy ezen aszimmetrikus oppozíciókra koherens kulturális jelentésrendszer épül. A szempontunkból az lényeges még, hogy egy adott kategória kulturális jelöltsége kontextusról kontextusra változhat. Így az is igaz, hogy vannak olyan élethelyzetek, amikor a magyar válik jelöletlenné és a román jelöltté. Battistella, Edwin: *The Logic of Markedness*. New York, Oxford University Press, 1996.

⁶ Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, John – Grancea, Liana: *Nationalist Politics...*, 2006, i. m. 239–265.

⁷ Ezt támasztja alá a Kisebbségkutató Intézet által 2012 júliusában, 1691 fős mintán végzett, Romániára reprezentatív felmérés is, amely szerint a románok csupán 18 százaléka ért egyet azzal, hogy a magyarok használhatják hivatalos helyzetekben az anyanyelvüket.

⁸ Ez tapasztalható manapság a Partium bizonyos határ-menti, vegyes lakosságú falusi térségeiben, ahol a magyar nyelv dominanciája a közelmúltig megmaradt, jelenleg azonban visszaszorulóban van.

(statisztikai értelemben) kivételnek számít.⁹ Az erdélyi magyar közbeszédben jó ideig kulcsszerepe volt a természetes/mesterséges asszimiláció megkülönböztetésnek. A „természetes” asszimiláció kifejezésnek azonban nem sok értelme van. Az etnikumközi viszonyokban nincs ugyanis semmi, ami „természetes” lenne, hisz azokat egy hatalmi aszimmetriák jellemezte intézményes erőter szabályozza.

Az etnikai rétegződési rendszer szintén a hatalmi aszimmetria nyomait viseli magán. A tanulmány első része az erdélyi etnikai rétegződési rendszer történeti változásait vázolja. Az első periódus, amit érinteni fogunk, az 1880 és 1910 közötti szakasz. Ezt a periódust (amikor Erdély a Magyar Királyság részét képezte) a Trianon utáni időszak ellentettjének tekinthetjük. A következőként a két világháború közötti időszakot tárgyaljuk, ami több szempontból szembeállítható a második világháború utáni szakasszal. Harmadik korszakunk az államszocializmus időszaka, amikor olyan változásokra került sor, amelyek a mai napig meghatározzák Erdély etnikai rétegződési rendszerét. A tanulmány második részében egy 2011-ben végzett *survey*-vizsgálatra alapozva vázoljuk fel az etnikumok közötti jövedelmi egyenlőtlenségeket, illetve státuskülönbségeket.

1. Történeti kitekintő

A XIX.–XX. század fordulója

A századforduló etnikai rétegződési rendszere elsősorban a magyar népszámlálási adatok segítségével rekonstruálható. Az 1880 és 1910 közötti népszámlálások a foglalkozásszerkezetre, az írni-olvasni tudásra, a mezőgazdasági népesség birtokszerkezetére, valamint az anyanyelven kívüli egyéb nyelvek ismeretére kérdeztek rá. Ezek az adatok anyanyelvi bontásban állnak rendelkezésünkre.¹⁰

---

⁹ 1977-ben a magyar párú vegyes családban élő gyerekek 27,4, 1992-ben 26,4, 2002-ben 28 százaléka volt magyar anyanyelvű. A Székelyföldön kívül, ahol a vegyes családban született gyermekek többsége magyar anyanyelvű, ezek az arányok magyar szempontból még kedvezőtlenebbek.

¹⁰ Az anyanyelvet a korszak magyar statisztikusai (is) a nemzetiség egyfajta objektív mutatójának tekintették, amit szembeállítottak a szubjektívnek tekintett

A korszak általános jellemzője, hogy ekkorra tehetők a modernizáció, illetve a kapitalista gazdaság szerkezet irányába történő átalakulás kezdetei. Ez a folyamat a Monarchia (vagy akár Magyarország) más területeihez képest később indult el, egy viszonylag kedvezőtlen helyzetű régióban. A régió kedvezőtlen helyzete (a vasúthálózat alacsony sűrűségétől, a városi népesség alacsony arányán keresztül a magas írástudatlanságig) egy sor területen megnyilvánult.¹¹ A modernizációs folyamat ugyanakkor egy új etnikai rétegszerkezetet hozott létre, amit a korábbi korszak öröksége mellett (hisz Erdély társadalmában az egyes nemzetiségek a kiegyezést megelőzően is eltérő pozíciót foglaltak el) az a tény befolyásolt, hogy a modernizációs folyamat, illetve a kapitalista gazdaság szerkezet kialakulása a magyar (és nem más) nemzetállami téren belül játszódott le.

A korabeli etnikai térszerkezet nagyban különbözött a maitól. A románok ugyan mind a történeti Erdélyben, mind a jelenlegi magyar-román határ mentén elhelyezkedő sávban abszolút többséget alkottak,¹² a magyarok és németek együttes aránya azonban meghaladta a 40 százalékot. A magyarok – a mai helyzethez hasonlóan – a Székelyföldön alkottak összefüggő tömböt, illetve néhány mikrorégióban (Kalotaszeg, Aranyosszék) voltak többségben. A románok Erdély jelentős részén többséget alkottak, hol gyakorlatilag homogén zónákban (Hunyad, Fogaras), hol a magyarokkal, vagy németekkel vegyesen lakott területeken (Szolnok-Doboka, Mezőség, Királyföld, Beszterce-Naszód). A Magyar Alföld keleti peremén (Arad északi részén, Biharban és Szatmárban) a mai helyzettől eltérően egy viszonylag éles etnikai határ választotta el a magyar és román településterületet. Szilágyban

---

nemzetiségi önbevallással. Arel, Dominique: Language categories: backward or forward looking. In: Kertzer, David I. – Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race Ethnicity and Language in National Censuses*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002, 92–121.

¹¹ Lásd Köpeczi Béla – Miskolczi Ambrus – Szász Zoltán: *Erdély története. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 1508–1512.

¹² A Trianon Diktátumot követően a Magyar Királyságtól Romániához kerülő terület (összesen 107 ezer négyzetkilométer) történetileg különböző régiókat foglalt magába. A történeti Erdély mellett Romániához kerül a Bánság keleti része, illetve a Magyar Alföld Partiumnak (illetve a román historiográfiában Crișana-nak) nevezett keleti pereme, Máramaros déli részével együtt.

jelentős kiterjedésű volt akkor is a vegyes román-magyar lakosságú terület. A németajkú népességnek két tömbjét különböztethetjük meg. Az erdélyi szászok Dél-Erdélyben, az egykori Királyföldön és Barcaságban, valamint Beszterce vidékén koncentráálódtak, de a vizsgált periódusra saját egykori területeiken belül a románokkal szemben kisebbségbe szorultak. Mellettük a bánági svábok képezték a másik német tömböt. Ők a Temesvártól észak-nyugatra eső területen a szászoknál koncentráltabban (többséget alkotva) éltek. Az anyanyelvre rákérdező magyar népszámlálások Erdély társadalmát három etnikumra tagolták. Az 1880-ban 2,6, 1910-ben 3,5 százalékot kitevő izraeliták többsége a magyar, kisebb része a német anyanyelvűek táborát gyarapította. Az 1893-ban végrehajtott cigányösszeírás szerint a 280 ezer magyarországi cigány közül 105.034 a történeti Erdély területén élt, ahol a cigányok a teljes népesség 5 százalékát alkották. Ezzel Erdély volt Magyarország cigányok által legsűrűbben lakott területe.

A városok etnikai térszerkezete merőben más képet mutatott. A városi népességen belül 1880-ban 53,8, 1910-ben 64,6 százalékos arányt tettek ki a magyarok, miközben a németek 19,3, illetve 15,3, a románok pedig 19,7, illetve 17,7 százalékos kisebbséget alkottak. Az urbanizációs folyamat különbözőképpen zajlott le a történeti Erdélyben, illetve a partiumi és a bánági területeken. Ez utóbbi területen a városiasodás (Temesvár, Arad, Nagyvárad, Szatmárnémeti növekedése) hamarabb megindult és itt a német, illetve zsidó népesség magyarosodása is erőteljesebb volt. Ennek köszönhetően 1910-re a magyarok 37,2 százaléka volt városlakó, szemben a románok 3,7 és a németek 16,6 százalékával.¹³ A történeti Erdélyben a dél-erdélyi városok német arculata a korszak végéig megmaradt. Miközben Közép-Erdély városai (román etnikai környezetben) magyar jellegűek voltak, a Székelyföld társadalmi rurális periféria maradt, ahol a városlakók aránya 1910-ben is csupán 7 százalékos volt. A későn megindult városfejlődés itt gyakorlatilag Marosvásárhelyre korlátozódott.

A korabeli etnikai rétegszerkezet az írni-olvasni tudásra, illetve iskolázottságra vonatkozó adatokban is jól tükröződik. A románok (a

---

¹³ Igaz, ez részben abból fakad, hogy az említett nagyvárosok vonzáskörzetének etnikailag magyar területei a Trianon Békeszerződést követően Magyarországon maradtak.

ruszinok mellett) a korabeli Magyarországon a legalacsonyabb alfabetizációs aránnyal jellemezhető nemzetiség voltak.¹⁴ Az erdélyi magyarok esetében jelentős lemaradás volt érzékelhető az ország más területén élő nemzettársaikkal szemben,¹⁵ míg a németek esetében a helyzet fordított: az erdélyi szászok között az írni-olvasni tudók aránya magasabb volt, mint a magyarországi németeké általában.¹⁶ A korabeli statisztikák szerint az egyes oktatási szinteken felfele haladva növekvő arányt képviseltek a magyar anyanyelvűek, amiben azonban Karády Viktor szerint nem csupán/nem feltétlenül a tényleges oktatási egyenlőtlenségek, hanem a nyelvi magyarosodás különböző fázisai tükröződnek.¹⁷

A foglalkozásszerkezet tekintetében a leglényegesebb elem, hogy 1910-ben a románok 84,7 százaléka a mezőgazdaságban dolgozott. Döntő többségük a kapitalista gazdaságszerkezetbe be nem kapcsolódott önellátásra berendezkedett paraszti gazdálkodást folytatott. A magyarok és a németek értelemszerűen az ipari és a tercier szektorban voltak felülreprezentálva.¹⁸ Kiemelhető, hogy a kereskedelmi és pénzügyi szolgáltatásokban a németek dominanciája volt megfigyelhető, a magyar anyanyelvűek közül pedig ebben a szektorban az izraeliták voltak erősen felülreprezentálva.

Erre a korszakra is igaz, hogy a magyar nemzetállami törekvéseknek meghatározó szerepük volt az egyes etnikumok társadalmi pozíciójának alakulásában. Ennek ellenére a XIX. századi és a XX. századi nemzetállam közé nem tehetünk egyenlőségelet. A XIX. században az állam társadalmi penetrációja (a társadalmi életet strukturáló szerepe) jóval kisebb volt, mint a második világháborút követő periódusban. Hiányoztak azok az intézményes hálók, amelyeken keresztül a falvak életét ténylegesen befolyásolni lehetett

---

¹⁴ 1880-ban a történeti Erdély területén 9,9, 1910-ben 27,9 százalékuk tudott írni, illetve olvasni a magyarok 31,4, illetve 59,5, és a németek 63,2, illetve 76,1 százalékával szemben.

¹⁵ Magyarország teljes területén 1880-ban a magyarok 44,7, míg 1910-ben 67,1 százaléka tudott írni-olvasni.

¹⁶ Ez utóbbi 1880-ban 67, 1910-ben pedig 70,7 százalék volt.

¹⁷ Karády Viktor: Magyar kultúrfölény vagy etnokrata önámítás? Mire jök a dualista kor nemzetiségi statisztikái? In: *Educatio*, 2000, 2. 239–252.

¹⁸ 1910-ben a történeti Erdély területén az iparban dolgozók aránya a magyaroknál 21, a németeknél 23,4 százalék volt a románok 7,6 százalékával szemben. A tercier szektorban ezek az arányok 14,9, 14, illetve 3,5 százalék.

volna. Ezt jól mutatja, hogy 1880-ban a történeti Erdély területén a román anyanyelvűek csupán 5,2, a német anyanyelvűeknek pedig csak 15,8 százaléka beszélt magyarul. Ugyanezek a számok a Partiumban és a Bánságban 6,2, illetve 17,5 százalék voltak.

1.sz. táblázat: A nyelvtudás anyanyelv szerint 1880-ban

Régió	Anyanyelv	Más beszélt nyelvek (%)			
		Román	Magyar	Német	Csak az anyanyelvén beszél
Történeti Erdély	Román	-	5.2	0.8	91.8
	Magyar	18.0	-	4.4	77.2
	Német	45.0	15.8	-	38.9
Partium és Bánság*	Román	-	6.2	1.1	93.7
	Magyar	9.2	-	10.4	77.7
	Német	15.6	17.5	-	59.1

Forrás: Ronnás (1984:107)

* Az adatok nem pontosan fedik a jelenleg Romániához tartozó területet, hisz az egykori vármegyék teljes területére lettek kiszámítva.

A két világháború közötti periódus

Az első világháborút követően a fent vázolt etnikai rétegződési rendszer a román elit szemében az újonnan szerzett területek integrálhatóságának legnagyobb gátjaként jelent meg. Per Ronnás szavaival élve a nagyrészt rurális románság egyfajta *underclass*-t (a kapitalista társadalom alatti réteget) alkotott.¹⁹ Ilyen körülmények között az erdélyi (és az oroszok, valamint zsidók dominálta besszarábiai) városok a román adminisztráció és elit szemében idegen enklávékként jelentek meg.

Irina Livezeanu a két világháború közötti román nemzetépítés három fő fókuszát jelöli meg.²⁰ Ezek a területi, a városok társadalmára irányuló, illetve az intézményes fókuszok. A területi fókusz tekintetében kiemelt szerepe volt annak, hogy a tágran értelmezett Erdélyben két összefüggő magyarulakta régió volt. Az

¹⁹ Ronnás, Per: *Urbanization in Romania. A Geography of Economic and Social Change Since Independence*. Stockholm, The Economic Research Institute, 1984.

²⁰ Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania*. Ithaca–London, Cornell University Press, 1995.

egyik a Székelyföld, a másik a Partium északi részén elterülő, Nagyváradot és Szatmárnémetit is magába foglaló határ menti sáv. A román nemzetiesítő politikák ez utóbbi területen sokkal élesebben jelentkeztek, ami magába foglalta a rurális térségekre irányuló telepítési politikát is. De a városi társadalmak románosítása is nagyobb léptékben folyt ezeken a területeken.

A városi társadalmi terekben is érzékelhető volt az elmozdulás. Míg 1910-ben a román anyanyelvűek aránya 17 százalékos volt, addig 1930-ban már 35. A magyar anyanyelvűek 1910-es 64,6 százalékos arányával szemben a magyar nemzetiségűek 1930-ban 37,9 százalékot tettek ki a városi népességen belül. A magyar anyanyelvűek aránya ennél lényegesen magasabb, 45 százalékos volt.

Az intézményes törekvések középpontjában az oktatási rendszer állt. A román nemzetépítési törekvések szempontjából a felsőoktatás és az alapoktatás átalakítása egyaránt kulcskérdés volt. Az írni-olvasni tudás tekintetében a két világháború között nem következett be látványos átrendeződés. A románok között az analfabéták aránya az 1956-os népszámlálás szerint is messze meghaladta a magyarokra vagy a németekre jellemző értéket. Ez azzal függött össze, hogy a két világháború között a román állam még alapvetően „XIX. századi” állam maradt, vagyis nem épített ki a falvak életét átforgató intézményrendszert. Ez a probléma állt a korabeli népesedéspolitikában legbefolyásosabb csoportok, a bukaresti iskola szociológusai (Dimitrie Gusti, Henry Stahl, Anton Golopenția stb.), illetve az eugenika iránt érdeklődő orvosok (Iuliu Moldovan, Petre Râmneamțu stb) elképzeléseinek a homlokterében is.²¹

A felsőoktatás átalakítása ezzel szemben látványos eredményeket hozott. A két világháború között jelentős felsőoktatási expanzió zajlott le. Az újonnan képzett fiatal, etnikailag román értelmiségnek kellett a megnagyobbodott nemzetállam elitpozícióit betölteniük. A magyar diákok aránya a két világháború közötti periódusban fluktuált. Az 1928/1929-es tanévben (amikor a magyarok részvétele a legmagasabb volt) az egyetemista népességen belül a magyarok aránya csupán 2,1 százalékot tett ki. Az oktatási expanzió azonban

---

²¹ Lásd erről Bucur, Maria: *Eugenics and Modernization in Interwar Romania. Series in Russian and East European Studies*. Pittsburgh, PA, University of Pittsburgh Press, 2002.

csak részben váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A fő problémát az jelentette, hogy az ország gazdasági és társadalmi modernizációja nem haladt olyan ütemben, hogy a friss diplomások számára munkát tudjon biztosítani. Ennek következtében a fiatal végzősök elsősorban az állami szférában igyekeztek munkát találni.²²

A két világháború között az erdélyi városokban a román nemzetépítés első számú eszköze szintén a túlméretezett állami-bürokratikus szektor maradt. Így a korszakban egy sajátos kettős szerkezet alakult ki. Egyfelől létrejött egy román városi középosztály, amelyen belül az értelmiség, illetve a tisztviselő réteg volt erősen felülreprezentálva, és amely egzisztenciálisan nagymértékben az állami szférához kötődött. A gazdaságon, illetve a magánszférán belül azonban megmaradt a kisebbségek (magyarok, németek, magyar nyelvű zsidók) dominanciája. Összességében a két világháború közötti erdélyi városokban a magyarság (illetve Dél-Erdélyben a németek), nem váltak szociológiai értelemben is kisebbséggé,²³ hisz a gazdasági szférát továbbra is dominálták, illetve sok esetben mintaadó társadalmi rétegeként jelentek meg.

A második világháború utáni folyamatok

A magyarok tényleges kisebbségi helyzetét az államszocializmus hozta el. Ennek során több kulcsfontosságú változás zajlott le. A következőkben (1) az etno-demográfiai változásokra, (2) az urbanizációra, (3) az oktatási rendszer felértékelődésére és (4) a beruházások területi eloszlására fogunk kitérni. Ezek olyan tényezők, amelyek a mai napig meghatározzák a különböző etnikai csoportok társadalmi pozícióit.

Az *etno-demográfiai átalakulások* legfontosabb oka a szelektív migrációs folyamatokban keresendő. A második világháborút követően először a holokausztot túlélő zsidóság, majd a németek

²² Livezeanu, Irina: *Cultural Politics...*, 1995, i. m. 211–245.

²³ Statisztikai értelemben többség és kisebbség egy számbeli viszonyt jelöl. Szociológiai értelemben azonban a társadalmi aszimmetriának van döntő szerepe. A többség ebben az értelemben a domináns csoport, amely a kisebbséggel szemben nagyobb mértékben fér hozzá a különböző társadalmilag értékelt erőforrásokhoz. Marger, Martin: *Race and Ethnic Relation. American and Globan Perspectives*. Wadsworth, Belmont, 2006.

elvándorlására/elvándoroltatására került sor.²⁴ 1948 és 1951 között 116 500, 1958 és 1966 között 106 200, 1967 és 1989 40 600 romániai zsidó vándorolt ki Izraelbe.²⁵ Az Izraelbe vándoroltak mellett minden bizonnyal nagy volt azoknak a száma, akik Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban telepedtek le. A romániai zsidó közösség ezzel gyakorlatilag megszűnt létezni. A romániai németek (erdélyi szászok és bánági svábok) elvándorlása valamivel később következett be. Az 1977-es népszámláláskor még 358 732-en vallották magukat németnek. 1978 és 1989 között egy, az NSZK és Románia közötti megállapodás értelmében évi átlagban mintegy 12 000 német hagyhatta el az országot, majd a rendszer összeomlását követően a hivatalos statisztikák szerint 1990-ben 60 000, 1991-ben pedig mintegy 15 000 német vándorolt Németországba.²⁶ Az erdélyi szász és a bánági sváb közösség, ha nem is számolódott fel teljesen, korábbi jelentőségét elveszítette. Az 1992-es népszámlálás 119 000, a 2002-es pedig 60 000, a 2011-es pedig már csak 36 000 németet regisztrált Romániában. A németek korszerkezete a zsidókéhoz hasonlóan nagymértékben előregedett, amely a hosszú távú reprodukció esélyeit a minimálisra csökkentette. A magyar közösség – leszámítva az 1945 utáni újabb impériumváltást követő menekülthullámot – a nyolcvanas közepéig nem volt felülreprezentálva a migráns népességen belül.²⁷ 1987 és 1991 között azonban egy nagymértékű (mintegy 100 ezer magyart érintő) elvándorlási és menekülési hullám zajlott le. Ez elsősorban a nagyvárosi magyar közösségeket érintette. A kilencvenes években a magyarok továbbra is felül voltak reprezentálva az elvándorlók

---

²⁴ A zsidók és a németek vándorlásában úgy a román állam (etnikai tisztogatásnak minősíthető) szelekciója, mind a befogadó országok bevándorlás-politikája szerepet játszott. Brubaker, Rogers: Migrations of Ethnic Unmixing in the „New Europe”. In: *International Migration Review*, 1998, 4. 1047–1065.

²⁵ *Ethnobarometer 2004 Ethnic Mobility in Romania*. (www.ethnobarometer.org/romania.pdf)

²⁶ Rudolf Poledna arra hívja fel a figyelmünket, hogy Németországban jóval több romániai bevándorlót regisztráltak, mint amennyi a román kivándorlási statisztikákban megjelenik. Polenda, Rudolf: *Transformări sociale la sașii ardeleni după 1945*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001.

²⁷ Horváth István: *Az erdélyi magyarság vándorlási vesztesége 1987–2001 között*. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2004, 61–90.

között, ami azonban az ezredforduló után (amikor közel 3 millió román hagyta el az országot) megváltozott.²⁸

Egy másik alapvető – a rétegződési rendszert is érintő – demográfiai változás a roma demográfiai expanzió, amelyre az egyenlőtlen termékenységi magatartás következtében a demográfiai átmenet romániai lezárulását követően került sor.²⁹ Számításba kell vennünk, hogy a roma etnicitás társadalmi konstrukciója nagyban különbözik a román vagy a magyar etnicitásától.³⁰ Az előbbieken egyrészt a szubjektív azonosulásnak, másrészt bizonyos nyelvi-kulturális készségeknek van döntő szerepe.³¹ A cigányságot ezzel szemben nagymértékben „mások tekintete” konstituálja, az erre vonatkozó vizsgálatok szerint elsősorban rasszjegyek és életmód-elemek alapján.³² Ez egyben azt is jelenti, hogy a roma közösség a hagyományos statisztikai eszköztár (elsősorban a censusok) segítségével csak megköthetésekké vizsgálható. A különböző becslések szerint 1976-ban 540 ezer, 1998-ben pedig 1,8 roma élt Romániában, ennek mintegy 40 százaléka Erdélyben.³³ A romák 1989 előtt is a társadalom alsó rétegeiben helyezkedtek el, azonban a rendszerváltást követően olyan végletes marginalizációs folyamatok

²⁸ Lásd Kiss Tamás – Barna Gergő: *Fókuszban a kultúra. Kulturális fogyasztás, társadalmi rétegződés és etnicitás Erdélyben/Romániában*. Kézirat, 2012.

²⁹ Lásd Zamfir, Cătălin – Zamfir, Elena (coord.): *Țiganiii între ignorare și îngrijorare*. București: Alternative, 1993.; Ghețau, Vasile: *O proiectare condițională a populației României pe principale naționalități (1992–2025)*. *Revista de Cercetări Sociale*, 1996. 1. 77–105.; Berevoiescu, Ionica: *O analiză demografică a populației de romi: familie și fertilitate*. In: Cătălin Zamfir – Marian Preda (coord.): *Romii în România*. București, Editura Expert, 2002, 39–71.

³⁰ Az etnikai kategorizáció jelenségéről lásd Jenkins, Richard: *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations. Second Edition*. Sage Publications, Los Angeles – New York – New Delhi – Singapore, 2008.

³¹ Brubaker és mtsai: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town...* I.m., 2006.

³² Ladányi János – Szelényi Iván: *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe*. Boulder, Co: East European Monographs, 2006.

³³ 1976-ban a Belügyminisztérium készített cigányösszeírást (lásd Achim, Viorel: *Cigányok a román történelemben*. Budapest, Osiris, 2007, 217–230). Az 1998-as adat survey módszerrel történő becslés Preda, Marian – Zamfir, Cătălin (eds.): *Romii în România*. București, Expert, 2002.

indultak be, amelyeket az egyes a témával foglalkozó szerzők alapján egy roma *underclass* kialakulásaként értékelhetünk.³⁴

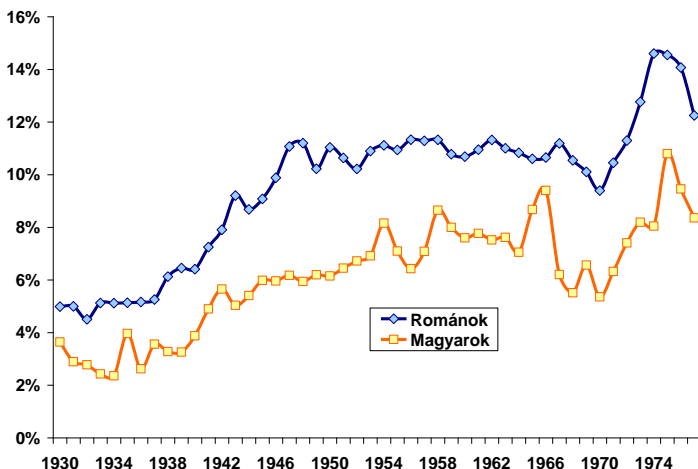
A második kulcsfontosságú változás az *oktatási rendszer* további felértékelődése. Miután a magántulajdont, mint termelési tényezőt radikálisan visszaszorították, az egyenlőtlenségek legfőbb forrása (a redisztributív hierarchián belül elfoglalt hely mellett) az iskolázottság lett. Miután a hatvanas évektől (a kommunista blokk más országaihoz hasonlóan) Romániában is felhagytak azzal a gyakorlattal, amely a felsőfokú oktatási intézményekbe való felvételnél az „egészséges” (munkás vagy szegényparaszti) származásúakat részesítette előnyben, az oktatási rendszer sikerrel épített ki egy meritokratikus ideológiát is. Az a modern társadalmakat általában jellemző vélekedés, hogy a társadalmi felemelkedés legfőbb eszköze az iskolai erőfeszítés, ebben az időszakban alakult ki Romániában.³⁵ Ugyanakkor annak is kiemelt jelentősége van, hogy az országban a felsőoktatás bővülése nemzetközi viszonylatban igen lassan haladt. Mi több, a nyolcvanas években az egyetemi helyszámok olyan körülmények között stagnáltak, hogy az érintett generációk létszáma nagymértékben növekedett. Az etnikai rétegződési rendszer szempontjából annak van döntő jelentősége, hogy a magyarok folyamatosan alul voltak reprezentálva az egyetemista népességben belül és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között. Miután az érettségivel rendelkezők között ez az alulreprezentáltság nem tapasztalható, a magyar felvételi esélyei voltak rosszabbak a többségiekénél. Az alábbi ábra a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányát mutatja születési évjáratonként a 2002-es népszámlálási adatok alapján.

---

³⁴ Emigh, Rebecca Jean – Fodor Éva – Szelényi Iván: *The Racialization and Feminization of Poverty?* In Emigh, Rebecca Jean – Szelényi Iván (coord.): *Poverty, ethnicity, and gender in Eastern Europe during the market transition.* Westport, Praeger, 2001, 1–32.; Ladányi János – Szelényi Iván: *Patterns of Exclusion...* I. m., 2006.

³⁵ Érdemes hozzátenni, hogy ez a vélekedés ma (a múlt rendszerrel szemben) nem jellemzi a román társadalom minden rétegét.

1. diagram: A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a román és magyar népességén belül 2002-ben, születési évjáratonként Romániában

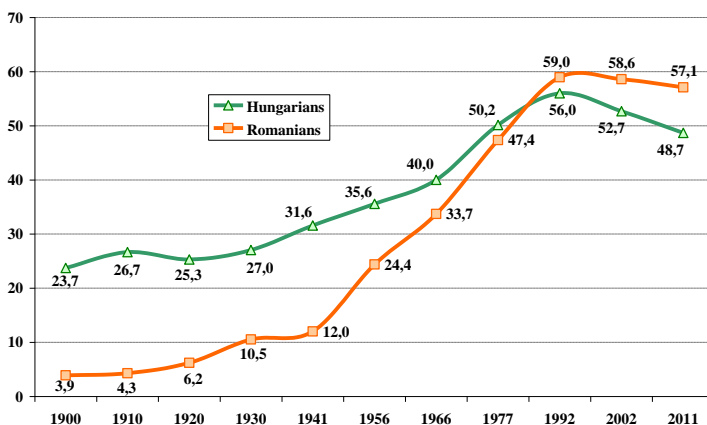
Forrás: IPUMSI, a 2002-es népszámlálás 10%-os mintája

A harmadik kulestényező az *urbanizációs folyamatokban* keresendő. Mint a szocialista országokban általában, a kommunista modernizáció motorja Romániában is az erőteljes urbanizáció és iparosítás volt. Miután a beruházásokat a mezőgazdaságtól történő forráselvonás révén valósították meg, a falvak és városok közötti egyenlőtlenségek a korszakban nem csökkentek, hanem növekedtek.³⁶ Ez volt a legfontosabb oka annak, hogy a kollektivizálást követően falusiak tömegei indultak a városokba dolgozni. Ebben az urbanizációs folyamatban a románok nagyobb arányban voltak képviselve a magyaroknál, miközben a városok magyar lakossága a nyolcvanas évektől a fokozódó elvándorlás miatt is megcsappant. Jelenleg a korábban urbánus kisebbségként számon tartott magyar népességén belül a városlakók aránya alatta marad a románokra jellemző értéknek. A rendszerváltást követően egyenesen

³⁶ Ronnäs, Per: *Urbanization...*I. m., 1984, 81–84.

növekedett azok aránya, akik falusi térségekben élnek, ami nyilván a magyarok rétegződési pozícióit is negatívan érintette.

2. diagram: A városlakók aránya a román és a magyar közösségen belül Erdélyben

Forrás: magyar, illetve román népszámlálási adatok

Végül a regionális politika és a területi egyenlőtlenségek kérdését kell érintenünk. A kommunista modernizáció első periódusában, az ötvenes-hatvanas években az iparfejlesztés a hagyományos ipari vidékekre (Brassó, Dél-Erdély, Temesvár) koncentrált,³⁷ illetve a közigazgatási beosztásnak megfelelően a tartományi központokat részesítette előnyben.³⁸ A Székelyföld (Hargita és Kovászna megye), illetve a Partium (Szatmár, Szilágy) fejlesztésére csupán az 1968-as megyésítést követően került sor. Összességében a ma többségében, vagy nagy arányban magyar székelyföldi és partiumi területek gazdaságilag periférikus régiók maradtak. Részben a fejlesztési politika eredménye, hogy Erdélyben ma is elsősorban a Temesvár-Arad-Nagyvárad-Kolozsvár-

³⁷ Hunya Gábor: Románia területi fejlődése és gazdaságpolitikája. In: Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság és politikatörténet*. Budapest, Atlantisz – Medvetánc, 1990, 159–181.

³⁸ Ronnäs, Per: *Urbanization...*, I. m., 1984, 61–64.

Marosvásárhely-Brassó félkör tekinthető gazdaságilag prosperáló sávnak, míg az ezen a félkörön kívül eső területek: Bihar északi része, Szatmár, Szilágy, Máramaros, Beszterce-Naszód, illetve a Székelyföld egy leszakadó régiókból álló gyűrűt képez. Az etnikai rétegződési rendszer szempontjából döntő jelentőségű, hogy míg a leszakadó régiókban a magyarok aránya az utóbbi évtizedekben nem csökkent, addig a prosperáló urbánus településsávban látványos demográfiai eróziós folyamatok játszódtak le. A magyar népesség demográfiai kilátásai hasonló regionális különbségeket mutatnak.³⁹

2. A magyarok társadalmi pozíciói survey vizsgálatok alapján

A tanulmány második részében egy survey vizsgálat alapján fogjuk bemutatni az erdélyi (romániai) magyarok jelenbeli társadalmi pozícióit. A vizsgálatra 2011 januárjában került sor, a bukaresti Kulturális Kutató és Tanácsadó Központ⁴⁰ (CCDC) és a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (NKI) együttműködésében. Az adatfelvétel Romániában 3500 főre terjedt ki, amit egy 1200 fős erdélyi magyar minta egészített ki.⁴¹ A következő dimenziókra összpontosítunk: (1) az iskolai végzettség, (2) a jövedelmi egyenlőtlenségek (3) a foglalkozási státus különbségei.

Az iskolázottság különbségei

Mint láhattuk, a census-adatok alapján 2002-ben egyértelműen kimutatható volt a magyarok iskolai végzettségben megmutatkozó hátránya. A 2002-es népszámlálás óta azonban az oktatási rendszer látványosan átalakult. Romániában a rendszerváltás pillanatában az egyetemet végeztek, illetve az egyetemisták aránya nemzetközi

---

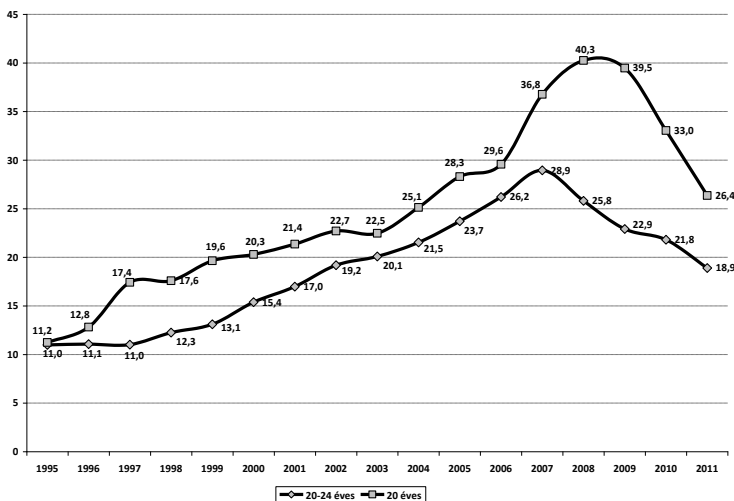
³⁹ Lásd erről bővebben Csata István – Kiss Tamás: *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt népesség-előreszámítása 2022-ig és 2032-ig*. Kriterion, Kolozsvár 2007.

⁴⁰ A Kulturális Kutató és Tanácsadó Központ (Centrul de Cercetare și Consultanță în Domeniul Culturii) a Kulturális Minisztérium alárendeltségébe tartozó intézmény.

⁴¹ A vizsgálat a kulturális fogyasztásra vonatkozott, azonban egy viszonylag részletes rétegződési blokkot is tartalmazott. A kérdőívet a két intézet közösen dolgozta ki. A vizsgálatban Liviu Chelcea, Marius Lazăr, Barna Gergő, illetve jelen írás szerzője vett részt.

összehasonlításban igen alacsonynak számított, és az első években a növekedés sem mondható gyorsnak. Ennek ellenére az egyetemisták 20 éves korosztály népességén belüli aránya (amit a beiskolázási számok jó mutatójának tekinthetünk) 1992 és 2002 között megduplázódott, 11,4 százalékról 22,7 százalékra növekedett. A növekedés azonban 2002 után gyorsult fel igazán. 2007-ben már a 20 évesek több mint 40 százaléka tartozott az egyetemista népességhez. Ezt követően gyors csökkenés következett, így 2011-ben az egyetemisták aránya csupán 26,4 százalékos volt. A csökkenés okai többértékűek. Egyrészt, nagymértékben szigorodott az érettségi, így az érintett évfolyamokhoz tartozók közül jóval kevesebben vághattak neki az egyetemi felvételinek. Másrészt, a gazdasági válság sok család számára tette kérdésessé a gyermekek egyetemi tanulmányának finanszírozhatóságát. Harmadrészt, az egyetemi kínálat is szűkülni kezdett.

3. diagram: Az egyetemisták aránya a 20, illetve 20-24 éves népességén belül

Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal – Tempo-online

2002 és 2007 között a növekedés a magyar nyelvű egyetemi oktatásban is látványos, és a többségihez viszonyítva gyaníthatóan

gyorsabb ütemű volt. Miután azonban nem állnak rendelkezésünkre megbízható statisztikai adatok, reprezentatív adatfelvételünk segítségével megpróbáltuk meghatározni, hogy az oktatási expanzió hogyan befolyásolta a magyarok iskolázottságban megmutakozó hátrányát.⁴²

2. táblázat: Az iskolai végzettség szerinti megoszlás (15 év fölöttiek)

	Erdélyi magyarok (N=1187)	Erdélyi románok (N=799)	Bukarest (N=362)	Románia (N=3460)
Kevesebb, mint nyolc osztály	8,8	7,1	5,5	10,5
Nyolc osztály	27,9	23,6	14,2	23,0
Szakiskola, líceum első fele	24,4	23,0	16,5	21,9
Líceum, érettségi/posztliceális	27,1	27,6	29,2	27,2
Felsőfokú	11,5	18,7	34,1	16,7

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

Megállapítható, hogy az elmúlt tíz évben – a teljes népességre vonatkoztatva is – jelentősen átalakult a végzettség szerinti megoszlás. A (generációváltás következtében) a kevesebb, mint nyolc osztállyal rendelkezők aránya országosan 19 százalékról 10,5 százalékra csökkent. Hasonló csökkenés figyelhető meg a nyolc általánossal rendelkezők arányában. Ezt a csoportot, amely 2002-ben a 15 év fölötti romániai népesség 33 százalékát tette ki, eredményeink alapján 23 százalékosra becsüljük. A magyarok esetében a változás kevésbé látványos. A nyolc osztállyal nem rendelkezők aránya 15-ről 8,8, a nyolc általánossal rendelkezőké 29-ről 27,9 százalékra csökkent. A másik oldalon még látványosabb az egyetemet végzetek arányának a növekedése. Eredményeink szerint – amit egyéb források is megerősítenek – 2002 és 2011 között több egyetemi diplomát osztottak ki, mint amennyit a népesség a kezdő időpontban birtokolt. Így az egyetemet végzetek aránya úgy országosan, mint a magyarok vonatkozásában megduplázódott. A

⁴² A megfelelő háttér adatok hiányában a két adatbázis súlyozásakor is gondban voltunk. Végül azt a megoldást választottuk, hogy csak a 35 év felettiek esetében súlyoztuk az iskolai végzettséget.

magyarok lemaradása azonban a teljes népesség viszonylatában így is látványos, különösen, ha az egyetemet végzettek 11,5 százalékos arányát az erdélyi románokra jellemző 18,7 százalékos aránnyal vetjük össze.

A következőkben azt foguk megvizsgálni, hogy a veleszületett jellemvonások mennyire befolyásolják az egyetemi diploma megszerzésének esélyét Romániában. Az alábbi táblázat az országos, illetve a magyar mintára számolt kereszt táblákat, illetve egy logisztikus regressziós modellt tartalmaz. A *kereszt táblák* adatait összehasonlítva megvizsgálhatjuk, hogy az azonos társadalmi helyzetbe beleszületettek mekkora hányada végzett egyetemet a teljes, illetve a magyar népességen belül. Ez egyben azt is kifejezi, hogy a magyarok hátránya mely kategóriák esetében fokozott.⁴³ A regressziós modell ezzel szemben a parciális hatásokat vizsgálja, így választ ad arra is, hogy az etnicitásnak (annak, hogy valaki magyarnak született) az egyéb tényezők kiszűrését követően is van-e szignifikáns hatása a felsőfokú végzettség megszerzésének az esélyére. A táblázatban az esélyhányadosokat (EXP. B), illetve a szignifikancia-szinteket tüntettük fel. Az előbbi azt fejezi ki, hogy a különböző kategóriáknak – egy referencia-kategóriához képest – mennyivel nagyobb/kisebb az esélye az egyetem elvégzésére. Az egynél nagyobb számok pozitív, az egynél kisebbek negatív összefüggést jeleznek. A modellt a 24 év fölötti népességen futtattuk le, hisz a fiatalabbaknak nem volt elvi esélyük egyetemi diplomát szerezni.

---

⁴³ Amellett, hogy strukturálisan is kedvezőtlen helyzetben vannak: azaz pl. az apák iskolai végzettsége is alacsonyabb, vagy nagyobb eséllyel születtek periférikus településeken.

3. táblázat: A felsőfokú végzettség megszerzésének az esélyét befolyásoló veleszületett kategóriatagságok Romániában (Logisztikus regresszió modell – 24 évesnél idősebb népesség)

Magyarázó változó	Értékek	Egyetemet végzett, Románia (%)	Egyetemet végzett, magyarok (%)	Logisztikus regr. modell	
				EXP. B	Sig.
Születési hely (régio)	Erdély	16,7	X	-	-
	Havasalföld, Dobrudza	15,1		1,063	,648
	Moldva	17,5		1,502	,004
	Bukarest	36,1		1,295	,213
Születési hely (településtípus)	Falu	10,4	7,2		
	Város	31,3	18,6	1,686	,000
Etnikum	Román	18,2	X	-	-
	Magyar	11,5		,667	,042
	Egyéb	5,5		,374	,039
Apa iskolázottsága	Nincs 8 általános	2,7	1,3		
	8 általános	9,3	5,5	3,024	,000
	Középiskola	36,7	23,2	12,909	,000
	Egyetem	82,2	80,0	92,077	,000
Nem	Férfi	17,8	13,7		
	Nő	17,1	9,8	1,256	0,026
Születési kohorsz	1949 előtt (62+)	6,1	3,8		
	1950-1959 (52-61)	7,1	3,8	,852	,444
	1960-1966 (45-51)	11,9	8,3	1,005	,983
	1967-1973 (38-44)	20,4	13,3	1,337	,149
	1974-1980 (31-37)	29,9	20,5	1,826	,002
	1981-1986 (24-30)	42,4	37,5	2,029	,000

R² (Nagelkerke) = 0,407

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

A Nagelkerke féle R^2 0,407-es értéke azt mutatja, hogy a modellnek jó az illeszkedése, vagyis a veleszületett tulajdonságok Romániában nagymértékben meghatározzák azt, hogy kinek lesz egyetemi diplomája és kinek nem. A modellbe bevont tényezők a születési hely (mint régió, illetve településtípus), az etnikum (román, magyar, egyéb), az apa iskolázottsága, a nem és a születés ideje.

A születési helyet⁴⁴ három nagy régióba (Erdély, Havasalföld és Dobruzsza, Erdély) csoportosítottuk, de külön kategóriaként kezeltük a fővárost. Az egyszerű megoszlások alapján a fővárosi és vidéki születésűek közötti nagymértékű esélykülönbség rajzolódik ki. A bukaresti születésűek 36 százaléka végzett egyetemet a vidékiek 15,1–17,5 százalékos arányával szemben. A regressziós modell alapján azonban a régió független magyarázó-ereje a legkisebb. Vagyis a régiók közötti különbségek elsősorban a háttérváltozóknak megnyilvánuló különbségeknak (például, hogy Bukarestben több az egyetemet végzett apa, vagy a Kárpáton kívül kevesebb a magyar) köszönhetők. Erdélyhez viszonyítva egyedül a Moldvában születetteknek volt szignifikánsan nagyobb esélyük diplomát szerezni.

A születési hely azonban egy másik változón keresztül mégiscsak meghatározónak bizonyult. Nem mindegy ugyanis, hogy valaki városon vagy falun látta meg a napvilágot. Az egyszerű megoszlások alapján kitűnik, hogy míg a falun születettek 10, addig a városiak 31 százaléka végzett egyetemet. A magyarok esetében a különbség nem épp ekkora (7,2 a 18,6 százalékhoz képest), ami egyben azt is jelenti, hogy az etnikai esélyegyenlőtlenségek városon erősebbek, mint falun. A regressziós modell szerint, ha más tényezőktől megtisztítjuk az összefüggést, a városiaknak 1,6-szor nagyobb esélyük volt egyetemet végezniük, mint a falusiaknak.

A modell alapján elmondható, hogy az etnikumnak (román-magyar és román-egyéb viszonylatban) van független magyarázó ereje. Vagyis a kisebbségeknek kisebb esélyük van diplomát szerezni, akkor is, ha a társadalmi háttérükben megnyilvánuló egyéb különbségeket is figyelembe vesszük. A magyarok esetében a szignifikancia-szint a táblázatban feltüntetethez képest jelentősen emelkedik, ha a súlyozatlan adatbázison (vagyis nagyobb magyar

---

⁴⁴ Fontos, hogy nem a jelenlegi lakhelyről van szó, hisz az részben – az oktatási szinttel is összefüggő – migrációs folyamatok eredője.

esetszámmal) futtatjuk a modellt. Az egyéb nemzetiségűek esetében szintén az alacsony esetszám okozza a viszonylag alacsony (de így is elégséges) szingnifikancia-szintet. Másrészt az „egyéb etnikum” kategória egy igen heterogén népességet takar. Az ide tartozók több fele roma, ugyanakkor egyértelmű, hogy az adatbázis nem alkalmas a romák és nem romák közötti különbségek vizsgálatára.⁴⁵

A bevont változók közül az apa iskolai végzettsége bizonyult a legnagyobb hatásúnak. Ez már az egyszerű megoszlásokból is jól látszik, hisz míg az egyetemet végzettek gyermekeinek 82,2, addig a nyolc osztállyal nem rendelkezők gyermekeinek csupán 2,7 százaléka végzett egyetemet. Ez – az esélyhányadosok szintjén – az előbbiek 92-szeres esély-többletét jelenti. Korábbi vizsgálatok kimutatták, hogy a magyar egyetemisták között a románoknál alacsonyabb arányt képviselnek azok, akiknek az apja is egyetemet végzett. Ez az eredmény logikus következménye a meglévő etnikai egyenlőtlenségeknek, azonban nem jelenti azt, hogy az alsó rétegekből származó magyaroknak nagyobb esélyük lenne az oktatási mobilitásra, mint a hasonló háttérű románoknak. Ellenkezőleg, az esélyek etnikai különbségei esetükben a legnagyobbak. Míg az egyetemet végzett magyar és román szülők gyermekei majdhogynem ugyanolyan eséllyel szereznek diplomát, addig a kevésbé iskolázott apával rendelkezők esetében az etnicitás (magyar származás) komoly többlet-hátrányként jelenik meg. Így a nyolc osztállyal nem rendelkező magyar apák gyermekeinek csupán 1,3, a 8 osztályt végzettek 5,5, és a középiskolát végzettek 23,2 százaléka szerzett diplomát (szemben az országos 2,7; 9,3, illetve 36,7 százalékos aránnyal).

Nemi vonatkozásban érdekes összefüggés körvonalazódik. Összességében Romániában a férfiak 17,8, a nők 17,1 százaléka végzett egyetemet, a regressziós modell tanúsága szerint azonban a nőknek mégis nagyobb esélyük volt a diploma megszerzésére. A látszólagos ellentmondás a különböző kohorszok eltérő nemi esélyegyenlőtlensége által oldódik fel. A 2002-es népszámlálási adatok szerint az 1967 óta született kohorszok esetében a nők már nagyobb arányban végeznek egyetemet, mint a férfiak, a nők

---

⁴⁵ Egyrészt a roma/cigány nemzetiségűek a népszámlálási adatokhoz viszonyítva alulreprezentáltak, másrészt azt sem tudjuk, hogy a kérdezettek közül a környezete kiket tart cigánynak.

össznépességen belüli alacsonyabb iskolázottsága pedig pusztán magasabb várható élettartamuknak tudható be.⁴⁶ A magyarok esetében ez a váltás szintén lejátszódott, azonban vontatottabban és kisebb mértékben. A népszámlálási adatok szerint esetükben az 1970-es az első kohorsz, ahol a nők között magasabb az egyetemet végzettek aránya, de még ezt követően is vannak kohorszok, ahol a viszony megfordul és a különbségek is jóval kisebbek. Ez egyben azzal jár, hogy az etnikum a lányok/nők esetében jelent fokozott hátrányt a diplomaszerzésben.

Az egyes születési kohorszok diplomaszerzési esélyeit nagyban befolyásolják az intézményes keretfeltételek. Ebből a szempontból kiemelt jelentősége van annak, hogy 1989 előtt az egyetemi oktatás csak kismértékben bővült. Ezt súlyosbította, hogy a rendszer népesedéspolitikájával összefüggésben 1967 után az addigiaknál nagyobb létszámú kohorszokkal számolhatunk. Ezzel függ össze, hogy az 1949 előtt születettekhez képest a regressziós modell tanúsága szerint csak az 1973-1980, illetve az 1981 után születettek esetében van szignifikáns esélynövekedés. Magyar-román vonatkozásban a kohorszok szerinti elemzés alapján kimutatható, hogy a felsőoktatás utóbbi évtizedben lezajlott bővülése valóban közelítette az esélyeket. Az 1981 és 1986 között született magyarok 37,5 százaléka végzett egyetemet az országos 42,4 százalékkal szemben, ami jóval kisebb különbség, mint ami a korábbi kohorszok esetében tapasztalható.

Jövedelmi egyenlőtlenségek

A jövedelmi egyenlőtlenségeket a család átlagos havi nettó jövedelme alapján vizsgáltuk, hisz a háztartást (mint a fogyasztás alapegységét) a jövedelmi egyenlőtlenségek vizsgálatában is szem előtt kell tartanunk. Az *egy főre eső ekvivalens (nettó) jövedelmet* Kapitány-Spéder alapján a következő képlettel számoltuk:⁴⁷

$$J_{ekv} = \text{háztartás nettó jövedelme} / N^{0.73}$$

---

⁴⁶ Vagyis, hogy nagyszámú iskolázatlan idős asszony van életben.

⁴⁷ Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: *Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában*. Budapest, KSH-NKI, 2004, 15.

ahol J_{ekv} az egy főre eső ekvivalens nettó jövedelem, az N pedig a háztartástagok száma.⁴⁸

4. táblázat: Az egy főre eső ekvivalens jövedelem nemzetiség szerint (2011 január)

	J_{ekv}		A teljes mintához viszonyítva (%)
	RON	EURO	
Erdélyi magyarok (N=1182)	718,3	171	92,4
Erdélyi románok (N=893)	834,1	199	107,3
Bukarest (N=339)	1259,5	300	162,0
Románia (N=3362)	777,5	185	100,0

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

A vizsgálat eredményei alapján Romániában az egy főre eső ekvivalens átlagjövedelem (a továbbiakban átlagjövedelem) 777,5 RON (185 EURO) volt.⁴⁹ Az erdélyi magyarok jövedelme ennél 7,6 százalékkal alacsonyabb, 718,3 RON (171 EURO) volt. Ha az erdélyi románokhoz viszonyítjuk, a különbség még nagyobb: a magyarok átlagjövedelme 14 százalékkal marad el.

⁴⁸ A magyar mintán a család jövedelemére vonatkozó kérdésre 968 személy (83%), az országos mintában 2458 személy (72%) válaszolt erre a kérdésre. Miután a kulturális fogyasztás háttérváltozójaként nem nélkülözhetjük ekkora arányban a nem-válaszolókat, úgy döntöttük, hogy megpróbáljuk pótolni a hiányzókat. A szubjektív jövedelmi skálából indultunk ki (*Őn hogyan ítéli meg a családja jövedelmeit a szükségletekhez viszonyítva?*), aminek öt lehetséges értéke volt (*1.az alapvető szükségletekre sem elegendők; 2.csak az alapvető szükségletekre elegendők; 3.elfogadhatóan élünk, de nem tudunk megvásárolni drágább dolgokat; 4.meg tudunk vásárolni drágább dolgokat, ha megszorítunk más kiadásokat; 5.meg tudunk vásárolni mindent, amire szükségünk van, megszorítások nélkül*). Abból indultunk ki, hogy a szükségletek és a jövedelmek viszonyának észlelése réteg-specifikus, és azoktól a háttérváltozóktól függ elsősorban, amelyek a jövedelmek nagyságát is befolyásolják. Ezek az iskolai végzettség, illetve a településméret. Így a hiányzó ekvivalens egy főre jutó átlagjövedelmeket a szubjektív skálán adott válasznak megfelelő átlaggal helyettesítettük be, differenciáltan iskolai végzettség és településméret szerint.

⁴⁹ Ezt a 2010-es egy főre eső (nem ekvivalens!) átlagjövedelemmel tudjuk összehasonlítani, ami a Statisztikai Hivatal közlése szerint 795 RON volt.

5. táblázat: Az egy főre eső ekvivalens átlagjövedelem meghatározói

Változó	Értékek	J_{ekv} (RON)			Lineáris regressziós modell	
		Románia	Magyarok	Magy/RO	B	sig.
Életkor	20-29 éves	958	843	88%		
	15-19 éves	743	658	89%	137	0,010
	30-59 éves	752	698	93%	-98	0,000
	60+	693	704	102%	8	0,827
Nem	Férfi	806	772	96%		
	Nő	751	669	89%	-43	0,008
Van-e a háztartásban 15 év alatti gyermek	Nincs	828	745	90%		
	Van	650	643	99%	-145	0,000
Családi állapot	Nőtlen	891	764	86%		
	Házass	771	734	95%	83	0,002
	Elvált, özvegy	657	620	94%	-6	0,863
Iskolai végzettség	Egyetem	1432	1068	75%		
	Nincs 8 általános	446	566	127%	-710	0,000
	8 általános	540	596	110%	-620	0,000
	Szakiskola	633	638	100%	-565	0,000
	Líceum, érettségi	8321	820	99%	-430	0,000
Gazdasági aktivitás	Dolgozik	1008	838	83%		
	Nyugdíjas	680	700	103%	-113	0,000
	Háztartásbeli	427	474	111%	-202	0,000
	Diák, egyetemista	841	746	89%	-172	0,000
	Munkanélküli	546	479	88%	-253	0,000
	Egyéb inaktív	725	645	89%	-121	0,021
	Településméret	Bukarest	1259	×		
1000 fő alatt		480	539	112%	-476	0,000
1000-3000 fő		561	605	108%	-437	0,000
3-10.000 fő		533	636	119%	-447	0,000

(folyt. köv. oldalon)

Változó	Értékek	J_{ekv} (RON)			Lineáris regressziós modell		
		Románia	Magyarok	Magy/RO	B	sig.	
	10-30.000 fő	777	805	104%	-373	0,000	
	30.-100.000 fő	888	857	97%	-306	0,000	
	100.000 +	1116	950	85%	-154	0,000	
Régió	Dél és Bukarest	890					
	Központi	775	699	90%	61	0,067	
	Nyugat	799	705	88%	82	0,023	
	Észak-nyugat	869	748	86%	53	0,117	
	Dél-nyugat	741	X			37	0,311
	Dél-kelet	659				-62	0,041
	Észak-kelet	641				-60	0,044
Etnikum	Román	785	X				
	Magyar	725				-57	0,017
	Egyéb	576				-29	0,556
Konstans (20-29 éves; nőtlen; gyermektelen; egyetemet végzett, dolgozó bukaresti román férfi) = 1695,2 RON							
R²=360							

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

A háztartás jövedelmét meghatározó tényezőket egy lineáris regressziós modell segítségével vizsgáltuk. Az iskolai végzettség vizsgálatához hasonlóan itt is az országos és a magyar vizsgálatból létrehozott közös adatbázist használtuk. A táblázatban először az átlagjövedelem országos és magyarokra jellemző értékeit jelentettük meg, a háttérváltozóként használt kategóriák szerint. Ez alapján megkapjuk, hogy a magyarok jövedelme milyen kategóriákon belül marad el az országostól, esetleg milyen kategóriákon belül haladja meg azt. A táblázat utolsó két oszlopa a regresszió-analízis eredményeit jeleníti meg. A szignifikancia-szint mellett a *nem standardizált regressziós együtthatót* tüntettük fel. Ez RON-ban fejezi ki, hogy egy referenciakategóriához képest (ami esetünkben 20-29 éves, nőtlen, gyermektelen, egyetemet végzett, aktív bukaresti férfi) hogyan változik az átlagjövedelem. A pozitív értékek növekedést, a negatívak csökkenést jelentenek.

Az egyváltozós elemzés szerint az életkornak komoly befolyása van az átlagjövedelemre. A legmagasabb értéket (958 RON) a 20-29 év közöttiek esetében mértünk, a legalacsonyabbat pedig a 60 év felettieknél (693 RON). A magyarok országos átlagtól való lemaradása a fiatalok esetében a legnagyobb, míg az időskorúak között átlagjövedelmük meghaladja az országos értéket. A regresszió-analízis alapján azonban a fenti összefüggés felborul (minden bizonnyal a gazdasági aktivitás és az iskolai végzettség bevonásának hatására). Amennyiben más változókat kontroll alatt tartunk, a 15-19 évesek esetében a háztartás átlagjövedelme magasabb,⁵⁰ a 30-59 közöttieké pedig alacsonyabb a referenciakategóriánál.

A nők esetében az átlagjövedelem alacsonyabb, mint a férfiaknál, amit regresszió-analízis is megerősít. A különbség nyilván elsősorban az egyedülálló, vagy gyermekeit egyedül nevelő nőknél realizálódik. A magyarok lemaradása a nők esetében fokozottabb mint a férfiaknál, ami egyben azt is jelenti, hogy esetükben nagyobbak az átlagjövedelem nemi egyenlőtlenségei.

Miután a háztartás egy főre eső jövedelmét vizsgáljuk, logikus, hogy a kiskorú (és nem kereső) gyermekek jelenléte a jövedelmet

---

⁵⁰ Nyilvánvalóan azért, mert ők nagy eséllyel a szüleikkel élnek egy háztartásban, akik nagyobb jövedelemmel rendelkeznek, mint a pályakezdő 20-29 éves korosztály.

jelentősen csökkentő tényezőként jelenik meg. A magyarok esetében ugyanakkor a lemaradás nem a gyermekes, hanem a gyermektelen háztartások esetében realizálódik. Az egyváltozós elemzés szerint a nőtlenek esetében a legnagyobb az átlagjövedelem, a legalacsonyabb pedig az elváltaknál és özvegyeknél. A regresszió-analízis ezzel szemben a házasság szignifikáns pozitív hatását mutatta ki.

A legjelentékenyebb hatást az iskolai végzettség fejt ki. Az általános iskolát sem végeztek esetében az átlagjövedelem a regressziós modell szerint 710, a 8 osztállyal rendelkezőknél 620, a szakiskolát végzeteknél 565, az érettségizetteknél 430 RON-nal kevesebb az egyetemet végzetekénél. A magyarok esetében érdekes eredményekre jutunk, ugyanis az alacsonyán képzettek (elemi, általános) több, az egyetemet végzetek jóval kevesebb jövedelemmel rendelkeznek a nekik megfelelő kategória országos átlagához képest. A gazdasági aktivitás szintén jelentős tényező: a foglalkoztatottak értelemszerűen minden más (nem foglalkoztatott) kategóriánál magasabb jövedelemmel rendelkeznek. Ezen belül a legkedvezőtlenebb helyzetben a háztartásbeliek és a munkanélküliek vannak.

A jövedelmek másik fontos meghatározója a településméret. Bukaresthez viszonyítva az 1000 fő alatti települések lakói 476, az 1000-3000 közöttiek 437, a 3-10 ezer 447, a 10-30 ezer közöttiek 373, a 30-100 ezer közöttiek 306, a 100 ezer fölöttiek pedig 154 RON-nal alacsonyabb jövedelemmel rendelkeznek. A magyarok jövedelme a 30 ezer alatti településkategóriákon belül magasabb, az ennél népesebb településeken alacsonyabb az országos átlagnál.

A fejlesztési régiók esetében a déli régiót összevontuk Bukaresttel (ellenkező esetben kétszer használtuk volna ugyanazt a változót), és ezt használtuk referenciakategóriaként. Ehhez képest az összes fennmaradó fejlesztési régióban, leginkább Moldvában (dél-kelet, észak-kelet) alacsonyabb az átlagjövedelem. A három részben magyarlakta fejlesztési régió az országos átlag fölött helyezkedik el, azonban a magyarok jövedelme mindhárom régióon belül alacsonyabb az itt élő nem magyarokénál. A regresszió-analízis a moldvai fejlesztési régiók kedvezőtlenebb helyzetét körvonalazta.

Az etnicitás a regresszió-elemzés szerint is szignifikáns hatást gyakorol az átlagjövedelemre. A magyarok esetében a háztartás egy főre eső ekvivalens átlagjövedelme 57 RON-nal alacsonyabb a románokénál. Az egyéb etnikumúak esetében nem mutatkozott

szignifikáns hatás, ami azonban a romák alulreprezentáltságának, a kis esetszámnak, illetve a kategória heterogén összetételének tudható be.

Ennél is érdekesebbek azonban az egyes etnikumokon belüli jövedelmi egyenlőtlenségekre vonatkozó eredményeink. Erre vonatkozóan két mutatót a (1) *jövedelmi szegénységet* és (2) *a jövedelmi ötödöket (kvintiliseket)* alakítottunk ki. A *jövedelmi szegénység* meghatározásában szintén Kapitány-Spéder alapján azt tekintettük jövedelmi szegénynek, akinek a háztartásában az egy főre eső ekvivalens átlagjövedelme nem haladta meg a teljes népességre mért átlag felét.⁵¹ Ez a szegénység egy relatív mutatója, a jövedelmi szegények aránya pedig ebben az értelemben az egyenlőtlenségek mértékétől függ. A jövedelmi szegénységi küszöb meghatározásában értelemszerűen az országos mintán mért adatokból indultunk ki. Mind Románia, mind az erdélyi magyarok esetében azokat tekintettük jövedelmi szegénynek, akiknek az országos átlag (777,5 RON) felénél, vagyis 389 RON-nál (95 Euro) kevesebb az egy főre eső ekvivalens jövedelmük. Az országos minta 23,8 százaléka került a jövedelmi szegény kategóriába, szemben az erdélyi magyarok 16,9, az erdélyi románok 15,9 és a bukarestiek 2,8 százalékával. A romániai 23,8 százalékos arány igen magasnak tekinthető. Ezt mutatja, ha az eredményt például a magyarországi *Életünk Fordulópontjai* vizsgálathoz viszonyítjuk, ahol (ugyanazzal az eljárással) a válaszadók csupán 12,4 százalékát határozták meg jövedelmi szegényként.⁵²

6. táblázat: *A jövedelmi szegények aránya*

Erdélyi magyarok (N=1182)	16,9
Erdélyi románok (N=893)	15,9
Bukarest (N=339)	2,8
Románia (N=3362)	23,8

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

Láttuk, hogy a bukarestiek jövedelme jelentősen, míg az erdélyi románoké kisebb mértékben felülmúlta az országos átlagot. Miután a jövedelmi szegénységet az országos átlagból kiindulva számítottuk

⁵¹ Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: *Szegénység és depriváció...*, I. m., 2004, 15–16.

⁵² Uo. 29.

ki, ez magyarázatot ad arra, hogy e két alpopuláció esetében miért alacsonyabb a jövedelmi szegények aránya. Az erdélyi magyarok között azonban úgy van kevesebb jövedelmi szegény, hogy az átlagjövedelem alacsonyabb. Ez a közösségen belüli kisebb egyenlőtlenségekkel magyarázható. Vizsgáljuk meg egy logisztikus regressziós modell segítségével azokat tényezőket, amelyek *szegénységi kockázatként* jelennek meg!

7. táblázat: A jövedelmi szegénység meghatározói

Változó	Értékek	Jövedelmi szegények (%)		Logisztikus regresszió	
		Románia	Magyarok	EXP B	Sig
Életkor	15-19 éves	24,2	10,5		0,00
	20-29 éves	17,7	15,4	1,887	0,010
	30-59 éves	27,2	20,3	2,585	0,000
	60+	21,5	13,3	1,374	0,293
Nem	Férfi	22,9	16,0		
	Nő	24,6	17,9	0,908	0,273
Van-e a háztartásban 15 év alatti gyermek	Nincs	19,0	15,4		
	Van	35,3	22,2	2,067	0,000
Családi állapot	Nőtlen	18,0	13,8		
	Házias	25,0	16,8	0,796	0,128
	Elvált és özvegy	26,7	21,2	1,418	0,055
Iskolai végzettség	Egyetem	3,0	6,7		0,000
	Nincs 8 általános	43,8	26,1	29,527	0,000
	8 általános	35,6	23,0	12,853	0,000
	Szakiskola	30,9	18,8	8,771	0,000
	Liceum, érettségi	11,4	11,1	4,838	0,000
Gazdasági aktivitás	Dolgozik	12,3	12,4		0,000
	Nyugdíjas	21,4	12,9	0,896	0,442
	Háztartásbeli	56,4	38,9	3,182	0,000
	Diák, egyetemista	15,0	7,7	2,041	0,002
	Munkanélküli	39,3	41,7	2,423	0,000
	Egyéb inaktív	33,3	28,6	2,320	0,001
Településméret	Bukarest	2,8			0,000
	1000 fő alatt	42,8	36,2	16,082	0,000
	1000-3000 fő	34,5	21,0	11,006	0,000
	3.-10.000 fő	39,1	20,9	11,529	0,000

(folyt. köv. oldalon)

Változó	Értékek	Jövedelmi szegények (%)		Logisztikus regresszió	
		Románia	Magyarok	EXP B	Sig
	10-30.000 fő	16,0	9,1	6,232	0,020
	30.-100.000 fő	8,7	3,2	3,026	0,000
	100.000 +	7,5	5,9	2,398	0,000
Régió	Központi	21,0	17,9		0,000
	Észak-nyugat	18,5	18,2	0,720	0,000
	Nyugat	14,9	16,0	0,684	0,000
	Dél-nyugat	35,4		2,574	0,000
	Dél és Bukarest	17,6		1,445	0,000
	Dél-kelet	28,9		1,916	0,000
	Észak-kelet	34,2		2,091	0,002
Etnikum	Román	23,3			0,147
	Magyar	16,9		0,662	0,050
	Egyéb	47,6		1,299	0,376
R² (Nagelkerke) = 0,402					

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

Életkor szerint leginkább a 30-59 évesek vannak kitéve a szegénység kockázatának, de rajtuk kívül a 20-29 éveseknek is szignifikánsan nagyobb esélyük van ebbe a kategóriába kerülni, a 15-19 évesekhez viszonyítva. A 15 év alatti gyermek jelenléte a háztartásban, illetve az elvált vagy özvegyi státus szintén szegénységi kockázatként jelenik meg.

Az iskolai végzettség a jövedelmi szegénység esetében is a legnagyobb hatású háttérváltozó. Az általános iskolával sem rendelkezőknek 29-szer, a 8 osztályt végzetteknek 12-szer, a szakiskolával rendelkezőknek 9-szer, az érettségizetteknek 4-szer akkora esélyük van szegénynek lenni, mint azoknak, akik egyetemet végeztek. A magyarok között a három alacsony végzettségi kategóriában alacsonyabb a jövedelmi szegények aránya az országos átlagnál. Viszont a felsőfokú végzetteknél a magyarok 6,7 százalékával szemben az országos minta 3 százalékáéval jövedelmi szegény. A foglalkoztatottaknál a nyugdíjasokat leszámítva minden inaktív kategória nagyobb eséllyel jövedelmi szegény.

Az iskolázottság mellett a lakhelynek van a legjelentősebb hatása. A 1000 fő alatti települések lakói 16-szor, a 3-10 ezer közöttiek 11-szer, a 30-100 ezer közöttiek 6-szor, a 3-100 ezer

közöttiek 3-szor, a 100 ezer fölöttiek 2-szer akkora eséllyel jövedelmi szegények, mint a bukarestiek. A magyarok minden településkategórián belül alacsonyabb arányban esnek a szóban forgó kategóriába. A Központi régióhoz viszonyítva a másik két erdélyi régió (Észak-nyugati és a Nyugati) lakói kisebb, a Kárpátokon túli régióké nagyobb arányban jövedelmi szegények.

A regressziós modell szerint a magyaroknak egyharmaddal kisebb az esélyük arra, hogy jövedelmi szegények legyenek. Vagyis az etnicitásnak ez esetben fordított hatása van, mint amit általában a jövedelmi viszonyok esetében láttunk. A magyarok az átlagnál kevesebbet keresnek, mégis kisebb arányban jövedelmi szegények.

A *jövedelmi ötödöket* úgy alkottuk meg, hogy az országos mintát az egy főre eső ekvivalens jövedelem alapján öt megközelítőleg egyenlő kategóriába csoportosítottuk. Az egyes ötödök az alábbi táblázatban megjelenített (nettó egy főre eső ekvivalens) jövedelmi szintekkel jellemezhetők. A magyar minta esetében ugyanezeket az értékeket használtuk kategória-határként. Ez esetben természetesen nem kaptunk öt megközelítőleg egyenlő csoportot.

8. táblázat: A jövedelmi ötödöket jelölő jövedelmi kategóriák és az egyes ötödök átlagos jövedelme

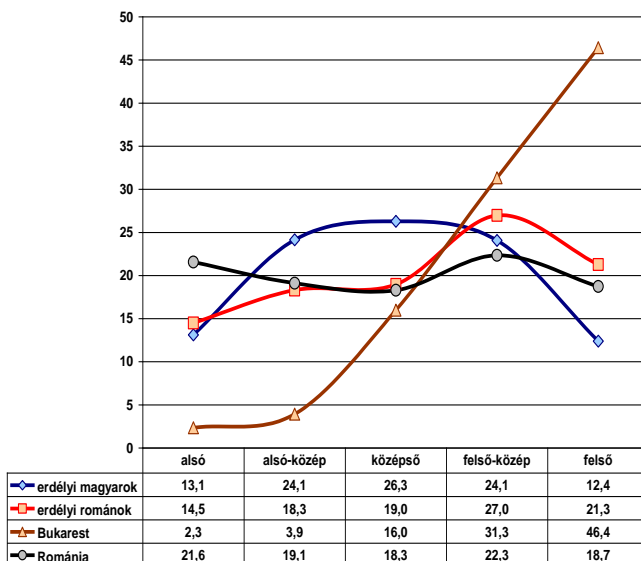
Jövedelmi ötödök	Kategóriahatárok	Átlag (RON)	Átlag (euró)
Alsó ötöd	350 RON alatt	243,8	58
Alsó-közép	350-550 RON	454,3	105
Középső ötöd	550-750 RON	650,0	155
Felső-közép	750-1100 RON	898,2	214
Felső ötöd	1100 RON felett	1702,4	405
Teljes minta		777,5	185

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

Az alsó ötöd átlagos jövedelme 243, a felső ötödé pedig 1702 RON, ami 6,9-szeres különbséget jelent és az egyenlőtlenségek igen magas szintjét jelzi. A jövedelmi ötödök szerinti megoszlásból magyar-román viszonylatban ugyanaz rajzolódik ki, mint a jövedelmi szegénységre vonatkozó elemzésből. Nevezetesen: a

magyar népességén belül a jövedelmi viszonyok jóval kevésbé polarizáltak, mint a többségiiek esetében.

4. diagram: Az egyes jövedelmi ötödökbe tartozók aránya

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

A magyarok esetében a három középső ötödbe tartozik a népesség 74,5 százaléka, szemben az országos minta 59,7 százalékával. Ezzel párhuzamosan úgy a magas, mint az alacsony jövedelműek alulreprezentáltak. Az erdélyi románok és különösképpen a bukarestiek esetében a minta a felső jövedelmi kategóriák fele van eltolódva. A bukarestiek 31,3 százaléka a felső közép, 46,4 százaléka a felső jövedelmi kategóriába esik.

Társadalmi státus

Chan és Goldthorpe (Weberrel összhangban) a társadalmi státus fogalmát a társadalmi megbecsültség, presztizs által kijelölt felsőbbség, egyenlőség, avagy az alsóbbrendűség értelmében használják.⁵³ Ez, mint mondják, a társadalmi közelségekben/távolságokban nyilvánul meg. A szerzők Laumannt és Guttmant követve amellet érvelnek, hogy a társadalmi státust a társadalmi rétegződés egy független tényezőjének kell tekinteni.⁵⁴

Románia esetében több érv szól amellet, hogy komolyan vegyük Chan és Goldthorpe ajánlását. (1) Egyrészt, hipotézisünk szerint a nyugat-európai vagy az észak-amerikai társadalmakhoz képest erősebbek a mindennapi interakciókat szervező rendies jellegű konvenciók. A társadalmilag alacsonyabb státusú egyének vagy csoportok szóhasználatukban, gesztusaikban, testtartásukban hajlamosabbak szimbolikusan is elfogadni saját alávetett helyzetüket, míg a magas státusúak hajlamosabbak saját fölényüket ugyanilyen eszközökön keresztül kifejezésre juttatni.⁵⁵ (2) A viszonylag stabil társadalmi rétegződési rendszerrel rendelkező kapitalista társadalmak esetében a munkaerőpiaci pozíció, illetve az elért jövedelem (osztályhelyzet) nagy eséllyel szorosan összefüggnek. Románia (illetve a volt szocialista országok) rétegződési rendszere azonban az utóbbi két évtizedben alapjaiban alakult át. A legfontosabb változás a munkásosztály válságban kerülése az ország erőteljes dezindusztrializációját követően.⁵⁶ Emellet a társadalmi hierarchia felső régióiban is változások

---

⁵³ Chan, Tak Wing – Goldthorpe, John: Is there a status order in contemporary British society? evidence from the occupational structure of friendship. In: *European Sociological Review*, 2004, 20. 383–401.

⁵⁴ Laumann, E. O., – Guttman, L.: The relative associational contiguity of occupations in an urban setting. In: *American Sociological Review*, 1966. 2. 169–178.

⁵⁵ Arról, hogy a modern társadalmakban ezek a rendies jellemvonások történetileg miként szorulnak háttérbe lásd Runciman, Walter G.: *A Treatise on Social Theory*. Vol. 3, *Applied Social Theory*. Cambridge, UK, Cambridge University Press, 1997, 153-158.

⁵⁶ Arról, hogy a modern társadalmakban ezek a rendies jellemvonások történetileg miként szorulnak háttérbe lásd Runciman, Walter G.: *A Treatise on Social Theory*. Vol. 3, *Applied Social Theory*. Cambridge, UK, Cambridge University Press, 1997, 153-158.

következtek be. Korábban – miután a magántulajdont erőteljesen korlátozták – a társadalmi státus meghatározásában az iskolai végzettség, illetve a kulturális tőke egyéb formáinak a jelentősége nőtt meg. A múlt rendszerben (legalábbis a magyar közösség szintjén) a középosztálybeli aspirációkkal rendelkezők, illetve az egyetemet végzettek szélesebb köre számára a humán értelmiség jelent meg mintaadóként.⁵⁷ A rendszerváltást követően azonban a humán értelmiség, illetve az általa birtokolt kulturális tőkeformák szerepe visszaszorult, miközben kialakult egy új vállalkozói osztály, amely számára az értelmiség már nem volt mintaadó. A társadalmi megbecsültség és presztízs tekintetében azonban egy felemás helyzet keletkezett.⁵⁸ Miközben az értelmiség tekintélye és önbizalma megcsappan (például a tanári réteg anyagi helyzetének megrendülése következtében⁵⁹), a vállalkozók – akiknek a tevékenységét máig gyanakvás és morális fenntartások övezik – nem tudták maradéktalanul betölteni a keletkezett űrt

A fenti érvek alátámasztják azt az igényt, hogy a társadalmi státus-hierarchiát ne *a priori* kategóriákon, hanem empirikus adatokon keresztül konstruáljuk meg. Chan és Goldthorpe javaslata, hogy a személyes kapcsolatok mintázatait tekintsük kiindulópontnak.⁶⁰ Azzal a feltevessel élnek, hogy a modern társadalmakban a *foglalkozás* az kategória, amihez a társadalmi

---

⁵⁷ Bíró és munkatársai szerint nem véletlen, hogy az 1990-es években a magyar érdekvédelmi szervezetben, az RMDSZ-ben a humán értelmiségiek voltak túlsúlyban. Bíró A. Zoltán: Intézményesedési folyamatok a romániai magyarság körében. In: Bíró A. Zoltán (szerk.): *Stratégia vagy kényszerpálya? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print, Csíkszereda, 1998, 16–47.

⁵⁸ Lásd Sik Endre: Traktatus a vállalkozó szerepének de-misztifikálásáról. In: *Replika*, 1994. 15/16. (december) 7.; Kiss Tamás: Vállalkozástörténetek Erdélyben. In: Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átalakulás etnikai tájképei*. Budapest. Teleki László Alapítvány – PTE Kommunikációs Tanszék, 2004, 23–131.

⁵⁹ Kiss Dénes szerint a falusi elit részét képező tanárok presztízse egyértelműen csökkent a rendszerváltást követően. Kiss Dénes: A falusi elit átalakulása. In: *WEB*, 2004, 1. 9–15.

⁶⁰ Chan, Tak Wing – Goldhorpe, John: Social status and cultural consumption. In: Chan, Tak Wing – Goldhorpe, John (eds.): *Social status and cultural consumption*. Oxford University Press, 2010.; Chan, Tak Wing – Goldhorpe, John: Is there a status order in contemporary British society? Evidence from the occupational structure of friendship. In: *European Sociological Review*, 2004, 20. 383–401.

státus (megbecsültség) a legegységelműbben kapcsolódik. A státus-hierarchiát pedig az egyes foglalkozási csoportok intim kapcsolatokban megnyilvánuló egymáshoz viszonyított közelségén/távolságán keresztül mérhetjük. Ez értelemszerűen azt jelenti, hogy csak azokhoz tudunk társadalmi státust rendelni, akiknek a foglalkozása ismert.

A státushierarchia meghatározásában külső adatforráshoz folyamodtunk. Ez az *IPUMS International* által közzétett adatbázis volt, ami a 2002-es romániai népszámlálás 10 százalékos mintáját tartalmazza. Az egyéni szintű rekordokat előbb háztartás szintűvé konvertáltuk, majd ebből létrehoztuk a párkapcsolatok (házasságok és élettársi kapcsolatok) adatbázisát. Ennek az adatbázisnak a segítségével létrehoztuk a házas felek foglalkozása szerinti keresztábrákat,⁶¹ amiket Laumann és Guttman, illetve Chan útmutatásai alapján elemeztünk.⁶² A szerzők az előállított keresztábrák százalékos megoszlásait többdimenziós skálázás segítségével elemezték, majd emellett érveltek, hogy az így létrejövő egyik dimenzió értelmezhető a státushierarchiamutatójaként. Magunk is ezt az eljárást követtük. Az alábbi táblázatban a skála-értéket tüntetjük fel, amelyeket a továbbiakban a társadalmi státus mérőszámaként használunk.

---

⁶¹ A feleségek és férjek, illetve a férjek és feleségek szerinti keresztábrákat összegeztük, így oszlop és sor szerint szimmetrikus keresztábrát kaptunk.

⁶² Laumann, E. O., – Guttman, L.: *The relative associational...*, I. m., 1966, 169–178.; Chan, Tak Wing – Goldhorpe, John: *Is there a status...* I. m., 2004, 383–401.

9. táblázat: A foglalkozási státusok hierarchiája Romániában

	Összevont ISCO88 kategóriák	ISCO88 kódok	Státus skála érték	A foglalkoztatottakon belüli arány (2002)	
	(a FEOR megnevezéseket figyelembe véve)			Románia	Magyarok
1 – Magas státusú:	Diplomás egészségügyi szemhé	222	1,81	0,8	0,7
szakértő,	Mérnök, informatikus, természettudományos foglalkozás	211, 212, 213, 214, 211	1,58	2,8	1,9
értelmiségi	Oktató, pedagógus	232, 233, 234, 235	1,47	2,2	2,2
	Társadalomtudományi, kulturális szakértő, művész, pap	243, 245, 246, 247, 299	1,25	2	1,1
	Gazdasági jellegű és jogi szakértő	241, 246	1,15	0,8	0,3
	Gazdasági, igazgatási, érdekképviseleti vezető, törvényhozó	111, 114, 121, 122, 123	0,98	1,9	1,5
	Termelési és szolgáltató egység vezetője	131	0,94	2,2	2,2
	Összesen			12,6	9,7
2 – Közepes státusú: irodai alkalmazott, ügyintéző, rutin jellegű	Pénzügyi, gazdasági ügyintéző, ügynök	341, 342	0,51	1	1
	Hatósági ügyintéző	343, 344	0,49	2,4	2,5
	Technikus, szakmai irányító, felügyelő	311, 312, 313, 314, 315	0,37	2,7	2,2
	Helyettesítő tanár, középfokon képzett pedagógus		0,34	1,4	1,7
	Titkár, irodai alkalmazott	411, 412, 414, 419	0,29	2,1	1,9

(folyt. köv. oldalon)

(folyt. előző oldalról)

nem fizikai	Egészségügyi asszisztens	321, 322, 323	0,28	1,9	1,8
	Vendéglátós, turizmusban személyi szolgáltatásokban dolgozó	511, 512, 514	0,27	2,7	3,6
	Rendőrség, fegyveres erők alkalmazottja	100, 345	0,24	0,6	0,6
	Pénztáros, jegypénztáros	421, 422	0,16	1	1
	Raktáros, postai alkalmazott	413	0,12	1,8	2
	Egyéb ügyintéző, technikus	243, 244, 245, 246, 247, 299	0,1	0,7	1
	Őrző-védő	516	-0,1	1,3	0,5
	Bolti eladó	522	-0,13	4	5
	Összesen			23,5	24,8
3 – Alacsony státusú I.: fizikai munkás	Szerelő, karbantartó, javító	723, 724	-0,29	4,2	4,1
	Könnyűipari és kézműipari munkások	731, 732, 733, 734, 741, 742, 743, 744	-0,37	6,4	12,1
	Nehézipari szakmunkások	721, 722	-0,4	6,8	6,8
	Járművezetők	831, 832, 833, 834	-0,48	4,7	4,5

(folyt. köv. oldalon)

	Gépkezelő	811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829	-0,49	5,5	8,6
	Személygondozók, felvigyázók	513	-0,62	1	1,2
	Takarítók, kisegítők	911, 912, 913, 914, 915, 916	-0,65	3,6	3,8
	Építőipari munkások és bányászok	711, 712, 713, 714	-0,74	3,9	5,6
	Segédmunkások	931, 932, 933	-1,01	4,1	4,9
	Összesen			40,4	51,7
Alacsony státusú II.: földműves	Gazdálkodók, mezőgazdasági szakmunkások	611, 612, 614, 615	-2,92	11,5	6,3
	Mezőgazdasági segédmunkások, napszámosok	613, 921	-4,13	12	7,5
	Összesen			23,5	13,7

Forrás: IPUMS International, a 2002-es népszámlálás 10%-os mintája

A foglalkozási csoportok meghatározásában a három számjegyű ISCO88 kódokból indultunk ki, amit a romániai népszámlálások is használnak. Ebből egy 31 értékes változót alakítottunk ki úgy, hogy minden kategória a foglalkoztatott népesség 0,6–6,8 százalékát tartalmazza. Ez alól a földműveseket tömörítő két kategória képez kivételt, amelyek a népesség 11,5, illetve 12 százalékát tartalmazzák. A nagyszámú földműves/mezőgazdasági dolgozó olyan elem, ami nagyban megkülönbözteti a román társadalom szerkezetét a nyugat-európaítól, mi több a közép-európai országok többségétől is eltér.

Az adatok alapján a legmagasabb társadalmi státussal a különböző értelmiségi/diplomás foglalkozások jellemezhetők, sorrendben az orvosok-gyógyszerészek, a mérnökök, a pedagógusok, a társadalomtudományos, kulturális és egyházi szakértők, a közgazdászok/jogászok, illetve a termelési és szolgáltatási egységek vezetői. Egy következő kategóriát képeznek a közepes társadalmi megbecsültséggel jellemezhető, középfokú végzettséget igénylő, nem fizikai jellegű szakmák (a pénzügyi, gazdasági ügyintézők, ügynökök, hatósági ügyintézők, technikusok, szakmai irányítók, felügyelők, helyettesítő tanárok és szakképzetlen pedagógusok, titkárok, irodai alkalmazottak, vendéglátósok, rendőrök, katonák, pénztárosok, raktárosok, postai alkalmazottak, őrző-védők és bolti eladók). Az alacsony presztízsű foglalkozási csoportok között élesen elkülönülnek a fizikai munkások (akikhez a személygondozók, sofőrök és takarítók csatlakoznak), illetve a földműves réteg. Ez utóbbiak az eredmények szerint egy, a többi társadalmi rétegtől nagyban elkülönülő csoportot alkotnak. A népszámlálási adatok alapján elmondható, hogy 2002-ben a foglalkoztatottak között a magyarok a magas státusú értelmiségi-szakértő rétegen, illetve a földművesek csoportján belül voltak alulreprezentálva. Arányuk jóval magasabb volt viszont a fizikai munkásokon belül, és kismértékben felülreprezentáltak voltak a közepes státusú nem fizikai dolgozók között.

A 2002-es népszámlálás a házasságokra vonatkozóan keresztszetszeti adatokat tartalmaz, vagyis nagyon különböző időpontokban kötött házasságokat összesít. Amennyiben a státushierarchia a foglalkozási kategóriák párválasztásban megnyilvánuló közelségén/távolságán keresztül vizsgálható, érdemes összehasonlítani a rendszerváltás előtt és az után kötött házasságokat (a határvonalat nem 1989, hanem 1992 jelentette az elemzésben). Ezen keresztül a státushierarchia rendszerváltást követő módosulásaira következtethetünk.

10. táblázat: A foglalkozási státusok hierarchiája az 1992 előtt és után kötött házasságok alapján

	Státusindex		
	1992 előtt kötött házasságok	1992 után kötött házasságok	Különbség
Diplomás egészségügyi személyzet	1,65	2,04	0,39
Mérnök, informatikus, természettudományos foglalkozás	1,46	1,67	0,21
Oktató, pedagógus	1,37	1,47	0,10
Társadalomtudományi, kulturális szakértő, művész, pap	0,97	1,50	0,53
Gazdasági jellegű és jogi szakértő	0,93	1,62	0,69
Gazdasági, igazgatási, érdekképviselői vezető, törvényhozó	0,93	1,18	0,25
Termelési és szolgáltató egység vezetője	1,00	1,01	0,01
Pénzügyi, gazdasági ügyintéző, ügynök	0,45	0,61	0,16
Hatósági ügyintéző	0,45	0,42	-0,03
Technikus, szakmai irányító, felügyelő	0,38	0,32	-0,06
Helyettesítő tanár, középfokon képzett pedagógus	0,35	0,19	-0,16
Titkár, irodai alkalmazott	0,24	0,24	0,01
Egészségügyi asszisztens	0,28	0,27	-0,01
Vendéglátós, turizmusban személyi	0,28	0,07	-0,21

(folyt. köv. oldalon)

<i>szolgáltatásokban dolgozó</i>			
Rendőrség, fegyveres erők alkalmazottja	0,39	0,14	-0,25
Pénztáros, jegypénztáros	0,26	0,19	-0,07
Raktáros, postai alkalmazott	0,24	0,07	-0,17
Egyéb ügyintéző, technikus	0,11	0,22	0,11
Őrző-védő	-0,06	-0,24	-0,18
Bolti eladó	0,07	-0,25	-0,32
Szerelő, karbantartó, javító	-0,32	-0,39	-0,07
Könnyűipari és kézműipari munkások	-0,25	-0,80	-0,54
Nehézipari szakmunkások	-0,17	-0,58	-0,42
Járművezetők	-0,43	-0,45	-0,02
Gépkezelő	-0,33	-0,81	-0,48
Személygondozók, felvigyázók	-0,51	-0,64	-0,12
Takarítók, kisegítők	-0,58	-0,71	-0,13
Építőipari munkások és bányászok	-0,66	-0,94	-0,28
Segédmunkások	-0,89	-1,11	-0,22
Gazdálkodók, mezőgazdasági szakmunkások	-3,20	-2,79	0,41
Mezőgazdasági segédmunkások, napszámosok	-4,40	-3,54	0,86

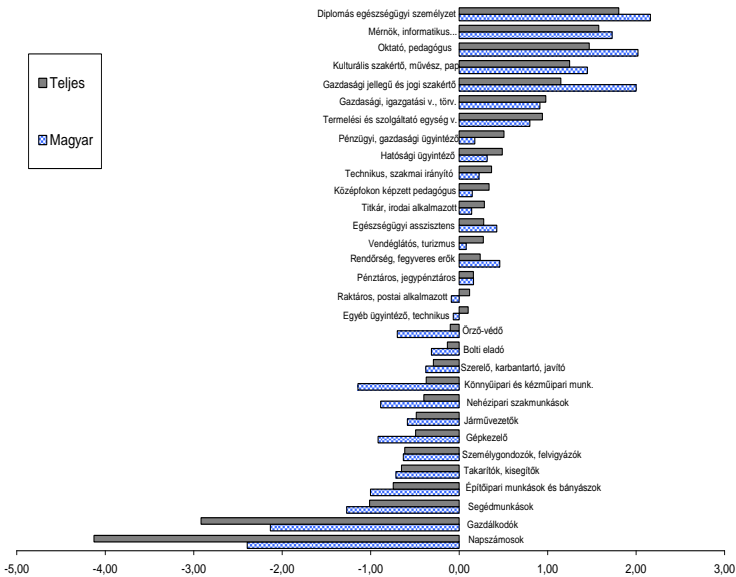
Forrás: IPUMS International, a 2002-es népszámlálás 10%-os mintája

Az eredmények alapján elmondható, hogy a presztízs-hierarchiában nem következett be alapvető módosulás. Ugyanaz a négy foglalkozási csoport, a magas presztízsű szakértők/értelmiségiek, a közepes presztízsű középfokon képzett nem fizikai dolgozók, a fizikai dolgozók, illetve a földművesek különülnek el egymástól. Ugyanakkor két nagyobb kategória, a magas presztízsű értelmiségi/szakértők, illetve a földművesek presztízhierarchiában elfoglalt helye javult, míg a fizikai munkásoké romlott.

A földművesek és a fizikai munkások státusának egymáshoz való közeledése a dezindustrializációs folyamatoknak köszönhető. Ennek során a munkásosztály státusa meggyengült. Amellett, hogy a fizikai munkások jelentős része elvesztette állását és nagyfokú létbizonytalanságba került, a kilencvenes években jelentős volt azoknak a száma, akik az iparból visszakényszerültek a mezőgazdaságba. Az is érdekes, hogy az értelmiségi-szakértő rétegen belül egymáshoz viszonyítva mely kategóriák státusa javult. Ez elsősorban a gazdasági és jogi szakértőkről, illetve a kulturális, társadalomtudományos, illetve egyházi szférában dolgozó értelmiségiekről mondható el, akik az 1992 után kötött házasságok elemzése alapján presztízsből megelőzik a pedagógusokat.

Egy következő lényeges kérdés, hogy vajon a magyar közösség esetében kimutatható státushierarchia különbözik-e az országostól. Ahhoz, hogy ezt megvizsgáljuk, a magyarok által kötött házasságok szerkezetét hasonlítottuk az országos adatokhoz.

5. diagram: A foglalkozási státusok hierarchiája a magyarok, illetve a teljes Romániai népesség által kötött házasságok alapján

Forrás: IPUMS International, a 2002-es népszámlálás 10%-os mintája

A fenti ábra alapján a következőket mondhatjuk el. Egyrészt a magas presztízsű értelmiségi/szakértői réteg a magyar közösségen belül nagyobb mértékben különül el a társadalom többi részétől, mint az országos adatok alapján. A gazdasági-jogi szakértők, a pedagógusok és az orvosok kaptak az országosnál jóval magasabb státusindexet, de a mérnökök és a kulturális szakértők esetében is magasabb értékeket találunk. A termelési és szolgáltatói egységek vezetői (vállalkozók), illetve a vezető tisztségviselők, törvényhozók státusindex értéke viszont alacsonyabb az országosnál. Másrészt a fizikai munkások különböző kategóriái alacsonyabb, míg a földművesek jelentősen magasabb skála-értékeket kaptak. Tehát miközben az értelmiségi/szakértő réteg nagyobb mértékben különül el a társadalom többi részétől, a presztízs-hierarchia alsóbb

régiójában a földművesek és az egyéb kétkézi munkások között kisebb a társadalmi távolság.

11. táblázat: A különböző alcsoportok esetében mért státus-hierarchiák közötti együtjtjárás

	Korrelációs együttható
Összes és magyarok által kötött házasságok	0,917
Összes és 1992 után kötött házasságok	0,985

A fent bemutatott különbségek ellenére le kell ugyanakkor szögeznünk, hogy (az 1992 után kötött házasságokhoz hasonlóan) a magyarok által kötött házasságok alapján kirajzolódó státushierarchia nem különbözik nagymértékben az országostól. Ezt mutatja a két státushierarchia közötti igen magas korrelációs együttható. Chan és Goldthorpe hasonló eredményekre jutottak, amikor az amerikai fehér és fekete, illetve az Egyesült-Királyságbeli fehér és kisebbségi párok házasságai alapján kialakított státusindexeket korreláltatták.⁶³ Következtetésük, hogy a kisebbségi közösségeken belül – habár a többségtől eltérő társadalomszerkezettel rendelkeznek – a többségi státushierarchia reprodukálódik.

---

⁶³ Chan, Tak Wing – Goldthorpe, John: *Social status...* I.m., 2006, 42.

12. táblázat: A jövedelem és az iskolai végzettség hatása a társadalmi státusra

	Korrelációs együtthatók		Lineális regressziós együtthatók		
	Jövedelem (J_{ekv})	Iskolai végzettség (osztályok száma)	Jövedelem (J_{ekv})	Iskolai végzettség (osztályok száma)	R ²
Románia	0,435	0,665	0,153	0,584	0,450
Magyarok 1*	0,272	0,536	0,124	0,501	0,301
Magyarok 2**	0,313	0,663	0,128	0,624	0,451

*Az országos (összes házasság alapján számolt) státusindex

**Magyar (a magyarok házasságai alapján számolt) státusindex

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

A másik alapkérdés, hogy a státusindex értékét milyen mértékben határozza meg az iskolai végzettség (mint a kulturális tőke), illetve a jövedelem (mint az anyagi tőke) mutatója. A jövedelem, illetve az iskolázottság mindenképpen nagymértékben meghatározzák a társadalmi státust, azonban amennyiben a köztük lévő korreláció túl szoros, a társadalmi státust ezek járulékanak tekinthetjük. Az eredmények alapján elmondható, hogy a társadalmi státust a jövedelemnél nagyobb mértékben befolyásolja az iskolai végzettség. Ugyanakkor egyértelmű, hogy a magyarok esetében a jövedelem magyarázó ereje kisebb.

A 2011-es vizsgálat során a jelenlegi, illetve az inaktívak esetében az utolsó foglalkozásra kérdeztünk rá, így nem csupán a gazdaságilag aktívak társadalmi státusát határozhattuk meg, hanem a munkanélküliek és nyugdíjasok jelentős részének is. A foglalkozással soha nem rendelkező (diák, egyetemista, első munkahelyet kereső munkanélküli, háztartásbeli) válaszadók esetében természetesen így sem tudtuk meghatározni a társadalmi státust, hasonlóan azokhoz a nyugdíjasokhoz, akik a korábbi státusra vonatkozó kérdés ellenére sem neveztek meg foglalkozást. Így a magyar minta 84,9 százalékához (1008 válaszadóhoz), és az országos minta 86,3 százalékához (2983 válaszadóhoz) tudtunk

státusindex-értéket rendelni. Az alábbi táblázatban bemutatott négy alapkategória szerinti megoszlások a következők:

13. táblázat: A társadalmi státus szerinti megoszlás a magyar és az országos mintában

	Erdélyi magyarok	Erdélyi román	Bukarest	Románia
Magas státusúak (szakértők, értelmiségiek)	10,8	16,9	31,3	16,6
Közepes státusúak (rutin jellegű nem fizikai munkát végzők)	25,2	25,0	33,7	24,7
Alacsony státusúak I.: (fizikai munkások)	49,8	41,0	33,5	39,9
Alacsony státusúak II. (földművesek)	14,2	17,0	1,4	18,8

Forrás: a CCCDC és az NKI adatfelvétele

A vizsgálat adatai – a módszertani és időbeli eltérések ellenére – nagymértékben a 2002-es népszámlálás eredményeit reprodukálják.⁶⁴ E szerint a magyarok nagymértékben alulreprezentáltak a magas presztízsű értelmiségi-szakértők, illetve a földművesek között, és erősen felülreprezentáltak a fizikai munkások között. Az erdélyi románok társadalmi státus szerinti megoszlása igen kismértékben különbözik az országos arányoktól. Bukarestben ezzel szemben – érthető módon – hiányzik a földműves réteg, de a fizikai munkások is alulreprezentáltak az országos átlaghoz képest. Az értelmiségi/szakértők és a rutinjellegű nem fizikai munkát végzők egyharmad-egyharmados aránya ezzel szemben jóval az országos átlag feletti.

⁶⁴ A módszertani eltérés, hogy a népszámlálás alapján csak az aktív népesség (foglalkoztatottak és munkanélküliek) esetében számítható társadalmi státus, míg a vizsgálat során a korábban foglalkoztatott nyugdíjasok esetében is értelmeztük a változót. Az időbeli változásokról valószínűsíthető, hogy az utóbbi tíz évben csökkent a mezőgazdaságban dolgozók és nőtt az értelmiségi-szakértők aránya. A jelek szerint e két hatás nagyjából kiegyenlíti egymást.

14. táblázat: Az egy főre eső ekvivalens átlagjövedelem megoszlása társadalmi státus szerint

	Erdélyi magyarok (N=1004)	Erdélyi románok (N=806)	Bukarest (N=311)	Románia (N=2922)
Magas státusúak (szakértők, értelmiségiek)	1069,0	1451,4	1784,3	1436,0
Közepes státusúak (rutin jellegű nem fizikai munkát végzők)	835,0	968,7	1191,5	899,8
Alacsony státusúak I.: (fizikai munkások)	680,9	687,2	907,1	639,9
Alacsony státusúak II. (földművesek)	496,7	447,8	-	403,7

Érdeemes azt is kiemelni, hogy a magas és alacsony státusúak közötti jövedelmi különbségek a magyarok esetében jóval kisebbek, mint országosan. Romániában az értelmiségi-szakértők esetében az átlagjövedelem a földművesek 3,6-szorosa. Ugyanez a szorzó a magyarok esetében csak 2,2. Mindez olyan körülmények között, hogy a státusindex-mutatók szerint a magas és alacsonyabb státusúak között esetükben nagyobb a távolság. Másrészt az is világos, hogy a jövedelemkülönbség a magas státusúak esetében realizálódik. Ez alapján azt valószínűsíthettük, hogy a magas foglalkozású státussal rendelkező magyarok (magukat román társaikhoz hasonlítva) gyakran saját pozíciójuk inkonzisztenciáját érezhetik, ami jelentős frusztrációk forrása lehet.⁶⁵ Ez magyarázatot adhat arra is, hogy

⁶⁵ Fehérváry Krisztina ugyanakkor azt húzza alá, hogy az ilyen típusú frusztrációkhoz a kelet-európaiaknak nincs szükségük a kisebbségi helyzetre sem. Vizsgálata szerint a magyarországiak számára a „normális” fogyasztási referenciája a nyugat-európai középosztály. Fehérváry, Krisztina: American Kitchens, Luxury Bathrooms, and the Search for a ‘Normal’ Life in Post-Socialist Hungary. In: *Ethnos*, 2002. 3. 369 – 400.

esetükben jóval erősebbek az etnikai határ átlépésére (asszimilációra) vonatkozó késztetések, ami például a vegyes házasságok magasabb arányában, vagy a vegyes házasságban felnövő magas státusú gyermekek többségi csoport irányába történő orientációjában ölt testet.⁶⁶

Összefoglalás és kitekintés

Az első nyilvánvaló tendencia, ami az erdélyi magyarok társadalmi pozíciói vonatkozásában megfogalmazható, a folyamatos társadalmi marginalizáció. A marginalizációs folyamat nem függetleníthető a nemzetállami berendezkedés által létrehozott intézményes rendtől, aminek lényegi eleme a tituláris nemzetiség privilegizálása. Teljesen nyilvánvaló, hogy a két világháború között a román állam egyik központi célkitűzése a címzetes nemzetiség számára kedvezőtlen etnikai rétegződési rendszer megváltoztatása volt. A magyar és német középosztály által uralt erdélyi városok mintegy idegen enklávékként tűntek fel a román elitiek szemében.⁶⁷ A rétegződési rendszer megváltoztatására egy sor közvetlen állami politika irányult a földreformtól az egyetemi mobilitási csatornák ellenőrzéséig. Hasonló diagnózis állítható fel a múlt rendszer vonatkozásában, amikor a nagyvárosok etnikai szerkezetének megváltoztatása – az előkerült dokumentumok alapján – explicit állami politika volt.⁶⁸ A rendszerváltást követő marginalizációs folyamatok esetében a helyzet összetettebb. A nemzetiesítő politika hiánya mellett érvelőknek abban kétségtelenül igazuk van, hogy a társadalmi pozíciók romlásáért nem okolhatjuk a közvetlenül diszkriminatív állami politikákat. 2013. december 5-én, az etnikai rétegződési rendszerre vonatkozó előadásomat követően ebben az értelemben érvelt például Örkény Antal. Szerinte a magyar közösség marginalizációját az önszegregáció okozza, aminek világos jele például a székelyföldi magyarok gyengülő romántudása. Örkény ugyanakkor természetesnek vette a román nyelv privilegizált státusát olyan területeken is, mint a magyar többségű Székelyföld, illetve a

---

⁶⁶ Lásd bővebben Kiss Tamás: *Vegyes házasság Erdélyben*. Kézirat.

⁶⁷ Lásd Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania ...* I. m., 1995.

⁶⁸ László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990 március 16–21*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2012, 15–16.

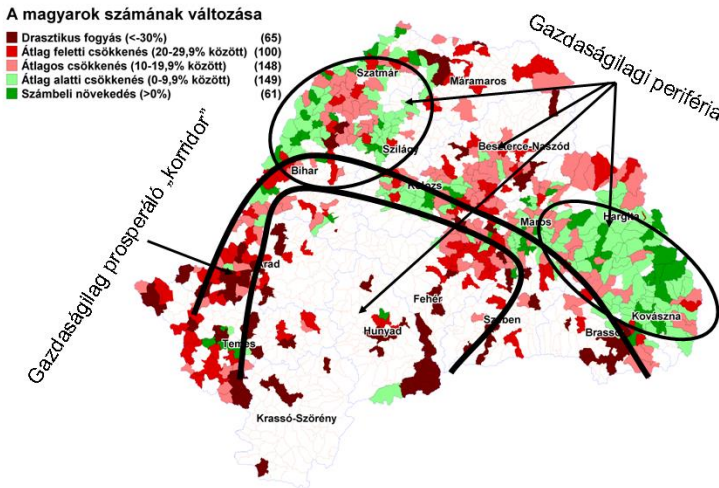
fele-fele arányban magyar és román Marosvásárhely. Így számára az is természetes, hogy a társadalmi integráció teljes nyelvi-kulturális terhe a kisebbségi közösségre hárul.⁶⁹

A társadalmi marginalizáció szorosan összefügg az etno-demográfai trendekkel is. Az összefüggés területi aspektusa kiemelten fontos. A magyarok etnikai tömbök, a Székelyföld, illetve a Partium magyarlakta részei gazdasági szempontból perifériának számítanak. Ugyanakkor ezek azok a területek, ahol a magyar közösség etno-kulturális reprodukciójának az esélyei viszonylag kedvezőek. Ennek a következménye, hogy a magyar közösség egyre nagyobb arányban koncentrálódik a gazdaságilag kedvezőtlen helyzetű régiókban.

---

⁶⁹ Örökény álláspontját lásd bővebben: Csepeli György – Örökény Antal – Székelyi Mária: *Nemzetek egymás tükrében: interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi, Budapest, 2002. A jelenlegi helyzetet Brubaker (szintén egy integracionista nézőpontból) nacionalizmus nélküli nemzetesítésnek nevezi. Szerinte az asszimilációs folyamatok, amelyek Kolozsvárott és más erdélyi városokban a magyarokat érintik, nem a tudatos román nemzetesítő politika következményei. Lásd: Brubaker, Rogers: National Homogenization and Ethnic Reproduction on the European Periphery. In: Barbagli, Marzio – Ferguson, Harvie (eds): *La teoria sociologica e lo stato moderno: Saggi in onore di Gianfranco Poggi*. Bologna, Il Mulino, 2009, 201–221, 212–214. Ezzel azonban szintén nem lehet teljes mértékben egyetérteni, még akkor sem, ha elfogadjuk a tudatosan tervezett nemzetesítő politika hiányát. A többségi etnikumot privilegizáló, a kisebbség alárendelt helyzetét konzerváló intézményrendszer működtetése ugyanis nem nagyon nevezhető másnak, mint nacionalizmusnak, illetve nemzetesítő politikának, még ha többségi nézőpontból magától értetődőnek tűnik is. Lásd: Brubaker, Rogers: National Homogenization and Ethnic Reproduction on the European Periphery. In: Barbagli, Marzio – Ferguson, Harvie (eds): *La teoria sociologica e lo stato moderno: Saggi in onore di Gianfranco Poggi*. Il Mulino, Bologna, 2009, 201–221, 212–214.

1. térkép: A magyar népesség számának változása Erdélyben 2002 és 2011 között

A demográfiai folyamatok közül történetileg elsősorban a migrációnak volt negatív kihatása az erdélyi magyarok társadalmi pozícióira, hisz az már 1918 óta rétegződési szempontból szelektíven érintette a magyar közösséget. Az első világháborút követően 200 ezer magyar telepedett a környező országokhoz került területekről a megmaradt Magyarországra. Közöttük igen nagymértékben voltak felül reprezentálva a hivatalnokok, általában véve a felsőfokú végzettséggel rendelkezők és a városiak. Ez a későbbi elvándorlási hullámok esetében sem volt másképp. A második világháborút követően is elsősorban a (részben a háború alatt Magyarországról áttelepült) értelmiségi és hivatalnokréteg hagyta el az ismét elvesztett területeket. Az utóbbi évtizedekben elvándoroltak esetében is erősen felülreprezentáltak az urbánus közegből származók és a magasabb státusúak. A nyolcvanas években Erdélyből Magyarországra érkezőkről tudjuk, hogy közöttük a nagyvárosiak (elsősorban a kolozsváriak, nagyváradiak, marosvásárhelyiek) erősen

felülreprezentáltak voltak.⁷⁰ Ugyanezt a későbbi, rendszerváltás utáni bevándorlókra reprezentatív vizsgálatok is megerősítik.⁷¹ A magyarországi bevándorlási statisztikák arról tanúskodnak, hogy az ezredfordulót követő években bevándorlóként (román állampolgárként) Magyarországon tartózkodók 27,2 százaléka felsőfokú végzettséggel, 60,8 százaléka pedig legalább érettségivel rendelkezett.⁷²

Az asszimilációs folyamatok szintén szelektívek rétegződési szempontból. Ahogy érintettük, az erdélyi magyarokra vonatkozó demográfiai modellek az asszimilációt egy intergenerációs folyamatként értelmezik, amely a vegyes házasságokon keresztül nyilvánul meg, miután ezeken belül az etno-kulturális szocializáció modelljei kiegyenlítetlenek (a többségi identifikáció irányában mutatnak).⁷³ A vegyes házasságok aránya azonban a felső rétegekben jóval magasabb (akár az iskolai végzettség, akár a foglalkozási státus szerint értelmezzük). E mellett a magas státusú vegyes családokban annak is kisebb az esélye, hogy a gyermekek a magyar identitás irányába orientálódjanak. Ez a jelenség, miközben oka a magyarok pozícióvesztésének, egyben következménye is. A rosszabb pozíciókkal rendelkező kisebbségi közösségen belül ugyanis a társadalmi mobilitás és a nemzetiségváltás összekapcsolódik. A kedvező társadalmi helyzetben lévő kisebbségek esetében pont a fordítottja figyelhető meg, főként abban az esetben, ha bizonyos társadalmi-gazdasági ágazatokat sikerül monopolizálniuk. Ilyenkor a csoport társadalmilag mobil tagjainak (akár abban az esetben is, ha vegyes családból származnak) érdekükben áll a kisebbségi identitás felmutatása. O’Leary-Finnäs ilyen helyzetet írnak le a finnországi svédek, illetve az írországi protestánsok esetében. Itt egyrészt a vegyes házasságok aránya kisebb a magas státusú rétegekben, másrészt ugyanezen rétegek esetében valószínűbb, hogy a vegyes

---

⁷⁰ Regényi Emil – Törzsök Erika: Romániai menekültek Magyarországon 1988. In: *Medvetánc. Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia. Budapest, ELTE, 1988, 187–241.

⁷¹ Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon*. Budapest, Püski, 1997.; Gödri Irén – Tóth Pál Péter: *Bevándorlás és beilleszkedés*. Budapest: KSH Népeségkutató Intézet, 2005.

⁷² Gödri Irén – Tóth Pál Péter: *Bevándorlás...*, I. m., 2005, 50.

⁷³ Csata István – Kiss Tamás: *Népesedési perspektívák...* I. m., 2007.

házasságokon belül felnövő gyermekek a kisebbségi csoporttal azonosulnak.⁷⁴

Érdeemes ugyanebben az összefüggésben visszautalni Horowitz klasszikus dichotómiájára, az egymásnak alá-fölé rendelt (*ranked*) és az egymással mellérendelő viszonyban lévő (*unranked*) etnikai csoportok között.⁷⁵ Ezek nyilvánvalóan a weberi értelemben vett ideáltípusok. A megkülönböztetésben – amellett, hogy az első esetben az etnikum egyben státuszjelző is – annak van döntő szerepe, hogy az adott közösségnek vannak-e (vagy milyen mértékben vannak) saját, nem a többség által ellenőrzött mobilitási csatornái. Amennyiben ilyenek nincsenek, a mobilitás és az asszimiláció szükségképpen össze fog kapcsolódni. A magyarok és románok közötti viszony Erdélyben inkább mellérendelő, hisz a magyar etnikum nem működik egyben státuszjelzőként is (ahogy például a roma etnikum akként működik). A magyarok társadalmi pozíciói azonban romlanak, mivel a magas státusú rétegekbe egyértelműen kisebb eséllyel kerülnek be. Ugyanakkor a magyar etnikum továbbra sem jelent például szegénységi kockázatot. A mobilitási csatornák vonatkozásában is egy sajátos kettősség figyelhető meg. A magyar közösség rendelkezik egy olyan intézményrendszerrel, ami a kisebbségi társadalmat, mint a többséggel párhuzamos szerveződést képes részlegesen fenntartani. Az egyház, a közoktatás, a politika, a média, a kultúra, illetve részben a helyi adminisztráció azok a mobilitási csatornák, amelyeket a magyar elit ellenőriz. Ezekben a területeken be lehet úgy karriert futni (az RMDSZ-en keresztül akár miniszterségig is lehet vinni), hogy a magyar közösségből való kilépés nem szükségszerű. Más területeken (a gazdasági élet döntő részén, az államigazgatás egyes ágaiban) ennek az esélye sokkal kisebb, hisz ezek nem etnikailag integráltak és a mobilitási csatornák sem állnak a magyar elitek ellenőrzése alatt.

Végül érdemes az erdélyi magyarok pozíciójának a Kárpát-medencén belüli sajátosságaira utalni. Lényeges, hogy Erdélyben a

---

⁷⁴ O'Leary, Richard – Finnäs, Fjalar: Education, social integration and minority-majority group intermarriage. In: *Sociology*, Volume 36, Number 2, May 2002, 235 – 254; Finnäs, Fjalar – O'Leary, Richard: Choosing for the children: the affiliation of children in majority – minority group intermarriage. In: *European Sociological Review*, Vol. 19, No. 5, 483–499.

⁷⁵ Horowitz, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*. Berkley–Los Angeles–London, University of California Press, 2000 [1985], 22–24.

magyarok nem csupán a magas státusúak és jövedelműek között alulreprezentáltak, hanem a leszakadók (például a jövedelmi szegények) között is. Ez egyben azt jelenti, hogy a magyar közösségen belül az országonál jóval kisebbek a társadalmi különbségek. Ez utóbbi aspektus a Kárpát-medence viszonylatában erdélyi sajátosság. A szlovákiai,⁷⁶ illetve a vajdasági⁷⁷ magyarokra vonatkozó vizsgálatok szerint a magyarok felülreprezentáltak a leszakadók között. Ez összefügghet azzal is, hogy a magyar közösségek társadalmi pozíciói történetileg is másképp alakultak ez utóbbi két területen. Az első világháború előtt a felvidéki, illetve délvidéki magyarok társadalmi fölénye korántsem volt egyértelmű, Trianont követően pedig gyorsabban megfordultak az alá-fölerendeltségi viszonyok. A felvidéki magyarok számára például már az első Csehszlovák Köztársaság is egy vonzó modernizációs mintát jelentett (akár a magyarországi mintákkal szemben is). Az eltéréseket és hasonlóságokat azonban egy szisztematikus összehasonlító vizsgálat tisztázhatná, amely elsősorban nem a Kárpát-medencei magyar közösségek „közös eredetét”, hanem a társadalmi kontextusok hasonlóságát/különbségét tartaná szem előtt.

---

⁷⁶ Lásd Gyurgyík László: A szlovákiai magyarság társadalmi szerkezetének alakulása 1980-2001 között. In: *Korall*, 2004, 18. 155–176. Gyurgyík László: A szlovákiai magyarok társadalomszerkezete a 90-es években. In: *Regio*, 2008, 4. 77–102.

⁷⁷ Badis Róbert: A vajdasági magyar népesség társadalomszerkezete két népszámlálás tükrében. In: *Regio*, 2008, 4. 102–155.

Irodalom

- Achim, Viorel: *Cigányok a román történelemben*. Budapest, Osiris, 2007.
- Arel, Dominique: Language categories: backward or forward looking. In: Kertzer, David I. – Arel, Dominique (eds.): *Census and Identity. The Politics of Race Ethnicity and Language in National Censuses*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002, 92–121.
- Badis Róbert: A vajdasági magyar népesség társadalomszerkezete két népszámlálás tükrében. In: *Regio*, 2008, 4. 102–155.
- Battistella, Edwin: *The Logic of Markedness*. New York, Oxford University Press, 1996.
- Berevoiescu, Ionica: O analiză demografică a populației de romi: familie și fertilitate. In: Zamfir, Cătălin – Preada, Marian (coord.): *Romii în România*. București, Editura Expert, 2002, 39–71.
- Biró A. Zoltán: Intézményesedési folyamatok a romániai magyarság körében. In: Biró A. Zoltán (szerk.): *Stratégia vagy kényszerpálya? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, Pro-Print, 1998, 16–47.
- Bonacich, Edna: A Theory of Ethnic Antagonism: The Split Labor Market. In: *American Sociological Review*, 1972, 5. 547–559.
- Bourgois, Philippe: Conjugated Oppression: Class and Ethnicity Among Kuna and Guaymi Banana Workers on a Corporate Plantation. In: *American Ethnologist*, 1982, 2. 328–348.
- Brubaker, Rogers: Migrations Unmixing in the „New Europe”. In: *International Migration Review*, 1998, 4.
- Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, John – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton–Oxford, Princeton University Press, 2006.
- Bucur, Maria: *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*. Series in Russian and East European Studies. Pittsburgh, PA, University of Pittsburgh Press, 2002.

- Chan, Tak Wing – Goldhorpe, John: Social status and cultural consumption. In: Chan, Tak Wing – Goldhorpe, John (eds.): *Social status and cultural consumption*. Oxford University Press, 2010.
- Chan, Tak Wing – Goldhorpe, John: Is there a status order in contemporary British society? Evidence from the occupational structure of friendship. In: *European Sociological Review*, 2004, 20. 383–401.
- Csata István – Kiss Tamás: *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt népesség-előreszámítása 2022-ig és 2032-ig*. Kolozsvár, Kriterion, 2007.
- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária: *Nemzetek egymás tikrében: interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Budapest, Balassi, 2002.
- Emigh, Rebecca Jean – Fodor Éva – Szelényi Iván: The Racialization and Feminization of Poverty? In: Emigh, Rebecca Jean – Szelényi Iván (coord.): *Poverty, ethnicity, and gender in Eastern Europe during the market transition*. Westport, Praeger, 2001, 1–32.
- Etnobarometer 2004 Ethnic Mobility in Romania*. (www.ethnobarometer.org/romania.pdf)
- Finnäs, Fjalar – O’Leary, Richard: Choosing for the children: the affiliation of children in majority – minority group intermarriage. In: *European Sociological Review*, Vol. 19, No. 5. 483–499.
- Fehervary, Krisztina: American Kitchens, Luxury Bathrooms, and the Search for a ‘Normal’ Life in Post-Socialist Hungary. In: *Ethnos*, 2002, 3. 369 – 400.
- Ghetău, Vasile: O proiectare condițională a populației României pe principale naționalități (1992–2025). In: *Revista de Cercetări Sociale*, 1996, 1. 77–105.
- Gödri Irén – Tóth Pál Péter: *Bevándorlás és beilleszkedés*. Budapest, KSH Népeségkutató Intézet, 2005.
- Gyurgyik László: A szlovákiai magyarság társadalmi szerkezetének alakulása 1980-2001 között. In: *Korall*, 2004, 18. 155–176.

- Gyurgyik László: A szlovákiai magyarok társadalomszerkezete a 90-es években. In: *Regio*, 2008, 4. 77–102.
- Jenkins, Richard: *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations. Second Edition.* Los Angeles – New York – New Delhi – Singapore, Sage Publications, 2008.
- Horváth István: *Az erdélyi magyarság vándorlási vesztesége 1987–2001 között*. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2004, 61–90.
- Hunya Gábor: Románia területi fejlődése és gazdaságpolitikája. In: Hunya Gábor – Réti Tamás – R. Süle Andrea – Tóth László: *Románia 1944–1990. Gazdaság és politikátörténet.* Budapest, Atlantisz – Medvetánc, 1990, 159–181.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: *Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában.* Budapest, KSH-NKI, 2004, Műhelytanulmányok 4.
- Karády Viktor: Magyar kultúrfölény vagy etnokrata önámítás? Mire jók a dualista kor nemzetiségi statisztikái? In: *Educatio*, 200, 2. 239–252.
- Kideckel, David A.: *Getting By in Postsocialist Romania: Labor, the Body, and Working-Class Culture.* Bloomington, Indiana University Press, 2008.
- Kiss Dénes: A falusi elit átalakulása. In: *WEB*, 2004, 1. 9–15.
- Kiss Tamás: Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához I. In: *Pro Minoritate*, 2010, 2. 3–28.
- Kiss Tamás: *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez. Az erdélyi magyar népesség statisztikai konstrukciójáról.* Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, 2010.
- Kiss Tamás: Vállalkozástörténetek Erdélyben. In: Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átalakulás etnikai tájképei.* Budapest, Teleki László Alapítvány – PTE Kommunikációs Tanszék, 2004, 23–131.

Kiss Tamás: *Vegyes házasság Erdélyben*. Kézirat

Kiss Tamás – Barna Gergő: *Fókuszban a kultúra. Kulturális fogyasztás, társadalmi rétegződés és etnicitás Erdélyben/Romániában*. Kézirat, 2012.

Kligman, Gail: *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*. Los Angeles, University of California Press, 1998.

Köpeczi Béla – Miskolczy Ambrus – Szász Zoltán: *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

Ladányi János – Szelényi Iván: *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe*. Boulder, Co, East European Monographs, 2006.

László Márton – Novák Csaba Zoltán: *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990 március 16–21*. Csíkszereda, Pro Print Könyvkiadó, 2012.

Laumann, E. O., – Guttman, L.: The relative associational contiguity of occupations in an urban setting. In: *American Sociological Review*, 1966, 2. 169–178.

Lenski, Gerhard: *Power and Privilege*. University of North Carolina Press, 1966.

Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania*. Ithaca–London: Cornell University Press, 1995.

Marger, Martin: *Race and Ethnic Relation. American and Global Perspectives*. Wadsworth: Belmont, 2006.

O’Leary, Richard – Finnäs, Fjalar: Education, social integration and minority-majority group intermarriage. In: *Sociology*, Volume 36., Number 2. May 2002, 235–254.

Preda, Marian – Zamfir, Cătălin (eds.): *Romii în România*. București, Expert, 2002.

Polenda, Rudolf: *Transformări sociale la sașii ardeleni după 1945*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001.

- Regényi Emil – Törzsök Erika: Romániai menekültek Magyarországon 1988. In: *Medvetánc. Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia. Budapest, ELTE, 1988, 187–241.
- Ronnås, Per: *Urbanization in Romania. A Geography of Economic and Social Change Since Independence*. Stockholm, The Economic Research Institute, 1984.
- Runciman, Walter G.: *A Treatise on Social Theory. Vol. 3, Applied Social Theory*. Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- Sik Endre: Traktatus a vállalkozó szerepének de-misztifikálásáról. In: *Replika*, 1994, 15/16. (december), 7.
- Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. Budapest, KSH-NKI, 2009, 275–297.
- Tak Wing Chan – John H Goldthorpe: Class and status: the conceptual distinction and its empirical relevance. In: *American Sociological Review*, 2007, 72. (August), 512–532.
- Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon*. Budapest, Püski, 1997.
- Zamfir, Cătălin – Zamfir, Elena (coord.): *Țiganiii între ignorare și îngrijorare*. București, Alternative, 1993.
- Waugh, Linda: Marked and Unmarked: A Choice Between Unequals in Semiotic Structure. In: *Semiotica*, 1982, 3. 299–318.
- Wimmer, Andreas: *Nationalist Exclusion and Ethnic Conflicts. Shadows of Modernity*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

BALOG IVÁN*

A valóságos és a virtuális zsidó Kárpátalja

Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig. Szerkesztette: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel. Budapest, Aposztróf Kiadó, 2013. 455 oldal.

A kárpátaljai zsidóság története mindeddig fehér foltnak számított a honi tudományos berkekben. Akit gyökerei ide kötöttek – mint e sorok íróját is –, az családtagjai beszámolóiból, akit pedig más okból érdekelt a téma, irodalmi művekből informálódhatott róla. Olyan könyv, amely kizárólag ezzel és csakis tudományos megközelítéssel foglalkozott volna, Magyarországon eddig csak egyetlen született, az is tavaly, a szóban forgó opushoz kapcsolódva.¹ Ennek megfelelően a kárpátontúli területen élő zsidóságról a közvéleményben kialakult kép inkább anekdotikus jellegű volt: kaftános-pajeszos galiciánereket asszociáltunk hozzájuk, akikben inkább néprajzi különlegességet, egzotikumot láttunk, mintsem a magyar történelem szereplőit; társadalmon kívüli elemeket, és nem a magyar társadalom integráns részét képező csoportot.

Hézagpótló és úttörő jellegű könyvet tarthat hát kezében az olvasó. A *Zsidók Kárpátalján* gyűjteményes kötet, egy olyan csapat vállalkozása, amelyben található szociológus, irodalmár és történész, nagynevű tudós és tehetséges kezdő, magyarországi és külföldi – romániai, ukránjai, izraeli – szerző egyaránt. Van, aki több kontribúcióval is képviselteti magát, a leggyakrabban a bevezetőt

---

* Balog Iván, SZTE Szociológia Tanszék, Szeged, docens, balog.ivan56@gmail.com

¹ Komoróczy Géza: *Zsidók az Északkeleti-Kárpátokban. Kárpátalja a 16. századtól a 19. század közepéig.* Aposztróf Kiadó, Budapest, 2013.

Bányai Viktóriával és Komoróczy Szonjával is együtt jegyző Fedinec Csilla nevével találkozunk. A könyv szerkesztői mindhárman az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének munkatársai.

Már a tartalomjegyzék is igényes munkát ígér. A kb. 350 oldalnyi szöveghez mintegy 50 lapnyi jegyzet társul, amelyet húszegynéhány oldalas kronológia, majd fogalomtár követ, amely a legfontosabb héber és jiddis szavak jelentését adja meg. Ezután jön a személy- és helynévmutató, majd a képek és térképek jegyzéke. Ha ezek után – növekvő kíváncsisággal – lapozgatni kezdünk a könyvben, vizuálisan is valóban igényesen kivitelezettnek, informatívnak tűnik, és az érdeklődést tovább csigázzák a kisebb keretes anyagok, amelyekben anekdotákra, visszaemlékezésekből vett részletekre lelhetünk, a nyilak, amelyek a fogalomtárhoz kalauzólnak, valamint a QR-kódok, amelyek révén auditív élmény is átélhető.

Ezek után lássuk, a tartalmi vonatkozásokat illetően milyen kötetet ígér a bevezető. Fedinec Csilla így fogalmazza meg a *Zsidók Kárpátalján* fő eszmei célkitűzését: „A kárpátaljai zsidók a közkeletű vélekedés szerint ... szegregáltan éltek... Célunk ezzel szemben a sokféleségük bemutatása volt... Külön hangsúlyt fektettünk a belső rétegzettségre, a generációs csoportok és irányzatok szerinti különbségekre... Szerzők és szerkesztők mindvégig kulcskérdésnek tekintettük a hatalomváltásokra adott reakciókat, az önszerveződés formáit és lehetőségeit, az elitstratégiákat, a népi, nyelvi és nemzeti identitások kialakulását. Igyekeztünk figyelembe venni a regionális megközelítés sajátosságait (a nemzeti narratívák létét egymás mellett és egymással szemben), illetve lehetőség szerint (fel)oldani a „szegregált történelem” dichotómiáját, és összhangba hozni a többség és a kisebbség szempontjait.”²

A kötet, amely öt fejezetre (*A dualizmus kora, A két világháború közötti időszak, Holokauszt Kárpátalján, A maradék közösség, Örökség*) tagolódik, teljesíti a felkeltett várakozásokat. Az alábbiakban ezért csak szerény korrekcióra vállalkozom: arra, hogy explicitebbé tessez a könyv egyes olyan értékeit, elméleti szempontból is jelentősebb felismeréseit, amelyet egy még színvonalasabb bevezető, esetleg a fejezetek előtti részbevezetők, illetve a tanulmányok végén még átgondoltabb összefoglalások/következtetések jobban kidomboríthatnak volna. Ez

---

² Fedinec Csilla: *Bevezető*. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, i. m., 7-12., 12.

alól egyetlen esetben tesztek kivételt: a holokausztról szóló fejezet úgy jó, ahogy van. Főleg a kamenyec-podolszki mézszárlásról szóló részt emelném ki, különösen pedig azokat a momentumokat, amelyek – Szakály Sándor ismert nyilatkozatát cáfolva³ – igazolják: nem csak idegenrendészeti eljárásról volt szó.⁴

Az első közhely, amellyel a szerkesztőknek és a szerzőknek meg kellett küzdeniük, az, hogy a kárpátaljai zsidóság archaikus zárvány. Ez a tétel így, ebben a formájában már a demográfiai összetételére nézve sem pontos. Konrád Miklós alapos tanulmányából az olvasható ki, hogy a szóban forgó terület zsidó lakosságának népesedési mintája az első és a második demográfiai átmenet közötti, vegyes típust testesít meg. Bár az 1895 előtt e térségben felvett KSH-adatok e térségben nem kellően megbízhatóak,⁵ annyit tudhatunk, hogy létszámuk 1869 és 1910 között csaknem több, mint kétszer nagyobb ütemben növekedett, mint a régió össznépeségéé, de országos „össz-zsidó” viszonylatban is rekordméretű volt.⁶ Ezen belül is vezet Máramaros, ahol a gyarapodás majdnem háromszoros – igaz, Ung megye kilóg ebből a trendből, mert a zsidók aránya itt az összpopuláción belül még csökkent is!⁷ (Ami már itt, a könyv elején arra figyelmeztet, hogy egész Kárpátalját ne vegyük egy kalap alá.)

---

³ Idegenrendészeti eljárás volt a zsidók deportálása Kamenyec-Podolszka. <http://www.origo.hu/itthon/20140117-idegenrendeszeti-eljaras-volt-a-zsidok-deportalasa-kamenyec-podolszka.html>. Utolsó letöltés: 2014-08-17.

⁴ Olyanokat is kitelepítettek, akiknek az adatait rendben találták, sokszor egész hitközségeket, például Bruszturán, Felsőapsán (Frojimovics Kinga: Állampolgárság-revizio: Deportálás 1941-1942-ben. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, i. m., 227-248., 242-243.). Gányán rögtön letartóztatták, aki nem tudta bizonyítani, hogy magyar állampolgár (Uo. 243.). A neológ és az ortodox vezetők kérték is Kozma Miklós kárpátaljai kormányzói biztos helyettesétől, hogy kétségtelenül, illetve vélelmezhetően magyar állampolgárságú személyeket ne szállítsanak el. (Uo. 244.)

⁵ Ezt Konrád Miklós azzal magyarázza, hogy az adatközlő rabbik nemigen tudtak magyarul – emellett pedig még az 1900-as években is szándékosan lefelé torzították a számokat, mert fiatalabb híveiket igyekeztek megóvni a katonaságtól, ahol a vallási előírásokat azok nem tarthatták volna be eléggé. Ld. Konrád Miklós: Demográfiai változások. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, i. m., 15-26., 21.

⁶ Uo. 18.

⁷ Uo. 18., Vö. Uő: Konrád Miklós: Az államhatalom és a régió más népességeinek viszonya a zsidósághoz. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, i. m., 106-125., 115-116.

Felvetődik a kérdés: miből származott ez a gigantikus mérvű gyarapodás? A korszak népszerű és veszélyes, mindmáig fennmaradt antiszemita toposza szerint a folyamatos galíciai bevándorlásból, ami a dualizmuskori liberális kormányok felelőtlen bevándorlási politikájának következménye. A hiedelem tartósságára jellemző, hogy a máskülönben szintén zsidóellenes (!), de egy szakmai minimumhoz mégis ragaszkodni igyekvő Kovács Alajos⁸ is hiába próbálta meggyőzni eszmetársait: amit immigrációnak vélnek, az valójában belső vándorlás, a keleties külsejű, kultúrájú zsidóság elköltözése Északkelet-Magyarországról az ország más vidékeire; a bevándorlás 1869 óta gyakorlatilag leállt, sőt, a megélhetési nehézségek miatt jelentős kivándorlás van, a zsidó népességtöbbslet a természetes szaporulat eredménye – nem hallgattak rá, sőt, még a szakma legjelesebbjei közül Szekfű Gyula *Három nemzedéke* is átvette⁹. Ami a természetes szaporodásban a nem zsidókhöz képest mutatkozó előnyt illeti, az főleg a magas születésszámból eredt¹⁰ – ami viszont a korai házasodással magyarázható¹¹ –, kisebb részben pedig a kedvezőbb halálozási arányból, ami pedig a viszonylag racionálisabb egészségmagatartás következménye, és ez tudta ellensúlyozni a nem zsidóknál nagyobb mértékű emigrációs veszteséget.

A modernizációval, illetve a polgárosodással összefüggésben egy másik, széles körben elterjedt *locus communis* az, hogy a kárpátaljai zsidók kereskedőnép voltak, „seftelésből”, pénzkölcsönzésből éltek, vagy önálló egzisztenciaként keresték kenyerüket. Itt azonban mindenféle általánosítás azon áll vagy bukik, hogy milyen kereszt táblában mit mihez viszonyítunk, mi minek a hány százaléka. Ha azt nézzük, hogy a zsidó lakosság hányadrésze volt kereskedő, illetve önálló, (talán) meglepetésre azt látjuk, hogy a többségük nem volt az.¹² Ha viszont az a kérdés, hogy a kereskedők hány százaléka

---

⁸ Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. A Szerző Kiadása, 1922, 13-14.

⁹ Uo. 20., Vö. Konrád Miklós: *Az államhatalom és a régió...*, 2013, i. m., 119.

¹⁰ Egy érdekesség: az első két évben az ifjú házások a szülőknél laktak, hogy beletanuljanak az üzletbe! Konrád Miklós: *Demográfiai változások...*, 2013, i. m., 23.

¹¹ Uo. 22.

¹² Csíki Tamás: *Foglalkozási szerkezet és megélhetési módok*. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, i. m., 27-36., 28. Jegyezzük meg: a bérmunkások is többnyire nem az iparban – dominánsan faipari gyárakban –, hanem a forgalmi

volt zsidó, akkor a válasz: Magyarországon sehol nem volt akkora zsidó monopólium a kereskedelemben, mint ebben a térségben a Monarchia idejében,¹³ és a csehszlovák uralom alatt is a 30-as évek elején Podkarpatská Rus kiskereskedelmének 94 százaléka volt izraelita kézen.¹⁴ Egyfajta naiv „kereskedőnép-elmélet” vagy közvetítő kisebbségekről szóló teória¹⁵ állhatott a háttérben a századforduló hírhedt kárpátaljai antiszemita mozgalmának, az ún. hegyvidéki akciónak is, amely a zsidógyűlölő Katolikus Néppárt eszméi hatása alá került görög-katolikus püspök, Firczák Gyula kezdeményezése nyomán indult,¹⁶ valójában azonban a „middleman minorities theory” közgazdaságtani alapmodelljét igazolja: az azonos etnikumúak között is előítélet céltáblájává válik az a monopolhelyzetű csoport, amely drágábban ad el, mint ahogyan vásárol, akkor is, ha ezzel valós, sőt, létfontosságú szükségletet elégít ki.¹⁷ Az állami beavatkozás azonban kevesebb zsidóellenes éllel is nehezítette a zsidó kereskedők megélhetését, a két világháború között a centralizált gazdaságpolitikát folytató¹⁸ csehszlovák állam által támogatott, olcsóbban eladó cseh konkurensek, illetve fogyasztói szövetkezetek képében.¹⁹

Ha már a zsidókról, mint közvetítő és modernizátor kisebbségről szóló közkeletű vélekedések pontosításánál tartunk, érdemes a pénztőke mellett a kulturális tőkejavak piacán is körülnézni. Karády

szektorban dolgoztak, és a fuvarozás még az 1918-as impériumváltás után is döntően zsidó foglalkozás maradt (Zima András – Glässer Norbert: Gazdasági helyzet, foglalkozási összetétel. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, 148-155., 149.). Azt is figyelembe kell venni ugyanakkor, hogy a közhivatalok „csak” a vármegyénél voltak zárva a zsidók előtt, a városokban nem (Csiki Tamás: Foglalkozási szerkezet..., 2013, i. m. 28-29.).

¹³ Karády Viktor: Értelmiség, világi iskolázás és elitképzés. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, i. m., 78-84., 78.

¹⁴ Fedinec Csilla – Szarka László: Politikai választások és kulturális orientációk. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, i. m., 156-164., 171.

¹⁵ Csiki Tamás: Foglalkozási szerkezet..., 2013, i. m., 33. old.

¹⁶ Konrád Miklós: Az államhatalom..., 2013, i. m., 110. Az antiszemita mozgolódás magyar politikusok és ruszin parasztok körében egyaránt vonzott híveket.

¹⁷ Thomas Sowell: *Black Rednecks and White Liberals*. San Francisco, Encounter Books, 2005. 65-111.

¹⁸ Filep Tamás Gusztáv: Zsidók a magyar közéletben a helyi magyar sajtó tükrében. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, i. m. 207-214., 208.

¹⁹ Zima András – Glässer Norbert: Gazdasági helyzet..., 2013, i. m., 151-152.

Viktor tanulmányából azt tudjuk meg, hogy a régió viszonylagos elmaradottsága azért mégis csak számos téren éreztette hatását: a zsidók ugyanis itt kevésbé kapcsolódtak be az iskolai mobilitásba, mint más magyar vidékeken,²⁰ és – ez igazi meglepetés! – nem hogy nem túlreprerzentáltak a felsőoktatásban, ahogy azt zsidóknál megszokhattuk, hanem éppen fordítva, alulképzettebbek (három-ötszörösen) a népességen belüli számarányukhoz képest a felsőoktatásban, mint a nem zsidók (ők csak két-háromszorosan)!²¹ Itt is lényeges ugyanakkor, hogy mit mivel vetünk össze: az értelmiségi pályákon már erős izraelita felülképviseletet észlelhetünk.²² És itt is ajánlatos figyelni az altérségek közti fejlettségi különbségekre, mert Észak (Bereg és Ung) fejlettebb, mint Dél (Ugocsa és Máramaros).²³ Mislovics Erzsébet írása pedig az alapfokú oktatásban konkretizálja a visszamaradottság által generált szűk keresztmetszeteket: az elemi iskolában a fiúk rosszabbul tanultak, mint a nem zsidó tanulók vagy a zsidó lányok (!),²⁴ mert nekik héderbe, zsidó iskolába is kellett járniuk, és ez kimerítette őket.²⁵ A héderben ráadásul a sokszor *cadik* vavnak (héberül 96-ot jelent, a 96 százalékos szeszre céloztak vele) csúfolt, másodállásban kibólegényként vagy az analfabéta zsidók kérvényeit a piacon megíró, írnokként is kenyeret kereső *melamedek* (zsidó tanítók) gyakran verték a gyerekeket.²⁶

Itt már zsidóság és környezet interakcióiról van szó, amely e vidéken mindig is különösen sokszereplős viszonyrendszer volt, és az idők során számos változáson ment keresztül, ebben pedig csak az egyik tényező volt az, hogy a terület kivételesen sokszor cserélt

---

²⁰ Karády Viktor: *Értelmiség, világi iskolázás...*, 2013, i. m., 79. Tegyük még ehhez hozzá: a zsidók itt is jobban tanultak – és rosszabbul tornáztak. Uo. 81.

²¹ Uo. 81.

²² Uo. 83.

²³ Uo. 84.

²⁴ A nők más téren is profitáltak abból, hogy az őket sújtó megkülönböztetés miatt kimaradtak a zsidó oktatásból: az izraelita vallási felsőoktatási intézményekben, a jesivákban nem tanulhattak tovább, ezért több szellemi energiájuk maradt – a magyar irodalmi művek olvasására, amelynek így egyik legteljesebb olvasótáborává váltak. Ld. Komoróczy Szonja Ráhel: *Nyelvhasználat*. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, i. m., 37-45., 41.

²⁵ Mislovics Erzsébet: *A haszidizmus megjelenése és terjedése*. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, i. m., 58-68., 77.

²⁶ Uo. 69., 71.

gazdát. Éppen ezért a kárpátontúli térség kiválóan illusztrálja: hány politikai tényező hányféleképpen próbál egykultúrájúvá tenni egy alapvetően multikulturális társadalmat, vagy éppen ellenkezőleg: hogyan próbál meg az „oszd meg és uralkodj” taktikáját alkalmazva viszályt szítani ott, ahol neki nem tetsző egység jött létre vagy van kibontakozóban. Ebben a többszereplős, vonzásválasztásoktól befolyásolt erőterben kell értelmeznünk a lelkekért, a lojalításokért, szolidaritásokért folyó szüntelen harcot, elemeznünk az identifikációs és elkülönöződési folyamatokat, az etnikumközi kapcsolatok mintázatait (asszimiláció, disszimiláció, akkulturáció stb.). A könyv ezzel kapcsolatos legfőbb tanulságait próbálom az alábbiakban összegezni.

A kiegyezés korszakában az interetnikus viszonyok terén a magyar fél volt a domináns, a magyarosítás terén azonban jóval nagyobb közegellenállásra lelt, mint más országrészekben, mert az urbanizáltságban, iparosodásban lemaradt Kárpátalján szívósabb volt a zsidó tradicionalizmus. Ha azonban a galíciaiakkal hasonlítjuk össze, a magyar oldal van előnyben, mert míg a legkésőbbben és legkevésbé asszimilálódott Máramarossszigeten is 1910-ben már hallhattunk magyar beszédet,²⁷ addig a lengyel területeken továbbra is fennmaradt a jiddis „egyeduralma”²⁸ Minálunk az állam befolyása erősebben érvényesülhetett, mert bár az asszimilációs nyomás – ismét a sztereotípiákra rágóvalva – nem volt teljes, hiszen az állam 1871-ben az állam elismerte az ortodoxok alapszabályát,²⁹ a rabbik számára azonban előírta a magyar nyelvtudást és a gimnáziumi vagy a polgári iskolai végzettséget.³⁰ A kárpátaljai magyar vezetők a megmagyarosodást a modernizálódás velejárójának tekintették.³¹ A dualizmus alatt a tipikus azonban a többnyelvűség maradt: sokak számára maga az anyanyelv fogalma is értelmezhetetlen maradt,³²

---

²⁷ Igaz, a zsidók és a nem zsidók között a távolság Szigeten továbbra is megmaradt ebben az időszakban. Konrád Miklós: *Az államhatalom...*, 2013, i. m., 123.

²⁸ Komoróczy Szonja Ráhel: *Nyelvhasználat...*, 2013, i. m., 41.

²⁹ Konrád Miklós: *Az államhatalom...*, 2013, i. m., 107. A szerző hozzáteszi: az ortodoxok ezzel le is mondtak a felfelé asszimilációról.

³⁰ Mislovics Erzsébet: *Rabbik, irányzatok, közösségek. In: Zsidók Kárpátalján...*, 2013, i. m., 45-57., 49.

³¹ Mislovics Erzsébet: *A haszidizmus megjelenése...*, 2013, i. m., 51.

³² Komoróczy Ráhel: *Nyelvhasználat. 2013, i. m., 43.*

mindeközben pedig mindegyik használt nyelvnek megvolt a maga szimbolikus jelentése, funkciója.³³

A magyarságba való betagozódás a személyes kapcsolathálók terén is többlépcsős, konfliktusokkal teli folyamat volt. Az integráció egyik fokmérője a „gazdanép” civil társadalmi szerveződéseibe, egyesületeibe, klubjaiba – Magyarországon ebbe a korban: a kaszinóba – való bebecsúztatás és beilleszkedés, de a kaszinótagok között akkor kezdődtek gyakoribbá válni az összetűzések, amikor már nemcsak nemeseket, hanem zsidókat is befogadtak.³⁴ Egyúttal igaz, hogy a mentális elkülönülés fennmaradása a zsidók politikai életben való érvényesülését nem akadályozta,³⁵ mert Kárpátaljának minden választás alkalmával volt zsidó képviselője – az Antiszemita Pártnak viszont soha nem akadt még jelöltje sem.³⁶

A csehszlovák uralom alatt a kárpátaljai zsidók a korábnál is összetettebb döntési helyzetek elé kerültek. 1918 előtt a magyarság államalkotóként, tehát uralmi pozícióból, utána azonban már meggyengülve, kisebbségbe szorulva gyakorolt asszimilációs nyomást rájuk, közben azonban „játékosként” belépett a csehszlovák állam, sőt, a lassanként megszerveződő ruszinság is – a már korábban is meglévő zsidó vallási frakciók mellé. Ez megnövelte az egyén játékkerét az identifikáció során, ugyanakkor egy bonyolultabb, a korábnál több szereplős szituációban kellett döntéseket hoznia.

A csehszlovák hatalom stratégiája a magyarság meggyengítésére irányult, amelynek egyik eszközeként megpróbálták megnövelni a zsidók és a magyarok közti távolságot. A csehszlovák törvények szerint ugyanis, ahol a nemzetiségek számaránya nem érte el a 20 százalékot, ott bizonyos kisebbségi jogokra nem tarthattak igényt: magyarul nem taníthattak, nem pereskedhettek, nem feliratozhattak filmet, nem tarthattak magyar nyelven politikai beszédet, színelőadást.³⁷ A zsidóknak a magyarokról való leválasztása azonban többnyire nem járt sikerrel. Bár közvetlenül Trianon után a

---

³³ Uo. 44.

³⁴ Csiki Tamás: Vallási élet, önszerveződés: Egyletek, szervezetek. In: *Zsidók Kárpátalján...,* 2013, 95–105., 104.

³⁵ Uo. 105.

³⁶ Konrád Miklós: *Az államhatalom...,* 2013, i. m., 125.

³⁷ Filep Tamás Gusztáv: *Zsidók a magyar közéletben...,* 2013, i. m., 211-212.

nem zsidó magyarok körében erősödött az antiszemitizmus,³⁸ a magyar politikusok bírálata a továbbiakban az önálló zsidó nemzetiségi törekvésekre összpontosult,³⁹ amiben annyiból volt is ráció, hogy a zsidók földrajzi és ideológiai széttagoltsága következtében a zsidó pártokra leadott szavazatok elvesztek, és a választási törvény következtében nagy valószínűséggel a csehszlovák nemzetiség érdekében leadott szavazatokként vették azokat számba.⁴⁰ A csehszlovákiai magyar politikai erők meg akarták tartani a zsidóságot a magyarságon belül. Erre jellemző az az eset, amikor egy magyar lap arra buzdította a zsidókat: vallják magyarnak magukat az 1930-as népszámláláson,⁴¹ hogy ne sikerüljön a csehszlovák terv: Pozsony, Kassa, Ungvár és Munkács magyar lakosságának a bűvös egytöd alá „leküzdése”.⁴² A zsidók többnyire

---

³⁸ A zsidóellenes gondolatmenet alapja az a vád volt, miszerint a dualizmus idején a magyar állam túlságosan, a többi nemzetiség kárára támogatta, és ezáltal a magyarság ellen hangolta azokat. Lásd: Fedinec Csilla: Ruszinok, magyarok, zsidók: Demográfia és interetnikus viszonyok. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, 136–147., 145.

³⁹ Fedinec Csilla – Szarka László: Politikai választások..., 2013, i. m., 159. Az egyik magyar párt szerint a zsidók azért csináltak külön pártot, hogy semlegesek maradhassanak a harcban, amelyet a prágai kormányzat a magyarok letörésére indított. Lásd: Uo. 158.

⁴⁰ Filep Tamás Gusztáv: Zsidók a magyar közéletben..., 2013, i. m., 208.

⁴¹ A számlálóbiztosoknak ki volt adva: a zsidó vallásúakat zsidó – és nem magyar – nemzetiségűnek kell beírni, hiába vallják magukat magyarnak. Aki tiltakozott, azt végül mégis magyarként regisztrálták, de beidézték. Uo. 211.

⁴² Uo. 211–212. Figyelemre méltó az újság érvelése: aki magyarnak vallja magát, az a választásokon még nyugodtan szavazhat a kommunistákra vagy a cionistákra is! Ezt az magyarázza, hogy a kommunisták nyerték általában a választásokat Kárpátalján, és a zsidók (meg a ruszinok) többsége rájuk szavazott (erről lásd: Fedinec Csilla – Szarka László: A kárpátaljai cionista mozgalom sajátosságai. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, 165–173., 157.). A zsidók mindkét kárpátontúli városban csakugyan a mérleg nyelve szerepét is játszották: Munkácsban a hatalom felől jövő, a magyar nemzetiségnek a népszámlálás utáni megtagadására irányuló pressziójával is dacoltak (Fedinec Csilla: Ruszinok, magyarok, zsidók..., 2013, i. m., 137.), és így jórészt nekik köszönhetően a csehszlovák hatóságok arra kényszerültek, hogy a munkácsi járás arányszámát tornásszák le húsz százalék alá tervük kivitelezéséhez; Ungváron viszont a zsidó pártoknak a fennálló hatalom iránti lojalitása akadályozta meg azt, hogy legalább a városi tanács közvetítő nyelvét tegyék meg a magyart, amire az adott volna alapot, hogy a tanácsnokok fele, ha nem is volt mind magyar, de tudott magyarul. Az ungvári és a munkácsi zsidó szülők aztán tiltakoztak is a magyar nyelvű

pozitívan reagáltak a magyar politikusok, publicisták etnikumközi szövetségkötési ajánlatára,⁴³ amit az is mutat, hogy többen közülük vezető szerepet játszottak a magyar pártokban és a sajtóban,⁴⁴ falun pedig még inkább a magyarsághoz hűek voltak a zsidók.⁴⁵ Ha azonban már nem a 20 százaléknyi – akár zsidó, akár nem zsidó – magyar megléte a tét, akkor azt is látnunk kell, hogy Kárpátalján a zsidók közel 90 százaléka mégis csak zsidónak vallotta magát – ami jóval nagyobb arány, mint a hasonló csehországi (kb. egyötöd), illetve morvaországi, szlovákiai és össz-csehszlovákiai adat (mindhárom esetben nagyjából a fele).⁴⁶ Ez feltétlenül összefügg azzal, hogy a térséget az új hatalom, a fejlett masaryki polgári demokrácia, Európa egyik legfejlettebb országa sem szabadította ki az alulfejlettség, az industrializációban és az urbanizációban való visszamaradottság állapotából, és zsidósága is Európa legszegényebb izraelita populációja maradt.⁴⁷

A magyarok 1938-as bejövetele után a zsidóság eleinte ambivalens helyzetbe került, mert rögtön a zsidótörvények általi diszkrimináció áldozatává vált,⁴⁸ ugyanakkor a bevonuláskor még

---

oktatás megszűnése miatt Lásd: Filep Tamás Gusztáv: Zsidók a magyar közéletben..., 2013, i. m., 212 -213.

⁴³ Így pl. Sapira munkácsi rebbe (Glässer Norbert – Zima András: Kárpátalja a budapesti..., 2013, i. m., 217.) a magyarsághoz való hűségre szólított fel, az *Egyenlőség* nevű magyarországi neológ zsidó lap külön megdicsérte a munkácsi zsidókat, mert még mindig magyarul beszélnek (Uo. 216.), a hétköznapi életet pedig továbbra is a zsidó boltos jellemezte, akit a magyarok elfogadtak, mert bármit be tudott szerezni (Fedinec Csilla: Ruszinok, magyarok, zsidók..., 2013, i. m., 147.).

⁴⁴ Filep Tamás Gusztáv: Zsidók a magyar közéletben..., 2013, i. m., 209. A magyarok iránti lojalitást motiválhatta, hogy a demokratikus államberendezkedésű Csehszlovákia sem volt mentes az antiszemitizmustól: bár zsidótörvények nem voltak, de a prágai és a brnói egyetemen – az „egyetemi autonómia” sajátos termékeként az egyetem belső szabályzata numerus claususú írt elő a zsidók rovására (Fedinec Csilla – Szarka László: A kárpátaljai cionista..., 2013, i. m., 172.). Másfelől: a Trianon előtti Magyarországon még ismeretlen volt az a nyílt és gyilkos zsidóüldözés, amit a kárpátaljai zsidók csak a terület 1938-as visszacsatolása után ismerhettek meg – addig pedig az irredenta nosztalgiának körükben is tág tere nyílt.

⁴⁵ Filep Tamás Gusztáv: Zsidók a magyar közéletben..., 2013, i. m., 210.

⁴⁶ Fedinec Csilla – Szarka László: A kárpátaljai cionista..., 2013, i. m., 166.

⁴⁷ Uo. 166.

⁴⁸ Frojimovics Kinga: Állampolgárság-revizíó..., 2013, i. m., 229 -231.

számítottak rá katonaként,⁴⁹ az 1941-es népszámláskor pedig a magyarság létszámát növelő tényezőként.⁵⁰ Az üldözés, a jogfosztás egyre inkább való fokozódása, ugyanakkor a tömeges népirtás elmaradása egészen 1944-ig, egybekapcsolódva a zsidóság nacionalista, irredenta érzelmű része számára örvendetes országgyarapodással⁵¹ döntő mértékben hozzájárultak veszélyérzetük elaltatásához és ahhoz, hogy a deportálások készületlenül ériék őket. Ennek következtében még más országokbeli zsidóknál is nagyobb mértékben érezhették magukat elárulva és becsapva – ennek pedig a túlélők számára lett mindmáig ható jelentősége.⁵² Ez már emlékezetpolitikai kérdés, ezzel indul a *Maradék közösség* című fejezet, az *Örökség* címűnek pedig szinte kizárólagos témáját képezi.⁵³

Különös erővel jelenik meg ez abban a tanulmányban, amely a kárpátaljai zsidókról a vészorszak előtt született irodalmi műveket tudatos visszavetítéssel a holokauszt-emlékezet részeként interpretálja.⁵⁴ Ez a megközelítés kikerülhetetlen, hiszen már a kötet címlapján levő kép láttán is belehasít az olvasóba a fájdalom: miért nem lehetne ma ilyen fényképet készíteni, nem is beszélve a sok, 20-as, 30-as évekbeli utcaképről, amelyeken zsidó kereskedők cégtáblái láthatók? Persze, az emlékezet megszépíti a múltat, eltúlozza, hogy a „kis Jeruzsálemnek”⁵⁵ is nevezett Munkács mennyire volt zsidó

---

⁴⁹ B. Stenge Csaba: Kárpátaljai zsidók a honvédségben: Fegyveres szolgálat a honvédségben és munkaszolgálat. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, 249–256., 249.

⁵⁰ Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: (Uő.): *Válogatott tanulmányok I–III*. Budapest, Magvető Kiadó, 1986. II.k. 621–799., 753.

⁵¹ Pl. Munkács 1938-as visszacsatolását a helyi zsidóság örömmel fogadta. Fedinec – Oficinszkij: Szovjet múlt. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, i. m., 276–284., 270.

⁵² Karády Viktor: A soá, a rendszerváltás és a zsidó azonosságtudat válsága Magyarországon. In: Kovács M. Mária – Yitzhak M. Kashti – Erős Ferenc (szerk.): *Zsidóság, identitás, történelem*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1992. 23–44.

⁵³ A két fejezet tán legnagyobb hiányossága, hogy Máramaros ebben már időnként kakukktójas marad: a vészorszak előtti kárpátaljai zsidó kontinuitás romániai viszonylatban mintha teljesen megszakadna.

⁵⁴ Horváth Rita: Kárpátaljai irodalom mint jizkor-irodalom. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, i. m., 328–335.

⁵⁵ Fedinec Csilla – Oficinszkij Román: Szovjet múlt..., 2013, 280.

város.⁵⁶ Ezért joggal kételkedhetünk akár abban is, hogy mennyire beszéltek a nem zsidók is a „minkecsi” piacon jiddisül,⁵⁷ vagy abban, igaz-e, hogy 1944 előtt azért nem kellett senkinek se szégyellnie a zsidóságát, mert „mindenki zsidó volt”,⁵⁸ indokolt-e, hogy a nosztalgizálók – sokszor szirupos,⁵⁹ George Emanuel Opitz-képeket⁶⁰ idéző visszaemlékezéseikben – hallgatnak a korabeli antiszemitizmusról.⁶¹ Valójában azonban a múlt idealizált enkapszulációja egyfajta kísérlet arra, hogy valahogy mégis egyáltalán beszélni lehessen arról, ami minden addig felülmúlóan traumatizált mivolta miatt csaknem kikommunikálhatatlan.⁶² Ennek az emlékezetnek talán legérdekesebb vonulata a virtuális ortodox és haszid zsidó Kárpátalja újrateremtése – külföldön Williamsburgben, Bné Brakban, Brooklynban, ami egyúttal egy hazalátogató örökségturizmus kibontakozásával is együtt jár, ami azonban „nem tekinthető visszatelepedésnek. A médiában is gyakran visszaköltözésként félreértelmezett jelenség mögött valójában a zarándoklatok vallási kereteit biztosító infrastruktúra kiépítési törekvése áll”.⁶³

A kárpátaljai gyökerű haszid és ortodox zsidó közösségek a vallásos zsidóság fontos részét képezik számos országban – igaz, ez már nem valóságos, hanem virtuális Kárpátalja. Ha azonban zsinagógákat lehet átalakítani terményraktárakká, mint ahogyan a szovjet időkben is tették a kárpátontúli területen, vagy ahol egyfajta társadalmi-politikai amnéziával idegenrendészetet lehet látni és láttatni ott, ahol valójában népirtás volt, ott szükség is van a kulturális emlékezetre – ahogy az olyan, nagy erudícióval megírt könyvekre is, mint a *Zsidók Kárpátalján*.

---

⁵⁶ Vincze Kata Zsófia: Nosztalgikus Kárpátalja-emlékezet. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, i. m., 336–344., 340.

⁵⁷ Fedinec Csilla – Oficinszkij Román: Szovjet múlt..., 2013, i. m. 270.

⁵⁸ Vincze Kata Zsófia: Nosztalgikus Kárpátalja-emlékezet..., 2013, i. m., 342.

⁵⁹ Uo. 342.

⁶⁰ Uo. 338.

⁶¹ Uo. 341.

⁶² Uo. 344.

⁶³ Glässer Norbert: Úgy, mint az óhazában: Újrateremtett közösségek. In: *Zsidók Kárpátalján...*, 2013, i. m., 214–220., 350.

SEGVEVY DÁNIEL ZOLTÁN*

Térfelfogás és retorika

Krasznai Zoltán: *Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon*. Pécs, Publikon kiadó, 2012. 262 oldal.

Krasznai Zoltán könyve hazánk egyik máig ható, sorsfordító eseményével, a trianoni békeszerződéssel és következményeivel, illetve ezzel összefüggésben a nemzeti tér reprezentációinak alakulásával foglalkozik.

Ez a könyv – a szerző doktori értekezésének kibővített változata – kétségkívül alpműve a magyar földrajztudomány két világháború közötti céljait, eszközeit, felépítését tárgyaló diskurzusnak. A szerző történész, doktori tanulmányai alatt bekapcsolódott az ELTE BTK-n működő Atelier-kutatócsoport munkájába, majd ösztöndíjjal Párizsban végzett kutatásokat.

A munka három fő és számos alfejezetre tagolódik. Az I. fejezetben a bevezetőt, illetve a kutatási előzményeket olvashatjuk. Elsőre talán túlságosan terjedelmesnek tűnhet ez a blokk a többi fejezethez képest, azonban végigolvasva megállapíthatjuk, hogy rendkívül alapos, hiánypótló áttekintést ad a trianoni békeszerződés, majd az azt követő, a magyar politikai életet leginkább tematizáló revíziós politika térbeli aspektusainak lehetséges megközelítéseiről. A II. alfejezetben elsősorban az angolszász és a francia szakirodalomra támaszkodva kiválóan ismerteti a különböző nemzeti térreprezentációkat vizsgáló generális kutatásokat, a különböző narratívákat kritikáikkal együtt. A kartográfia területét külön is vizsgálva felvillantja a térképi ábrázolások modern megközelítéseit. Megadja a térképnek, mint önmagán túlmutató szemantikai

---

* Segyevy Dániel Zoltán, ELTE földrajz szak, mesteri képzés, Budapest, segvevydani2@gmail.com

jelrendszernek az értelmezési lehetőségét. Célja és társadalmi kontextusa szerint a térkép akár minden további szöveges magyarázat nélkül is alapvető retorikai eszköz lehet, választott módszertana, a bemutatott területhez választott kivágat (milyen földrajzi környezetben ábrázolják az adott területet), a megjelenített és meg nem jelenített térképi információk szerint. Ennek nyomán kritikával illeti azt a klasszikusnak mondható megközelítést, miszerint léteznek „valódi” és „hamis” (például propaganda-) térképek, a kettő közötti különbséget inkább fokozatának, semmint jellegre vonatkozóznak látja.

Míndeközben a saját kutatásait is elhelyezi a tudományos térben, alapos indoklás kíséretében azt konstruktivista kutatásként határozza meg. Az a szakirodalmi bázis, amelyet a szerző felvonultat, kiváló kiindulópont bármely hasonló kutatás számára.

A könyv legfontosabb része, tulajdonképpeni magja a II. fejezetben kerül kibontásra.

Az első alfejezetben sorra veszi a könyv írója a Magyarország-kép területi reprezentációinak alakulását, fejlődését a magyar földrajztudomány 1870-es évekbeli intézményesülésétől kezdve az I. világháború végéig. A II. alfejezetben kerül bemutatásra és elemzésre a földrajztudomány és a trianoni béke-előkészületek kapcsolata. Ez a könyv egyik legigényesebben kidolgozott része, önmagában is kerek egészet alkot. Mind a forráskorpuszt, mind az elemzés kompaktságát, illetve terjedelmét tekintve kiemelendő ez a fejezet a könyv többi része közül. Bemutatja, hogy a földrajztudományt ekkoriban miképp hatotta át a francia emberföldrajz gondolatvilága, hogyan szolgáltak a természetföldrajzi tényezők a társadalmi viszonyok magyarázatául (de nem determinálva azokat!), és ebből fakadóan hogyan lett a táj az egymásra ható természet- és társadalomföldrajzi tényezők szerves, megbonthatatlan egységéként a francia emberföldrajz központi fogalma. A szerző sorra veszi az irányzatnak a magyar földrajztudományra gyakorolt hatásait is, elsősorban Teleki Pál szerepét hangsúlyozva. A béketárgyalásoknak a döntően francia emberföldrajz dominálta földrajzi természetű érveléseivel kapcsolatban a könyv rámutat arra, hogy a magát „tisza tudományként” definiáló földrajztudomány miképpen fonódott össze a politikai döntéshozattal, illetve állt a nemzeti érdekek szolgálatába ebben az időszakban, és miképpen formált jogot Európa jelentős részének térképét alapjaiban átrajzoló politikai döntések

tudományos legitimálására, és tett szert jelentős presztízszre. Emellett rámutat arra is, hogy a magyar geográfusok, felkészültségüket is demonstrálандó, tudatosan hivatkoztak a francia emberföldrajz alapműveire, úgy, hogy azok írói az ellenérdekelt békedelegációk soraiban foglaltak helyet. Krasznai az egész mű során kiemelt figyelmet szentel a szövegszerű források mellett az egyes területek térképi reprezentációinak is. Ugyanakkor, hogy teljesebb képet kapjunk, érdemes lett volna ezen a ponton a tudománytörténeti áttekintéssel párhuzamosan, illetve abba sokkal nagyobb hangsúllyal beépítve egy alaposabb térképtörténeti áttekintést adni a 19. század második felétől kezdődően, különösen a – korabeli szóhasználattal élve – néprajzi térképek módszertani fejlődésének vonatkozásában, vagy legalább hivatkozni az e tárgyban korábban keletkezett olyan összegző írásokra, mint például Kocsis Károly 1996-os cikke,¹ vagy Tátrai Patrik bibliográfiájának² bevezető tanulmánya.

A folyamat demonstrálására magyar szempontból az egyik legkiélezettebb érveléstechnikai ellentétpár így egyfelől Emmanuel de Martonne példája, aki a francia emberföldrajz egyik legmeghatározóbb alakja (Vidal de la Blache, a francia emberföldrajz alapítójának veje is volt egyben), a békétárgyalások során talán a legnagyobb tekintéllyel bíró földrajztudós, francia részről a román-kérdés referense, illetve 1919-es, 1:1.000.000-s méretarányú Románia-térképe,³ másfelől pedig Teleki Pál, a magyar földrajztudomány meghatározó alakja, politikus, szintén 1919-es, és szintén 1:1.000.000-s méretarányú, Magyarország etnikai viszonyait ábrázoló „vörös térképe”.⁴ A szerző elemzésében kimutatja, hogy azonos elméleti háttérrel, hasonló módszertannal, politikai szándékoktól vezérelve hogyan jutnak teljesen ellentétes következtetésre a két vizsgált terület közös halmaza, Erdély hovatarozása kapcsán, és ez hogyan fedezhető fel a térképi ábrázolásokon. Rámutat Erdély kapcsán arra, hogy a francia

---

¹ Kocsis Károly: Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. In: *Földrajzi Közlemények*. Vol. 120. (44.) No. 2-3. 1996. 167-180.

² Tátrai Patrik: *Válogatott bibliográfia Köztes-Európa etnikai földrajzához és etnikai térképezéséhez (1691-2006)*. Budapest, MTA FKI. 2007, 61.

³ *Répartition des nationalités dans les pays ou dominant les roumains*. Párizs, 1919.

⁴ *Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján*. Budapest, 1919.

emberföldrajzi megközelítések alapján felállított tudományos hipotézisek miként alakultak a politikai szükségszerűség mentén megkérdőjelezhetetlen tényekké, előzetes elgondolásokból, tudományos előítéletekből bizonyítékokká válva miképpen alkották a körkörös érvelés klasszikus eseteit. Egyik legszemléletesebb példája ennek a gondolatmenetnek a de Martonne által évtizedekkel korábban csak Havasalföld területére alkalmazott síkság-domság-hegység hármasságának elvének kiterjesztése a Magyarországtól követelt területrészekkel kiegészíteni kívánt Románia területére. Az elemzés kapcsán érdemes lett volna reflektálni Keményfi Róbertnek a *carte rouge* kapcsán megfogalmazott megállapításaira is,⁵ melyek szerint a térkép vizuális hatása felveti a magyar etnikai tér romesztétikában rejlő értelmezési lehetőségét is, mintegy végletekig feszítve a térkép retorikai hatását.

A III. alfejezetben a békekonferencia térképi anyagai kerülnek általánosan elemzésre. Krasznai nagy hangsúlyt fektetett a francia külügyminisztérium archívumában található, így diplomáciai jelentőségüket tekintve vélelmezhetően a legfontosabb anyagok elemzésére is.

Krasznai könyvének egyik legszimpatikusabb módszertani sajátossága, hogy a térképes forrásanyagot nem csupán illusztrációként, mellékletben alkalmazza. Történészként becsületére válik, hogy felhívja a figyelmet a térképi ábrázolásoknak a történeti szakmunkák forrásbázisában – ahol a szövegszerű, datálható források dominálnak – való mellőzöttségére és ennek okaira. Csak egyetérthetünk azzal a nagy kutatási tapasztalatból hitelesített álláspontjával, hogy közgyűjteményeink belső felépítése, raktári nyilvántartó rendszere és az iratkezelés általános alakulása és szemléletmódja miatt egy-egy korabeli térkép – akár dátum nélküli attribútumok – felkutatása nemegyszer valóban nagyfokú kreativitást igényel.

A IV. alfejezetben a két világháború közötti magyar földrajzoktatást elemzi Magyarország területi reprezentációjának szempontjából. A revíziós politika kapcsán kimutatja, hogy a lehetséges minimumot képező trianoni országterület és a lehetséges maximumot jelentő történeti Magyarország területe közötti

---

⁵ Keményfi Róbert: *A magyar nemzeti tér megszerkesztése - Fogalomtár*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Kutatócsoport, 2006.

perspektíva retorikai szinten komoly súllyal nem jelent meg a korszakban, a hivatalos politikai álláspont a „Mindent vissza!” – elvét követte. A politikai érvelés szintjén ezzel a megállapítással egyet is érthetünk, ugyanakkor érdemes lenne a korabeli politika egyéb, nyilvánosan nem hangoztatott, de a földrajzi érvelést nem nélkülöző tervezeteinek (például Gömbös Gyula tervezete, vagy a területi revízió során visszacsatolandó területek prioritási listája) számbavétele, elhelyezése. Az iskolai földrajzoktatás kapcsán a tankönyvek felépítése, a térképi reprezentációk alakulása és a földrajzórák által elért iskoláskorú népesség számának elemzése segítségével rámutat arra, hogy a földrajzos kutatói szféra tudományos eredményei hogyan laicizálódtak, váltak elérhetővé szélesebb tömegek számára. A korabeli propagandaanyagok, plakátok, filmhíradók képében további forráscsoportokat emelve be a vizsgálatba rámutat a nemzeti identitásnak a revíziós igényekből fakadó átalakulására, ahol a terület mint fizikai jelenség az oktatási struktúra, a propaganda, illetve az egyes térképi ábrázolások ikonikussá válása nyomán nemzeti vonatkozást kapott.

A III. blokk különböző esettanulmányokat tartalmaz, amelyek az eddigi állításokat támasztják alá különböző földrajzi területek és társadalmi szférák vizsgálatával. Az első alfejezetben az emberföldrajzi értelemben vett szerves egységű tájat, a Kisalföldet mutatja be. Taglalja a fogalom kialakulását, majd a többségében magyarok lakta területet ért kettévágatás traumája következtében beállott feloldhatatlan helyzetet. Ezt követően esik szó arról, hogyan ültették át a gyakorlatba az I. bécsi döntés után a tájreprezentáció elvét, és ez hogyan változott meg gyökeresen a II. világháború után.

A második esettanulmány a legtöbb határváltozást átélte, többségében ruszinok által lakott Kárpátalja elemzésével folytatódik. A terület kapcsán elemzi a szerző a két világháború közötti magyar politikai élet revizionista és antikommunista jellegének összefonódását, továbbá rámutat az etnikai alapú revízióknak a korabeli érvelés szerinti elégtelen voltára, amit a rutén nép feltételezett magyar szimpátiájával is alátámaszt. A ruténok identitásával kapcsolatban Krasznai szól a Rákóczi-szabadságharcban való szerepről. Ezzel, illetve a görög katolikus egyház szerepével kapcsolatban érdemes utalni számos törésvonalra, amelyek nagyon izgalmas interferenciákat hoztak létre a régióban, valamint a rutén nép öntudatának kialakulásában is fontos szerepet

játszottak. Ezt követően a szerző azt elemzi, hogy az addig a Szent István-i állameszme alapján hangoztatott tolerancia és széleskörű kisebbségi jogok hogyan szorultak háttérbe 1939 után a kárpátaljai autonómia-tervezet leszavazásával.

A harmadik esettanulmány egy „mikrotörténeti” elemzés, amelyben a szerző a két világháború közötti vallási zárandoklatokat, kiemelten a limpiasi zárandoklatok történetét elemzi. Konkrét példák segítségével rámutat arra, hogy a korszak közvéleménye miképp allegorizálta Magyarország trianoni traumáját a krisztusi szenvedéstörténettel.

A negyedik esettanulmány azt vizsgálja, hogyan fonódott össze a mindennapokban Szent István alakja és a revízió, bemutatva, hogyan vált a Szent István-i állameszme szerves történeti fejlődés nyomán kialakult politikai programja egyszerűen, mindenki által megfogható ikonná a korabeli propaganda segítségével.

Ezt követően a kutatási eredmények alapos összefoglalása következik.

A könyv élvezetes stílusban íródott, bár helyenként zavaró elgépelések maradtak a szövegben. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a szerző rendkívül változatos forráscsoportokat von be az elemzésbe, amittől első ránézésre az írás talán kissé strukturálatlannak tűnhet, de a minden alfejezet végén megjelenő „következtetések” rész segíti az eligazodást. Leginkább azonban az utolsó, általános összefoglalás az, aminek alapján a teljes összefüggésrendszer érthetővé válik és kirajzolódik, hogy a szerző miképpen tart a „magas tudomány” konkrét eredményeinek vizsgálata felől azoknak a társadalom egyre szélesebb körében történő reprezentációi felé. Talán a konstruktivista megközelítés sajátossága, hogy, bár a szerző hivatkozik Zeidler Miklós műveire, sőt, a könyv bevezető fejezetében elhelyezi, alaposan elemzi eredményeiket a történeti kutatásokban, műve fő részében kevésbé reflektál a revíziós gondolatnak a nemzetközi politikával is korreláló, hullámzó voltára. Továbbá, különösen a Szent István-kultusz kapcsán kevésbé kapunk választ arra, hogy a társadalom milyen választ adott erre, így a formai részek mellett mennyiben volt ezeknek a kezdeményezéseknek tartalmi hatása.

Összefoglalva, mind módszertanát, mind a feldolgozott források mennyiségét és minőségét tekintve rendkívül alapos művet tartunk a kezünkben. A történeti megközelítésű könyv egyik alapvető értékét

az adja, hogy kilép a földrajz hagyományos elméleti keretei közül, így rendkívül izgalmas adalékokkal szolgál a tekintetben, hogy hányféleképpen értelmezhetjük a földrajztudományt, mi a célja az intézményesült tudományos diskurzusnak, és ehhez a társadalomtudományokban bekövetkezett térbeli fordulat milyen szempontrendszereket tehet hozzá. Érdeklődve várjuk a könyvben is jelzett további források, forráscsoportok feldolgozását.

SCHWARCZ GYÖNGYI*

Etnicitás, állam és gazdaság

Szabó Á. Töhötöm: *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben.* (Documenta et studia minoritatum. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kriza János Néprajzi Társaság, 2013.

A könyv a gazdasági adaptáció etnikai meghatározóit vizsgálja egy erdélyi település és szűkebb térségében végzett empirikus kutatás alapján. A gazdasági antropológiai munka arra keresi a választ egy multietnikus közegben, hogy a nemzetállami modernizáció és a globalizáció jelentette kihívások közepette, amely átrendezte a vidéket, a hozzá való viszonyulást és általában a regionális tagolódás szerkezetét, továbbá az etnikai csoportviszonyokat, milyen adaptációs stratégiákat találnak, fejlesztenek ki a helyiek, és ezeknek a gazdasági stratégiáknak van-e, lehet-e bármiféle összefüggésük az etnicitással.

A gazdasági viszonyok etnikai összetevőikbe ágyazottsága viszonylag újabb keletű kutatási terület vagy megközelítésmód a gazdasági antropológiában, gazdaságszociológiában. A klasszikus antropológiai munkák mintha mindig is ódzkodtak volna etnikus sajátosságként értelmezni az eltérő gazdasági magatartásokat, ehelyett inkább ökológiai eltérések jelentőségét, a különböző társadalmak együttműködési formáit, a munka eltérő szemléletét hangsúlyozták, el akarván kerülni az etnocentrikus szemléletmódot, vagyis éppen az etnikumokról alkotott vélekedések előítéletességének hibájába nem kívántak beleesni.¹

---

* Schwarcz Gyöngyi, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, munkatárs, Budapest, schwarczgy@yahoo.com

¹ Sárkány Mihály: Etnicitás és gazdasági antropológia: megközelítések az interetnikus viszonyok kutatásában. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom.* Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010, 28.

Ahogy az elmúlt század utolsó harmadában az etnicitás, etnikus identitás és általában minden kollektív identifikációs forma a figyelem középpontjába került, úgy vetődött fel a gazdasági tevékenység és etnicitás kapcsolatának lehetősége is. Nem utolsó sorban azért, mert a nemzeti tudományokban meggyökeresedett felfogással szemben az antropológiai megközelítésmód az etnicitást nem elkülönülő kultúrák jellegzetességeként értelmezi már, hanem éppen mint a különböző kultúrák közötti viszonyokban megtestesülő sajátosságot. Így az etnicitás kutatása az eltérő kultúrájú csoportok közötti határok megrajzolását és fenntartását elősegítő társadalmi mechanizmusok vizsgálatára, újabban annak gazdasági vagy politikai aspektusaira helyezi a hangsúlyt.

A közelmúltban Thomas Hylland Eriksen szintén a gazdaság etnikus viszonyokba ágyazottságának kérdését kezdte feszegetni, és amellet szálta sikra, hogy az erőforrások megszerzéséért folytatott etnikai alapú küzdelmek vizsgálatában a kizsoritás módozatai és eredményei (például a szegmentált munkaerőpiac, az etnikai alapú kirekesztés stb.), vagy az etnikai hálózatok működtetésének mikéntje (például etnikus irányultságú vállalkozáskutatás) mellett nagyobb teret kell szentelni az etnicitás kulturális összetevőinek is, mint a gazdasági adaptációt/integrációt befolyásoló tényezőknél. Érti ez alatt az etnikai csoport olyan sajátosságait, mint a nyelv, vagy bizonyos szocializációs, életvezetési minták, mentalitásbeli sajátosságok, esetleg házassági szokások stb., amelyek erőforrásként hasznosulhatnak a gazdasági versenyben. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy ezeknek a sajátosságoknak erőforrásként való hasznosulása nagymértékben függ a tágabb gazdasági-társadalmi kontextusuktól is.²

A magyar vonatkozású elemzések eddig elsősorban a román, németek és erdélyi magyarok körében vizsgálták az etnikai azonosság (bizonyos elemeinek) erőforrásként való használatát, maga Szabó Á. Tőhötöm is végzett ilyen vizsgálatot. A kutatások a németek és az erdélyi magyarok esetében az etnicitás szerepét elsősorban éppen a mentalitásbeli, a gazdasági magatartásokat befolyásoló tudati sajátosságokban vélték felfedezni, ami főleg a

---

² Eriksen, Thomas Hylland: Economies of ethnicity. In: Carrier, James G. (szerk.): *A Handbook of Economic Anthropology*. Cheltenham, Northampton, Edward Elgar, 2006, 367.

vállalkozók önreprezentációjában sokszor – különböző okokból ugyan, de – csak rejtett formában, meta-narratívákban jelenik meg.³ A romák esetében többnyire arra fókuszáltak a kutatások, hogyan válhat az etnicitás hátrányból előnnyé, akár a vállalkozóvá válás,⁴ akár migráció esetén,⁵ ezekben az esetekben a gazdasági erőforrásként szolgáló rokonsági kapcsolatok etnikus sajátosságként értelmeződtek.

Az etnicitás és a gazdaság közötti kapcsolódás idézett szemlélete, lehetséges megközelítésmódja, vagyis az etnikai sajátosságok erőforrásként való használata Szabó Á. Töhötömnek ebben a munkájában nem, vagy inkább csak érintőlegesen jelenik meg. Elismeri, hogy léteznek az etnikumok gazdasági viselkedését leíró sztereotípiák, ám ő ezekre is inkább a háttérükben meghúzódó valós gazdasági, társadalmi, történeti, ökológiai folyamatok, jelenségek feltárásának lehetőségeként tekint. Értelmezésében a gazdaság etnikai vetületét a kiszorító gyakorlatban, a gazdasági rések megtalálásában, az etnikai specializációban és az egyes gazdasági területek, tevékenységek hálózatos monopolizációjában lehet tetten érni. Így ő a gazdasági cselekvéseket, akciókat, illetve intézmények működését vizsgálja, ezekben keresi az etnikai momentumokat, vagyis azt, hogy az egyes etnikai csoportok milyen gazdasági

---

³ Kiss Tamás: Vállalkozástörténetek Erdélyben. In: Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. Budapest, Teleki László Alapítvány – PTE-BTK Kommunikációs Tanszéke, 2004.; Szabó Á. Töhötöm: Van-e a gazdaságnak identitása? Az identitás megjelenítése és a (második) gazdaság. In: Bakó Boglárka – Szoták Szilvia (szerk.): *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005, 73.; Szigeti Éva: A villányi Ötök. In: Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. Budapest, Teleki László Alapítvány – PTE-BTK Kommunikációs Tanszék, 2004, 173.

⁴ Stewart, Michael: Conclusion: Spectres of the Underclass. In: Rebecca J. Emigh – Szelényi, Iván (szerk.): *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe during the Market Transition*. Westport, Praeger, 2001, 191–203.; Stewart, Michael: Roma, Deprivation and the Underclass. In: Chris Hann (szerk.): *Postsocialism: Ideas, Ideologies and Practices in Eurasia*. London, Routledge, 2002, 133–156..

⁵ Bernát Anikó: A kapcsolathálózat jelentősége a migrációban – etnikai metszetben. In: Némedi Dénes – Somlai Péter – Szabari Vera – Szikra Dorottya (szerk.): *Kötő-jelek. Az ELTE Szociológia Doktori Iskola Évkönyve*. Budapest, ELTE Társadalomtudományi Kar Doktori Iskolája, 2006.

erőforrásokkal rendelkeznek, hogyan gazdálkodnak, mivel foglalkoznak, kivel kooperálnak és kivel nem, hogyan vesznek részt egyes intézmények (például a piac) működésében és működtetésében stb. Ám míg a gazdasági cselekvések, intézmények, szervezetek és folyamatok többnyire jól megfigyelhetők, adatokkal alátámaszthatók, mérhető hatásaik lehetnek, addig mindez etnikai komponensükről, általában az etnikai identitásról, az etnicitásról nem mondható el, lévén az alapvetően szituatív, néha pedig rejtőzködő. Így a szerző különösen nagy figyelmet fordít az etnikai diskurzusok vizsgálatára, elemzésére is, gyakran alkalmazva azt a technikát, hogy egymás mellé helyezi a diszkurzivitás szintjén megnyilvánuló etnicitást a cselekvésekben, tényekben, adatokban megnyilvánuló gazdálkodási sajátosságokkal, s ebből von le következtetéseket.

A mű egyik fontos szemléletbeli sajátossága, hogy a falut és vidékét nem zárt világgént szemléli, hanem egy folyamatosan változó, a külső hatásoknak kitétt, a külvilággal minden irányban kapcsolatot tartó entitásként. Ezért az adaptáció is két szinten értelmeződik: helyi, belső szinten és a külső világok szintjén, amelyek alatt az országos és globális kontextusokat kell érteni. Ebből a szemléletbeli alapállásból következik, hogy a szerző nem feledkezik el az erőforrások elosztását és kiélésének szabályait egyre erőteljesebben befolyásoló állam, vagyis a mindenkori hatalom szerepének elemző bemutatásáról sem, továbbá, éppen a külső világokkal való kapcsolat és a hatalom/politikum vizsgálata miatt, fontosnak tartja a vidékről, a ruralitásról szóló diskurzusok, az ezeket alakító politikák értelmezési keretbe vonását is.

A könyvnek az elméleti, fogalmi és módszertani kereteit vizsgáló bevezető részét követő két fejezetéből a kutatási terep, a Kis-Küküllő középső folyása mentén található Bonyha és szűkebb környezetének gazdálkodását ismerhetjük meg az elmúlt bő száz évben, illetve ennek a gazdaságnak egykori és jelenbeli etnikai tagoltságát. A terepválasztást a szerző, hogy a helyi gazdasági minták összetettsége, sokrétűsége a gazdasági adaptáció komplex rendszerét kínálja vizsgálatra: a paraszti gazdálkodási minták mellett tanulmányozható a nemesi udvartartás és gazdaság hatása a Bethlen család valamikori bonyhai jelenléte miatt, a falusi iparosok és kereskedők stratégiái, valamint, lévén Bonyha vásártartó hely, a vásározás gyakorlata. Bonyha falu mellett még hét másik településen, illetve néhány hajdani szászok lakta faluban és a

borászatban érintett településeken készültek interjúk, ezek közül csak néhány tartozik közigazgatásilag Bonyha községhez. A kutatásba vont tágabb helyszín tehát nem egy egységes, valamilyen szempont szerint összetartozó területi egység, inkább a kutatói kérdésfelvetés(ek)hez igazított horizont. Azon túl, hogy az alapvető kutatási szint Bonyha falu, a vizsgálati, elemzési szintek gyakran változnak a tárgyalt téma kívánalmai szerint, figyelemre sarkallva ezzel az olvasót, ám a szerző mindig elfogadható érveléssel támasztja alá, hogy adott témához miért a nevezett települési, térségi szintet mutatja be.

A Dicsőszentmárton és Balavásár közötti falvak jellemzően magyarok és románok, esetenként cigányok által lakottak, a századok mára már mindenhol jószerivel csak az emléke maradt meg. Az elmúlt évszázad demográfiai folyamatait a szászok fokozatos fogyatkozása, majd eltűnése mellett a cigányok térnyerése és a magyar közösségek ruralizálódása jellemzi. A vidék a század első felében a modernizálódás útján elindult, s a (nemesi) nagybirtok túlsúlyával, de a parasztság körében is megkezdődött birtok-koncentrációval jellemezhető térségnek számított. Mindezeket a gazdálkodás szinte minden elemére, egységére, mozzanatára (a fogatok számától kezdve a birtokstruktúrán keresztül a termelt növények fajtáig, vetésterületéig, a megkötött terménybiztosítások számáig) kiterjedő, részletes statisztikai elemzésekkel támasztja alá a szerző. Etnikai vonást ebben a korszakban a térség gazdasági struktúrájában csak annyit sikerül kimutatnia, hogy a szőlőművelés kizárólag a magyar és a szász falvakat jellemezte, valamint hogy a századok fontos, élenjáró szerepük volt a térség paraszti modernizációjában.

Bonyha falu etnikai-demográfiai viszonyainak ismertetésekor a szerző az etnikai viszonyok korábban alkalmazott száraz, tényszerű ismertetése helyett és nyilván a nagyobb terepismeretből következően is, bevonja az elemzésbe, értelmezésbe az egyes etnikumok település-, illetve telepítéstörténetre vonatkozó diszkurzív stratégiáit is. Vagyis tényekkel, adatokkal támasztja alá, vagy olykor cáfolja a meglévő betelepüléstörténeti diskurzusokat. A történeti tudat etnikai reprezentációinak tekintett diskurzusok közös elemeiként kiemeli a grófi család és birtok meghatározó szerepét, a központi elemnek számító etnikai-demográfiai érvelésrendszer jelenlétét és az etnikai, demográfiai, gazdasági egyensúlyban való

hit, meggyőződés szolgálatát. Úgy véli, ezek a diskurzusok nemcsak leíró, hanem normatív jelleggel is bírtak, vagyis minden korszakban kijelölték az egyes etnikumok helyét a társadalmi és gazdasági térben.

A grófi birtok és a szocialista nagyüzem gazdálkodásának és a falu életében betöltött szerepének összehasonlításakor (legitimitás, az irányítás módja, ellenőrzés mértéke, a gazdálkodási autonómia foka, az etnikai integráció sikeressége) fontos vonatkoztatási pontként, értelmezési keretként jelenik meg az állam, a külső hatalom szerepének értékelése. Szabó Á. Töhötöm úgy véli, hogy az állam gazdaságirányító és társadalomalakító szerepének 19-20. századi, általánosan megfigyelhető erősödése mellett a román állam megjelenése a hatalmi térben erőteljes nemzetiesítő és gazdaságalakító szereppel járt, ami a szocialista korszakban csak tovább erősödött. Mindezek alapján megállapítja, hogy a 20. század elejétől, de különösen a közepétől a vidéki élet és a mezőgazdaság egyik legfontosabb szereplőjévé az állam, a hatalom lépett elő, amely az etnikai-gazdasági viszonyokat is hol közvetett, hol közvetlen módon, de befolyásolta, elsősorban az erőforrások elosztása mentén (például a magyar arisztokrácia nagybirtokait érintő földosztások, a szászok vagyonának elkobzása, a kollektivizálás, a szászokat és romákat nem érintő restitúció stb. miatt).

A posztoszocialista időszak átalakulását és a ruralitás újratermelődését tárgyaló fejezetben képet kaphatunk azokról a kelet-közép-európai térben meglehetősen jól ismert, általános folyamatokról és jelenségekről, amelyek formálták és formálják a vidéki tereket és a gazdaságot: az előregedés, a tőke- és tudáshiány stb. A város-vidék viszony átalakulásának folyamatában bemutatja, hogyan vált a vizsgált térség végérvényesen peremhelyzetűvé és hogy miként válaszoltak erre a különböző etnikumok. Itt egyrészt kiemeli a magyaroknak a földrajzi és gazdasági-társadalmi peremléte a szórványléttel összekötő, meglehetősen pesszimista „elveszünk” diskurzusát, ami összefüggésben áll a romák demográfiai térnyerésével is. Másfelől a peremlétre adott egyfajta válaszként értelmezi a migrációt, amiben az egyes etnikumok eltérő stratégiák mentén vesznek részt. A mezőgazdálkodás bemutatásában egyrészt az etnikai meghatározottságok letapogatása, másrészt a gazdaságok, gazdálkodók piaci integráció mértéke szerint alkotott

kategóriákba sorolása vezérli. Ódzkodva minden kategorizációtól, lévén az szükség szerint mindig leegyszerűsítő és elnagyolt, a megalkotott három alapvető kategóriának (önellátó, részleges és domináns piaci integrációs stratégia) összesen öt viselkedési csoportját különíti el, ezek gazdasági magatartásainak bemutatása mellé öt gazdálkodói életutat/családtörténetet is társít, érzékeltetve ezzel is, hogy tiszta kategóriák csak papíron léteznek. A piaci integráció mértékét rendezőelvként választva azt kívánja bizonyítani, hogy szemben a szakirodalomban uralkodó nézettel az önellátás és a piac nem egymást kizáró kategóriák, sőt, a kettő léte feltételezi egymást, az önellátás ezért Szabó Á. Töhötöm szerint leginkább csak szándék, soha nem valóság, egyfajta morális álláspont a külső körülményekkel szemben.

Az átmenet időszakának elemzésével, értelmezésével végül arra a következtetésre jut, hogy: „Bonyhán a gazdaság etnikai beágyazottsága csak kis mértékben figyelhető meg, és inkább a mindenkori államnak van etnikai erőforrásképző szerepe is, mintsem a helyi viszonyokból fakadó pozícióknak.”⁶ Hozzáteszi ugyanakkor, hogy a magyarok körében érzékelhető egy, a normák szintjén létező elvárás az etnikai gazdaság fenntartására, ám a magyar és román helyi kisvilágok sokkal összefonódottabbak annál, mintsem hogy ezeket a normákat a gyakorlatban is fenn lehetne tartani. Az állam ugyanakkor intézményi erőforrás-elosztásának gyakorlatán keresztül beleszól a helyi etnikai-gazdasági erőviszonyokba, de más külső hatások is érik a helyi világot. Ilyenek többek között a nem falusiaknak a faluról, vidékről, ruralitásról kialakított elvárásai és elképzelései (például az organikus falu, az együttműködő, szövetkező falu, a turisztikai vonzerővel bíró falu), amelyek többségéhez egyelőre csak diszkurzív szinten viszonyulnak a helyiek, gyakorlatok formájában még csak az európai uniós vidékpolitikához és a támogatás alapú mezőgazdasághoz való alkalmazkodás következményei érhetők tetten, így például a nagyüzemi juhtartás elterjedésében.

A könyv utolsó fejezetében az etnikai gazdaság négy nyilvánvaló esetét, megnyilvánulási formáját veszi alaposabban szemügyre a szerző. A romák kirekesztését, kirekesztettségét a szimbolikus, gazdasági és politikai terekből, a szászok hajdan volt, s mára már

---

⁶ Szabó Á. Töhötöm: *Van-e a gazdaságnak identitása?* ..., 2005, i.m., 169.

csak az emlékezetben megmaradt gazdasági modernizációs és mintaadó szerepük, illetve legújabbán a kultúrájukra alapozó örökségturizmus megteremtésére tett kísérletek kettősségét; a borászat a magyar elit számára inkább szimbolikus, mint gazdasági tevékenységgé válását, és a bonyhai vásárt, mint az etnicitás határainak fizikai kijelölésére is alkalmas helyszínt.

Az etnikai gazdaság szerző által használt értelmezése felől nézve a cigány–nem-cigány viszony a kiszorításra (szegmentált munkaerőpiac, kirekesztés) és az etnikai specializáció hiányára, a magyar elit borászkodása az egyelőre inkább szimbolikus, semmint gazdasági előnyökkel járó etnikai alapú hálózatossodásra jó példa, a vásár pedig az etnikai spacializációk (ki milyen termékkel van jelen) kommunikációjára és a határok szimbolikus és manifeszt felmutatására (ki hol árul a vásárban) alkalmas helyszínként értelmeződik. A szászok paraszti modernizációban játszott szerepének emlékezte jól kapcsolható ahhoz, a könyvben egyébként nem említett értelmezési hagyományhoz, amely a magyarországi németiség kapcsán az egyes életvezetési, gazdaságirányítási, mentalitásbeli elemeket a paraszti polgárosulás paradigmájában értelmezi. Ezzel pedig kapcsolódhatna az etnikai gazdaságnak ahhoz a korábban már hiányolt, Eriksen által felvetett szemléletéhez, amelyik az egyes etnikai csoportok kulturális sajátosságaira gazdasági erőforrásként tekint. Ezzel az a szerző által jól bemutatott folyamat is értelmezhetővé válna, ahogy a szász kultúra mára már csak néhány tárgyiasult elemében itt maradt darabját próbálják meg kommodifikálni, erőforrás-szerepbe kényszeríteni a turizmus-ipar felvirágoztatása érdekében.

Könyve bevezetőjében Szabó Á. Töhötöm megjegyzi, hogy bár a politikai döntéshozók és tanácsadók jellemzően nem olvasnak tudományos műveket, mégis reméli, hogy munkája tud néhány, a szakpolitikák és nagypolitikák formálóinak is hasznos tanulságot szolgáltatni. Meglátásom szerint a könyvnek az egyik ilyen, a döntéshozók számára is megfontolandó tudományos megállapítása az önfenntartás értelmezésére vonatkozik. Divatos mostanában önellátásról, önfenntartásról, önfenntartó településről beszélni, és ez a diskurzus sajnos igen gyakran a mélyszegénységben élők, a hátrányos helyzetű települések problémáinak megoldása kapcsán jelenik meg, s nem egyszer az elvárt öngondoskodás morális töltete kapcsolódik hozzá. Pedig fontos lenne, hogy mindazok, akik azt

várják el a mélyszegénységben élőktől és a hátrányos helyzetű térségek településeitől, hogy önellátó módon éljenek, gazdálkodjanak, működjenek (vagyis ne hagyatkozzanak az állam segítségére), azok lássák és tudják, hogy az önellátás soha nem volt és nem is lehet meg a piac, a piaci integráció valamilyen foka nélkül. A piacon pedig tanácsos nemcsak vásárlóként, hanem eladóként is jelen lenni a kiszolgáltatottság csökkentése érdekében, ahogy erre a szerző elemzéseiben számtalanszor rámutat.

Összességében a munka kiváló gazdasági antropológiai elemzés, ami átfogó empirikus tudásra és széles elméleti bázisra támaszkodik, következetesen, ugyanakkor reflexív és elemző módon használja a felvázolt értelmezési kereteket, fegyelmezetten halad a maga által kijelölt úton. Meglátásom szerint azonban ez a munka éppen annyira szól az etnicitás és a gazdaság lehetséges és megtalált kapcsolatairól, mint az államnak, a mindenkori hatalomnak az etnikai és gazdasági viszonyokat, ezáltal a társadalmi és egyben a vidéki élet kereteit befolyásoló szerepéről, ez magyarázza írásom címválasztását is. Úgy gondolom tehát, hogy a könyv nemcsak témafelvetése, hanem átfogó szemlélete okán is fontos mérföldkőnek számít a magyar gazdasági antropológia és társadalomnéprajz számára, és hozzájárulhat az etnikai gazdaság nemzetközi elméleteinek és szemléleteinek formálásához is.

SÁRÁNDI TAMÁS*

Valóságon át a mítoszteremtésig

Film a gyergyói székely határőrök helytállásáról

2014. április 29-én a budapesti Uránia Nemzeti Filmszínházban került sor a Kereszthegy c. film ünnepélyes ősbemutatójára. Az esemény kiemelt jelentőségét a honvédelmi miniszter jelenléte és a film alkotóinak ez alkalomból átadott kitüntetése is jelzi. Témája és keletkezési körülményei is bizonyítják, hogy nem szokványos alkotással állunk szemben. A film bemutatása óta töretlen sikernek örvend, időközben már nemzetközi díjat is nyert.

Nagy József gyergyóremetei történész fejében 2008 óta érlelődött a gondolat, hogy kedvenc témájáról, a Gyergyó-vidéki 1944-es harcokról filmet kellene forgatni. Anyagiak hiányában erre csak 2013-ban, a Hadügyminisztérium Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztályának támogatásával kerülhetett sor. Az alkotók – Nagy József mellett Bárány Krisztián – számára a Zrínyi Nonprofit Kft. biztosította a megfelelő technikai tudást egy színvonalas film elkészítéséhez. A Minisztérium ugyanakkor a megfelelő forgatási körülményeket is biztosította, például a csobánkai kiképző bázist, illetve a háborús események hiteles illusztrálásához szükséges fegyverzetet és pirotechnikai eszközöket. A minisztériumi támogatásnak köszönhetően a film utóélete is biztosított, hiszen 2014 szeptemberében beneveztek a varsói V. Nemzetközi Történelmi és Katonai Filmfesztiválra, ahol a zsűri különdíját nyerte el. Nagy sikerrel mutatták be több tucat erdélyi és magyarországi helyszínen is. Ehhez talán az is hozzájárult, hogy a filmről, akárcsak a nemzetközi sikerről több ízben is beszámolt a

---

* Sárándi Tamás, Maros Megyei Múzeum, munkatárs, Marosvásárhely, t_sarandy@yahoo.com

magyarországi sajtó.¹ A film utóéletének nyomon követésére külön Facebook-oldal született, aminek már több mint 1500 követője van.²

Ha nem is szűk szakmai közegeből, de több kritika is napvilágot látott, és mindegyik egyértelműen pozitívan értékeli az alkotást.³ Egyrészt a film hiánypótló jellegét, illetve a téma érzékenységét emelik ki, másrészt a magas technikai színvonalról szólnak elismerően. Ezt bizonyítja a nemzetközi díj is. A film egyik leghatásosabb és leglátványosabb epizódja, az Árpád-vonal borszéki részét bemutató 3D-s rekonstrukció a minisztériumi támogatásnak köszönhetően a Pazirik Kft. által készült el. A terepbejárások nyomán arra is fény derült, hogy az Árpád-vonal erdélyi részének egyik legépebben megmaradt része épp Borszáken van.⁴ A 3D-s rekonstrukció segítségével a laikus néző is megértheti a Keleti-Kárpátok völgyeinek lezárására szolgáló erődrendszer működési elvét, illetve a székely határőrök harci körülményeit.

A filmet műfajilag játékfilmes elemeket felvonultató dokumentumfilmként lehet meghatározni. A játékfilmes elem – a történetek képi megelevenítése, illetve a szerelmi szál – semmit nem vesz el a film hitelességéből, sem szakmaiságából. Ezek a jelenetek nem „bulvárosítják” el a filmet, csak segítenek a jobb megértésben, illetve a történet drámaiságának átértezhetőségében játszának szerepet. Maga a szerelmi szál – a gyergyóremetei Lackó Albert Imre és Emőke története – is megtörtént eseményt mesél el a bevonult székely legény hazaírt levelein keresztül.

Az alaptörténet a 65. székely határvadász csoport még élő veteránjainak történeteire, illetve korabeli dokumentumokra és képekre épül. A film során hét veterán szólal meg. Habár ugyanabban az alakulatban szolgáltak, élményeik különböznek, a jó

---

¹ A film másik rendezője, Bárány Krisztián a Hír TV egyik műsorában beszélt a filmről: <http://mno.hu/magyarorszageloben/kereszthegy-1224411>.

A nemzetközi sikerről a közszolgálati M1 Híradója is beszámolt: <http://www.hirado.hu/2014/09/14/kulondijjat-nyert-a-kereszthegy-varsoban/>.

² <https://www.facebook.com/kereszthegy> (Letöltve 2014. szeptember 25.)

³ A Magyar Nemzetben megjelent kritika: <http://mno.hu/grund/kereszthegy-dokufilm-a-szekely-hatarvadaszokrol-1226799> illetve a Filmtekercs c. online filmes portálon: <http://filmtekercs.hu/raadas/hol-sirjaink-domborulnak-kereszthegy>. (Letöltve 2014. szeptember 25.)

⁴ A Transindex által Nagy Józseffel készített interjú a forgatás körülményeiről: <http://multikult.transindex.ro/?cikk=23305> (Letöltve 2014. szeptember 25.)

válogatásnak és vágásnak köszönhetően azonban a film végére összeáll az 1944. szeptemberi harci események lefolyása. Ez a film egyik legnagyobb erénye is: még élő szereplőket szólaltat meg, az ő elbeszéléseik révén elevenednek meg az események, s a narráció csak összekötő kapocsként szolgál. A film a megközelítési mód tekintetében az egyik első ilyen jellegű próbálkozás. Azt, hogy a vállalkozás az utolsó pillanatban született meg, jól mutatja, hogy a hét megszólaló veterán közül a film bemutatását három már nem érthette meg.

A film az 1940–1944 közötti székelyföldi hadtörténeti események, hangsúlyosan az 1944 őszen a Gyergyói-medencében lezajlott harcok köré épül. A 65. székely határvasdász csoport, illetve az ennek részét képező 21. határvasdász zászlóalj megalakulását és harci cselekményeit mutatja be. Az alakulat felállításának előzményei 1940-re nyúlnak vissza, amikor a 2. bécsi döntés révén Észak-Erdély ismét Magyarország része lett. A döntés – amellet, hogy kettévágta Erdélyt – katonailag védhetetlen határokat hozott létre.⁵ Ez nagy kihívások elé állította a korabeli magyar hadvezetést, ugyanis a Kosnai-nyak, illetve a Göring-zsák miatt a visszacsatolt terület ezen a ponton csak 70 km széles volt, és egy gyors hadmozdulattal az egész Székelyföld bekeríthetővé vált.⁶ A magyar hadvezetés ezt a Székelyföld körkörös védelmével, az egész területnek egyféle „erődde” való alakításával igyekezett megoldani, amihez hozzájárult, hogy a székelyföldi hegyeknek köszönhetően déli irányba is lezárhatóak voltak a völgyek. A több száz km-es határszakasz védelmére 1938-tól – Kárpátalja visszakerülésétől – kezdődően határvasdász zászlóaljakat és őrsöket hoztak létre. A speciális felszerelés és kiképzés következtében a határvasdászok elit gyalogos egységeknek számítottak, így a tiszteknek is megtiszteltetés

---

⁵ Ennek egyik legjellemzőbb példája, hogy míg Kolozsvár visszakerült Magyarországhoz, a város fölé magasodó Feleki-tető nem. Kolozsvár így katonailag kiszolgáltatottá vált, védhetetlen volt egy esetleges román támadással szemben.

⁶ Szabó József János: Határőrizet és határvédelem a Keleti-Kárpátokban 1940–1944 között. In: Szabó János (szerk.) *„A hadi történet kútféje minden hadtudományak”. Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére.* Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2007. 279–299. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf949.pdf (Letöltve 2014. szeptember 25.).

volt ilyen alakulatnál szolgálni.⁷ 1940 őszén jött létre a 21. székely határvadász-zászlóalj Gyergyótölgyes központtal. A zászlóalj legénységét fokozatosan töltötték fel helyi emberekkel, a gyergyóiak nagy része a 21-es határvadászokhoz került. 1941-től az a helyzet állt elő, hogy a zászlóaljak tisztikara magyarországi volt, míg a legénységet helyi székely sorkötelesek alkották. Ezen helyzetből több konfliktus is adódott, az anyaországi tisztikar sok esetben lenézte, lerománózta a székely sorköteleseket. A film egyik nagy erénye e konfliktusok jó érzékeltetése a megszólaló veteránok által. A határvadász zászlóaljak helyi elemekkel való feltöltése érthető döntés volt, hiszen a székely sorkatonák helyismerettel rendelkeztek, és a hegyi viszonyokat is megszokták. Még az is elfogadható érv, hogy a hagyományokra való tekintettel a korabeli hadvezetés esetleg „jobb katonaaanyagként” tekintett a székely sorkötelesekre, mint más ifjakra, manapság azonban ez az álláspont, illetve a „sajátos székely észjárás” felemlegetése már csak sztereotípiaként fogható fel. Ezek elhangzása a narrátor szövegben meglepő.

A 65. székely határvadász csoport két „típusú” egységből tevődött össze, a már említett 21. határvadász zászlóaljból és három székely határőr-alakulatból. A székely határőr-alakulatok ötlete helyi politikai szinten merült fel, elsősorban Pál Gábor, Csík vármegyei országgyűlési képviselő szorgalmazta felállításukat. Ezzel egyféle székely hagyományt akartak feleleveníteni, s egyben egy sajátos, székelyföldi alakulat is megszületett. Ezekhez az alakulatokhoz ugyanazon vagy szomszédos faluból származó embereket soroztak be. Az alakulatok törzsét a 40-60 év közötti tartalékosok képezték, akik nagy része már az első világháborúban is harcolt. A gyenge kiképzés és hiányos fegyverzet miatt az állományuk feljavítása érdekében 1943 őszén 18-19 éves levétköteleseket soroztak be az idősebb generáció mellé, így sok esetben nagyapa/apa és fiú/unoka harcolt együtt. A korabeli harcvezetés elképzelése szerint az apák és fiúk együttes bevetése növelheti a csapat kohézióját. Ez az elképzelés azonban tévesnek bizonyult, a határőr-alakulatok

---

⁷ Erre jó példa a Gyimesi-szoros védelmét ellátó 32. határvadász zászlóalj parancsnokának, Sebő Ödön főhadnagynak az esete, aki visszaemlékezése szerint maga kérte, hogy a határvadászokhoz osszák be. Sebő Ödön: *A halálra ítélt zászlóalj. Gyimesi-szoros 1944.* Budapest, 1999. A film alapján ugyanez elmondható a 21-esek parancsnokáról, Pruttkay János századosról is.

tagjainak jelentős része megszökött, mivel az első világháborút megélt apák nem akartak egy újabb vesztes háborúban harcolni, így a visszavonulás megkezdésekor lemaradoztak a csapatoktól. A magas szökési arányhoz talán az is hozzájárulhatott, hogy a székelyföldi alakulatok 1944 szeptemberében estek át a tűzkeresztségen, hiszen a feszült román-magyar viszony miatt ezeket az alakulatokat nem vitték ki a keleti frontra.⁸ Nincsenek ugyan pontos adataink, de valószínű, hogy e jelenség alól a 65. határ vadász csoport sem volt kivétel. Nagyon leegyszerűsítve elmondható, hogy míg a határ vadász alakulatok végig kitartottak és hősiesen helytálltak a szovjet túlerővel szemben, addig a határőr alakulatok egy jelentős része a harcok során hazaszökött.

Habár a fentiek mind elhangzanak a filmben is, meglátásunk szerint nem kapnak elég nagy hangsúlyt a határ vadász-csoport két „típusú” egysége közötti különbségek. A film során mindkét egységben szolgált veteránok megszólalnak. Hét megszólaló közül négy volt határ vadász, és bár első megszólalásukkor nevük alatt feltűnik az egységük neve is, a narrációban több figyelmet kellett volna ennek szentelni.⁹ Másrészt, mivel a megszólalók mind kitartottak, s végigharcolták a világháborút – egyesek már német területeken estek hadifogságba –, azt sugallják, hogy ez volt a jellemző a székelyföldi alakulatok egészére, s nem jut eléggé kifejezésre a két egység közötti különbség. Meglátásunk szerint ez a film szakmailag egyik leginkább kifogásolható része.

A fentiekhez hasonló probléma, hogy habár a visszaemlékezők megemlítik és a térképeken is jelezve van, a narrátor szövegében egy alkalommal sem hangzik el, hogy a harcok során – a magyar hadsereggel egyetemben – a 65. székely határ vadász csoport is

---

⁸ A második bécsi döntés ellenére Magyarország és Románia között 1940–1944 között végig feszült volt a viszony, mindkét állam hadserege egy jelentős részét folyamatosan a közös határövezetben állomásoztatta, leszámlásra készen. A magyar-román határt védő székelyföldi alakulatokat is a románok elleni támadás visszaverésére készítették fel, s emiatt nem kerültek ki a keleti frontra. Nagy József: A m. kir. 32. székely honvéd határ vadász-zászlóalj története a visszaemlékezések tükrében. In: *Magyar Kisebbség*, 2014. 1. szám 128.

⁹ A nézőben első nézésre talán amiatt sem különül el élesen a két egység története, illetve a megszólalók hovatartozása, mivel nagyon hasonlóak az egységek elnevezései is: az egyik székely határ vadász-zászlóalj, a másik székely határőr-egység.

német alárendeltségben harcolt. Ugyanígy nem hangzik el, hogy a harcokban¹⁰ német egységek is részt vettek. Mindez akkor is így van, ha nem épp a 65. csoport körletében harcoltak, és létszámuk is hiányos volt. A német csapatok nagy része ugyanis épp a Keleti-Kárpátok hágóin át vonult vissza a román átállást követően. A 65. határvadász csoport hősiességén túl, amellyel végig utóvédként harcolt, nagy veszteségeket szenvedve és nagyban hozzájárulva ahhoz, hogy az Észak-Erdélyben állomásozó magyar és német csapatokat idejében kivonhassák a területről, nem kap elég hangsúlyt az 1944. szeptember elején lezajlott tordai, illetve az 1944. október végén lezajlott nyíregyházi csata. Bár a film témája a 65. határvadász csoport harcainak bemutatása, s az eseményeket is csak szeptember végéig követi részleteiben nyomon, ezen két csatát is meg lehetett volna említeni, hogy a maga helyén kezelhessük a székely katonák hősiességét. Ugyanígy furcsának hat a narrátor ama mondata, ami szerint a szovjet hadsereg az úgynevezett beszivárgás taktikáját alkalmazta, mindezzel azt sugallva, hogy ez számon kérhető a szovjet hadseregen, illetve valami „furcsaságot” követett el, s emiatt sikerült betörnie. A pontatlan fogalmazás továbbgondolása annak lehetőségét is felveti, hogy ha a szovjetek frontális támadást intéznek az Árpád-vonal völgyzárói ellen, s így próbálnak betörni, akkor akár másképp is alakulhatott volna a csata sorsa.

Végezetül szólni kell arról is, hogy a film milyen céllal készült, milyen szerepet tölt/tölthet be az elkövetkezendőkben. Az utóbbi években reneszánszukat élik a különböző hagyományörző egyesületek és a csatákra való emlékezés. Ez hangsúlyosan érvényes a Székelyföldre, ahol több száz ilyen csoport létezik, bár döntő többségük az 1848-as huszár hagyományokat eleveníti fel, s örökíti át az utókorra. Ezzel párhuzamosan megindult a csíksomlyói búcsúra, illetve ennek másnapján a gyimesi „ezer éves határhoz” történő zarándoklat. Gyimesben a zarándoklat részévé vált az 1944 őszi harcokról való megemlékezés is, aminek jeleként kopjafát, majd

---

¹⁰ Annak ellenére, hogy a 8. német hadsereg egységei mind csak töredékekben érték el az akkori Magyarország területét, 1944-re egy német egység esetében ez nem számított rendkívülinek. Ha az egységek nem is voltak teljesen feltöltve, jobb felszerelésűeknek, illetve harci tapasztalatuknak köszönhetően a folyamatos visszavonulás ellenére is súlyos veszteségeket tudtak okozni a szovjet hadseregnek.

szobrot is avattak az itt harcoló Sebő Ödönnek.¹¹ Ehhez hasonló megemlékezések sora indult meg Háromszék térségében is, ebben nagy szerepe van az Úz-völgyi harcokról megjelent könyvnek, illetve az ennek nyomán készült dokumentumfilmnek.¹² A Gyergyói-medencében mindeddig nem indultak el hasonló folyamatok, megítélésünk szerint a film ezen próbál változtatni.¹³ Alkotói igyekeznek az utókor emlékezetét befolyásolni, kanalizálni, így a film a Gyergyó-vidéki harcok, illetve veteránok kultuszának a kiépüléséhez nagyban hozzájárul. Nagy sikerét látva úgy tűnik, hogy ezen típusú örökségesítésre szükség van, ugyanakkor kérdés, hogy a filmnek sikerül-e elérnie, hogy a későbbi megemlékezésekbe és az utókor emlékezetébe ne kerüljenek be téveszmék és mítoszok. Ebben a tekintetben dicsérendő, hogy a film igyekezett csak a megtörtént és dokumentumok révén is ellenőrizhető eseményeket bemutatni, és nem kerültek be a visszaemlékezők azon meglátásai, miszerint árulás révén sikerült a szovjet hadseregnek betörnie az ország területére.¹⁴ Másrészt hozzájárul a veteránokról szóló abszolút pozitív kép kialakításához is, mely szerint hősként, szülőföldjüket védő, kötelességüket teljesítő katonákként, s nem egy rossz ügyért, egy fasiszta hadsereg részeként harcoltak nagyhatalmi érdekekért.¹⁵

A film igényesen és magas technikai színvonalon megvalósított alkotás, ami méltó emléket állít az egykori székely határőröknek. Ugyanakkor kérdéses, hogy egy, a szakmai közönség előtt is a helyét megálló dokumentumfilmnek kell-e, illetve szabad-e ilyen módon aktívan befolyásolni az emlékezetet és annak alakulását?

---

¹¹ A személye körül kialakuló kultuszhoz nagyban hozzájárult az általa megírt s fentebb idézett emlékirat.

¹² Sylvester Lajos: *Úz-völgyi hegyomlás*. Sepsiszentgyörgy, 1996. A könyv nagyrészt korabeli visszaemlékezők elmondásain alapszik. Ugyanígy címmel készült el a film is.

¹³ Ezen szándékot illusztrálja, hogy Borszék környékén az Árpád-vonal maradványainak turisztikai célokra történő felhasználása is szóba került, illetve 2015 szeptemberére emléktúrát hirdettek meg a film helyszíneinek bejárására.

¹⁴ Az árulás legtöbb esetben egy román juhászhoz kapcsolódik, akinek megjelenítése vidékenként változik.

¹⁵ E téren lényeges különbségek figyelhetők meg az erdélyi és magyarországi veteránok emlékezetében. A magyarországiak esetében az elmúlt 50 év hatásként jelen van, hogy ők a „fasiszta Horthy-hadsereg” részeként harcoltak, az erdélyiek esetében ez teljesen hiányzik.